GEORGES DUBY

A NŐ A KÖZÉP-KORBAN

CORVINA

A mű eredeti címe: *Dames du XII^{e} siècle.*
I. Héloïse, Aliénor, Iseut et quelques autres.
II. Le souvenir des aïeules.
III. Ève et les prêtres
Éditions Gallimard, Párizs 1995/96

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme
de Participation à la Publication (P.A.P.) Kosztolányi,
bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères
francais, de l'Ambassade de France en Hongrie et
de l'Institut Français de Budapest.

Ez a mű a Francia Külügyminisztérium, a Magyarországi
Francia Nagykövetség és a Budapesti Francia Intézet
támogatásával, a Kosztolányi Könyvtámogatási Program
(P.A.P.) keretében jelent meg.

Fordította: Efraim Israel (I. rész),
Horányi Krisztina (II. rész)
és Kutor Tünde (III. rész)

A címlapon: Rogier van der Weyden: *Női képmás*

A borítót tervezte: Kozma Miklós

ISSN 1219-4972
ISBN 963 13 4829 6

Felelős kiadó: Bart István, a Corvina igazgatója
Felelős szerkesztő: Balázs István, Körber Ágnes
Műszaki vezető: Kozma Miklós
Műszaki szerkesztő: Horváth Frigyesné

TARTALOM

III. Éva és a papok

I. Eleonóra, Héloïse, Izolda és mások

Elöljáróban néhány megjegyzést. Kockázatos, hosszú és még így sem teljes kutatások eredményei következnek itt. Legjobb tehetségem szerint folytattam őket; azt akartam megtudni, hogy kik is voltak azok a 12. századi franciaországi nők, akiket *dames*-nak, nagyasszonyoknak neveztek, mert főúrhoz mentek feleségül. Hogy mi volt a sorsuk a világban, az ő előkelő világukban, az úgynevezett feudális társadalomnak, ennek az egyszerre brutális és kifinomult társadalomnak felső fertályában. Szándékosan ebben a felső fertályban keresgéltem csak, mert ott van világos – de még az a világosság is olyan sűrű sötét, hogy szinte vágni lehet. Üggyel-bajjal törtet előre a történész ebben a sűrűben. Sűrű erdő az, és az erdő széle mindig ugyanolyan messziről látszik derengeni.

Számára e távoli korok hölgyei arc- és testnélküli fantomok. Joga van arcot és testet képzelni hozzájuk, elgondolhatja őket nagy udvari parádékon olyan ruhákban és leplekben, amilyeneket a templomkapuzatok és színes ablakok Szűz Máriáin és női szentjein láthatunk. De testi valójuk, az is, amit e ruhák és leplek eltakarnak, meg az is, amit fedetlenül hagynak, számára örökre rejtve maradnak. A képzőművészek éppoly keveset gondoltak akkoriban a hűséggel, mint a poéták. Szimbólumokat ábrázoltak, és a konvencionális formák keretei között maradtak. Ne reméljük, hogy azon a kevés fennmaradt portrén felfedezhetjük e nők sajátságos arcvonásait; pedig fenn épp a legmarkánsabb egyéniségeké maradt. Éppoly ritkán láthatunk e szoboralakok kezében tárgyakat. Hát magukra mit aggattak vajon? Nem tudjuk, eltekintve néhány megőrződött ékszertől és drága keleti kelmefoszlánytól, melyek feltehetőleg saját testük viselt díszei is voltak, mielőtt kegyes adományként ereklyetartók díszítésére küldték őket. Ami kézzelfogható van, az szinte semmi. Csak írásos emlékek.

Így hát szövegekből indultam ki, abból a kevésből, ami e korból fennmaradt; azokból próbáltam először is kihámozni néhány nőalak vonásait. Illúziók nélkül. Hiszen már a férfiakat is oly nehéz elképzelni, még a leghíresebbeket is, azokat,

akiknek lépte nyomán más lett a világ. Joinville ide, Joinville oda, ugyan mit tudhatunk meg Assisi Szent Ferencnek, Fülöp Ágostnak, vagy akár magának Szent Lajosnak személyiségéről? A nőkről még sokkal szűkszavúbban szól a fáma. Azok már csak imbolygó, kontúrtalan, árnyalatlan árnyak maradnak mindörökre.

Jobb, ha ezt előre közlöm. A színjáték nem lesz életszagú. Az nem lehetséges. Nem színjáték az, csak árnyjáték, halvány visszfények, csak az, ami az írásos emlékekből pislákol. Arra hagyatkozom, amit azok mondanak. Igazat beszélnek-e vagy sem, azzal én keveset törődöm. Az én számomra az a fontos, hogy milyen képet festenek hősnőmről és általában a nőkről: hogy milyen képe volt a szerzőnek róluk, és milyent akart a hallgatói szeme elé festeni. Az ilyen képben az élő valóság elkerülhetetlenül kancsallá torzul, mégpedig két okból. Az egyik az, hogy a szóban forgó kor írásos emlékei egytől egyig publikálásra szánt, intim dolgokkal nem pepecselő hivatalos iratok; francia területen ez egészen a 13. század végéig így van. A másik ok az, hogy férfiak írták őket.

Ami szót *szépen* írtak akkor, olyan szépen, hogy nem is hullott ki az idő rostáján és így jómagam is olvashatom, az csak olyan szó, ami *fontos*, az is mesterséges formák közé szorítva, latinul vagy azon a csavaros nyelvezeten, amilyen akkoriban a világi összejöveteleken járta. Igaz, hogy olvasták olykor az ilyesmit nyilvánosság nélkül is, de akkor is fennhangon, a szavakat gondosan ejtve-ízlelgetve: kolostorbeli oszlopsorok mentén, vagy női lakosztályban, vagy valamely könyvekkel tömött zugban, ahol néhány férfiember másolta e mondatokat vagy szaporította őket. Mindezeket a szövegeket hallgatóság előtti deklamálásra szánták, sőt nem egyszer eléneklésre. Mindnek az volt a célja, hogy okítson, még a szórakoztató könyveknek, széphistóriáknak, verses beszélyeknek, nevettető fabuláknak is. Semmit sem ecsetelgettek kizárólag azért, mert van, és mert az orrod előtt van: a mindennapi tapasztalatból merítettek, de ezt a tapasztalatot épületessé igazították. Azt állították, amit tudni vagy hinni jó és való; csakis példaadó képeket mutattak fel. Röviden, az irodalom a 12. században éppoly kevéssé hű a valósághoz, mint a szobrászat vagy a festészet. Azt mutatja, milyen *akar* lenni a társadalom, és milyennek *kell* lennie. Mi adatott meg nekem? Rekonstruálni egy értékrendet e harsányan és érthetően, igen: harsányan és érthetően deklamált

szavakból. És megtalálni ebben az értékrendben a hölgyek helyét, azt a helyet, amelyet a hímuralom jelölt ki nekik.

Mert ebben a társadalomban hímnemű mindaz, ami hivatalos, mindaz, ami nyilvános, és így először is az írott szó. *Mâle moyen âge* („A hímnemű középkor"); *L'Homme médiéval* („A középkori férfiember") – ezekkel a könyvcímekkel azt vallja be a történész, hogy abban a korban csak a férfiak látszanak úgyahogy, és azok eltakarnak szeme elől minden egyebet, azaz a nőket. Pedig néhányuk még fel is bukkan, de csak úgy, ahogyan elképzeltetik őket szimbólumkedvelő férfiemberek, többségükben egyháziak, tehát olyanok, akik még a közelükbe sem igen férkőzhetnek. A 12. századi úrhölgyek tudtak írni, alighanem jobban is, mint a lovagok, férjük vagy fivéreik. Némelyikük írt is, talán akadt olyan, aki papírra vetette, mit tart a férfinépről. De ami e női írásbeliségből fennmaradt, az annyi, mint a semmi. Bele kell nyugodnunk: ami női látszik itt, az csak férfiszemüvegen keresztül látszik. De hát annyira más-e a helyzet ma? A társadalom mindig csak azt mutatja magából, amit mutogatnivalónak talál. Mégis, abból, amit elmond, sőt talán főleg abból, amit nem mond el, kihámozható, hogy mi van a begyében.

Nos hát elolvastam azokat az irományokat, szerzőik bőrébe igyekezve képzelni magamat, hogy lerombolhassam azokat a téveszméket, amelyek meghamisították az értelmüket. Olvasás közben igyekeztem elfelejteni, hogy mit is gondolok én magam a nőkről – mert hiába, csak férfi vagyok magam is –, és ki tudja, sikerült-e mindig elfelejtenem. Hat nőalakot állítok ide, hogy bepillantást adjak kutatási területembe, hatot a legkevésbé arcnélküliek közül. Kezdete ez valaminek, nem haszontalan kezdete. Egy következő könyv a déd- és ükanyák emlékéről fog szólni, úgy, amint az megőrződött a főnemesi családokban: azok a képek elmosódottabbak, mégis jobban megközelítik az akkori lovagok nő-képét. Harmadik kötetet is tervezek, abban azt fogom vizsgálgatni, hogy mint vélekedtek e hölgyekről azok az egyházi férfiak, akikre a lelki életük irányítása volt bízva, s akik velük született perverzitásukból igyekeztek kinevelni őket.

ELEONÓRA

A fontevraud-i templom középső kupolája alatt – ez volt az egyik leghatalmasabb, legtekintélyesebb apácakolostor a 12. századi Franciaországban – négy fekvő sírszobrot láthatunk, régi síremlékekről fennmaradtakat. Hármat puha mészkőből faragtak: az egyik Plantagenêt Henriké, apai ágról Anjou és Maine grófja ő, anyai ágról Normandia hercege és angol király; a második a fiáé és utódáé, Oroszlánszívű Richárdé; a harmadik Angoulême-i Izabelláé, Richárd testvérének, Földnélküli Jánosnak második feleségéé. 1199-ben Földnélküli Jánosból is király lett. A negyedik sírszobor festett fa, és Eleonórát (Aliénort) ábrázolja, Aquitánia hercegségének örökösét, Plantagenêt Henrik feleségét, Richárd és János anyját. 1204. március 31-én halt meg a fontevraud-i kolostorban, élete utolsó állomáshelyén.

Teste úgy fekszik a kőlapon, ahogyan a ravatalon volt kiterítve a temetési szertartás során, egészen beleveszve a ruha redőibe. Arcát fejkendő keretezi, vonásaiban tökéletes tisztaság. Szeme lehunyva. Kezében nyitott könyv. E test előtt, ez előtt az arc előtt szabadon csaponghat a képzelet; de hogy milyen volt életében ez a test és milyen volt az arc, arról a csodálatos sírszobor nem árul el semmi igazat, semmi valót. Amikor faragták, Eleonóra évek óta halott volt. Látta-e valaha is a szobrász a királynőt? Nos, ennek vajmi kevés jelentősége volt: a gyász művészete akkoriban a hasonlósággal keveset gondolt. A lélek tökéletes békéjét sugárzó szoboralak nem tesz úgy, mintha azt akarná visszaadni, amit a szem a ravatalon láthatott: egy nyolcvanesztendős asszony megtört testét, megpróbáltatásoktól megviselt arcát. A művész arra kapott megrendelést, hogy megmutassa, milyen lesz a test és az arc a maga maradéktalan teljességében a feltámadás napján. Nem is fogja felmérni soha senki, mekkora férfiszívvadító varázs feszült az Aquitániai hercegség örökösnőjének testében, amikor azt a testet első urának, VII. Lajos francia királynak rendelkezésére bocsátották 1137-ben.

Tizenhárom éves volt körülbelül, a férj tizenhat. „Lángoló szerelem fűtötte az ifjú hölgyért." Legalábbis Newburgh-i Vilmos szerint, ki fél évszázaddal később állítja ezt. Newburgh-i

Vilmos egyike azoknak az angol szerzeteseknek, akik nagy leleménnyel rekonstruálgatták a közelmúlt eseményeinek egymásutánját. „A Capeting-ház ifjú sarjának vágya szoros gúzsba volt kötözve", teszi hozzá a szerzetes; „Nincs rajta semmi csodálnivaló, mert nagy-nagy testi bájakkal volt Eleonóra ékes." Lambert de Watreloos krónikaszerző is igen nagyra becsülte e bájak minőségét. Vajon mi a valóságértékük e dicshimnuszoknak? Ama korok íróit eleve arra kötelezte az illendőség, hogy minden főúri hölgy szépségét dicsőítsék, azokét is, akikbe a szépségből nem sok szorult. A szóbanforgó hölgy pedig, ezen túlmenően, már botrányos legendának is a hősnője volt 1190 táján, egy minden királyi udvart megjárt legendáé; érthető, hogy ha valaki beszélt róla, az hajlamos volt a megbabonázás rendkívüli képességével is megtoldani azokat a bájakat, amelyeket ez a nő nem is olyan régen még latba vetett céljai elérésére.

A legenda szívós. Még ma is el-elenyeleg vele néhány történelmi regényszerző, sőt még egészen komoly történészeket is ismerek, akiknek képes felgyújtani és tévútra vezetni a fantáziáját. A romantika óta Eleonórát hol úgy mutatták be, mint korlátolt, tehetetlen első férje jéghideg kegyetlenségétől és brutális második férje csélcsapságától eltiport gyönge violát, hol úgy, mint szabad nőt, aki testével maga rendelkezik, papnak-csuhás-erkölcsnek ellenáll, egy lenyűgöző, életvidám és igazságtalanul megfojtott kultúrának, az okcitániainak a zászlaját emeli az álszent barbárság, az északi elnyomás ellen, de mindkét esetben mint férfiakat megőrjítő és ujja köré csavaró hús-vér lényt, inkább húst mint vért. Még a legszárazabb könyvekben is a „trubadúrok királynője", cinkosan összekacsintó múzsája ő. Sokan veszik készpénznek mindazt az ironikus fikciót, amit André, a káplán („André le Chapelain") hord össze róla *Traité de l'Amour* („Szerelmi kézikönyv") című könyvében, és mindazokat a nevetséges ítéleteket, amelyeket a szájába ad. Például a következőt: „Senki sem kaphat felmentést szerelmi kötelezettsége alól a házastársi hűségre való hivatkozással." Tudniillik a gáláns szerelmi játék alól. Még majd ráfognák, hogy ő találta fel az illemszabályait, vagy legalábbis az ő közvetítésével terjedtek el Európa-szerte, az ő szülőföldjéről, Aquitániából kiindulva. Ám a modern tudósok tévelygése igazság szerint bocsánatos bűn. Ennek az asszonynak a képe nagyon hamar eltorzult az utókor emlékezetében. Még ötven év sem telik el a halála után, Ber-

nard de Ventadour fantázia-életrajza máris e nagy költő szeretőjévé lépteti elő, Étienne de Bourbon prédikátor meg a perverz Eleonórát állítja hallgatósága elé elrettentő példa gyanánt a tapintás nyújtotta bűnös élvezetek elleni lángoló dörgedelmében: egyszer, kedvére valónak találván az agg Gilbert de la Porrée professzor kezét, állítólag felszólította csípejének ujjai által való cirógatására. Hát a Reimsi Igric, a Ménestrel de Reims? O a legillusztrisabb pogánnyal, Szaladin szultánnal folytatott idillel vádolta. Jól tudjuk erről a bűbájos mesemondóról, menynyire hajlamos olyanra gyúrni történetei cselekményét, amilyennel hallgatóságánál a hatás sikerrel vadászható, de a jelen esetben nem ő a ludas: csak abból az egyre szélesebb körben dagadó szóbeszédből merített inspirációt, mely szerint a királynő a keresztes hadjárat alatt szaracénokkal adta össze magát. Fél lábbal már a hajón volt, mondja az Igric, hogy szélnek eredjen vele, de férjének, VII. Lajosnak sikerült nyakon csípnie. Nem csak ingatag: megkeresztelt testének hitetlen pogány kezére adója! Nem csak férjének: Istenének is árulója! A cédaság mércéje betelt.

Ilyen fantazmagóriák sarjadtak ki a 13. században azokból a szóbeszédekből, amelyek az öregedő királynéról életében járták. Néhányuk bekerült ama kilenc történelmi munkába, amelyeket 1180 és 1200 között írtak, és amelyek fennmaradtak; ami Eleonóráról tudható, lényegében belőlük tudható. Ötnek a szerzője angol, mert a jó történetírás hazája Anglia volt akkor. Mindet egyházi személyek írták, szerzetesek vagy kanonokok, és mind kedvezőtlen fényben tünteti fel Eleonórát. Ennek négy oka van. Az első, legfőbb ok az, hogy az Eleonóra nő volt. Ezen emberek számára a nő gyökerestül, legbenső természeténél fogva romlott lény, az, aki által a bűn a világba kúszott és a feje tetejére állította. A második ok: Aquitánia hercegnőjének a híres-nevezetes IX. Vilmos volt a nagyatyja. Nos, ez a főúr, a hagyomány szerint a trubadúrok nesztora, maga is megbizsergette annak idején a krónikások fantáziáját. Megrótták laza templomi és világi erkölcseiért, a testi gyönyörök iránti, a kívánatosnál nagyobb mértékű vonzalmáért, nevezetesen azért a háremért, amelyben egy apácazárda élő karikatúrája gyanánt széplányokat tartott eme gyönyörök gyakorlására. A két hátralevő ok két tény, ezek vannak a leginkább Eleonóra rovásán. Kétszer követett el súlyos bűnt, kétszer tagadta meg azt az engedelmességet, amelyet az Isten akaratából fennálló hierarchiák rónak a fele-

ségre: először azzal, hogy a válást kérte – meg is kapta az engedélyt –, másodszor pedig azzal, hogy kibújt férje gyámsága alól és ellene fordította a fiait.

A nyomban új házasság követte válás az 1152-es év nagy európai eseménye volt. Krónikájában ehhez az évszámhoz érve ezt az egyetlen eseményt említi Aubry des Trois Fontaines ciszterci szerzetes, lakonikusan, de csak annál ékesszólóbban: az angliai Henrik, írja, elvette azt az asszonyt, akit a francia királynak éppen sikerült leráznia. „Lajos bujaság okából elhagyta a nőt, mert nem királyné módjára viselkedett az, hanem kurva módra." Ezek az egyik hitvesi ágyból a másikba történő asszonyátruccantatások gyakoriak voltak főúri körökben. Hogy miért keltett mégis akkora visszhangot a szóban forgó feleségátszármaztatás, annak megvan a maga oka. Európa egységét akkor a latin kereszténység jelentette, következésképpen a pápa tartott rá igényt, hogy irányítsa, keresztes hadjáratra mozgósítsa és békéjét az egyes államok közötti egyensúly fenntartása útján biztosítsa; az állam viszont, hála a nyugati világ gyors fellendülésének, mindenütt egyre erősebb lett. Így volt ez abban a két nagy birodalomban is, amelyek egyikét a francia, másikát az angol király mondhatta magáénak. De a társadalmak politikai felépítése nagyon kezdetleges volt még, s az államalakulatok sorsa így jórészt a trónörökléseken és a szövetségkötéseken, azaz a trónörökösök párválasztásán múlt. Nos, Eleonóra maga is államnak volt örököse, lényegesen kisebb, de azért tekintélyes államé, a Poitiers és Bordeaux között elterülő Aquitániáé, s az még Toulouse-ra is igényt tartott. Eleonóra ezeket a jogokat magával vitte a másik királyi nyoszolyába. Másfelől az egyház épp a 12. század közepére tette meg a házasságot a hét szentség egyikévé, hogy maga gyakorolhassa fölötte a felügyeletet. A házassági köteléket mindörökre felbonthatatlannak nyilvánította, ugyanakkor azonban vérfertőzés esetén azonnal felbontandónak, ti. ha kiderült, hogy a hitvestársak között hetedfokú vagy annál közelebbi rokoni viszony áll fenn. Mivel az arisztokrata-házasságokban az mindig fennállt, az egyházi fennhatóság, királyi frigy esetén gyakorlatilag maga a pápa bármikor kedvére bonthatott fel házasságokat és köttethetett újakat, tehát irányíthatta a nagy politikai sakkjátszmát.

A Reimsi Igric, jóval az esemény után, így festi le a válás okát: VII. Lajos „összes főnemeseivel megtanácskozta, miként járjon el a királynéval, elébük tárván annak viselkedését. – Hi-

tünkre, felelték a főnemesek, a legjobb tanács, amit adhatunk, az az, hogy eressze szélnek felséged, mert ördög az, és ha még sokáig melengeti keblén felséged, bizony hogy megöli felségedet. Mindezek fölött pedig nincs tőle gyermeke felségednek." Ördöngösség és meddőség: súlyos hiba valóban. A férj lépésre szánta el magát.

Jobb tanú a világos fejű és kitűnően informált Salisburyi János, a 12. századi humanista reneszánsz jeles képviselője. Az ő információja sokkal korábban, mindössze nyolc évvel az esemény után keletkezett, 1160-ban. III. Jenő pápánál volt éppen 1149-ben, amikor az fogadta VII. Lajost és hitvesét Frascatiban, mert Róma akkor egy ugyancsak kitűnő – és ellenzéki – intellektuel, a bresciai Arnold kezén volt. A királyi pár napkeletről volt visszatérőben: a francia király ugyanis, a második keresztes hadjárat vezetője, Eleonórát is magával vitte. A vállalkozás sikertelenségén és a szentföldi latin intézményeket ennek nyomán ért nehézségek miértjén töprengő egyházi férfiak oda lyukadtak ki, hogy a kutya elásva itten van éppen. „VII. Lajos, nője iránt való heves szenvedélynek esvén rabul – mondja Newburgh-i Vilmos (e szenvedélyt megmagyarázandó időzik el a királyné testi előnyein) –, féltékenységében úgy vélte, nem hagyhatja otthon a királynét, magával kell vinnie a csatába." A rossz példa ragadós: „Számos nemesúr lépett nyomdokába, s mivel a hölgyek nem nélkülözhették öltöztetőnőiket", Krisztus serege, melynek a férfiúi önmegtartóztatás szárnyaló eszményképévé kellett volna emelkednie, fülledt női jelenlét koloncát volt kénytelen cipelni, és ennek következtében szégyentelenségekét. Isten neheztelt.

Valóban minden balul ütött ki az egész utazás alatt. 1148 márciusában Eleonóra Antiochiában találkozott apja fivérével, Rajmunddal, a város urával. Nagybátya és unokahúga jól megértették egymást, a kelleténél is jobban, legalábbis a férj szerint; nyugtalankodni kezdett, és előbbre hozta a Jeruzsálem felé vonulást. Eleonóra nem akart vele menni. Vitte erővel. Ha hihetünk Vilmos türoszi érseknek – igaz, hogy harminc évvel később írta históriás könyvét, s a legenda már javában virágzott akkor, de ne feledjük, hogy a királynő is élt még, Vilmos pedig igazán a legjobb helyről hallhatta az ügy kavarta visszhangokat –, tehát ha hihetünk e szerzőnek, Rajmund és Eleonóra túl messzire ment. Antiochia hercege, hogy a királyt ott fogja, és seregét a maga politikai céljaira használja, állítólag el akarta venni tőle a

feleségét, „fortéllyal vagy erőnek erejével". Annak a némbernek meg nem volt ellene kifogása, így a históriaíró. „Az esztelen, szégyentelen viselkedésű asszonyoknak egyike volt ő, meglátszott az már annak előtte is meg még azután is. Mert fittyet hányt a királyi fenségnek, a házasság törvényének, nem tisztelte a hitvesi köteléket." Enyhébb formában, de már szóhoz jut e sorokban Aubry des Trois Fontaines vádja: Eleonóra híjával volt annak a szeméremnek, mely a jó feleség dísze, kivált a királyi feleségeké, és amelynek segítségével porba tiporható a kéjelgésre való természetes női hajlam.

Salisburyi János csak egy vétkét emeli ki, de éppen elég az az egy is: a lázadás vétkét. Eleonóra Antiochiában válást kért, és ezzel ellene szegült férjének, tehát urának és parancsolójának. A kérelem természetesen tűrhetetlen volt: egy férfiember eltaszíthatta a feleségét, mint ahogy kiadják az útját egy rossz cselédnek, de a fordítottja botrányszámba ment. A válás okául a legjobb ürügyet hozta fel a királyné: a vérrokonságot. Felhozta, hogy negyedfokú rokonok, ami igaz is volt, és hogy a bűnben tovább nyilvánvalóan nem élhetnek. Érdekes felfedezés, s a legérdekesebb benne az, hogy bár mindenki számára a napnál világosabb volt, korábban, a házasság tizenegy esztendeje alatt senkinek sem jutott eszébe fennakadni rajta. Lajos jámbor ember volt, felbolydult a lelke, és „bár a királynét mértéktelen szerelemvágyással kedvelé", kész volt elbocsátani. Egyik tanácsadója, kit Eleonóra nem kedvelte és az sem őt, állítólag győzködte, hogy ne adja be a derekát: „Micsoda szégyen a francia királyság számára, ha híre megy, hogy a király ölbe tett kézzel nézte, mint orozzák el a feleségét, vagy hogy az maga hagyja faképnél!" Suger apát, a király mentora Párizsból ugyanezt a tanácsot küldte: a düh visszafogandó, kitartás a hadjárat végéig.

A házastársak békétlen egyet nem értésben éltek tovább, majd a jeruzsálemi zarándokútról visszatértükben fogadta őket a pápa. Minden erejét latba vetette, hogy kibékítse őket. A szentatyának maga felé hajlott a keze. Egyrészt hathatósan manifesztálhatta így, hogy a házasság intézménye fölött ő gyakorolja az ellenőrzést. Másrészt attól félt, hogy a válás politikai zavarokat okoz. A házaspár megjelent előtte – és most átadhatjuk a szót Salisburyi Jánosnak, mert ő is jelen volt. A pápa meghallgatta vádaskodásaikat, és lehűtötte kedélyeiket. A király boldog volt, mert még mindig a markában tartotta az a szenvedély, amelyet János gyermetegnek minősít, az a vágy, amelyet féken kell

tartanod, ha férfi vagy, és még inkább, ha király vagy. III. Jenő pápa még újra össze is házasította a házastársakat, a formaságok aggályos megtartásával, az összes kötelező rítust újfent végrehajtva, elsősorban is a kölcsönös, élő szóban kimondott és írásba foglalt esküt, s végül ünnepélyesen a pazarul feldíszített nászágy felé vezetve a királyi párt: a pápa játszotta itt az atya szerepét, és személyesen ügyelt rá, hogy minden rendben, előírásosan végre legyen hajtva. Végül ünnepélyesen megtiltotta, hogy a házasságot a jövőben valaha is felbontsák, és a vérrokonságot újra felemlegessék.

Három év sem telt bele, s máris felemlegették, újfent a válás ürügyéül. Ez Beaugencyban történt, Orléans mellett, nagy főpapi gyülekezet előtt. Tanúk jelentek meg, esküvel tanúsították azt, amihez anélkül sem fért semmi kétség, hogy tudniillik Lajos és Eleonóra vérrokonok. A házasság tehát vérfertőző házasság volt, következésképpen nem volt házasság. Fel sem kellett bontani, mivel nem létezett. Nem akadt emberfia, aki ne fütyült volna a pápai tilalomra. A király, alattvalóinak tanácsára – a jelen esetben kétségkívül megbízható Reimsi Igric idézi a tanácsot –, beadta a derekát. Minden határon túlment-e időközben Eleonóra, vagy nem minden határon? Szajháskodott-e vajon egy esztendővel korábban a két Plantagenêt, apa és fia látogatása során? Meg vagyok győződve róla, hogy a király beletörődésének fő oka Eleonóra meddősége volt. Igazság szerint nem volt az meddő olyan nagyon, vagy nem benne rejlett a meddőség oka, amint azt új férjének karjaiban tanúsított rendkívüli termékenysége sejteti. Egyszóval tizenöt évi házasság alatt mindössze kétszer szült, akkor is csak lányokat, és még ahhoz is kvázi csodára volt szükség. Az első lányt egy vetélés és hét év hasztalan várakozás után hozta világra egy Saint-Denis templomában folytatott beszélgetés hatására: elment felpanaszolni Clairvaux-i Bernátnak Isten rendkívüli szigorát, azt, hogy megtagadja tőle az anyai örömöket. A szent azzal a feltétellel ígért neki termékenységet, hogy ráveszi Lajos királyt, egyezzék ki Champagne grófjával és vessen véget a háborúnak; lehetséges, hogy éppen Eleonóra szorgoskodott volt a kirobbantása körül. A második lány mindössze másfél évvel a beaugencyi zsinat előtt született, a frascati kibékülés, az új nászéjszaka és a bőséges pápai áldások jótékony hatására. Ámde a francia királynak sürgősen fiúörökösre volt szüksége, az pedig ettől az asszonytól, úgy látszott, nemigen remélhető. Bájai, valamint hozomá-

nyának, Aquitániának bájai ellenére menesztették, mert a házasság érvénytelenné nyilvánítása nyomán vitte magával azt is.

Eleonóra 1152-ben visszavedlett azzá, ami tizenhárom éves korában volt: remek partivá, óriási fogássá kérői közül annak, akinek sikerülni fog megkaparintania. Sokan lesték a kínálkozó alkalmat. Kettő kis híján meg is kaparintotta, egy Orléansból Poitiers-ba vezető rövid utazása során. Eleonórának sikerült az éj leple alatt Blois-ba menekülnie, nehogy a város ura, Thibaut gróf erőszakkal feleségül vegye. Másodszor őrangyalai intésére elkerült egy bizonyos utat, amelyen Plantagenêt Henrik fivérének csapdájába esett volna. Ehelyett Henrik karjaiba esett, azaz omlott, tudniillik szándékosan; ez derül ki a canterburyi Gervasius elbeszéléséből: titkos fullajtárral tudtára adatta Normandia hercegének, hogy a portékája vevőre vár. Henriket „csábította az a nem akármilyen vér, amely e hölgy ereiben csörgedezett, és még inkább az a pénz, amely a birtokaiból csörgedezett", és sebesen a tetthelyen termett. Május 18-án már feleségül is vette Poitiers-ban, minden akadályt legyőzve. Az akadály nem a korkülönbség (Henrik tizenkilenc éves volt, Eleonóra pedig huszonkilenc, az akkori fogalmak szerint meglett asszony), nem is a vérrokonság, amely ugyanolyan közeli és ugyanolyan nyilvánvaló volt, mint az előző férjjel való: hanem a meddőség gyanújának árnyékára gondolok, amely a volt francia királyné feje felett lebegett, és még inkább Henrik apjának, Plantagenêt Geoffroi-nak, a királyság udvarnagyának tilalmára. Ne érintsd azt a nőt, mondta neki állítólag, mégpedig két okból: „Hűbéruradnak felesége ő, és tulajdon apád is hált vele." Valóban tűrhetetlennek, az egyházi fogalmak szerinti vérfertőzésnél is tűrhetetlenebbnek tartották a hűbérúr feleségével való hálást. Apánkkal osztozni szexuális partneren, azt pedig „második típusú" vérfertőzésnek nevezték. Françoise Héritier kimutatta róla, hogy „őseredeti" dolog, és ennélfogva szigorúan tilos minden társadalomban. Kilenc szerző közül kettő is akad, Gauthier Map és Giraud le Cambrien – igaz, hogy mindkettő kései históriás és mindkettő szószátyár –, aki tudni véli, hogy Geoffroi „kivette a részét a Lajos ágyát bélelő javakból". Két ilyen információforrás már hihetővé teszi, hogy Eleonóra nem tartozott a leghúzódozóbb természetű hölgyek közé.

Világos, hogy elsőrangú csámcsognivaló volt ez főúri összejöveteleken. Mindenki a francia király rovására élcelődött: ki azért, mert félt tőle, ki azért, mert irigyelte, ki egyszerűen

azért, mert szerette a vidámságot. Ez az alapja a legendának, s azok a tollforgatók, akik a kolostorokban és a székesegyházi könyvtárakban körmölgették buzgón a korukban történteket, örömmel jegyezték fel az ilyen pletykákat akkor is, amikor tíz évvel a beaugencyi zsinat után Eleonóra újfent makrancos feleségnek bizonyult. Már második urának szegült ellene.

Ötvenéves, már valóban terméketlen és a bájait is feltehetőleg kezdte bevonni a patina; férjeurának már nem volt mit kezdenie vele. Ahhoz az életkorhoz közeledett, amelyben a 12. századi hölgyek, ha túlélték a szakadatlan szüléseket, akkor többnyire már a férjüket is túlélték, szabadon rendelkeznek a férjhezmenetelükkor rájuk írt örökséggel, gyermekeik, főleg elsőszülött fiúk tiszteli és megbecsüli őket, és, életükben először, igazi hatalmat élveznek. Eleonóra nem élvezett ilyen szabadságot: Henrik még mindig élt. Örökké talpon volt: széltében-hosszában járta a trónutódlások szeszélye összefércelte óriási birodalmát, Írországtól Quercyig, Cherbourg-tól Skócia határáig. Anglia királya, Normandia hercege, Anjou grófja és Eleonóra révén Aquitánia hercege Eleonórával azelőtt sem foglalkozott túl sokat. Olykor magával cipelte volt a La Manche-csatornán innen és túlra, ha az érdeke úgy kívánta, hogy egy kicsit mutogassa, és olykor sebtében teherbe ejtette valahol. Mostanában már teljes mértékben békén hagyta, más hölgyekkel múlatván az időt. De még mindig élt.

Eleonórának nem volt sok mozgástere, de ami volt, azt ki akarta használni. E célból fiaira támaszkodott, kivált Richárdra. Elsőszülött fia, Vilmos gyermekkorában meghalt. A következő kettő addig zaklatta apját, türelmetlenül részt kérve a hatalomból, hogy Henrik 1170-ben kénytelen volt engedni nekik. A tizenöt éves Henrikkel megosztotta a trónját, a tizenhárom éves Richárdnak átengedte anyja birtokát, Aquitániát. Természetesen Eleonóra állt a gyerek mögött, abban a hiszemben, hogy fia nevében végre maga rendelkezhet majd az ősi örökséggel. 1173 tavaszán még merészebb lépésre szánta el magát: támogatta a két fiúnak és öccsüknek lázadását. Mindennapos dolog volt akkoriban, hogy a fiúk szembefordultak túl sokáig élő apjukkal, de hogy férjét elárulva az anyjuk is a békétlenkedők oldalára álljon, az ritkábban fordult elő. Eleonóra eljárása tehát botránykő lett. Úgy látszott, már másodszor hágja át a házasság alapvető szabályait. Ezt adta értésére Rouen érseke: „A feleség vétkezik, ha eltávolodik férjétől, ha nem tartja meg híven

a házassági szerződést... Rossz szemmel nézzük, hogy nem maradsz férjed oldalán. A test elhagyja a testet, a tagok nem szolgálják a fejet, s ami minden határon túlmegy, megengeded, hogy urad, a király és tenmagad magzatai fellázadjanak atyjuk ellen... Térj vissza az uradhoz, máskülönben a kánonjog nevében fogunk rákényszeríteni." Ilyen kirohanás bármely európai nagyúrtól kitelt volna: meg voltak győződve róla, hogy, mint a főpap írta, „a férfi az asszony ura és parancsolója, a nő a férfi testéből teremtetett, a férfihoz van kötve, és alá van rendelve a férfi hatalmának."

Henrik úrrá lett a felkelésen. Novemberben Eleonóra már a kezében volt: elfogták, amikor férfiruhában – súlyos törvényszegés volt az is – férjéhez, a francia királyhoz menekült éppen. Chinon várába záratta. Egyesek szerint fontolóra vette, hogy eltaszítja magától, ugyancsak a vérrokonság ürügyén. A dolog kockázatos volt, tapasztalatból tudta. Inkább lakat alatt tartotta csaknem haláláig, 1189-ig, hol ebben, hol abban az erődítményben. Mindezekben az években sokat beszéltek róla, egyáltalán nem a magasztalás hangján, mint a mai álmodozók, akik a feminizmus vagy az okcitániai függetlenség legelső harcosává akarják előléptetni, hanem éppen ellenkezőleg, elmarasztalva romlottságáért. Mindenütt szóbeszéd tárgya volt, felemlegették a Capeting francia uralkodóházzal esett kalandját, mert viselt dolgai a napnál világosabban bizonyították a nőnek, e buja és álnok lénynek félelmetes hatalmát. Arról tanúskodtak, hogy a nő a démon eszköze, a démon általa terjeszt bűnt és kelt zavart, ebből is világosan látszik, hogy az apáknak szigorú ellenőrzés alatt kell tartaniuk leányaikat, valamint a férjeknek feleségüket, az özvegyek pedig zárdába csukandók. Például a fontevraud-iba. A 12. század végén minden férfi, akinek tudomása volt Aquitánia hercegnőjének viselkedéséről, benne látta megtestesülését és intő példáját annak, ami őt a nőiségben egyszerre csábította és töltötte el riadalommal.

Eleonóra sorsa nem különbözik a többi olyan magas rangú hölgy sorsától, akiket a véletlen nem ajándékozott meg fivérrel, s ezáltal nagy hűbérbirtok örökösévé tett. A hatalom, amelynek letéteményesei voltak, rendkívülivé fokozta az irántuk való érdeklődést. Versengtek értük a kérők, hogy befészkelődhessenek a házukba, és kiszipolyozhassák a birtokaikat, amíg csak lehet, tudniillik amíg leendő fiaik el nem érik a nagykorúságot. Férjnél is voltak mindig, szükség esetén újabb és újabb

férjeknél, mindaddig, amíg képesek voltak fiakat szülni. Eleonóra életútjában csak két kivételes mozzanat van, a válás meg a lázadás. Mivel a hölgy királyné s így nagy politikai eseményekbe beavatott személy volt, a két esemény nem maradt kommentálatlan, s ez adja fő érdekességüket: e kommentárcsokrétából a történész megtudhat valamit arról, hogy milyen lehetett akkor nőnek lenni, mert az ilyesmit nem sok alkalma van kutatgatni. Eleonóráról nagyon keveset tudunk: portrénk nincs róla, csak kilenc valamire való terjedelmű, de inkább rövid írásos feljegyzés, egy darabbal sem több, de még ez a kevés is sokkal több, mint ami a legtöbb korabeli nőről tudható.

Mint minden lány, Eleonóra tizenhárom évesen eladósorban volt. Apja választott neki férjet, sohasem látta, mielőtt hozzáadták. A férj érte jött az apja házába. A lakodalom után mindjárt hazavitte, de a házasságot csak három napi szemérmes várakozás után hálták el, amint az szokás volt jámbor családokban. Eleonóra, mint minden férjhez adott lány, szorongásban élt: hátha sokáig meddő marad. Mint sok más asszonyt, eltaszították, mert túl sokáig várták hiába, hogy fi-utódot szüljön. Mivel távoli vidékről való volt, beszédmodora és bizonyos viselkedési szokásai furcsállkodást keltettek, férje családja betolakodónak tekintette, örökké leselkedtek utána, rágalmazásoknak volt kitéve. Rajmund nagybátyja Antiochiában játékszernek használta, ha szexuálisnak nem is, politikai játékszerének minden bizonnyal. Atyai hatalma volt fölötte. Elhihetjük, hogy ő buzdította, kérné a válást a rokoni viszonyra való hivatkozással, mert ő maga akart vele érdekből házasságot kötni. Az arisztokrata családokban tenyésző promiszkuitás fülledt légkörében nem egy hölgy ingott meg férje udvarnagyának ostroma alatt. A férj kegyét kereső házi szerzők mindenesetre e hölgyeknek ajánlották könyveiket, az egekig magasztalták őket, de ez nem jelenti azt, hogy a szeretőjük voltak. Az asszonyok egyik teherből a másikba estek. Így volt ezzel Eleonóra is, mihelyt a Plantagenêt-ivadék ágyába került. Ő, aki mindössze két lányt szült VII. Lajosnak, Henriket hárommal ajándékozta meg, fiút pedig ötöt is produkált. Huszonkilenc és harmincnégy éves kora között tizenkét hónaponként megtermékenyítették, és öt gyermeket hozott a világra. Ezután alábbhagyott a szaporaság. 1165-ben Eleonóra megszülte az utolsót azon gyermekei közül, akikről a történelemnek tudomása van, vagyis azok közül, akik – egy kivételével – megérték a serdülő-

kort. Ez volt a tizedik, húsz év alatt. Eleonóra negyvenegy éves volt ekkor. Fajszaporítási adottságai tökéletesen ki lettek aknázva, mint minden hasonló rangú hölgyé, és ő is ugyanúgy elfoglalta a matróna pozícióját: kihasználta fiai előtti tekintélyét, menyein zsarnokoskodott, örökségének igazgatását intézőire bízta, lányunokái kiházasításával manipulált; egyikük, Blanche de Castille, ugyanolyan elviselhetetlen nagymama lett a következő évszázadban, mint Eleonóra volt most. Eleonóra nagymama, mint minden rangjabeli özvegyasszony, végül is visszavonult, hogy élete hátralevő részét egy harmadik vőlegénynek szentelje, ezúttal éginek, abban a zárdában, amelyet családja és ő maga, bűneit jóváteendő, egész életében – például válása után – jótéteményekkel halmozott el. Ez volt Fontevraud. Nagyatyja, Trubadúr Vilmos, nem győzött gúnyolódni ezen, de élemedettebb korában maga is juttatott adományokat a kolostornak. Henrik is ott lakott már, tudniillik a föld alatt. Eleonóra odavitette Richárd földi maradványait. Ott alussza örök álmát ő maga is, míg föl nem ébreszti az Utolsó ítélet harsonája.

*

Hogy hogyan vélekedtek róla valóban Angliában, az kiviláglik abból, ahogyan a krónikások értelmezték II. Henrik király 1189-ben esett tragikus halálát. Hogyan hagyhatott Isten elveszejteni ilyen hatalmas uralkodót? Összes törvényes fiaitól elhagyatni, meztelenül sírba tétetni, szolgáitól kifosztatni? Hogyan nézhette tétlenül, hogy ne magaválasztotta helyen, a fontevraud-i apátságban helyezzék nyugalomra? Igaz, hogy azt ő is elhalmozta adományokkal, de csak azért, hogy Eleonóra oda vonuljon vissza, és ne árthasson neki többet. Giraud le Cambrien könyve szerint, mely „az uralkodók és hercegek épülésére" íródott, lehetséges, hogy Isten Becket Tamás gyilkosát és Melusina tündérnek, a Sátán lányának leszármazottját büntette benne, és bizonyos, hogy felesége vétkét büntette benne. Elsősorban is a bigámiát. Mert Eleonóra kétségtelenül bigámiában élt, efelől senkinek sem volt kétsége, és mindkét házassága vérfertőző házasság volt. Ugyanolyan fokon volt unokatestvére a Plantagenêt-dinasztia sarjának, mint a Capetingdinasztiáénak. Henrik a cinkosa volt; Isten bosszuló karja sújtott le rá. De főleg a „második típusú" vérfertőzésért, e rendkívül súlyos vétekért büntette meg, mely vétket az ördög eszköze, Eleonóra megrontó bájának engedve követett el.

Hogy milyennek látták egyesek – alighanem sokak – Aquitánia hercegnőjét az észak-franciaországi udvarokban, arról fogalmat alkothatunk a 12. század utolsó éveiben fényes sikert aratott históriás énekből, a Róka Regényéből. Ki ne gondolt volna Ysengrin farkas póruljárásainak hallatán VII. Lajos Antiochiában aratott házastársi balsikereire? Még harminc év elteltével is Európa-szerte élcelődtek a férjen, „ki oly féltékeny vala, hogy minden nap újabb szarvakat érzett kiütközni homlokán" s hozzá balog is eléggé fennen mutogatni őket, „nem restellve a világ szájára adni hitvesét", holott az „efféléről nem beszélni jó". Ki ne gondolt volna Eleonórára e vitriolos történet hallatán, melyben Róka, „a nagy parázna", vidáman „tiporja három hölgy szőlejét", Ermeline-ét, Fièrét és Hersent-ét? Ermeline, mihelyt lerázva sejti hitvesét, elinal „tapadósan csókolni" és „szeretőleg apolgatni" valakit, akit új férjeurának szemelt ki, egy ifjoncot, kire szemet azért vete, mert már tudta róla, hogy „igen kellemetesen tudja csinálni a csinálnivalót". Kinek ne jutott volna eszébe az oroszlánkirálynéról, Gőgös asszonyságról, akit Róka éjnek évadján megkaparint, Plantagenêt Geoffroi francia udvarbeli látogatása és eredményes szoknyavadászata? Nem sietett-e vajon Eleonóra is gyűrűjét adni a fiúknak, fittyet hányva a bölcsek tanácsának („Isten tartson vissza a megbecstelenüléstől"), remélve, hogy hamarosan idehozza őket az eme zálog ígérte szerelem és „meghitten, zajt nem keltve fognak társalkodni véle"? A költő, kihasználva a botrány szűnni nem akaró visszhangját, ügyelt rá, hogy a hallgatóság Eleonórára ismerjen az étvágygerjesztő és házasságtörő, behízelgő Hersentben, aki már a szülőágyon azt hányja szemére lovagjainak, hogy mi a csudának rettegnek olyannyira férje haragjától és miért nem jönnek be hozzá a hálószobába oly sűrűn, mint szeretné, és aki szívvel-lélekkel átadja magát a játék összes kellemeinek. Hersent számára az élet értelme ez a játék; hímjét, Ysengrint faképnél hagyja, mihelyt nem bizonyul hímnek: „Ha egyszer nem képes *arra*, mi a csudát kezdjek vele?" Ilyennek festette a költő Hersent-t, a „ribancot", aki „férjül vesz valakit, noha már van neki férje". Bigámistának.

Eleonóráról akkoriban mindenkinek *az* jutott eszébe. Az, ami a Róka Regényének is fő témája volt, midőn javában köszörülte nyelvét a társadalmon: a szex. Eleonóra-Ermeline, Eleonóra-Fière (Gőgös), Eleonóra-Hersent volt a bujaság, a „nyalakodhatnék" megtestesítője. Semmi egyébre nem tud gondolni, csak

arra, és igazság szerint a férfinépnek is kapóra jön a dolog, hiszen számukra úgyis csak játékszer az asszonyi állat, annál étvágygerjesztőbb, minél nagyobb az étvágya. A lényeg az, hogy tiszteletben tartsa azokat a játékszabályokat, amelyekkel a szexet álcázni kell. Csak diszkréten, feltűnés nélkül, nem ajtóstul rohanni a házba. És semmi szemrehányás. VII. Lajos vessen magára: ha már nem volt rá képes, hogy maga oltsa ki oldalbordája emésztő tüzét, legalább lehetett volna benne annyi jó ízlés, hogy nem féltékenykedik. Rókának megbocsátunk, mert ő a hősszerelmes, és mert szakember a szerelemben. Mármint az udvariban. Ha a hölgy reagál a férfi közeledésére, ha elfogadja a „szerelmét", akkor a férfinak joga van a vadászat folytatásához és a vad elejtéséhez. Eleonóra volt a jó kifogás. Az ő állítólagos szabados viselkedése adott igazolást minden kilengésre, az idő fék nélkül való múlatására, a házasság semmibevevésére. Minden bizonnyal ezért ültette bele André, a káplán is komikus *Szerelmi Kézikönyv*ébe, egy szerelmi törvényszék elnöki székébe, a lovagi etikett képzeletbeli és nevetséges törvényhozójának szerepébe. A baj csak az, hogy az ilyen ízetlen tréfákat, akárcsak a trubadúrok szóvirágos dicshimnuszait, komolyan vették, sőt még ma is komolyan veszik. Mit tegyünk hát? Eleonóra erényeit magasztaljuk-e? Nevessünk a hibáin, vagy inkább felháborodjunk rajtuk? Én a magam részéről arra hajlok, hogy sajnáljam.

MÁRIA MAGDOLNA

Írtak egy könyvecskét a 12. század közepén a Santiago de Compostelába tartó zarándokok épülésére. Olyan egy kicsit, mint azok a turistáknak való füzetek, amelyeket utazási irodákban osztogatnak manapság: azt sorolja fel, hogy a francia királyságot átszelő és a Pireneusok hágójánál összefutó négy útvonal mentén mely szent helyeken érdemes elidőzni, olykor egy kis vargabetű árán is akár, mert ott is nyugosznak ám szentek, ugyanolyan vagy kis híján ugyanolyan hatalmasak, mint Jakab apostol, amint azt a sírjuknál esett és eső csodák bizonyítják. E gyógyító és védelmező szentek között van két szent asszony, Szent Foy és Mária Magdolna. Az első Conques-ban, a másik Vézelay-ben.

Az ájtatos zarándoklatok hálózatában fontos csomópont volt akkoriban Vézelay. Vézelay-ből indul a négy „Szent Jakab-út" egyike, és ezen a sűrűn látogatott helyen prédikálta Szent Bernát a második keresztes hadjáratot, épp azokban az évtizedekben, amikor a *Guide de pèlerin* („A zarándok útikalauza") íródott. A könyvecske tömör, de ékes szavakkal mutatja be a hely nevezetességeit. Van ott „egy grandiosus és igen csinos basilica" – az, amelynek akkortájt fejeződött be az építése, s amely ma is kivívja csodálatunkat. Káprázatos ünnepségek színhelye július 22-én, mert itt található „boldog Mária Magdolna szentséges teste, azé, aki... az Úr lábait könnyeivel öntözé... Meg is lettek bocsátva ezért számos vétkei, mert felette igen szerette azt, aki minden embert szeret, Jézust, az ő megváltóját." A szent egyéb jótétemények között visszaadja látását a vaknak, megoldja nyelvét a némának, lábát-kezét a bénának, visszaadja nyugalmát a megháborodottnak – épp ezeket a csodákat művelte a Megváltó maga is. De főleg, „az ő iránta való szeretetből megbocsátja vétkeit az Úr annak, aki vétkes." Együtt van itt minden: a gyógyulás, a bűn, a szeretet, a könny, a megváltás: innen a zarándokhely káprázatos sikere, óriási látogatottsága – a nyugati világ egyik leglátogatottabb zarándokhelye volt –, a kolostor gazdagsága, a pompás templomépület. És a legfontosabb: a kollektív képzeletben egy nőalak lenyűgöző

erejű jelenvalósága, az Isten Szerelmesének, a Megbocsátást Nyert Nőnek jelenvalósága, kinek hírét-nevét világszerte fenntartották az itt megfordult zarándokok elbeszélései, valamint az aktív propaganda. A 12. században Mária Magdolna él, jelen van, egy cseppet sem kevésbé, mint Eleonóra. És amint Eleonóra testére, csakúgy vetítődnek ki Mária Magdolna képzeletbeli testére is a férfivágyak s a férfiúi félelmek.

*

Sok nőalakja van az evangéliumi történetnek, de mind közt a legfeltűnőbb a tizennyolcszor említett Mária Magdolna. Az ő viselkedése, az ő érzelmei rajzolódnak ki a legélesebben; a másik Máriáé, az Isten anyjáé sokkal elmosódottabbak, elvontabbak, sokkal kevésbé szakadtak el a legendától. „Mária, melléknevén magdalai – írja Lukács –, akiből hét ördög ment ki", Jézust szolgálta Galileában. Néhány társnőjével együtt, akiket szintén ő szabadított meg a rossz szellemtől vagy valamely nyavalyától, vele ment Jeruzsálembe és tovább, egészen a Golgotáig. Ezek az asszonyok messziről kísérték végig vigyázó szemmel a keresztrefeszítést, a keresztről való levétel és a sírbatétel után az ő gondjuk lett volna, hogy illatszerekkel kenjék be testet. A halottakkal való foglalkozás nők dolga volt akkor. Még a 12. században is. De meg kellett várniuk a szombat végét, hogy illatszereket vásárolhassanak. Húsvét reggel, napkeltekor visszamentek a sírhoz, hát nyitva áll, a kő félregörgetve. Rémülten futottak el, szóltak az apostoloknak. Péter és János odarohant. A magdalai Mária velük. Megállapították, hogy a test nincs ott, és elmentek. Mária zokogva maradt ott egyedül, a sír bejáratánál. „Asszony, miért sírsz?" – kérdezte két angyal. „Mert elvitték Uramat – felelte –, s nem tudom, hová tették." Szólt és hátrafordult; lát egy embert, kertésznek nézi. A férfi a nevén szólítja: Mária, s ő felismeri Jézust. Vissza akarja tartani, de Jézus nem engedi, hogy megérintse, és megparancsolja, menjen jelenteni a tanítványoknak a feltámadást. Mária volt a feltámadás legelső tanúja, ennélfogva apostolok apostola ő.

Szerepel az evangéliumokban két nő, akik a magdalaival téveszthetők össze. Az egyik névtelen: ő „a városban a bűnös teremtmény", vagyis utcalány. Lukács evangéliumában egy farizeus házában látjuk, Galileában, ahol Jézus étkezett. „Megállt hátul a lábánál, és sírva fakadt. Könnyeit Jézus lábára hullatta, majd hajával megtörölte, elárasztotta csókjaival, és meg-

kente illatos olajjal." „Ha próféta volna – gondolta magában a farizeus – tudná, hogy ki és miféle az, aki érinti: hogy bűnös nő." Jézus akkor e szavakkal fordult hozzá: „Azt mondom hát neked, sok bűne bocsánatot nyer, mert nagyon szeretett." Ezt a jelenetet idézi röviden az útikönyv, csak a színhelyét teszi át Galileából Júdeába, Betániába, közvetlenül a passió elé, Simonnak, a leprásnak házába. Bocsánatos tévedés, mert a Márk- és a Máté-evangéliumban nagyon hasonló epizód játszódik le ugyanebben a házban: Jézus az asztalnál ül; jön egy nő, „alabástrom edényben valódi s igen drága nárdusolajat hozott. Feltörte az alabástromot és Jézus fejére öntötte." Iskarióti Júdás méltatlankodik: „Miért kell a kenetet így pazarolni?" Jézus azonban ezt mondta: „Hagyjátok! ... hisz jót tett velem! Előre megkente testemet a temetésre." János evangélista is idézi e jelenetet, hozzátéve, hogy Máriának hívták az illatszerhozót. Mártának és Lázárnak, a Názáreti két jó barátjának húga ő; Lukács Jézus lábainál ülve és az ajkán csüggve ábrázolja, miközben Márta a konyhában szorgoskodik morogva.

Három különböző személy tehát, de mindhárom illatszert öntött vagy akart önteni Jézus testére annak életében (vagy holtában, de mint ő maga mondta, az már ugyanaz). Mindhármat a Mester előtt látjuk térdelve, leborulva, szemlélődést és imádatot kifejező testhelyzetben. Jó okkal mondta hát Nagy Szent Gergely pápa is a 6. században egyik szentbeszédében, nevezetesen a XXXIII.-ban, hogy „Lukács evangéliumának bűnös asszonya, kit a Jánosé Máriának nevez, nem más, mint a Márk-beli, a-hét-démontól-megszabadított." Az egész középkor magáévá tette ezt a nézetet, nem sokan kételkedtek benne.

Legalábbis a latin kereszténységben nem. Mert a görög, az bizony továbbra is megkülönböztette Mária Magdolnát a két másik Máriától. Július 22-én ünnepelte a napját, és Epheszoszba zarándokolt a sírjához. A Közel-Keletről Dél-Itálián át terjedt el Európában a kultusza, legelőször Angliában. Itt találhatók első nyomai a 8. században, a csak nemrég keresztténnyé lett, Róma emlőin csüggő és így a bizánci forrásokból is táplálkozó Angliában. Az angol Benedek-rendi kolostorok akkoriban elöl jártak a szellem dolgainak kutatásában, s a belőlük kirajzó misszionáriusok szórták el Európa-szerte a Magdolna-kultusz csíráit. Másfelől azonban a nagy *frank* kolostorokban, jelesül a liturgiai újításokban élenjáró Saint-Benoît-sur-Loire-iban alakult ki a húsvétvasárnapi éjszakai istentiszteletek Biblia-olva-

sásaiból az a liturgikus játék, amelynek 10. század végi leírását Dunstan canterburyi érseknek köszönhetjük. Ebben a vallási dráma-kezdeményben Magdolna kézzelfoghatóan jelenvalóvá lesz a templomban. Nagypénteken lepelbe burkolt keresztet tettek az oltáron egy ereklyetartóba, amely a Szent Sírt jelképezte. Szombat éjjel kivették, hogy csak a lepel maradjon ott, azaz a halotti lepel. A húsvéti mise elején egy angyalmódra fehérbe öltözött barát állt a sír jobb felére. Jön három másik szerzetes a szent asszonyok mozdulatait mímelve. Néhány Márk-evangéliumi mondat hangzik el: „Kit kerestek?" – „A názáreti Jézust." – „Nincsen itt, feltámadt." A színjátszás bölcsője ez. Mert – és ez itt a fő dolog – a párbeszéd egyre nagyobb szerepet kapott, a húsvéti liturgia egyre gazdagabb lett, és Mária Magdolna alakja egyre jobban elkülönült a szent asszonyok csoportjától. Egy, a Szent-Jakab útikönyvvel egykorú tours-i kéziratban Magdolna a jelenet középpontja. Egyedül megy oda a nyitva álló sírhoz, fájdalmas kiáltás tör elő kebeléből, hosszú szerelmetes siratás után ájulatba esik. Társnői fölemelik: „Kedves húgunk, túl sok keserűség van a lelkedben..." Valószínű, hogy a 12. században ez a színjáték már kívül került a kolostor falain, nyilvános előadás lett belőle. De azért még sokáig megmaradt a kolostori környezetben; az Úr barátnéjának szerepét férfi játszotta.

*

Férfilakta kolostorból származik a július 22-i, Magdolna-napi felolvasásra való legrégebbi szöveg is. Férfikéz írta, fel férfiaknak olvasták. A „Mária Magdolna tiszteletére való prédikáció" az. Eudes clunyi apátnak tulajdonítják, aki a 10. század elején állt az apátság élén. Az igazság azonban az, hogy nem tudni, ki írta és mikor. A legvalószínűbb feltevés az, hogy egy évszázaddal később keletkezett Burgundiában. Az evangéliumi szöveg kommentárja. Azokat a dedukciós módszereket alkalmazza, amelyek a Saint-Germain d'Auxerre-i apátság tudósai közt járták a Karoling-kor végén. A Szentírás szavainak hámozza ki értelmét, mégpedig többszörös értelmét, mert bizony többszörös értelmük van azoknak, hogy erkölcsi oktatás kerekedjen ki belőle. Kiolvashatjuk belőle, milyennek látott egy női személyt egy szerzetes az ezredfordulón, ha társainak akarta bemutatni, szellemi épülésükre.

Hát nőnek nő, abban nincs hiba. Magdolnában a nőt tisztelik éppen, a *mulier*t: a szó szakadatlan ott van a szerző tollá-

nak hegyén. De miféle nő? Az a nő-e, akinek megbánnivalója van? Egyáltalán nem. A prédikáció ismeretlen szerzője nagyasszonyt lát benne, úri hölgyet, olyant, aki élt és elszakadt a földi dolgoktól, hogy az égi dolgoknak éljen. Gazdag és bőkezű hölgy ez, „largissima", s minthogy nemes vér csörgedez az ereiben, „clarissima" és szabadon rendelkezik a maga vagyonával. Az egyházi férfiú – maga is a legmagasabb arisztokrácia soraiból jött – azon hölgyek vonásaival ruházza föl, akik gyermekkorában körülvették: a megözvegyült hercegnőkével, az olyanokéval, mint a császároktól császárokat szülő Adelaida, akinek éppen akkor [999-ben] írta az epitáfiumát Odilon clunyi apát, a férjüktől vagyont örököltekével, mert azok támogatták egész tehetségükkel a szerzetesség intézményét; azokéval, akiket a szerzetesek arcpirulás nélkül látogathattak. Az ilyen hölgyeket előrehaladott koruk megszabadította már a nőiség nyugtalanító varázsától, de nemrég mégis férfiágynak voltak még lakói, tehát megismerték a gyönyört, tehát ismerték a bűnt. Visszavonulván könnyezve bánták vétkeik. A prédikáció szerzője nem fukarkodik e női könnyek ecsetelésében (bár a vétek, a könny és a megbocsátás közötti összefüggés jobban kidomborodik, amikor Lázárról beszél, mert az képviseli itt a feltámadást). No persze Magdolna az ő szemében is bűnös, de csak annyira, mint közülünk bárki. Bűnben él az emberi fajzat, az a sorsa. Ha nem volna az evangéliumi idézet, ugyan ki gondolna itt prostituáltra? Diszkréció. Azt gondolhatjuk, hogy a szexuális fertő rögeszméje, a nőtől való nyugtot nem hagyó rettegés úgy-ahogy megkímélte ezeket a férfiakat, kiket gyerekkorukban elnyeltek a kolostor óvó falai, kik soha azok közül ki nem mozdultak többé, tehát megőrizték ártatlanságukat; ezeket a „szeplőtlen bárányokat", akiknek leírta ideálját és elszántságát Dominique Iogna Prat.

Ebben a szövegben tehát a női természet lényege nem a bujálkodásra való hajlam, hanem két más vonás. Az egyik a gyengeség, a félénkség. Ezért is állítható Mária Magdolna példaképül hímneműek elé. Ezen a gyengeségen, e félelmen ő nő létére felülemelkedett. Csak ő maradt ott a tátongó sír előtt. A másik lényeges vonás a szeretet, „lángoló heve a szeretetnek", s a nőiségnek ez lángolása mint a legnagyobb erények egyike van bemutatva itt. Ez az erény lesz talaja a kitartásnak, a rendíthetetlenségnek. Magdolna sír, de nem bűnbánásból, hanem csillapíthatatlan vágyakozásból, amaz ember iránti vágyakozásból,

„akit életében felette igen szeretett". Jézus lábaihoz a szerelmes nő borul, nem a bűnbánó. Mária a mesteréért lángolva ment ki a sírhoz. Üresen találta, de nem adta fel a reményt. Kitartó volt a keresésben, a sötétséggel sem törődő várakozásban, felülemelkedett félelmén és kételyein, s ezzel kiérdemelte, hogy megláthassa. Igen, nekünk férfiaknak is nővé kell lennünk, ápolnunk kell a bennünk is meglevő nőiséget, akkor szerethetünk csak maradéktalanul, úgy, amint szeretni kell.

Ebben a kolostori írásműben már-már a nőiség rehabilitásának csírája jelenik meg, talán ama nemes özvegyasszonyok előtti fő- és térdhajtás gyanánt, akiknek váltig bizonygatta a szerzetesnép, hogy ők férkőzhetnek csak igazán Isten közelébe, sokkal inkább, mint megboldogult férjük. Egy nő, mert szeretett, mert várt, mert remélt, gyöngesége ellenére is kiérdemelte – ebben a „gyöngesége ellenére is"-ben elszólja magát a férfiúi leereszkedés, a legyőzhetetlen férfibüszkeség –, tehát kiérdemelte, hogy ő jelenthesse az apostoloknak a csodát. Nagy dicsőség ez, mondja a prédikáció, fényesen mutatja az Úrnak a női nem iránt való „kegyes jóindulatát". A halál a világba nő hátán lovagolt, az Éváén. A paradicsom kapuját is nő: Mária, az Isten anyja nyitotta meg újra. E két nő között ott áll félúton, elérhető közelségben, követhetően, a minden asszonyok módjára bűnös magdalai Mária. Isten azt akarta, hogy a halál felett aratott győzelmet ő, a gazdag, a jótevő, a tápláló jelentse meg. Az ő érdeméből, az Úr akaratából „szabadult meg a női nem a makulától".

A tudós gondolat akkoriban szótól szóig, képtől képig araszolva haladt célja felé. Ennek a nőnek a vonásaiban más vonások is visszatükröződnek: ott van bennük a kolostori közösség, az egész egyházi intézmény képe. Eme tükröződések kiemelésével okít a homília. Először is egy minden beszédnél ékesszólóbb gesztust emel ki. A farizeus házában leboruló bűnös nő nem szól, nem beszél: csak térdepel. Ez a megalázkodó, saját énjéről lemondó, egyúttal odaadást kifejező testtartás ott volt abban a korban az átmenetet, a létváltást kifejező összes rítusban. Esküvő: a menyasszony letérdelt hitvese előtt, az előtt a férfi előtt, akit azontúl urának és parancsolójának volt nevezendő. Hűbéri eskütétel: le kellett térdelned az előtt, aki a hűbéresévé fogadott. Térdeplés vezet be a szerzetesi életbe is, amint azt megismerhetjük a clunyi szabályzatból. A térdeplés rítusa engedelmességet, szolgálatot ró a térdepelőre. Mint a házasuló

lány, mint a hűbéresi kötelékbe lépő, mint a noviciusból szerzetessé váló Magdolna is új életet kezdett, valóságosan újjászületett. Térdepelésével azt fejezte ki, hogy „nem csak lelkileg, testileg is" szolgálatba akar lépni; és valóban szolgálatba „fogadtatott", egy gazda háznépének, *familiá*jának, szolgahadának része, védenceinek egyike lett, azoknak, akiktől engedelmességet várt s akiket kegyes jóindulatával táplált. E gesztussal arra hívta fel Mária Magdolna alakja a prédikációt hallgató férfiakat, adják át magukat az Úr akaratának és szolgálatának, mégpedig ugyanolyan magasztosan, mint Magdolna tette.

A szövegnek ez a mozzanata az ezredforduló közeledtére elszaporodott *kontestálók* ellen irányul, akiket is eretnekség miatt üldöztek. Legveszélyesebbjeikkel szemben ez a női alak az Ige testté válásának és a megváltásnak igazságát hirdeti. Mindükkel szemben azt vallja, hogy nincs semmi rossz abban, ha egy kolostor gazdag, mert hiszen Mária Magdolna is gazdag volt. A „Magdala" szó azt jelenti, hogy torony, vár: a szépen egymáshoz simuló kövekből rakott, kiemelkedő épületeket idézi, nevezetesen azokat a kaputorony-haranglábakat, amelyeknek felépítését épp akkoriban határozták el Saint-Benoît-sur-Loire-ban, Saint-Germain-des-Prés-ben. A Magdalai nincsteleneket tartott jól adományaival, Jézust meg a tanítványait. Nem cseppenként méricskélve: bőkezűen, pazarlón öntötte ki a drága illatszert a haragvó Júdás szemeláttára. Júdások az eretnekek, akik elítélik az egyházi fényűzést. Bőven önteni a nárdust, az annyi, mint építeni, díszíteni, serényen újdonatúj bazilikák pompájába öltöztetni a kereszténységet. Akárcsak Márta és Mária Lázár fivérük házában, az akkori szerzetesek is kötelességüknek érezték, hogy jó szemmel nézzék „a nemeseket és a hatalmasokat, ha azok a világi pompa méltóságával vértezik fel magukat"; Mária Magdolna igazolta őket.

Végül, amint az illat áradt szét az asztal körül és töltötte be Simon egész házát, úgy kell a kolostorból az egész egyházra szétáradnia az engedelmesség, a szolgálatkészség és a szeretet szellemének. Ha a szerzetesek követik a Názáreti szerelmesének példáját, akkor ők maguk is példát fognak mutatni a klerikusoknak, a világi egyház tagjainak, hiszen bűnökkel van terhelve az is, arra is ráfér a térdeplés, a megtérés, annak is ünnepélyesen le kell mondania korábbi gyalázatos életéről. A Mária Magdolna-kultusz jegyében fogant prédikáció az egyház intézményének általános megreformálására szólított fel. Nos, a 11.

század hajnalán ez a reformálás javában folyt, s a Szentszék ösztönzésére még nagyobb lendületet is vett. Mária Magdolna e reform jelképeinek egyike lett, nem is történhetett másként. Amikor a reformátorok a tiszta, rendi életnek klerikusok épülésére szolgáló mintaképeként két kanonoki közösséget alapítottak, az egyiket 1023-ban Lotaringiában, Verdunben, a másikat 1048-ban a burgundiai Besançonban, mindkettőt a magdalai Mária védnöksége alá helyezték. Ekkor már széltében rebesgették, hogy a teste nem messze onnan, Vézelay-ben pihen.

*

Amikor Girard de Roussillon az apátságot 860 körül megalapította, egyszerűen csak Jézusnak, Szűz Máriának és Szent Péternek szentelte. Semmi jele, hogy a vézelay-i barátok úgy gondolták volna: Mária Magdolna földi maradványaiból akár csak egyetlen porcikának őrzését is már akkor kolostoruknak tulajdonították volna. Hát egy 1037 és 1043 között keletkezett szöveg egyszerre csak kikel valamiféle rágalmazók ellen, hogy úgymond a szent földi porhüvelye igenis ott pihen, amint azt számos jelenések és a síron esett összes csodák bizonyítják; már özönlik is a csodára váró sok zarándok mind egész Galliából. Az ereklyéket kétségtelenül a 11. század második negyedében „találták fel", mint akkoriban mondták, azaz „meg", mint manapság mondják.

Akkoriban mindenki meg volt győződve róla, hogy a szentek itt maradnak a földi világban, jelen vannak testi valójukban, ami abból fönnmarad, és hatalommal bírnak. E földi maradványok darabkáit mindenki a leghatékonyabb és felette szükséges kapcsolatteremtő eszköznek tartotta az élők és ama mennyei törvényszék között, amelyben a Mindenható üli a törvényt. Egyre-másra bukkantak elő a föld alól akkoriban e szenttestrészek. Egy jól értesült burgundiai tollforgató, Raoul Glaber, kikel az álereklye-gyártók ellen, de azért ő is örömmel üdvözli a jótékony hatású ereklyeszaporulatot, mondván, hogy egyik legmeggyőzőbb bizonyítéka ez az Úr bőkezűségének, ki végre megbékült népével a Krisztus keresztrefeszítésének ezeréves évfordulóját kísérő csapások után. Az egyházi vezetők figyelme mindazonáltal egyre inkább fordult az Újtestamentum szövegei felé e korban. Ez új dolog volt. Nem mintha felhagytak volna a helyi szentek, a római mártírok, a kereszténység első terjesztői kultuszának szorgalmazásával, meg ama védőszen-

tekével, kik hajdan felváltották a pogány idők védőistenségeit szent forrásaik mellett; de most mégis inkább az evangéliumokban meg az Apostolok Cselekedeteiben szereplőké felé terelgették a hívek ájtatosságát. Csakhogy azoknak testéből a nyugati kereszténységre szinte semmi földi maradvány nem származott. Hiszen éppen ennek az ereklyehiánynak köszönhették virágzásukat a római zarándokhelyek, valamint a compostelai, no meg az apostoli időkkel való, hogy úgy mondjam testi közelségbe kerülés most születő igényének: mert ezt a „testközelbe kerülést" olyan szentek voltak közvetítendők, akik látták az élő Jézust, hallották a szavát, ővele jártak-keltek, márpedig a tizenkét apostol közül Nyugat-Európa földjében mindössze kettő pihent: Szent Péter és Szent Jakab. Emiatt az ereklyehiány miatt igyekeztek tudós férfiak Jézus személyével kapcsolatba hozni olyan szenteket, akiknek földi maradványait évszázadok óta Galliában őrizték. Emiatt bizonygatták például energikusan azt, hogy Limoges-i Martialis, Aquitánia védőszentje ha nem is éppen apostol, a legelső tanítványok közül való volt, vagy azt, hogy a Montmartre-i Dénesnek a Tant nem más, mint maga Szent Pál adta át (összekeverték Dionüsziosz Areioszpagitésszel). Érthető, hogy a fejedelmek az ég nagylelkű adományaként ünnepelték Keresztelő Szent János fejének Saint-Jean-d'Angély-beli „feltalálását". Érthető, miért találták meg ugyanekkor Mária Magdolna relikviáit Vézelay-ben meg mindjárt a fivéréét is Autunben.

Vézelay és Mária Magdolna körül a reformálás bábáskodott, és ez volt a döntő. 1037-ben új apátot választanak, Geoffroi-t. Clunyi inspirációra nyomban ráncba akarja szedni a vén kolostort, mert megromoltak az erkölcsei. A megigazítás csak akkor lehet tartós, ha az apátság virágzik és kivívja azt a csodálatot és elismerést, ami megnyitja az adományozók pénzestüszőit. Következésképpen jeles és hatékony ereklyékkel kell ékeskednie. Geoffroi jó adminisztrátor módjára elrendeli egy csodalajstrom megszerkesztését – ez az a szöveg, amelyről az imént szó volt –, hogy meginduljon az odazarándoklás. Az ereklyék feltalálója ő maga. De hát Clunyben, amelyet mintaképéül választott, és amely vállalkozásában támogatta, semmi különösebb jele a Magdolna-kultusznak; miért silabizálta ki Geoffroi az apátságában őrzött egyik szarkofág alig látható feliratából éppen ennek a szentnek a kilétét, nem pedig valamely más csodatévőét? Talán azért is, mert az Úr szolgálólányának híre nö-

vekedőfélben volt egész Nyugat-Európában, de főleg azért, mert ő lett Geoffroi szűkebb hazájában az általános reform patrónusa. Geoffroi buzgó reformátor volt, azért is nevezték ki az apátság élére. Ő volt a burgundiai treuga Dei egyik szorgalmazója. 1049-ben, ugyanabban az évben, amelyben IX. Leó pápa felszentelte a verduni és a besançoni Mária Magdolna-templomot, ott látjuk Reimsben a pápa oldalán, azon a zsinaton, mely leváltotta a bujálkodó főpapokat, megrótta a vérfertőző és bigámiában élő világi hatalmasságokat, hogy a társadalom épületének oromzatát megtisztítsa a bűnöktől, nevezetesen a szexuális bűnöktől. A következő évben Geoffroi Rómában ül hasonló gyűlésben, és abban a bullában, amelyet április 27-én kieszközöl kolostora számára, a szokásos formula úgy módosul, hogy Vézelay Krisztus, Szűz Mária, Szent Péter és Szent Pál mellett most már Mária Magdolnának is van szentelve. Nyolc évvel később újabb bulla: ünnepélyesen igazolja és megerősíti, hogy Mária Magdolna Vézelay-ben „pihen". Végül 1108-ban II. Paskál pápa kiváltságlevelében az eredeti védőszentek feledésbe merülnek, és csak Mária Magdolna neve említtetik. A zarándokhely sikere immár fényes. Nyomán az egész latin kereszténységben elterjedt a Magdolna-kultusz – „robbanásszerűen", a történészek kedvenc szavajárása szerint.

Hogy a kultusz kultusz legyen, „legendák" kellenek hozzá, a szó eredeti értelmében: „olvasandó", azaz az istentisztelet során felolvasandó szövegek. Három elbeszélés kíséri azt a prédikációt, amelynek az imént foglaltam össze a lényegét. Az evangéliumi elbeszélést egészítik ki. Két kérdést válaszolnak meg: Hová, mivé lett Mária Magdolna Krisztus feltámadása és a maga halála között? És: „Hogyan vihették a testét hazájából, Júdeából, egy olyan messzi országból, Galliába?" Sokaknak okoz ez fejtörést, vallja be a csoda-gyűjtemény. Az első kérdést már az epheszoszi zarándokok is föltették. Megválaszolására született egy elbeszélés a Közel-Keleten, az úgynevezett remeték élete. Egy bűnbánó prostituált élettörténete inspirálta, egy másik Máriáé, az egyiptomié. Egyike ő azoknak a megperzselt, megfeketedett, szőrrel benőtt asszonyoknak, akiket a felső-egyiptomi bujdosók képzeltek magukhoz hasonló sivatagi bűnlevezekelőknek. Íme a szöveg, amelyet a dél-olaszországi anakoréta-közösségekben olvastak, s amely onnan már a 8. században eljutott az angol kolostorokba: „A Megváltó mennybemenetele után" Magdolna „az Úrért égő szeretetében és halálán

való bánatában nem akart többé férfira pillantani, semmiféle emberi teremtményre; és méne a pusztába és ott élt harminc évig senkitől sem ismerve, ételt-italt, emberi táplálékot magához nem véve. Minden imaórában lejöttek érte a mennyből az Úr angyalai és magukkal vitték a levegőégen át, hogy ővelük imádkozzék." Egy pap észrevette, hogy angyalok röpködnek egy elzárt barlang fölött. Odament, bekiáltott. Mária nem mutatkozott, de felfedte kilétét és megmagyarázta a papnak a csodát. Kérte, hozna valami ruhát, mert „meztelenül nem mehet emberek közé." Visszajött a pap, és magával vitte abba a templomba, ahol ő szokta mondani a misét. Mária Magdolna magához vette Jézus Krisztus testét és vérét, és kilehelte a lelkét. „Érdemei jutalmául nagy csodák történtek sírjánál."

Miközben Geoffroi minden követ megmozgatott, hogy elismertesse: ez a sír az ő apátságában van, egy másik Mária Magdolna-élettörténet is forgalomban volt; a történészek apostolinak nevezik. Amaz szerint húsvét után Magdolna a hetven tanítványok egyikének, Maximinnak kíséretében tengerre szállt. Marseille-be érkezvén mindketten prédikáltak, terjeszteni kezdték Aix vidékén a kereszténységet. Mária Magdolna meghalt, Maximin szép gyászszertartást rendezett számára, és márvány szarkofágba helyezte a testét. A szarkofág egyik oldalára a Simon házabeli vacsora jelenete volt faragva. Ezt a második legendát össze lehetett kapcsolni az elsővel, csak az abban szereplő sivatagot kellett áttenni a provence-i hegyek közé, Sainte-Baume-ba. De ez a második szöveg zavarta a burgundiakat, mert Aix-be helyezi a sírt; nos a Magdolna-kultusz valóban kimutatható Aixben a 12. század előtt, és talán már bontogatta is ott a szárnyát egy konkurens zarándokhely. Hogy betömjék a száját azoknak, akik nem akarták elismerni őket az igazi ereklyék őrizőinek, fabrikáltak egy elbeszélést – ez a harmadik legenda , mely szerint egy szerzetes Girard de Roussillon és az első apát parancsára három évszázaddal azelőtt ellopta az ereklyéket az éppen szaracénok dúlta Provence-ból.

E legendás kiegészítések hatékony támpillérek voltak a reform épületének megszilárdításában. A Magdalai Mária olyan példát adott a pusztában, amely különösen a világi papság buzdítására volt alkalmas: most azt kellett megtisztítani, eltávolítani a testiség világától, a saját testét is elfeledtetni vele, hogy szerelmetes kontemplációban csatlakozhasson az angyalok karához, hogy jobban betölthesse küldetését, mely nem más,

mint a tanítás. A második elbeszélés egyik mozzanata a megtisztulás elengedhetetlen voltát hangsúlyozta: abba a templomba, amit Maximin emelt a mauzóleum fölé, semmi király, semmi világi hatalmasság be nem tehette lábát, ha le nem vetkőzte előbb harci ruháját és harciasságát. Ami a nőket illeti, azoknak számára a belépés szigorúan tilos volt; már csak emiatt sem volna szabad föltételezni olyasmit, hogy a Magdolna-kultusz fellendülésének a legcsekélyebb köze lehetett a nő társadalmi helyzetének javításához. Tehát semmi fegyver, azaz vérontás, és semmi nő, azaz szexuális túlkapás: ettől a két fő szennytől akarták megszabadítani a világ hatalmasságait, az egyháziakat éppúgy mint a laikusokat, az Isten békéjét prédikáló, vérfertőzést és bigámiát tiltó IX. Leó pápa, a vézelay-i Geoffroi és barátai. De ezek a legendák, akárcsak a 10–11. századi prédikáció, mégsem a bűnre és a megváltásra helyezik a hangsúlyt. Nem mondják, hogy a magdalai Mária magányba vonult, hogy bűnei miatt sírjon és vezekeljen. Nem: a szenvedélyes ragaszkodás és a bánat hajtotta a visszavonultságba, az elvesztett szerelmes perzselő emléke. A legendák is a lángoló, extatikus szerelmet helyezik előtérbe.

*

Néhány évtizeddel később, a 12. század elején egy másik Geoffroi, a nagy vendôme-i Szentháromság-kolostor apátja egészen más vonásokat emel ki az irányítása alatt állók számára szerkesztett prédikációjában. Íme mit látok én ebben a homíliában:

1. Csaknem teljes egészében a farizeus házában elköltött étkezésnek Lukács-evangéliumbeli jelenetén alapul.

2. Geoffroi elítéli a farizeust, aki el akarta kergetni a bűnös nőt, s egy javában folyó parázs vitában teszi le ezzel a garast: „kegyetlen ember volt, megvetette a női nemet, úgy tartotta, hogy a nőknek nincs részük a megváltásban, azt sem akarta, hogy hozzáérjenek."

3. Magdolna először „hírhedt bűnös volt, utána pedig híres prédikátor". Geoffroi de Vendôme híven követi az apostoli Mária-Életét: „Fáradhatatlanul hirdette Jézus Krisztus urunkat, az igaz Istent, és tanúsította feltámadását", de hozzáteszi, hogy „inkább a könnyeivel tanúskodott, mint a szavaival".

4. Végül, és ez a legfontosabb: Geoffroi leginkább azt a nőt állítja példaképül, aki hét démonnak esett áldozatul, azaz minden véteknek, bűnnek. Tizennégyszer fordul elő a rövid szö-

vegben a „bűnös" jelentésű *peccatrix* szó, de az *accusatrix* is: az, aki tudatában van vétkeinek és a Mester lábaihoz borulva bevallja őket. Természetesen bocsánatot nyer, de nem túláradó szeretetével érdemli ki – Geoffroi azt nem hangsúlyozza –, hanem túláradó rettegésével és reményével. Mária Magdolna elhagyatott, alávetett helyzetben van, amilyenben a nőknek mindig is lenniük kell, de a teljes megváltásban csak azután van része, hogy bűnét levezekelte. Geoffroi sajátságosan fogja fel a remeteéletet: azt állítja, hogy Jézus mennybemenetele után Magdolna böjttel, virrasztással, szakadatlan imákkal sújtotta saját testét. Ezzel az önmagán tett erőszakkal Mária Magdolna „áldozat", mégpedig „makacs áldozat" lett, s ezzel egészen az üdvözülés küszöbéig, „a menny kapujáig" jutott. A két latin szó: *hostia* (áldozat) és *ostiaria* (kapuadó) összecseng; ilyen rímjátékok, asszonáncok szekerén haladtak előre akkoriban a tudós férfiak okfejtései.

Meg kell jegyezni azonban, hogy Geoffroi de Vendôme két másik írásában, egy prédikációban és egy Hildebert de Lavardinnek, Mans püspökének címzett levelében ugyanez a kapu-allegória szerepel, ott is a női nem, a *sexus femineus* kezében a kulcs, csakhogy ott a bűn, az elbukás kapuját nyitja vele. A nő, minden rendű és rangú nő az ördög eszköze, a főpap szolgálólánya, aki előtt Szent Péter megtagadta Jézust, ugyanúgy, mint Éva, aki a Paradicsomban bűnre vitte Ádámot. A nők csempészték be a világba a kárhozatot. A magdalai Máriának éppúgy bűnből való volt minden porcikája, mint minden más nőnek, nem is lehetett volna a minden bűnösök reménységévé, nem is juthatott volna a mennyek kapujához a pokloké helyett, ha ki nem öli magából, ízenként hamuvá nem perzseli lényének női részét. Itt ragadható meg az irányváltás.

Előbb egy gazdag, nagyhatalmú nő képe, akit szenvedélye az imádott lény rabjává tesz, akit elemészt a bánat, amikor az látszólag nincs többé, aki aztán megy világgá kiáltani, hogy a bálványa legyőzte a halált – utána pedig egy romlást hozó, lelkifurdalás mardosta, saját testét kínpadra vonó teremtményé... Hogy megértsük ezt az irányváltást, megérthessük, miképpen változott meg a szellemi nézőpont olyannyira, hogy ez a második nő-kép felválthatta azt az előzőt, meg kell néznünk, mi történt a latin kereszténységben 1075 és 1125 között; meg kell vizsgálnunk egy sorsdöntő eseményt: az egyházi reform sikerét. A kolostorok gyülekezetének megtisztítása után következett a

világiaké. A szerzetesi erkölcs érvényesítése azt eredményezte, hogy a férfiak két kategóriába lettek sorolva. Az egyik kategória számára a nők használata szigorúan tilos lett. A másikba tartozóknak kellett asszonyt tartaniuk, de csakis egyet, mégpedig törvényest. Ez utóbbiak így elkerülhetetlenül beszennyeződnek, éppen ezért az aszexuálisok alá tartoznak az érdemhierarchiában, következésképpen a hatalmuk alá is. Ez a diszkrimináció olyan nyomot hagyott a nyugat-európai civilizáción, amely máig sem kopott le róla: évszázadokra szólóan beásta a tudat mélyére azt a képzetet, hogy a bűn legfőbb forrása a nemiség. A reform 1100-ban komoly akadályba ütközött, és ez az akadály a nő volt. Ő volt a nagy buktató.

Először is azért, mert a megtisztítás munkáját a pápa irányítása alatt végző férfiak, a püspökök, ama jó püspökök, akiket a züllöttségben megrögzöttek elűzése után iktattak be, gyakran jobb belátásra tért hajdani kéjencek voltak, így például Hildebert de Lavardin, Geoffroi de Vendôme barátja. Tudták jól, mi fán teremnek azok a gyönyörök, amelyeket le kell nyesni. Saját magukat sem volt könnyű megreformálniuk. Üggyelbajjal igyekeztek teljesen megszabadulni saját bűnösségüktől: meglehet, hogy a *meretriculae tabernae* emléke, ifjúkoruk „kocsmai ringyócskáinak" emléke vissza-visszajárt kísérteni fantáziájukat. A nőkben hajlamosak voltak prostituáltakat látni, ténylegeseket vagy potenciálisakat. Innen azok a költői kényszerképek, azok a rögeszmetársítások, melyek állandóan ott ólálkodnak a nagy Val de Loire-i tollforgatók tolla körül (műveiket lényegre törő alapossággal elemezte ki Jacques Dalarun), ha a nőről írnak: egy Bendő, egy Bekebelező, egy Kiméra, egy Szörnyeteg. A bűnös a testükbe rögződött nőiség, azaz állatiasság.

Másodszor: ezek a főpapok, lelkipásztori hivataluk gyakorlása során, állandóan szembe találták magukat a női nemmel kapcsolatos valóságos problémákkal. A gyorsan fejlődő, gyökerükvesztett bevándorlók tömegét vonzó városokban virágzott a prostitúció. Ott voltak mindjárt azok az asszonyok, akiket maga a reform lökött ki az utcára: akiket férjük kénytelen volt eltaszítani, mert pap volt, vagy nem volt pap, de bigámista volt, vagy vérfertőző. Szánalomra méltó teremtések, egyúttal veszélyesek, mert züllésbe vihetik a férfiakat. Milyen hely illesse őket egy tökéletes társadalom reformista szervezetében? Sokan úgy vélték – így Geoffroi de Vendôme is, amint azt a farizeus-

ról hangoztatott véleménye mutatja –, hogy lelki gondoskodás kell nekik, be kell fogadni őket, mint ahogyan az eretnekkörökbe is befogadták őket, megfelelő pásztorlevelet kell kidolgozni számukra. Nem veszélytelen vállalkozás ez, de elengedhetetlen. Meddig lehet elmenni? Robert d'Arbrissel a pártfogásába vette őket akárcsak Jézus: felvette őket „koedukált" fontevraud-i kolostorába, sőt ők vitték a prímet, mert a szerzeteseknek elő lett írva, hogy szolgálniuk kell őket, magukra vállalni ezt az alázatot jegyesük, Krisztus szerelmének kiérdemléséért, mint ahogyan a lovag is illendően szolgálja az úrhölgyet férje, a nemesúr kegyének elnyeréséért. Nem merészkedett Robert d'Arbrissel túl messzire? Meg Abélard is, amikor azt állította, hogy a nőknek a Paracletushoz (a vigasztaló Szentlélekhez) szálló fohászai nem maradnak alatta a férfiakénak? Clairvaux-i Bernát nem győzte ostorozni ezért; szerinte Abélard „túl sokat beszél a nőkkel". A nőkhöz túlságosan közel merészkedő egyháziak elleni rengeteg gyalázkodás jól mutatja, mekkora volt a zavar, a félig kimondott félelmek nyomasztó atmoszférája, a szexuális beszennyeződéstől való elfojthatatlan rettegés: azok a nőpártiak aligha kerülhetik el a bűnbeesést... Hány főpap gondolta továbbra is, hogy nem árt távol tartani a nőket attól, ami szent, bizonyos szent helyekről kitiltani őket? Például az auvergne-i Menat-ból: Robert d'Arbrissel addig harsogta, hogy a nők is ugyanúgy részesülnek a Megváltó testéből, mint a férfiak, és így nekik is joguk van bemenni Isten házába, míg végül sikerült megnyittatnia előttük. Vagy teszem azt a provence-i Magdolna-mauzóleumból...

Abban mindenesetre minden egyházi vezető egyetértett, hogy szükséges a nőt ártalmatlanná tenni. Tehát keretek közé kell szorítani, keretbe kell rekeszteni. A keret a házasság. A tökéletes asszony – s e tekintetben Mária Magdolna viselkedése példaszerű volt – mindent az urától vár, szeretettel csügg rajta, de főleg retteg tőle. És szolgálja. Summa summarum, a tökéletes asszony az az asszony, aki sír és nem beszél, szót fogad, térden csúszik az embere előtt. Ezért aztán minden serdülő lánynak az a dolga, hogy feleséggé alakítsa magát. Olyan gazda feleségévé, aki majd gyeplőbe fogja. Vagy Krisztus jegyesévé, zárdába zárva. Máskülönben minden esélye megvan az elkurvulásra. Két kategóriát nekik, kettőt mint a férfiaknak, azt is szexuális alapon: *uxores – meretrices.* Vagy matróna, vagy utcalány. Bele is fogtak hát akkortájt egynémely jó püspökök, a lavardini Hil-

debert meg a rennes-i Marbode, megtért prostituáltak élettörténetének újraírásába, mely prostituáltak oly tökéletesen megbűnhődtek éppen abban, amiben vészthozó csáberejük rejlett, hogy szentté lehettek, és szentként is tisztelték őket azért, hogy szándékosan szétmarcangolták saját magukat, például az egyiptomi Mária, Thaisz... Hogy eltávolítsák az embereket a nagy bűntől, a nőt legborzalmasabb oldaláról mutatták be: mint az ékekkel felcicomázott csábítót, aki elcsavarja a férfiak fejét, arra csalogatja őket, ami a testek egyesülésében a legocsmányabb. Azt akarták bizonyítani mindezzel, hogy bármennyire bemocskolta is lelked a kicsapongás, fehérre moshatja azt a testi vezeklés. Ezért látunk új Thaiszokat, új elvonulókat e korban, csak nem a pusztába vonulnak el, hanem a városok kellős közepén egy cellába, onnan árad szét tanúságtételük, tanításuk, szózatuk. Szózatuk szótalan szózat: szózatuk a testük leépítése. Hát ezért hasonlít annyira a vendôme-i Geoffroi Magdalai Máriája az Egyiptomira. Ezért fohászkodtak hozzá a bűnösök, ezért vegyítették könnyeiket az ő könnyeibe, ezért kaptattak föl tömegestül a vézelay-i dombra: tudták – megmondta nekik a compostelai „Úti kalauz" –, hogy az Úr e nő érdemeiért megbocsátja az ő bűneiket. Jó közbenjáró ő, mert meghallgatásra talál, és azért talál meghallgatásra, mert rendíthetetlen vezeklő maga is.

*

A 12. század küszöbén javában alakulgatott egy intézmény, mellyel az egyházi fennhatóság az erkölcsreformot akarta elmélyíteni, összes híveit előírásai megtartására szorítani: ez az intézmény a vezeklés szentsége volt. A szertartás nem csak töredelmes megbánást, bűnmegvallást követelt, hanem pénzbeli megváltást is. Ezt részben a nyilvános igazságszolgáltatás gyakorlata sugallta, részben a kolostori közösségekben évszázadok óta dívó megkövetési eljárásokat terjesztették ki általa az egész társadalomra. A bírót kell megfizetned, „kielégítened" azzal, hogy aláveted magad valamely büntetésnek. Így egyre inkább testet öltött egy bűnvámtarifa ideája, a megváltó büntetések fokozatossá tételének eszméje: egy helyé, egy várakozási időé és egy, a szent dolgokat adminisztráló papok vezette könyvvitelé. Ezenközben háttérbe szorult, lassanként köddé foszlott Jézus magatartása, aki egyetlenegy okból bocsátott meg: szeretetből. Annak a nőnek testi megjelenése, aki mindenki másnál viharosabban szerette Jézust, elsősorban a bűnt és a bűn meg-

váltását kezdte megjeleníteni a kollektív képzeletben. Ezek a vonások kristályosodtak ki a 12. és 13. században, miközben a vézelay-i ereklyék híre a tetőfokára hágott majd lassan hanyatlott, és Mária Magdolna előkelő helyet foglalt el az új, ferences és domonkos rendi vallási tömörülések jámbor gondolkodásában, miközben egyre nőtt a provence-i zarándokhely népszerűsége – eleinte csak lassanként, később pedig rohamosan, mégpedig az után, hogy újabb Magdolna-ereklyéket találtak, ezúttal Saint-Maximinben. Semmi kétség, Mária Magdolna sokak számára most is megmaradt „a boldogságos szerelmes leányzónak": hiszen az udvari erotika szóhasználata bekerült a „román" (kora-ófrancia) nyelvű *Szentek életé*be, amelynek tanítását a prédikátorok terjesztették; olyasmik álltak bennük, hogy Magdolna, „az édességes szerelmes", Krisztusban „igaz szeretőre" lelt és „felette igen szerette őt erős lángolással", „illemmel, jámborsággal és nagy édességgel". Amikor Szent Lajos 1254-ben, Szíriából hazafelé jövet partra szállt Provence-ban, és ellátogatott Sainte-Baume-ba (Saint-Maximinbe), felkapaszkodva ahhoz „a magas sziklaboltozathoz, ahol, mint mondják, tizenhét évig remeteéletet élt a magdalai Mária", az a hely az ő szemében is inkább a misztikus extázisok színhelye lehetett, mintsem az önsanyargatásoké. De azért a vendôme-i Geoffroi és Hildebert óta mégis a bűn kerül előtérbe, a testiség bűne, mely fizikai önmegsemmisítéssel engesztelődik ki. Ennek ékesszóló bizonyítéka az, hogy a július 22-re rendelt evangéliumi szakaszban a János-evangélium húsvét reggeli jelenetét a 13. század során lassanként a farizeus házabeli, Lukácsból ismert étkezésé váltotta fel: a kisírt szemű szerető képét a vétkeit sirató prostituálté.

Azok a hívek, akik Vézelay-re, Saint-Maximinre függesztették szemüket, először is a zokogó Mária Magdolnát látták. A könnyben úszást. Egy egész árvizet: Magdolna és Maximin „oly bőven hullaták könnyeiket, hogy könnyeik a kápolna kövezetét nem csak öntözék, hanem annyira elöntötték, hogy egyes helyeken megállt rajta a víz", halálos ágyán pedig Mária Magdolna, „könnyekben törvén ki, oly módon járult teremtője elébe, hogy két szeme valamely forrás folyó vizet ontó két vízelvezetőjéhez volt hasonlatos". Jacques de Vitry a Magdolnatémáról prédikál; az ő számára nem kétséges, hogy e könnyek az önmarcangolás, gyarlóságunk tudatának könnyei, forrásuk a vétkeink okozta fájdalom". Mária Magdolna ekkor már első-

sorban a vétkeit bánó utcalány, annak mutatják azok a prédikációminták, amelyeket a párizsi iskolák mesterei szerkesztettek a 13. században a prédikátorok számára egyre nagyobb számban: ezt a Magdolna-képet szánta a nép körében való terjesztésre az egyházi apparátus.

Nem is szólnak soha e női témára szerkesztett prédikációk – Nicole Bériou, aki jól ismeri őket, egyértelműen megállapította –, nem szólnak azok speciálisan nőkhöz soha. A 12. század vége óta egyre több és több nő lépett Mária Magdolna nyomdokába: a világtól elvonulva vezekeltek, sírtak, úgy tettek, mintha ők is kizárólag az angyalok kenyerét ennék. Nos, a szavaikat, tetteiket, élettörténetüket elmesélő papok – azért magasztalták őket, hogy elhomályosítsák a katar vidékek önmegtartóztató matrónáinak dicsőségét – eme begina apácákról szólván jobbnak találták nem említeni Mária Magdolnát: csak ne legyen ő a női szentség mintaképe. A nők előtt azt hangoztatták, hogy jócselekedeteikért a szerint fognak nagyobb vagy kisebb jutalmat nyerni, hogy a szüzek, az özvegyek vagy a feleségek sorában foglalnak-e helyet, márpedig a magdalai sem szűz, sem özvegy, sem feleség nem volt. Maga volt a megtestesült periférikusság, mégpedig a legnyugtalanítóbb, mivel oly soká élt a bűnök bűvöletében. *Peccatrix, meretrix.* Bűnös, prostituált. Nem: a prédikátorok Mária Magdolnáról a férfiaknak beszéltek, azért, hogy felocsúdjanak tompaságukból, szégyelljék gyengeségüket. Lám, mire volt képes egy gyenge nő! Micsoda bátorság, micsoda kitartás! Hát ti? A buzdítás rugója valójában a mélyen gyökerező nőgyűlölet: Mária Magdolna ezekben az erkölcsprédikációkban valójában az antinő, egyúttal azonban a legnőibb nő, bűne és bájai miatt.

E bájakat, melyekkel épp azért fegyverezte fel a nőket a Sátán, hogy vesztükbe vezessék a férfinépet, a Magdolna-szövegekre szerkesztett prédikációk óvatlanul túlságosan is kidomborítják, nagyon is rájuk irányítják a hallgatóság figyelmét. Veszélyes dolog az ilyesmi. Az egyik ilyen hitszónoklat, minden bizonnyal Étienne Langton tollából, furcsamód egy akkoriban divatos témájú rondóra íródott, egy Párizs-szerte dalolt talpalávaló nótára: a rossz férjhez ment leány sorsán kesereg. Itt a rosszul házasodott leány nem más, mint Mária Magdolna, férjei pedig a hét főbűn démonai sorjában, egyre rosszabbodó sorrendben. Az utolsó közülük természetesen a bujaság démona, a zsinóron rángatott és kihasznált nőszemély pedig egy prosti-

tuált. Bájoló. Mindig csábítani kész. „Akárcsak a mai nők", kiket egy másik prédikátor, Guillaume d'Auvergne varázsol lelki szemeink elé: testükkel büszkélkedők, azt „tetőtől talpig" mindenféle csínnal-bínnal felékesítők, „az arra járó férfiak kísértésbe vivésére alkalmas buja díszekkel", kiváltképpen azzal a fejkendő jármát lerázott hosszú hajukkal, amit egy prédikáció sem mulaszt el megemlíteni. „Ez az asszonyi nép legdrágább kincse", állítja Eudes de Châteauroux.

Kibontott haj, bőven ontott illatszer: a lovagi képzeletvilágban mindkettő az ágy nyújtotta örömök kebelbarátja. Felemlegetni az érzékiség eme csapdáit annyi az, mint felszítani a hallgatóságban a remetelét olvastán támadt képzelgéseket: lágy, meztelen női hajlatok és domborulatok a vadul rájuk meredő sziklák között, leomló hajfolyam alatt sejlő test, bőr, hús: a sanyargatott, megkínzott, mégis tündöklő testiség. Csábító. Festők, szobrászok gyűrkőztek neki újra meg újra a 13. század vége óta, hogy megragadják ezt a kétértelmű, felkavaró Magdolna-képet. Még a legaszkétikusabbja is, még az olyanok is, mint Georges de la Tour. Még egy Cézanne is.

HÉLOÏSE

A 12. századi Franciaország összes főúri hölgyeinek emléke közül az Héloïse-é az, amely a legkevésbé foszlott szerte napjainkra. Mit tudunk Héloïse-ről? Igazság szerint keveset. Aprólékos levéltári kutatások eredményeképpen az Île-de-France-i főnemesség körébe sorolható. Atyai részről a Monmorencyek és a Beaumont grófok leszármazottja volt, anyai részről a chartres-i vidame-oké, s így, akárcsak Abélard, egyikéhez tartozott ama két tábornak, mely VI. Lajos környezetében a hatalomért versengett a 12. század elején. 1129-ben mint az argenteuil-i női apátság elöljárója bukkan fel; fontos pozíció volt ez, előkelő származásának köszönhette. A közösséget ekkor feloszlatják. Héloïse az ekként szétszóródó apácák egy csoportját Champagneba viszi egy remetelak közelébe, melyet Abélard alapított a Paracletus, azaz a vigasztaló Szentléleknek ajánlva. Ő lesz az új kolostor apátnője. A gondos és előzékeny Abélard himnuszokat és prédikációkat ír az apácák számára; egyikük Szent Zsuzsannáról szól, és a szüzességet magasztalja. Fennmaradt Héloïse Abélard-hoz intézett negyvenkét kérdése is. A legutolsó nem szentírásbeli szövegproblémára vonatkozik – ez az egyetlen ilyen –, hanem azt kérdezi, „vétkezhetni-e olyasmivel, amit Isten enged, sőt parancsol?" Abélard a házasságról, a házassági erkölcsről szóló kis értekezéssel válaszol, arról szól, hogy a vágyat és az élvezetet el kell fojtani.

A legfontosabb, egyúttal a legbiztosabb dolog, ami e hölgyről tudható, az egy 1142-ben írott levélből tudható. Három alakot állít elénk. Az egyik Héloïse. Negyvenedik életévébe lépett éppen, vagyis a korabeli kritériumok szerint az idős hölgyek sorába. A másik két szereplő férfi. Mind a kettőt Pierre-nek hívják. Az egyik, Cluny apátja, feje egy hatalmas, egész Európát behálózó szerzetesrendnek, amelyben a szerzetesség intézményének legfenségesebb koncepciója öltött testet; tisztelik, felnéznek rá; erkölcsi tekintélye a pápáéval vetekszik, talán még túl is szárnyalja. A másik Abélard mester, kora legmerészebb professzora. Éppen most hunyt el, hatvanhárom éves

korában, a clunyi apátság egyik melléképületében, mert Petrus Venerabilis befogadta.

A levél Héloïse-nak szól, a clunyi apát írta. A clunyi apát nagy hírű író, szereti forgatni a tollat; kiválóan forgatja. Minden tehetségét, a retorika szabályaiban való egész jártasságát beleadta ennek az episztolának, ennek a vigasztaló, lelket erősítő levélnek tökéletesre csiszolásába. Sok ilyen levél íródott a 12. századi kolostorokban. Ezeknek a kolostorokba más kolostorokból röpített szavaknak szárnyán, e sokáig érlelt üzenetekén, melyeket címzettjük nem egymagában, hanem fennhangon olvasott fel újra meg újra szellemi családja, az imádságos és vezeklő életen ővele osztozó övéi körében, e mesterművek útján, melyeknek legcirkalmasabbjai másolatokban terjedtek, s mint a szóban forgó is, idővel levélgyűjteményeknek lettek büszkeségei, bensőséges érzelem- és gondolatcsere folyt szerzetesek és apácák között, olyan férfiak és olyan nők között, akik abban a biztos tudatban zárkóztak el a világ zaja elől, hogy lemondásukkal az emberi értékskála csúcsára emelkednek. Ezek a levelek talán az akkori latin nyelvű irodalom legmarkánsabb, legeredetibb darabjai, de ha nem, akkor is ők árulják el a legtöbbet arról, hogy milyen rugókra járt akkoriban a gondolat.

Pierre éppen levelet kapott Héloïse-től Champagne grófja útján: szorongó szívvel fordul hozzá a hölgy. Hogy erőt öntsön belé, az apát leírja Abélard életének utolsó hónapjait, egy példaadó, tanulnivalókban bővelkedő életét. Nagyon szépen halt meg: mint tökéletes szerzetes, feloldozást nyerve, minden bűntől megtisztultan. De engem itt most nem Abélard érdekel, hanem Héloïse. Két fontos információt közöl róla ez a dokumentum, melynek hitelességéhez nem fér semmi kétség. Az egyik az, hogy Abélard „az övé, Héloïse-é": egyesült vele „testi egyesüléssel", írja Pierre anélkül, hogy házasságukról nyíltan beszélne, s e kapcsolatot később még szorosabbra vonta az isteni szeretet; „ővele s az ő keze alatt" szolgálta sokáig Héloïse az Urat; mostan immár „Isten melengeti kebelén" Héloïse „helyett, mintegy ő maga, Héloïse, mint egy másik ő maga"; megtartja, hogy visszaadhassa neki az Utolsó Ítélet napján. A levél Héloïse hosszas magasztalásával kezdődik: az apátnők példaképe, a démon ellen fáradhatatlan harcot folytató asszonyi gárda jó kapitánya, az ellen a démon ellen, mely „a nőnek ősi és alattomos ellensége"; ezt, ezt a kígyót tiporja régóta Héloïse,

és szét fogja zúzni a fejét; harci láza új Penthesileává, új amazonkirálynővé avatja, az Ószövetség erős, nagy asszonyaival felérő erős, nagy asszonnyá; harci láza mindenekfölött szellemi, intellektuális adottság. Fiatal kora óta csodálatba ejtett; a földi örömöket megvetve, csak a tanulásra volt gondja; ebben oly kiváló volt, hogy lássatok csodát: szellemi dolgokban nő létére „csaknem minden férfit túlszárnyalt". Hogy az ég szolgálatába lépett, nem csak az életvitelét, de minden gondolatát megváltoztatta gyökerestől. Mindet Krisztus szolgálatába állította tökéletes alázatában, így lett igazán „filozófus asszony". Ebben rejlik az ő nagy-nagy ereje.

A kép meglepő. Nemigen hasonlít arra a képre, amelyet az Héloïse név idéz fel bennünk. Ennek a nőnek az alakja szilárdan megvetette lábát az európai képzeletvilágban, de nem mint a Clunyi Péter magasztalására és később a Clairvaux-i Bernátéra méltó mintaapáca. A párizsi Jean de Meung távolról sem a bölcsességét énekelte meg Héloïse-nak „A Rózsa regényé"-ben, hanem éppen ellenkezőleg azt, ami őt „tébolyultnak mutatta sokak szemében". Petrarcát ez a téboly elkápráztatta. Rousseau-t, Diderot-t ez a téboly megindította, sőt még Voltaire-t is. A romantikusok szívét lángra gyújtotta: a Père-Lachaise temetőbe jártak a rendfőnöknő sírján magukba szállni, és a Szajna partján, a Notre-Dame tövében még látszik egy 1830-ban épült ház falán a felirat, hogy itt engedte át magát a lány a szerelmes tombolás rohamainak. És Rilke, és Roger Vailland, és még napjainkban is hányan és hányan. Az az Héloïse, aki Jean de Meung óta az álmainkban él, a szabad szerelem bajnoka, a házasság kötelékének elutasítója, mert a házasság bilincsbe veri és kötelességgé kötözi a test nagylelkű adományát; a szenvedélyes, a kolostori ruha alatt érzékiségtől izzó Héloïse az, a lázadó, aki ellene szegül Istennek magának; a nő felszabadításának korai hőse.

Ez az előzőtől annyira különböző Héloïse-kép megtörtént eseményből burjánzott ki; az eseményről két másik levélből van tudomásunk. Az a kettő is autentikus, legalábbis valószínűleg autentikus. Az ilyesfajta szövegek kapcsán soha semmi sem biztos egészen; sokuk írásművészeti bravúr, irodalmi összejövetelekre csemegének szánt stílremek, vagy a szabad művészetek tanulmányozásában újonc diákok számára szerkesztett fogalmazásminta. A szóban forgó két levél címzettje Abélard. Az egyiket, akárcsak Petrus Venerabilis levelét, vigasztalásra

szánták. Küldője Fouques, a deuili apátságnak, egy Monmorency melletti kolostornak a priorja, ugyanazon hatalmas családi körök tagja, mint Abélard és Héloïse. Abélard-t éppen kiherélték; legyen úrrá haragján, ne igyekezzék bosszút állni. Immár a saint-denis-i kolostor lakója, távol a világtól. Meg aztán meg is bűnhődtek támadói: férfiasságuktól őket is megfosztvák, sőt amazoknak ráadásképpen még a szemeik is kitolvák. Elnyerte büntetését az is, aki felfegyverezte volt őket a böllérbicskával: megfosztották kanonoki járadékától. De főleg azt gondolja meg Abélard, micsoda haszna származott e megpróbáltatásból: most már szabad, megszabadult, meg van mentve a kárhozattól, amely felé a legjobb úton volt. Ezt bizonyítandó Fouques pontról pontra végigköveti ezt a legjobb utat egészen a drámáig, amelybe torkollt. Előbb a siker, a hatalmas siker, a mester szavait, „a filozófia tiszta forrását" inni mindenfelől tóduló hallgatók tömege. Aztán az elbukás. A buktató, „mint hírlik", a „szerelem" (értsd: a férfivágy) volt, „a minden nő szerelme: a vágy hálójával ejtik rabul azok az élvvágyó férfit". Fouques erről többet nem mond; ő szerzetes, ilyesmiről egy szerzetes nem beszél. De beszél Abélard gőgösségéről, azon elidőzik: „Túl nagy tehetséggel áldatván meg... mindenki másnál többre tartottad magad, még azoknál a tudós férfiaknál is, kik teelőtted ápolták a bölcsesség kertjét." Előbb *Superbia*, Gőg. Utána *Avaritia*, Kapzsiság: egy párizsi professzori katedra akkoriban busásan jövedelmezett. Végül Élvhajhászás: „Amit csak kerestél a tudományod kiárusításával, azt mind egy feneketlen szakadékba hánytad, a szerelem űzésére fordítottad. Mindenedből kiforgatott az asszonyi állatok farkaséhsége." Most végre mindenből kigyógyultál. S minek köszönhető ez? Tested egy semmi kis porcikája kioperálásának. Micsoda nyereség! Először is, ha kevesebbet keresel is most, a költekezésre is kevesebb alkalmad nyílik: vendégeskedhetsz a barátaidnál, mert nem kell többé félteniük tőled házanépük nőnemű felét. Vége a kísértésnek, a szodomista fantáziálgatásoknak, az éjszakai megtisztátlanulásoknak. A miskárolás mint a megváltás eszköze. A levél a retorikai szabályoknak megfelelően *planctus*szal, a balszerencse siratásával fejeződik be. Párizs talpig gyászban: püspöke, papsága, polgárai, végül – és főleg – a nők. „Beszéljek-e a nők könnyeiről, minden nőéről? A hír hallatán könnyek öntötték el orcájukat érted, elvesztett lovagjukért. Mintha csak csatában vesztette volna el mindegyikük a hitvesét *(vir)* vagy a szeretőjét *(amicus)*."

Nem úgy a másik episztola: az a pocskondiázók fajtájából való. Szerzője Roscellinus, egy magiszter, ki hajdan Abélard-t Touraine-ben oktatta. Abélard Roscellinussal szemben védelmébe vette Robert d'Arbrisselt, egy megvilágosodott apostolt, aki befogadta a felbolydult lelkű asszonyokat Fontevraud-ba, ebbe a kettős kolostorba, ahol a később a Paracletus-kolostorban is bevezetett szabályzat szerint a barátok minden természetes hierarchia felrúgásával az apácáknak és az apátnő irányításának vannak alárendelve. Roscellinus először is Robert urat támadja a társadalmi rend védelmében: „Láttam, miként fogadnak be férjüktől elszökött asszonyokat, hogyan követeli vissza őket hitvesük; láttam, mint tartják ott megátalkodottan őket haláluk napjáig... Márpedig ha a feleség megtagadja házassági kötelessége teljesítését, és ha ezért férje itt-ott bujálkodni kénytelen, nagyobb bűn terheli a bujálkodásra kényszerítőt, mint a rákényszerítettet. A paráznaságban a férjét elhagyó asszony vétkes, ha a férj vétkezni kényszerül." És természetesen még vétkesebb az, aki visszatartja az asszonyokat. Mindazonáltal a lényeg itt Roscellinusnak volt tanítványa elleni kendőzetlen támadása. „Láttalak Párizsban, Fulbert kanonok vendége voltál, a házába fogadott, asztalához ültetett, meghitt barátot illető tisztelettel bánt veled. Rád bízta az unokahúgát, egy nem balga szüzet... De te nem okoskodni tanítottad féktelen bujaságodban, hanem szeretkezni. Ez a gaztett több bűnt egyesít magában. Vétkes vagy hitszegésben, bujálkodásban és lilomtiprásban." Mindezek tetejében Abélard még ma is, még megcsonkítva is a nő révén vétkezik. Saint-Denis apátja engedi, hogy tanítson. „Amit hamis tanaid tanításával keresel, a szajhádhoz hordod szolgálatai jutalma gyanánt. Magad hordod személyesen, s amit mint a remélt gyönyör ellenértékét nyújtottál régen, amikor még nem voltál a tettre képtelen, azt most hálád jeléül adod. Súlyosabb a bűnöd most, hogy régi kicsapongásokat fizetsz meg, mint amikor újakat vásároltál."

Ne akadjunk fenn a túl borsos nyelvezeten. Az episztoláris ékesszólás szabályai miatt lövöldözni ebben a barokkosan cirkalmas korban csak nagyágyúval lehetett. Egyelőre figyeljünk csak a három levél tartalmára. Itt van két híres, nagyon híres filozofus kik egy testté lettek a testi szerelemben. Pierre szóhasználatával egyesültek *(copulation)*, a Roscellinuséval üzekedtek. Így vagy úgy, mindkét esetben egy párt alkottak, és e páralkotás tartósnak bizonyult. Mindketten szerzetesi életet

választván, kéz a kézben meneteltek az üdv felé, bár a nő mindazonáltal „a férfi alatt", a férfinak alávetve szolgálta az Urat. A férfi a cselekvő fél most is, amint illik. Az egész kalandon át.

„A nők szerelme" lett a veszte, „a minden nők szerelme". Tehetség, dicsőség, pénz, semmi sem hiányzott vágyai könynyűszerrel való kielégítéséhez. Párizs az adásvétel hazája: ott adják a tudományt, és ott veszik a nőt. Az ifjú Abélard tehát az a fajta ember volt, akit kedvelnek a nők. Hol az igazság? Vajon az integristák térfelén-e, akik rosszmájúan értelmezték a nők lelke iránt való újsütetű, 12. század eleji gondoskodást, mondván, hogy az viszi rá Isten egyes szolgáit a nőkkel való távolság csökkentésére? Például Robert d'Arbrisselt és a modernségben vele versengőket, akikről teli szájjal híresztelték, hogy tanítványaik a bűnbánatot gyakorló nőkkel hálnak?

De ami Abélard-t illeti, nincs mit találgatni, a dolog egyértelmű: Abélard megkaparintotta Héloïse-t. Az ügy tulajdonképpen banális. Tudjuk, milyen buján tenyészett akkoriban a háztartáson belüli szexualitás. Egy nemes kanonok hatalmas házanépe körében kéznél volt egy serdülő leány, a háziúr unokahúga. Itt a nyulacska, el ne szalaszd. Akárcsak azok a nádszálkisasszonykák, akiket a lovagregényekben oly nagylelkűen bocsát papájuk az átutazóban lévő deli vitéz rendelkezésére, a vendégszeretet illemszabályainak megfelelően. Csakhogy a mi esetünkben a ház ura nem ment ennyire messze a vendégszeretetben. Kappant csinált a liliomját eltipró kakasból. Úgy látszik, ez 1113-ban történt, 1114-ben ugyanis Fulbert, a herélés szorgalmazója, akit Fouques szerint javainak elkobzására ítélték, öt évre valóban eltűnik a Notre-Dame kanonokainak névsoráról. Egy kis baleset. De ahhoz elég nagy, hogy világraszóló, legalábbis a párizsi tanintézetek és a királyi udvar szűk világára szóló botrányt kavarjon: egy neves tudós, amint megfosztják férfiasságától egy ugyancsak jó nevű tudós hölgy miatt. Képzeljük el, hogy Jean-Paul Sartre-ral történik ilyen bosszantó incidens az ötvenes évek Párizsában. Hát az Abélard-éról is sokat beszéltek, és sokáig. Ez a nagy port felvert eset bőséges anyagot szolgáltatott egy szép és erkölcsnemesítő históriához, melyben alkalmasan fölvethetők voltak a 12. század eleji északfranciaországi tudós férfiak egyes égető problémái. Foglalkozási problémák: a szellemi foglalkozásnak a világi hívságokkal való kapcsolata, az olyanokkal, mint az önhittség, a pénzéhség. És kivált a szexuális problémák. Épp ezek a problémák vannak

felvetve egy levélsorozatban, melyet a Paracletus-apátságban gyűjtöttek össze. A levelek azt állítják saját magukról, hogy 1132 körül íródtak, tizenkilenc évvel a kellemetlen esemény után. Valójában mindazon kéziratok közül, amelyek közvetítik nekünk e híres írásműveket, a legkorábbi is sokkalta újabb sütetű ennél: Jean de Meung-től származik, ő fordította le lelkesedésében ezt a levelezést latinból. Egész nemzedékek olvasták újra meg újra, és könnyeztek rajta. Ott van bennük Héloïse és Abélard, jelen vannak, beszélnek, ők a dráma szereplői. Négy kép, egy végkifejlet, előjátéknak egy monológ.

*

1.

Egy jóbarát vigasztalásának ürügyén Abélard hosszan, nagy odaadással ecseteli saját bajait. Élt, boldog volt. Egyszerre csak, mondja, két csapás sújtotta, éppen azon a két hídfőn, melyen bűne, a fennhéjázás, lábát megveté, s mely két hídfő nem más, mint a szellem és a test. Az egyik csapás életműve elítélése és megsemmisítése, a másik a férfiasságától való megfosztatás. A vallomás középpontjában tehát a jól ismert esemény és velejárói. Nem a szoknyavadász áll itt előttünk, akin Fouques a nyelvét köszörülte. Az az ember, aki itt előttünk áll, tiszta és makulátlan. Csak az a bökkenő, hogy gazdag, mert „a világ, jól tudjuk, elkényezteti a lelket, a lélek ereje felszívódik a test kedvtelései közepette... Azt hittem, nincs bölcse, filosofusa a világnak csak én, egyedül én, és eleresztettem a gyeplőt, a vágy gyeplőjét, holott eladdig megtartóztattam volt magam." Fulbert házában megkísértette Héloïse, az „elég szemrevaló" Héloïse, aki azonban „inkább tudás dolgában volt dísze nemének". A női nemnek e dísze Abélard karjaiba omlott. Abélard nem volt rest élni az alkalommal, mégpedig ínyenc módjára: „Ami új csak e dologban kigondolható volt, azzal mi el nem mulasztottuk szerelmünket jól megfűszerezni." Az élv rabszolgája lett, „az időnek múlatója", jegyzi meg Étienne Gilson, mint Érec Chrétien de Troyes verses lovagregényében, a rangjával járó kötelességek nem teljesítője, tanulmányainak elhanyagolója, „az éjszakáknak szerelmes virrasztásokkal átvirrasztója". A nő „kimerítő" karjaiban elférfiatlanodott, elpuhult; hiába volt oly fennen való a szárnyalása, csak annál nagyobb lett aztán a zuhanása. Héloïse teherbe esett. Abélard Bretagne-ba szöktette, a szülőföldjére. Fiuk született. A nagybácsi becsületről beszélt, elég-

tételt követelt. Abélard hajlandó volt feleségül venni Héloïse-t, de kikötötte, hogy a dolognak titokban kell maradnia. Megegyeztek a házasságban, tudniillik a férfiak egymás között, mert a lány nem kért belőle. Rá lett kényszerítve. A titkos nász után a szégyenpírban égő és jó híréért aggódó férj bezárta feleségét az argenteuil-i kolostorba; minthogy ott nőtt fel, Párizsban házasságról, anyaságról mit sem sejtve azt hihették, hogy egyszerűen megy vissza bevégezni a neveltetését mint szabad bentlakó, előkelő származású szűz kisasszonyok társaságában, kik szegről-végről még a rokonai is mind. Héloïse rokonsága úgy érezte, hogy megdézsmálták a veteményeskertjüket. Bosszút álltak. A kiherélt Abélard szerzetes lett. Akkor kényszerítette rá feleségét, hogy ő is vonuljon el a világtól, legyen apáca. Ezt az önéletrajzot azután írta, hogy elhelyezte Héloïse-t a Paracletus-apátságban; ő maga négy éve már a saint-gildas-de-rhuys-i breton apátság feje.

2.

E hosszú episztola Héloïse kezébe került; ekkor lép színre az első képben ő. Most ő ír panaszos levelet annak, akit „férjének" és „urának" nevez, nagyon magasan szárnyaló, nagyon méltóságteljes levelet. A házasságkötés után, melyből ő nem kért, nem akart, mert, mint írja, a „szajhája" akart maradni, hogy szerelmük célja és értelme egyedül szerelmük legyen, – e házasságkötés után az ő szerelme oly tombolóvá lett, hogy önmagán erőszakot téve nem Istennek, hanem csakis őneki, férjének engedelmeskedve vonult kolostorba. Most rajta a sor, hát rajta, teljesítse ő is férji kötelességét. Eleddig magára hagyta, őt is meg azt a kis asszonyi nyájat is, melynek ő, Héloïse, Paracletusban a legeltetője. Mert ő, Abélard, soha sem törődött mással, mint a saját kedvteléseivel. Most, hogy már nem tud mit kezdeni vele, magára hagyja. De ő, továbbra is szerelmének rabja, az igazi szerelemé, a test és a lélek szerelméé. Őneki most is szüksége van Abélard-ra. Valamikor Abélard vezette be a gyönyörök kertjébe; most jöjjön, és Isten kertjének kapuját nyissa meg előtte.

3.

Abélard válasza. Személytelen hang. Második kép; az elsőnél sokkalta fakóbb. Az ereje fogytán levő férj röviden mentegetőzik. Azért nem adott magáról életjelt, mert tudja, milyen bölcs

asszony a felesége, s az Úr egyébként is teljes erejével támogatja az őt kolostorokban szolgáló asszonyokat. Héloïse továbbra is kénytelen lesz nélkülözni őt, Abélard-t. Aligha lesz ő már sokáig az élők sorában: a Saint-Gildas-beli szerzetesek azt latolgatják, hogy megölik. Kéri, hogy a Paracletus-kolostor monialisai imádkozzanak a lelkéért addig is, míg testét majdan nyugalomra helyezik. A nők imája semmivel sem kevésbé hatásos, mint a férfiaké; kevesen voltak akkoriban, akik így gondolkoztak.

4.

Attól, hogy Abélard válaszol, és a talán sarkában járó halál pusztán említésétől szökellt magasra a negyedik levél átszellemült drámaisága. „Annak, aki Héloïse számára Jézus Krisztusban minden, attól, aki Abélard számára Jézus Krisztusban minden." Már ebben a bevezető mondatban ott van a meghajlás, mibe a kegyelem görbíti a térdet, a hátat és a szellemet: a Krisztus előtt való meghódolás. De mégis, mindenekelőtt ott van benne a szerelem hatalma. A szenvedély csap magasra minden lépés nyomán e kádenciás, jó súlyelosztásos latin mondatokban; látszólag fel-felbomló rendjük a lélek tengermorajlását hivatott a szavak gyöngykagylójába zárni. Most kell felkiáltani: igen, ez az, ez itt a nőiség tiszta kifejezése! Most érzi úgy a nő történelmének kutatója, hogy végre női hang üti meg a fülét, hogy végre meghallja, mi motoszkált a női szív legmélyén nyolcszáz évvel ezelőtt. A reszkető Héloïse el nem viselheti, hogy Abélard őelőtte hagyja itt e világot. Kusza örvény ragadja el, már nem ura magának, kifakad Isten ellen. Miért sújtott le rájuk az Úr, és épp a házasságkötés után, holott kiegyenesítése volt az annak, mi addig görbe volt? Miért csak Abélard? Talán őmiatta, Héloïse miatt? Mert igaz a mondás, hogy „a férfi romlásának leghatékonyabb eszköze a felesége." Ezért rossz dolog a házasság, és igaza volt Héloïse-nak, amikor nem kért belőle. Vezeklést ró ki magára, de nem Isten kedvéért, hanem azért, amit Abélardnak kellett kiállnia. Mert Abélard-t fosztották meg nemétől, nem Héloïse-t. A nőt nem lehet megfosztani nemétől, a nőt nem lehet megmenteni a vágy mardosó karmából. Nőiségében Héloïse nem képes a megbánásra. A legodaadóbb ájtatosságok mélyén is megszállottja marad az elvesztett gyönyörök emlékének.

5.

Jól irányzott találat volt. A negyedik felvonásban Abélard megelevenedik. Hogy válaszának értelme világos legyen, „Krisztus menyasszonyához" szól. A központi téma a házasság lesz. Ő rossz férj volt, kicsapongó, feleségét üldözte, még az argenteuil-i refektóriumba is erővel vitte, ütlegekkel kényszerítette engedelmességre. Büntetése megérdemelt büntetés volt hát. Jótékony hatású büntetés: attól a részétől szabadította meg a testét, amelyre a „vágy birodalma" a hatalmát alapozta. A vágy már csak Héloïse-t tartja vasmarkában. Vigasztalódjék: azzal, hogy tűri, a mártírium dicsőségéig tör fel. A rendbe lépvén az Úr menyasszonya lett, ő a tökéletes férj, sőt a tökéletes szerető; Abélard az Úr szolgája, Héloïse tehát immár fölötte áll evilági férjének, a „hölgye", úrasszonya. Mindennapra való imát diktál hölgyének, s az az ima a házas állapot magasztalása: „Isten, ki az ember teremtésének kezdetén megszentelted a nász szentségét..., Te egyesítettél bennünket és Te választottál el bennünket, amikor úgy láttad jónak." Amit elkezdtél, végezd be, „akiket elválasztottál az evilágon, kösd őket magadhoz az égben mindörökre." Éppen ezt ígéri meg Héloïse-nak Pierre de Cluny tíz évvel később, 1142-ben.

6.

A dráma hirtelen megoldódik a következő levél elején, Héloïse utolsó levelében. Héloïse engedelmeskedik. Többé nem fogja engedni kezének, hogy papírra vesse az ajkára toluló szavakat, a gyenge női testét hatalmába kerítő vad, lüktető szívverés küldötte szavakat. Mindent meg fog tenni, hogy magába fojtsa a szót. A hallgatás hétpecsétes lakata alá zárja szerelmét, keservét és vágya kitöréseit. Térjünk más tárgyra, írja. Most azt kéri mesterétől, szerkesszen új szabályzatot a Paracletus-közösség számára. Abélard és Héloïse levelezésének hátralevő, véget érni nem akaró és a mi számunkra elviselhetetlenül unalmas részében már semmi egyébről sincs szó.

*

Megzabolázhatatlan szabadságakarás, a bűnbánatról való konok hallgatás, szerelem és szenvedély à la Stendhal: ez Héloïse, ezt magasztalta az egekig Cluny apátja, ezt a notórius lázadót. Hogyan lehet ezt megérteni? Melyek hát az igazi Héloïse jellem-

vonásai: azok-e, amelyeket az apát tulajdonít neki, vagy azok, amelyeket a levélváltás fed föl? Hogyan hámozhatja ki a történész az igazi Héloïse-t?

Először is legyen bizalmatlan és kételkedjen. A szöveg gyanús. Hitelességét már a 19. század elején kétségbe vonták. Tudósok álltak sorompóba mellette és ellene. Van, aki hamisítást lát benne. Sokan úgy vélik, hogy az Héloïse-nak tulajdonított leveleket ha nem maga Abélard írta is, mindenesetre férfikéztől valók, akárcsak a *Portugál levelek*. Én ebben a vitában nem teszem le a garast; de kiemelném a hamisításpártiak – egy valamilyen fokú és mélységű hamisítás híveinek – legerősebb érvét: azt, hogy túl szép a menyasszony, túl kerek ez a levelezés. Az összes korabeli levelezésektől különbözik, mégpedig abban, hogy a levelek túl takarosan vannak elrendezve, túl pedánsan válaszolgatnak egymásra, akárcsak Rousseau *Az új Héloïse*-ában vagy Laclos *A veszedelmes viszonyok* című regényében. Másodszor: úgy rémlik, egyes episztolák kívül rekedtek; valaki jól megfontolt válogatással egyetlen tömbszerű és impozáns épületet emelt itt. Végül pedig, a kéziratok szövege – mind legalább másfélszáz évvel későbbi keletű a bennük szereplő eseményeknél – címekkel ellátott fejezetekre oszlik. A levelezés Abélard-nak tulajdonított részében korábbi passzusokra való vissza-visszautalások vannak. Semmi kétség: aprólékosan kimunkált irodalmi konstrukcióval van dolgunk. Úgy lehet olvasni, akár egy regényt. Olyan regényt, amelynek főszereplője férfi. Igaz, hogy a női szereplő nagyobb súllyal esik latba, mint a lovagregényekben; de a figyelem központjában mégis csak Abélard áll, ugyanúgy, mint Trisztán vagy Lancelot a maguk regényében. De azt azért nem mondhatjuk, hogy mindenestől kései fikció a levelezés, ahhoz túl sok, VI. és VII. Lajos korára, a párizsi iskolák világára utaló célzás van benne, pontos és nagybecsű célzások. Korabeli az, a 12. század közepéről való. De nem kevésbé nyilánvaló az sem, hogy gondos egybeszerkesztésen esett át később; hogy ki volt az a szerkesztő, az már nem fog kiderülni soha.

Tegyük fel, hogy valóban Héloïse írta azt a bizonyos három levelet, bár én ezt a magam részéről kétlem. Ha a történész ezt teszi fel, akkor vigyázzon, nehogy beleessen abba a hibába, abba a félreértésbe, amely e dokumentum félreértelmezéséhez vezetett és vezet mind a mai napig. A 12. században nem úgy írtak levelet, mint Leopardi vagy Flaubert korában, vagy mint ma-

napság, ha ugyan írnak még. Mint már említettem, ami korabeli levél csak fennmaradt, az mind a közönségnek volt szánva mint valami prédikáció, mint valami tragédiát bélelő tiráda; azért is beszéltem az imént drámáról. Személyes, bizalmas közlés éppúgy nincs bennük, mint a nagy udvari trubadúrkölteményekben. Semmiféle spontán szív-küldi-szívnek. A levélírók első gondja az volt, hogy írói virtuozitásukat csillogtassák, a szavak hangzásával, a mondatok ritmusával játszva; aztán pedig a műveltségüket, idézetekkel tűzdelve meg a szöveget. Az Héloïse-nak tulajdonított levelek is hemzsegnek tőlük. A megsebzett szerelem látszólag elfojthatatlan sikolyának kellős közepén, Szent Ambrus-, Szent Ágoston-, Szent Pál-mondatok hűtik le bennünk, 20. századi emberekben, a megindultságot, amikor már épp szorongatni kezdené a torkunkat. Nem vallomás ez, hanem tudós demonstráció; ez a benyomásunk csak erősödik, amikor rájövünk, hogy Héloïse kitűnően játssza szerepét: a megátalkodott vétkest, amint azt megfogalmazza Szent Jeromos Jovinianus elleni diatribéjében. „A bűn emléke rákényszeríti a lelket, hogy tetszelegjen benne és valamiképpen akkor is vétkes legyen benne, amikor éppen nem követi el." Ezen a tételen alapul a dráma. A kimódoltság akkor válik nyilvánvalóvá, amikor rájövünk, hogy ugyanez a szentencia már Abélard vallomásában is idézve volt őrá vonatkoztatva, a megváltáshoz vezető út elején, amikor az üdvösség felé kezdett masírozni, mutatva az utat, amint azt egy férjnek kell is mutatnia. A szót igen pontosan kodifikált és oktatott szabályok szerint forgatták akkoriban; aki e szabályokat nem ismeri, vastagon félreértheti az effajta szövegépítményt. Csak egy példa: mint Peter von Moos kimutatta, az a hallgatás, amelyet utolsó levelében kényszerít magára a Paracletus apátnője, az a hallgatás, amely extatikus hevületeknek lett kiváltója, mert a büszke megnemalázkodás kifejezésének vették, valójában stilisztikai alakzat, mit a fogalmazástani kézikönyvekben a *præteritio* címszó alatt oktatnak. Abélard kortársai naponta éltek vele eszmei csatározásaikban a *discussió*t bevégzendő.

Akinek az írás volt az ambíciója, az szükségképpen e merev formákba öltöztette gondolatait, egy olyan retorika formáiba, amelytől már elszoktunk. Ily módon felöltöztetve maradtak ránk azok a szavak, amelyeket Héloïse-nak tulajdonítanak, és olyan írásmű részeként, melyet nagyszámú hallgatóság meggyőzésére szerkesztettek egybe. Ha ezt a lényeges mozzanatot

nem tévesztjük szemünk elől, ha eltekintünk a hitelesség ma már meg nem oldható kérdésétől, és annak fogadjuk el a levélgyűjteményt, aminek összeállítói szánták, akkor biztos végkövetkeztetésként elmondhatunk annyit, hogy e szavak kolostorban íródtak, mégpedig a lelkek épülésére. Ezzel meg is ragadtuk e szöveg igazi jelentését. Egyúttal azt is megtudjuk, milyennek látták kortársai Héloïse-t. Hát nagyon másnak, mint a romantikusok és mint manapság is sokan közülünk.

Úgy látszik, a gyűjteményt afféle emlékműnek szánták, a Paracletus két alapítója emlékét megörökítő emlékműnek, mert szokás volt a kolostorokban az ilyen emlékmegörökítés. Az „emlékmű" úgy festi e két ember „szenvedélyét", amint az a szentek élete műfajában szokás: mint szenvedést, megpróbáltatást, mit el kell szenvedniük, hogy felkapaszkodhassanak az önlegyőzésnek és végül valamiféle szentségnek a magaslatára. A levelezés egy kettős – és nehéz – megtérés útját rajzolja meg aprólékosan; jelesül azt mutatja meg, milyen fáradságos dolog az, kibújni a rossznak uralma alól, megbánni vétkeinket, bűnbánatot gyakorolni. Abélard filozófiájának megfelelően – mely szerint nem a tett, az elkövetés a vétek, hanem a szándék – azt állítja, hogy a legszívósabb bűnök nem a test, hanem a szellem bűnei; hogy legyen bár önmegtartóztatásunk mégoly szigorú, vétkünket nem vetkőztük le mindaddig, míg a vágyat le nem gyűrtük, mindaddig, míg sajnáljuk az önmagunktól megtagadott gyönyört, mindaddig, míg e sajnálatot elménkből ki nem űztük.

E szöveg tehát elsősorban erkölcsi értekezés, éppoly épületes, mint a korabeli szentek-élete meg a lovagregények. Egy kaland elbeszélése útján a helyes viselkedésre oktat. A pedagógiai szándék nyomban be van jelentve, a legelső levél legelső mondatában: „Az emberi szenvedélyek felkeltésére vagy mérséklésére a szónál gyakorta hatékonyabb a példa *(exemplum).*" Valóban: a levélcsokor egyetlen hatalmas *exemplum* módjára lett formába öntve, hogy illusztrálja: a nő képes megmenteni lelkét. E célból először is azt tárja elénkbe, hogy a házasság jó intézmény, aztán meg azt, hogy nem csak jó, hanem bizony még példának is szolgálhat annak, aki kolostorában megfelelő hierarchikus viszonyt akar bevezetni a férfiak és a nők között, végül pedig azt, hogy mi is az a nőiség, mik sajátos hibái és erényei. Vegyük szemügyre e három pontot.

*

Gyenge lény a nő, gyenge. Ha egymaga van, kárhozatra van ítélve. Egy férfinak kell segítenie: ha nincs apja, fivére, nagybátyja, férjet neki. A *Levelezés* egyéb hirdetnivalók között a házasság dicséretét is tartalmazza, ugyanúgy, mint Abélardnak Héloïse utolsó, negyvenkettedik „problémájára" adott válasza. Kérelmeit előadva, Héloïse „*ebben is* eleve alávetette magát" Abélard akaratának. A házasság kérdése foglalkoztatta tehát a Paracletus apátnőjét. Az összes egyháziakat foglalkoztatta az akkoriban: abban a korban vagyunk, amikor a teológusok még mindig tépelődnek, nem veszélyes dolog-e bevenni a házasság intézményét a hét szentség közé. Szövegünk ebben a vitában is leteszi a garast: egy konkrét eset leírásával világítja meg a házasság nagy és üdvös előnyeit. Bizonyítását mindazonáltal azzal a megjegyzéssel kezdi, hogy némely házasságok bizony rosszak. A mi két szerelmesünk házassága is rossz volt kezdetben. Rossz voltának három fő oka van. Az első az, hogy titokban köttetett: egy hajnali órán, mindössze néhány rokon jelenlétében elröppent áldás, semmi nyüzsgő és vidám násznép, semmi széles nyilvánosság, amint az a frigyre lépéseknek dukál, hogy vérfertőzésnek, bigámiának elejét vegye. Rossz volt másodszor azért, mert a frigyre lépők szándéka sem volt jó: Abélard bevallja, hogy csak az élvvágy hajtotta, „a bírvágy, az, hogy megkaparintsa, örökre megtartsa magának ezt a lányt", nehogy ez a gyönyörszülő test elragadtassék tőle, más férfiak karjába taszíttassék „családja manipulációi vagy a test csábításai által". Rossz volt pedig végül azért, mert a házasulandó lány nem kért belőle, márpedig az egyházi fennhatóság fennen hirdette, hogy a házassági köteléknek kölcsönös beleegyezéssel kell köttetnie; ez a házasság tehát ingatag alapokon nyugodott, nem is lehetett hát áldásos, mint a megfelelő módon kiszolgáltatott szentségek. Nem lett jó házasság módjára gyógyír, testi vágyakat gyógyító. Abélard testében az esküvő után sem tombolt kevésbé a tűz, minden tilalmat áthágva még az argenteuil-i kolostor rejtekébe is utánament Héloïse-nak, és minden elképzelhető „förtelem" elkövetésére kényszerítette. Mindebből az következik, hogy Isten jó okkal állt bosszút „a házastársakon inkább, mintsem a bujálkodókon", méltán tartogatta dúló haragjának kitörését az esküvő utánra. Igazság szerint súlyosabb is a házasság szentségét szennyezni be, mint itt-ott paráználkodni. Az is helyes volt, hogy előbb a férfit érte a csapás: a házasság őt tette meg hitvese vezetőjévé, ő volt felelős érte.

A házasság mindazonáltal igazi házasság volt: rendesen megtartották, megáldották; az illető emberpár megváltása így a *confederatio matrimonialis* jótékony keretei között ment végbe. Eme „szentség" által, írja Abélard, „az Úr már eldöntötte, hogy *mindkettőnket* megtérít magához. Amikor férfiasságától megfosztva, megcsonkítva, „körülmetélt szívvel és szellemmel", a szerzetesi élettől talpraállítva Abélard ráébredt hitvesi kötelességeire, társnak vitte magával Héloïse-t szellemi fejlődése útjára, úgy, hogy ő volt a közvetítő Héloïse és az isteni hatalom között. Fölötte való hatalmával élve vaskézzel vonta maga után. A Paracletus apátnője első levelében elismeri, hogy nem az Isten iránt való szeretet hajtotta, csak a szeretett férfinak engedelmeskedett. „Megtettem mindent, amit csak parancsoltál... parancsodra azonnal megváltoztam... csak te, egyedül te határoztál". Ezért kívánja a Szent Gildas apátjától, hogy továbbra is kormányozza, vezesse őt a jobb felé, ő, ki hajdan a bűnös gyönyörökbe vezette be. Figyelemreméltó, ahogyan a szöveg nyomatékossá teszi, hogy Héloïse alárendelt helyzetben levő hitves. Az egész levelezésben így jelenik meg, ebben a nőhöz oly igen illő szerepben, az egyetlen olyanban, amelyben némi esélye van a bűn karjaiból való kibontakozásra.

Itt bújik ki a szög a zsákból, az igazi intenció a házaséletnek ebből az apológiájából. A házasság dicsérete a Paracletus szabályzatának megváltoztatására tett javaslatnak ad nyomatékot. Vigyázni kell: az, amit ma már nem szoktunk olvasni, mert általában kihagyják a modern kiadásokból, tudniillik Pierre Abélard két utolsó levele, először is elmondja, mire jó a reform, aztán pedig elébe tárja Héloïse-nak egy új kolostori életstílus tervezetét. A levelezés összeállítói számára ez volt a legfontosabb, ezért rendezték el a szövegeket éppen így, nem pedig másként. Mert a *Levelezés* e másik, égető kérdésre felel, arra, amely a begyökerezett szokásokat aláásó robbanásszerű növekedés közepette megosztotta az imás embereket: mi legyen a női szerzetességgel? A mű egészéből innen-onnan kihámozható válasz négy érvből áll össze. Jól van, ha a szerzetesi hivatásban nő is van; a harmadik levél emlékeztet rá, hogy a Szentírás legcsodálatosabb feltámadásainak tanúi nők voltak, mégpedig mindjárt magának a Krisztusénak is; annak a bizonyítéka ez, hogy az isteni tervben a nők bevonandók a szellemi újjászületés munkájába. Második érv: üdvös dolog volna, ha minden apácaközösség szerzetesi közösséget tudna maga

mögött, amint azt Fontevraud-ban látjuk. Az efféle közeledés veszélyeit nem kell eltúlozni. Abélard, Robert d'Arbrissel nézeteinek védelmezője, Jézus és tanítványai példáján bizonyítja, hogy férfiaknak igenis lehet és szabad nők társaságában, makulátlanságban élni. Mindazonáltal, és ez a harmadik dolog, a Paracletus – és Fontevraud – mostani szabályzata felborítja a dolgok természetes rendjét, mivel a férfiakat rendeli alá egy nő uralmának, pedig már Szent Pál is megmondta, hogy a férfi a nő vezetője, mert – és ezt most egy nő mondja, Héloïse – „a női nem, természeténél fogva, túl gyönge". A negyedik érv: Az apácák, az is, aki az élükön áll, egy férfi fennhatósága alá helyezendők, mint ahogyan a feleség is férje fennhatósága alá van rendelve. A házasság kötelező érvényű minta; bizonyíték: a kolostoralapító házaspár példás története. Hogy a bizonyításra fel legyen téve a korona, a *Levelezés*hez még két fejtegetés csatoltatott, az egyik a nőiség gyökeres, mélyről jövő gyengeségéről szól, a másik arról, hogy miben álljon a szerelem.

Fölméri-e az olvasó mély nőgyűlöletét annak a műnek, melynek jelentését hámozgatom ki itt? Nem a férfi funkcionális felsőbbrendűségéről szóló értekezés-e, mégpedig olyan, hogy legvehemensebb érveit leleményesen épp egy nő szájába adja? Gyengeségük vészeknek teszi forrásává Héloïse-t, a nőket („ó te, nőnek nagy és soha el nem múló vészterhe!", szavalja Abélard oldalbordája) és szükségessé nyakukon a pórázt; ez a gyengeség elsősorban testi mivoltuknak, a húsuknak puhasága, az teszi őket hajlamossá a kéjekben való fetrengésre. Ezekben a levelekben nem az áll, mint a Roscellinuséban, hogy erőszak áldozata lett, meg hogy hevesebben szegült ellene a csábításnak, mint a széphistóriák szüzei. Ezekben az áll, hogy alig ébresztette rá a gyönyörre csábítója „a kis bakfist", az máris az élvek rabszolgája lett. Akárcsak Cécile Volanges. Hagyta, hogy megkaparintsák, s attól fogva, a legelső szerelmi élményektől fogva Cécile-hez hasonlóan lelke mélyéig rabja volt teste tomboló lángjainak. Olyan „fullánkok" mélyedtek abba a testbe, hogy a Paracletus apátnője szüzességének elvesztése után tizenkilenc évvel bevallja: ki nem szakíthatók azok onnan többé, még mindig gyötrik. „A felette igen édes élvek" emléke, melyeknek „rohamai annál sürgetőbbek, minél gyöngébb természet ellen intézik őket", e gyönyörökről való „obszcén képzelgések" még mindig meg-megborzongatják az ima kellős közepén. Ez a vallomás annál szívszorítóbb, mert egy hírneves és

már nem éppen fiatalsága teljében levő apátnő vallomása. Éppen a női testnek ebben a követelőző érzékiségében rejlik a férfira leselkedő veszély, az viszi őket a romlásba. Alig kóstolta meg a lánykát Abélard mester, máris rabja a gyönyörnek.

Talán a házasság, talán az majd eltántorítja a bűntől. De Héloïse nemet mond. Mert hiába oly törékeny, hiába oly esendő a nő, hiába van kiszolgáltatva a test izzásának, mit sem enyhít az másik nagy hibáján, a csökönyösségen: csökönyös a természete, megátalkodottan dacol a férfival, ki a jó utat mutatja neki. Abban a disputában, amely a jó házasélet emez apológiájának nyitánya, az ifjú Héloïse az *advocatus diaboli*, az ördög ügyvédje szerepét játssza. Abélard állítólagos önéletrajza heves házasságellenes kirohanást ad a lány szájába; e fejezet címe: „a nevezett leányzónak nász ellen való beszéde". A Cicero- és Seneca-idézetekkel megtámogatott beszéd, melyet a Paracletus apátnője is felvesz negyedik levelébe, nem független a 12. századi intellektuelek szenvedélyes vitájától: házasodhatnak-e az egyháziak, pontosabban a magiszterek, azok, akik Isten szavát magyarázzák? Nem szállítja-e le őket a nősülés arról a fokról, amely kijutott nekik az emberi sorsok ranglétráján? Héloïse habozás nélkül válaszol: a házasság lefokozza a tudóst, mivel a nőnek, egy nőnek rendeli alá: az számára a szégyen *(turpitudo)*, hogy aláveti magát *(subjacere)*, vállalja a lealacsonyodást. Mindazonáltal nem felejtendő el, hogy e vitriolos házasságkritika dialektikus funkciója kiemelni, reflektorfénybe állítani, hogy ez a makacs, hajthatatlan nő hiába lett apáca, hiába lett rendfőnöknő, még akkor is dacol és magával Istennel is nagy hangon pöröl; hogy ez a nő, minden nő, a nő mint olyan, maga a Gúzs, a Kaloda, a férfi kibontakozásának útját elzáró hegyomlás. Abélard csak ment, ment volna feltartóztathatatlanul előre, ehelyett úgy vonszolta magával Héloïse-t mint kutya a koloncát, mint fegyenc a vasgolyót. Amikor a távolból szólítja és a távolból válaszol neki, akkor is csak vonszolja magával, még mindig vonszolja magával, mert az még mindig nem tört be. A leveleket céltudatosan állították olyan sorrendbe, hogy e fáradságos folyamatszakaszról szakaszra nyomon követhető legyen.

Az Héloïse-nak tulajdonított szavak, lázadó sikolyai, az elveszett gyönyörök vissza-visszasírása, szabadságának követelése aligha találtattak annak idején oly csodálatra méltóknak, mint manapság. A 12. században bűnösségének, a nők rom-

lottságának bizonyítékát látták bennük. A Paracletus két alapítójának érdemeit magasztalták: az apátnőét azért, hogy végül is úrrá lett nőiségén, a férjéét pedig a felesége megmentéséért folytatott szívós munkáért. Sikere titka: az asszony szívében a testi szerelem szublimálását szorgalmazta. A *Levelezés* Szent Bernátnak az inkarnációról való meditációjával áll összhangban, azzal a misztikus ciszterci tanítással, hogy az ember először is test, ezért a testiségből kell kiindulni. A testi forrásokban kell megragadni a szerelmes lüktetést, gátak közé szorítani, áradását türelmesen szabályozni, hogy a szellemi felemelkedés hajtóerejévé legyen. A *Levelezés* tehát a női szenvedélyről, a helyes szerelemről való reflexió is.

A mi két szeretőnk szerelmében kezdetben volt valami abból, amit *amour courtois*-nak, gáláns vagy udvari szerelemnek nevezünk. Igaz, hogy Abélard „clericus". De mint Fouques de Deuil mondja, a párizsi nők „lovagot" látnak benne, nőtlen ifjú szoknyavadászt, olyant, mint Lancelot, mint a korabeli verses regények kóbor lovagjai. Bőven meg van áldva tehetségekkel, semmi sem hiányzik neki az *alliciendum*hoz, a szép kisasszonyok magához édesgetéséhez, elcsábítgatásához. Mivel magyarázandó a sikere? Héloïse fölfedi második levelében: „Mely feleség ne vágynék rád távollétedben, ne égne érted jelenlétedben!" Mert szép valál, mert híres valál, de kivált „két olyan csáberődért, melyekkel képes voltál rabul ejteni bármely hölgy *animusát* [animális, állati valóját]: az egyik a verscsinálás képessége, a másik eldalolásuké. Mindenek felett ezért epedtek érted a hölgyek szerelemvágyban." Abélard itt trubadúrbőrbe bújva áll előttünk. Ezek az énekek a szeretett női lényt dicsőítették: „Általad lett minden ajak Héloïse-od nevétől zengő." Párizs-szerte zengték őket a 12. század elején; ez mellesleg azt is bizonyítja, hogy a szerelem zengése Aquitániai Vilmos korában nem volt valami okcitániai specialitás: kétségkívül bohóság Eleonórának és lányainak tulajdonítani a gáláns szerelem játékainak az észak-francia udvarokba való bevezetését.

Minden pontról pontra megfelel a gáláns modellnek – a csábítás menete, előbb a szemezés, aztán a szó ügyes forgatása, a csókok, végül a kézjáték –, egyetlen dolgot kivéve: a költő jelen esetben nem tartotta tiszteletben a diszkréció szabályait. De a mélyreható különbség mégsem ebben áll. A mélyreható különbség az, hogy a mi hősszerelmesünk nem a kielégületlen szerelmet zengte, mint Bernard de Ventadour. Az ő lantja

akkor sem némult el, amikor már a markában volt a kismadár. Ellenkezőleg, még zengőbb lett, diadalének lett belőle. „Mivel legtöbb versed szerelmünket zengte – írja a Paracletus apátnője –, fellángolt a párizsi nők féltékenysége." Mit irigyeltek tőle? Semmi kétség: a „kéjeket", az ágy örömeit. Világos, hogy a szeretésnek ez a módja nem az udvari módi: abban az a rendhagyó, ha a szenvedély túléli a szerelmi előjátékot. Igaz, Abélard elismeri vallomásában, hogy miután a kaland lelepleződött, és miután a lányt Bretagne-ba küldte, hogy titokban hozza világra gyermekét, és miután az argenteuil-i kolostorba zárta, akkor „a testek elválasztása szorosabbá tette a lélekpároztatást". De legott helyesbít: hiába ritkultak a *gaudiumok*, a test örömei, csak annál hevesebbek lettek. Ez a történet, Étienne Gilson szavával, „ön meg nem tartóztatási ügy". Nyersen kimondja az igazságot a párizsi társadalom élcsapata körében dívó férfi–nő viszony tárgyában: hogy a dal a csábítás eszköze, a gáláns modor csak cifra fátyol, és rosszul fedi a valóságot, mely nem más, mint az élvezet kergetése.

Ebben a levélregényben az élv és a vágy nem lesz kisebb, amikor a férfi elnyeri fáradalmainak jutalmát, mivel itt a házasság nem a lovagi szerelem klasszikus sémáját követi, nem a szerelemnek beteljesüléssel véget vető akadály, amint azt Paul Zumthor állítja a *Levelezés* 1979-es népszerű kiadásának előszavában. A test öröme itt nem szomorodik el a házasságban, ellenkezőleg, még jobban fellángol. Héloïse bevallja, hogy egybekelésük után az ő Abélard iránti szerelme őrült szerelemmé fokozódott, márpedig szerelmen itt egyáltalán nem valami pusztán légies érzelmet ért. „Csak azért láncolhattál magadhoz, mert mindig mértéktelen szerelem tartott a markában engem." Figyelemre méltó, hogy a 12. század kellős közepén, amikor a szerelmes, de bűnbánó Mária Magdolna alakját a szexuális bűn elfojtására használták, egy épületes célzatú szövegben azt hirdetik fennen, hogy a nőnek a férfihoz való testi kötődése és a közös gyönyör teljesítheti a házasság szabályozó funkcióját, éppen azáltal, hogy a házastársi kötelék jóvoltából a feleségre nehezedik a férje hatalma: „mind testének, mind lelkének... kizárólagos birtoklója ő". A házasságkötés után Héloïse nem rendelkezik többé saját magával, egész lényét odaadta. Cserébe nem vár semmit, csak azzal törődik, hogy ura „vágyainak" vagy „kívánságainak" tegyen eleget, ne a sajátjainak. Abszolút alávetettség. Le van igázva. Ennek szemünk előtt tar-

tásával kell értelmeznünk eme negyedik levélnek egy passzusát, amelyben Héloïse azt kívánja, „ágyasnak vagy ringyónak" nevezzék ki – ugyanazt az erős kifejezést használja, mint Roscellinus –, ne pedig feleségnek: ennek célja és értelme, hogy még jobban megalázkodjon. Meg azért is, hogy a hitvesi státuszban levő erő és méltóság alatt megmaradjon a „barátnő" bensőséges és örömteli odaadása. A házasság előnye tehát a feleség alávetettségében van, de olyan alávetettségben, amely a szerető tüzességével párosul. Azzal a feltétellel, hogy a szerető szerelme szabad, azaz érdekmentes. Ezért mentegetőzik a Paracletus rendfőnöknője amiatt, hogy hajdan a szerelmet akarta választani a házasság helyett, szabadságot a rablánc helyett. A szép szerelmet minden mohó vágytól mentesnek akarja.

Íme nagy tanulsága e spirituális műnek: lehet a házasság olyan lombik is, amelyben az *amor*, a mohó vágy átlényegül *dilectióvá*, a lélek tisztult szárnyalásává, anélkül, hogy hevéből egy szemernyit is veszítene. Ennek az átlényegítésnek irányítója természetesen a férj, a vezető, a gazda, a jelen esetben Abélard, aki elsőként gyógyult meg, akarata ellenére, hála az Úr küldötte megpróbáltatásoknak. Miután a Saint-Denis-kolostorba való belépése után engedélyt kapott rá, hogy újra taníthasson, már nem a pénzért és a dicsőségért tette, hanem „az Isten szerelméért". Héloïse testének vad vágyása hasonló változáson ment át: a *cupiditas*, a magához ragadás és kiélvezés vágya lassanként az *amicitiá*nak adta át a helyét, a saját magunk önkéntes, szabad, bőkezű, önzetlen felajánlásának – éppen erre az önzetlenségre törekszik Heloïse –, a kölcsönös mély tiszteletnek, hűségnek, lemondásnak, melyet a 12. századi humanista reneszánsz művelt emberei az újra fölfedezett Cicero és a sztoikusok nyomán értékskálájuk oly magas fokára helyeztek. Abélard, a lélek pásztora, ötödik levelében belemegy, hogy „barátnénak" nevezze azt az Héloïse-t, aki azt harsogja, hogy a felesége. Arról akarja ezzel a szóhasználattal meggyőzni nejét, hogy annak a szeretője most Krisztus, és ő, a test szerinti férje, most már csak azért van, hogy szolgálja, mint hölgyét a jó lovag. Azt jelzi ezzel a szóhasználattal, hogy, mint Petrus Venerabilis is fogja írni levelében, őket „az isteni *caritas* egyesíti", és hogy „szorosabban köti most egymáshoz őket a szellemivé lett szerelem", mely a barátságban találja meg beteljesülését. Alighogy megérti a szerelmes nő, nyomban leteszi a fegyvert. Felhagy a szenvedélyes sikolyokkal, melyek a 12. századi

olvasó számára – ezt ne felejtsük el – a női hamisság és perverzió gyűlöletes kifejezései voltak. Most hallgat. „Beszélj hozzánk, hallgatunk." Ezekkel a szavakkal fejeződik be a Paracletus apátnőjének utolsó levele. Azt igazolják, hogy beállt a sorba, őneki is sikerült kiherélődnie, kiherélnie saját magát. „Megvontam magamtól minden gyönyört, hogy engedelmeskedjek neked." Épp az által a férfi által, akinek hajdan átengedte a testét, akinek a felesége lett és akinek a *voluntasa*, azaz férfiúi képessége megszűnt, az által a férfi által Héloïse meg lett mentve, és miért? Azért, mert szerelmes maradt, mert sikerült eltántorítani a *voluptas*tól, attól a kéjek polipkarjaiba omlástól, ami a nőket törékennyé és veszélyessé teszi. Nem tévedett Jean Molinet a 15. században a *Levelezés*hez írott kommentárjában, amikor a bűnös lélek allegóriáját látta benne, amely megváltatik a kegyelem által, amikor végre hajlandó megalázkodni.

Ha ilyen óvatosan nyúlunk ehhez a megindító szöveghez, úgy igyekezve olvasni, ahogyan azok olvasták, akiknek íródott, akkor megoldódik a „két Héloïse" közötti összes ellentmondás: az az ellentmondás, amely a *Levelezés* Héloïse-e között és a között az Héloïse között feszül, akit Petrus Venerabilis igyekezett vigasztalni. Az igazi Héloïse François Villon „igen bölcs" Héloïse-a, a tudós nő – de még mennyire tudós – az, aki a leveleiben – ha ugyan valóban ő írta őket – a szerelem kínjait úgy adja tudtunkra, hogy Lucanus-verseket deklamál. Az érző, érzéki nő, de kinek ereje épp az érzékiségéből fakad, mert mint Pierre de Cluny mondja, ez az izzás, ez a női természetének legmélyén lobogó lángolás ragadja el a profán bölcsességtől az igazi filozófiához, mely nem más, mint Krisztus szeretete. Az igazi Héloïse az, amelyik mintaképe és vigasza lett mindazoknak a nemesasszonyoknak, akik élemedett korukban férjük beleegyezésével kolostorba vonultak, és akiknek némelyike talán megbánta, hogy olykor élvezte a hitvesi ágy örömeit. És mintaképe a férfiaknak is. Históriája, akárcsak Mária Magdolnáé, henyeségükből és beképzeltségükből rázta fel őket és arra tanította, hogy a szerelem gátat tépő áradata, ha az erény hajtja igájába, képes az övéknél is tisztábbá és rendíthetetlenebbé varázsolni a női testet, bármi gyenge is az, és bármennyire ki van téve a vágy gyötrelmeinek.

IZOLDA

Denis de Rougemont megmondta, azóta sem győzik mondogatni, és még igaz is: Európa a 12. században felfedezte a szerelmet, a profánt is, meg a misztikusat is, mindkettőt egyszerre. A szerelem nem az égből pottyant és megszülése nem volt fájdalommentes. Az általános és robbanásszerű fejlődés az életmód, a szokások gyors változásával járt együtt, és a nemesség legkifinomultabb köreiben új problémát szült, a nő, azaz pontosabban a szerelmi kapcsolat problémáját. A társadalom csúcsán lévők kezdtek kikupálódni a brutalitásukból. Új rend volt kialakulóban. Mennyi tér hagyható, e rend összekuszálása nélkül, a szerelemnek, a testi szerelemnek? Mennyi a libidónak és törvényes kielégítésének?

Európa egyik legfejlettebb táján, Franciaország északnyugati részén ez a kérdés korábban merült fel, mint egyebütt, és élesebben. Ennek két oka van. A fő ok az, hogy az arisztokrata családokban csak egy fiút házasítottak ki, nehogy az öröklés szétforgácsolja a birtokot, s ez a felnőtt férfiakat megfosztotta a törvényes feleségtartástól. Ezek a feleségbirtoklókra féltékeny férfiak maguk is nőszerzésről álmodoztak: ha nem megy szépszerével, megy majd erőnek erejével. Türelmetlenül lesték a kínálkozó alkalmat, gyakran nagyon sokáig. Guillaume le Maréchal például, a lovagok lovagja, kevés híján ötvenéves korában még mindig nőtlen volt, társainak többsége pedig haláláig az is maradt. Folyton a nők körül ólálkodtak, csak arra vágytak, hogy egyet megkaparinthassanak közülük. Ilyen korszakban, amikor a politikai struktúrák megerősödőben voltak, amikor az uralkodók azon igyekeztek nagy buzgalommal, hogy a lovagságot megszelídítsék, békességre szorítsák maguk köré gyűjtve őket az udvarukban, ezekben a nagy, világias embersegletekben, amelyekben bőven termett a csábító préda, a nő – ilyen korszakban a nagy- és kisasszonyok körül tolongó tüzesek vagy alantasok hada rendbontási tényező, és ha törik, ha szakad, kordában tartandó. Ez a második oka annak, hogy Európának ebben a részében éppen ekkor, a 12. század második felé-

ben igyekezett az egyház mélyen áthatni az uralkodó osztályt keresztény szellemmel. Az egyház elítélte a poligámiát és a vérfertőzést, és a házasságról alkotott felfogását sikerült a nemességgel is elfogadtatnia. Az egyházi embereket szigorú önmegtartóztatásra kötelezte; a laikusokat nem tilthatta el a szexuális élettől, mert a fajfenntartás függ tőle, de a házasság szoros és szakralizált keretei közé igyekezett szorítani. Fonák helyzet: a házasságot úgy jelenítették meg, mint a szexuális hajlamok kiélésének egyetlen lehetőségét, s ezt az egyetlen lehetőséget is megvonták a férfiak legnagyobb részétől. Ez az ellentmondás minden férfi tudatában, papéban, fegyverforgatóéban egyaránt, azt a meggyőződést éltette, hogy a nő veszélyes, zűrzavarnak forrása, s a veszély elhárítására, a férfiak és nők közötti helyes viszonyok megállapítására sürgősen illemkódex dolgozandó ki.

A legkülönbözőbb természetű dokumentumok tömege tanúskodik róla, hogy sokaknak főtt emiatt a feje. A legjobban az udvari társadalom szórakoztatására született irodalom tanúskodik erről, az, amelyik „román" (ófrancia) nyelven íródott, azon a nyelven, amelyen ez a társadalom értett. Ez a hivatásos előadóktól felolvasott irodalom pedagógiai célzatú műfaj volt. Erkölcsi tanítást közvetített, azt az erkölcsöt, amelyet a mecénás főurak propagáltak ezen az úton: e célból házi költőket tartottak, és kompozícióikat színre vitték. E művek túlnyomó többsége elveszett, de a legnépszerűbbek szerencsére másolatban fennmaradtak. E néhány szöveg alapján kitalálhatjuk, hogyan gondolkoztak és cselekedtek akkoriban a világiak. Mert ezekben a verses regényekben a hallgatóságuk magatartása tükröződik, mégpedig eléggé híven, mert céljuk, akárcsak a szentek élettörténetének, az volt, hogy szórakoztatva a helyes viselkedésre oktassanak; hőseiknek ezért olyan érzelmeket és attitűdöket tulajdonítottak, amelyek egy kissé eltértek ugyan a mindennap tapasztalhatóktól – elvégre a regény álmodozásra való –, de amelyek túl különbözőnek sem látszhattak, mert akkor e hősök nem lettek volna utánozhatók. Meg azért is tükröződik a hallgatóság magatartása, mert a Kerek asztal lovagjainak viselkedését, meg azokét a hölgyekét, akiket a szerelmükkel üldöztek, valóban utánozták. Azok a férfiak és nők, akiket ez az irodalom izgalomban tartott, hajlamosak voltak mímelni hőseik gondolkodás-, érzés- és cselekvésmódját.

1160 és 1180 között II. (Plantagenêt) Henrik angol király

udvaraiban működött a legtermékenyebb irodalmi műhely, elsősorban Anjou-ban, Normandiában és az aquitániai hercegségben, mert felesége, Eleonóra révén ott is ő volt az úr. Az ő elnöklete alatt tartott összejöveteleken született az új módi. A köré gyűlt lovagok meg az ő portáján, az ő felügyelete alatt nevelt fiatalok mulattatására és nevelésére házi poétái kifejtették az ő nézetét arról a tárgyról, amely minden alattvalóját érdekelte: a férfivágy és céltáblája, a nő – az előkelő nő, a dáma – közötti ellentmondásos viszonyról. Különböző formákban dolgozták föl ezt a témát: lírikus érzelmességgel dalolva a *fine amour*-t, azt a szerelmet, amelyet ma udvarinak nevezünk, vagy klasszikus latin szerzők témáit adaptálva, a maguk módján zengve Achilles vagy Aeneas szerelmi kalandjait, vagy pedig a legújabb irányt követve, a „bretagne-i matériát" dolgozva fel: a kelta hagyományokból származó legendakört.

Valószínűleg Cornwallból vagy Walesből jött bárdok kezdték mesélni e regéket vagy harminc évvel korábban, II. Henrik nagyapjának és ugyancsak Normandia hercegének, I. Henrik angol királynak környezetében. Tárt karral fogadták őket, valahogy úgy, ahogyan mi fogadjuk ma a reggaeket és a salsákat, és ugyanabból az okból: azok a regék is idegenbe ragadtak, máshová, megleptek, kibillentettek a megszokásból, más szemmel tanították szemlélni az életet. E történetek leglenyűgözőbbjei a szerelemről szóltak, de nem akármilyenről: vad, fékezhetetlen, tébolyult szerelemről. Vagy inkább tébolyult vágyról, erről a titokzatos erőről, amely egy férfit meg egy nőt egymás felé hajt kiolthatatlan szomjjal, azzal a szomjúsággal, hogy elomoljanak a másiknak a testében. Olyan ez az impulzus, mint egy vad folyam, hatalmas, gátak közé nem szorítható. Úgy látszott, vakon szabadul rá a világra valamely ördöngösségtől kiváltva, akárcsak azok a bizonyos megmagyarázhatatlan halálesetek, amelyeket varázsital hatásával szintén megmagyaráztak. E beszélyek tehát a philtre, a bájital, a vegyítmények, párlatok, „füves borok" körül forogtak, melyeket a nők főznek titkos és egymás között kézről kézre adott receptek szerint. Ha ne adj' Isten bele találtál inni e főzetbe, máris fogoly vagy. Mindenki tehetetlen a hatása ellen, míg csak el nem párolog. Egy ilyen módon felidézett vágy gyászos hatásának bemutatása a rendről és a zavarról való üdvös töprengéseknek lehetett szülője a lovagi társadalomban, nevezetesen arról a zavarról, melyet a szexualitás háborgása kavar.

A legenda szórványos elemeit valamiféle kristályosodási jelenség egyetlen hősi alak, a gáncstalan lovag, Trisztán alakja köré csoportosította. Férfiúi alak köré: első hallgatói számára nem Trisztán és Izolda története volt ez a történet, mint a mi számunkra, hanem egyedül Trisztáné: a különböző változatok címe *Trisztán regénye* volt. Nincs mit csodálni rajta: a lovagi irodalom teljes egészében férfiak műve és elsősorban férfiaknak szóló műve. Minden hőse hímnemű. A nők csak másodrangú szerepet játszanak itt, csak azért vannak egyáltalán, mert nélkülözhetetlenek, nélkülük nem bontakozhatna ki a cselekmény.

Trisztán hőstetteinek elbeszélése, akárcsak a szerzetesek tollából származó korabeli szentek élete – vagy mint Abélard önéletírása –, annak a férfinak és nőnek említésével kezdődik, akik a hőst világra hozták és kiknek életútja előrevetíti a hősét; az elbeszélés azután végigkíséri a hőst születésétől haláláig. Ezt az egyenes vonalat követi a cselekmény. Trisztán kétszer mérkőzött meg nagyhatalmú ellenfelekkel, mind a kétszer győzött és felszabadított egy népet az elnyomás alól, mind a kétszer megsebesült, és mind a kétszer női kéznek köszönhette gyógyulását. E jeles cselekedetek háttere a tenger, a távoli, idegen Írországgal a láthatáron, az akkori Európa vadnyugatával, ahová a kor fantáziája vetítette képeit. A költők hallgatósága olyan hadfiakból állt, akiket zsenge gyermekkorukban kíméletlenül elragadtak anyjuk mellől, a női környezetből, akik attól fogva egymás között éltek, és akik számára a nőiség idegenszerű, nosztalgikus világot jelentett; vajon véletlen-e, hogy e hallgatóság lebilincselésére egy ködös vidékről jött nővel állították szembe Trisztánt a költők, s hogy a szeszélyes és veszélyes tenger, az elválások és az áthaladások helye, oly nagy szerepet játszik a mesében? Trisztán a tengeren van, egy Cornwallba tartó hajó fedélzetén, Izoldát viszi jövendőbelije, Marke király felé. Ekkor vigyázatlanul iszik vele ama szerelmi bájitalok egyikéből, amelyeket a gondos anyák szoktak volt kifőzni a nász előtt, hogy leányuk boldogsága férjük karjaiban legalább egy ideig maradéktalan legyen. A vágytól lángra lobbanva Trisztán már a tengeren magához ragadja Izoldát. Többé nem képes lemondani róla, még akkor sem, amikor az már más felesége lett. El nem szakíthatják tőle sem a különleges szeretet, mellyel királyának és anyai nagybátyjának tartozik, sem az irigyei, sem a csapdák. Amikor leleplezõdnek, az erdőbe viszi zsákmányát, hogy vadon szeressék egymást. Olyan

vadon, hogy a testük fájt belé, mondja a vers. Megint megjelenik a tenger, amikor is Izolda visszavitetvén Markénak, Trisztán feleségül vesz egy másik Izoldát, abban a reményben, hogy avval megszabadul az első Izolda utáni vágyódásától. A sebzett Trisztán hívja az igazi Izoldát, hogy harmadszor is gyógyítsa meg: a haláltól és a vágytól. Izolda tengerre száll, de az álnok tenger visszatartja, s mire végre sikerül partra szállnia, már késő: Trisztán nincs többé, átadta magát a halálnak.

Énértem veszted éltedet.
Én igaz barátné leszek,
S teérted, utánad halok.

Izolda is meghal. Nem a vágyba hal bele, hanem a „gyengéd ragaszkodásba".

A regény sikere azonnali, felkavaró és tartós volt. Arról a helyről kiindulva, ahol az eredeti mondát átvették és kidolgozták, vagyis a lovagi kultúra gyújtópontjából, az anglo-normann királyi udvarból, a széphistória egész Európát meghódította, mégpedig legelőször Németországot, ahol Barbarossa Frigyes épp a lovagi szokások meghonosításán fáradozott. 1230 táján Franciaországban a cselekmény fonalát végeláthatatlan arabeszkek selyemszálaival szőtték körül: ez a maratoni hosszúságú prózai *Trisztán.* Fél évszázaddal később Itáliát is meghódította a trisztáni szerelem bűvereje. Ezt a bűverőt nem kezdték ki az évszázadok, nem hatástalan még ma sem. Trisztán története, ebben mindenki egyet ért, szilárdan megvetette lábát egy sajátosan európai mitológia kellős közepén.

Eredetében kell megragadnunk ezt a történetet, hogy a maga frissességében élvezhessük; a legrégibb fennmaradt nyomokat kell tehát szemügyre vennünk, azokat a költeményeket, amelyeket az Írország leigázásán fáradozó Plantagenêt Henrik támogatott a 12. század hetvenes éveiben, akkoriban, amikor a párizsi Notre-Dame apszisát építették, amikor Benedetto Antelami a parmai katedrális *Keresztlevételé*t faragta, amikor a Pierre Valdo alapította eretnekség volt elterjedőben, Assisi Szent Ferenc születése előtt néhány évvel. E költemények abban a francia nyelvjárásban íródtak, amely a La Manche-csatornán innen és túl járta a világiak között, s ezért jegyzetek és magyarázatok nélkül csak vájt fülű filológusok számára olvashatók, azonkívül sajnos csak foszlányokban maradtak fenn,

Marie de France egy *lai*jétől eltekintve; ez a *lai* elegánsan kanyarítva elmeséli a történet egyik epizódját. Vajon elmesélte-e valaha is egyvégtében az egész történetet Béroul meg Thomas, a legfontosabb töredékek szerzői, úgy amint az el van mesélve abban a sagában, amelyet Robert barát írt le Haakon norvég király rendeletére? Mindenesetre figyelemre méltó, hogy ebből a két műből, a Bérouléból és a Thomas-éból, a legmeghatóbb, a hallgatóságot a legjobban megrázó kalandok maradtak fenn: azok, amelyek egy, az őrült szerelemnek áldozatul esett emberpárt állítanak elénk.

*

Az idők folyamán a figyelem észrevétlenül áttevődött a női főszereplőre, Izoldára: Wagner operájában, Jean Cocteau filmjében már teljesen elhomályosítja a Trisztánét. Pedig a *Trisztán regényé*ben a férfi főhős áll a reflektorfényben, és kérdés, nem jött-e lázba a hallgatósága a gáncstalan lovag harci kalandjainak aprólékos részletezésétől ugyanúgy, vagy még jobban, mint tébolyult vágyától és a szerelmeséhez fűződő eltéphetetlen kapcsolattól. Ennek ellenére nem ismerek más olyan 12. századi világi irodalmi művet, amelyben a női szereplő ilyen körültekintően, ekkora szubtilitással, sőt úgyszólván tapintattal kiválasztott, „simogató" szavakkal volna leírva. Ezt az előkelő rangot Izolda a *philtre*-nek, a bájitalnak köszönheti: ő is ivott belőle, Trisztánnal együtt. Ez nem csak a férfi karjába taszította a nőt, hanem egy szintre állította vele vágyakozás dolgában – és ez volt a kalandban a zavarba ejtő újdonság: az egész értékrend tagadta a két nem bármiféle egyenlőségét, makacsul alárendelve a férfinak mindent, ami csak nőnemű. Kétségtelen, hogy a kor legmerészebb gondolkodói elvárták a házasulandók egyenlőségét, amikor azok megkötötték a házassági szerződést. Abélard még azt is kijelentette, hogy az esküvő után paritásos alapon fognak összetalálkozni meztelenül a hitvesi ágyban. Igaz, Izolda nem a hitvese Trisztánnak. Mégis egyenlő vele, minden ellenkező illem, előírás, társadalmi erkölcs ellenére; nem is veti fel a kor egyetlen más írásos emléke sem élesebben és nyíltabban a nő társadalmi helyének a nemességet oly igen foglalkoztató kérdését.

Azok a költők, akik a Trisztán-témát feldolgozták, sikerre vadásztak. Először is gazdájuk tetszését akarták elnyerni, másodszor is a hallgatóságukét. Mind azon igyekezett hát, hogy

Izolda alakjában olyan nőképet mutasson fel, amely megfelelt az udvari emberek képzeletének. Kétségtelenül érzékeny húrokat pendítettek meg; másküiönben mi maradt volna a művükből? Hiszen ezeknek a verssoroknak minden esélyük megvolt a feledésbe merülésre, mert csak szájhagyomány útján terjedtek, előadóiknak minden alkalommal az emlékezetükből kellett előcsalnia őket. Azért olvashatjuk őket ma, mert annak idején tetszést arattak, mert az elbeszélt történet lebilincselte a hallgatóságot. Ezért rekonstruálható ebből a kalandból kevesebb bizonytalansággal, mint más úton-módon, egy nehezen kirajzolódó kép: tudniillik az, amilyennek a nőt és a szerelmet képzelték 1170–80 körül az anglo-normann udvarokban, a társadalmi szofisztika ezen előretolt hadállásain. És minthogy minden szerző, Thomas éppúgy, mint Béroul meg a többi, a maga módján képzelte el Izoldát, az egyik ilyen, a másik amolyan érzelmekkel, intonációval, attitűdökkel látta el, sőt a nőiséget minden oldaláról bemutatandó még két mellékszereplőt is adtak mellé – a királyné társalkodónőjét és a másik Izoldát–, a nő különböző látószögekből nézve jelenik meg e költeményekben, s a történész mindebből kibogozhatja, hogyan látták az akkori férfiak a nőt.

Izoldában a nőiség példás alakját látta mindenki, öreg és fiatal, legény- és házasember egyaránt, meg az udvari hölgyek is. Izolda *dame* volt, nagyasszony a javából, sőt mi több: királyné. Fenséges női karriert csinált, a szó szoros értelmében fenségeset. Egy királynak volt a lánya, egy királyságnak volt várományosa, egy másik királyhoz adta az apja meg az anyja. Ifjúsága virágában ott trónol a legfőbb hatalmasság mellett a királyi udvar fő helyén, minden tekintet, minden odaadás, minden vágy közös enyészpontjában. Izolda szép. Ő a legszebb „innentől számítva egészen Hispánia határáig". Arca fényekkel sugárzó: szeme tündökletes, haja aranyos selymes, ő maga hamvas. Teste nemes báját zengik a versek, de mutatni nem mutatják. Szemérmesek. Részletekbe nem bocsátkoznak, soha. Ha a lovagok között vonul a királyné az udvar örömére, teste csak hajlékonyságát sejteti pompás éke-öltözéke alatt, amely bizony le van írva apróra, s amely azért rejti el e formákat, hogy csak annál elevenebbé fokozza csáberejüket. Amikor az olvasó elé idézik azt a faragványt, a franciaországi katedrális-kapukban akkoriban megjelenő női szent- és királynészobrok méltó párját, amelyet az Izoldától távolra szakadt Trisztán rendelt arra a célra,

hogy elérhetetlen szeretője iránti odaadó szerelmét a képmására függessze a *fine amour*nak, az udvari szerelemnek valamiféle szentélyében, a leírás akkor sem hatol a palást alá. E test szépségét amúgy is robusztus alkata teszi. Ne képzeljük Izoldához a 14. századi Mária-szobrok karcsú hajlékonyságát, sem a *Très riches heures* miniatúráin a szőlőskertekben pipiskedő csinos hölgyekét. Izolda szépsége nyers szépség. Azok a harcosok és vadászok, akiket legelőször kápráztatott el eme képzeletbeli asszony szépsége, a feszeset, a tömöret szerették. Azt akarták, hogy életük társa kitartó legyen és erős. Azt akarták, hogy legyen képes véget nem érő lovaglásokra, hogy, mint Izolda a versben, képes legyen egyetlen ökölcsapással kiütni egy áruló tanácsos fogait, a korabeli úrhölgyek szokásos szolgafegyelmező módszere szerint. Izolda termete arra termett, hogy képes legyen a férjének bátor és deli királyokat szülni. Ez lesz az ő nagy tette. Mert abban a társadalomban, amelynek váza és összetartója a dinasztikus viszonyok rendszere, a nőiség csak az anyaságban teljesedhetett ki. Izolda anya a javából, személyiségének olyan vonásával, melyet a kelta legendákból hozott magával: titokzatos hatalmával fájdalmakat képes csillapítani, ringat, gyógyít, vigasztal, mint az anya, akit ki nem elégíthető vággyal kívántak a serdülő lovagok lényük legmélyén, s akinek helyébe lépni szívesen látták volna az ő nevelésükkel megbízott nemesúr hitvesét. De a szöveg természetesen célzást sem tesz Izolda esetleges termékenységére. Hogy arról szó essék, az nem fordulhatott elő, nem engedte sem a cselekmény, sem a közvélemény, mert mind a kettő azt akarta, hogy a házasságtörő asszonyt meddőség sújtsa, részben büntetés gyanánt, részben minden családfő rémálma, a fattyúnemzés elkerülése végett.

Minthogy Izolda házasságtörő asszony, minthogy Marke király nem az egyetlen, aki a testét élvezi, Izolda olyan alakban jelent meg a feleséghez nem jutott számos lovag szemében, amellyel képes volt meghódítani őket: a szerelmi játék tökéletes partnernőjének alakjában. Hamar lángra gyúl, nem bánja, ha az ágy függönyei mögé viszik. Fél, retteg férje haragjától, de hagyja, hogy a gyönyör legyőzze a rettegést. Farkasszemet néz a vésszel, kicselezi a lesben állót, diszkrét, elkerüli a rosszhiszeműen fürkésző tekinteteket. Ha rajtakapták, ravaszkodik. Tud hazudni, tudja úgy forgatni a szót, hogy igazat hazudjon. Nevetségessé teszi azokat a férjeket, akiknek megvan az a gyengéjük, hogy féltékenyek a feleségükre, túlságosan vigyáz-

nak rá. Az ifjú kalandvágyóknak, az arról álmodozóknak, hogy új Lancelot-k módjára suttyomban megízlelik ezeket a palást alól is étvágyakat gerjesztő bájakat, tetszett Izolda. Azért tetszett, mert perverz volt.

E ponton vigyáznunk kell, nehogy félreértsük a regényt, mint ahogyan Héloïse levelei is könnyen érthetők félre. A hős itt Trisztán, ő rokonszenves; de Izolda, akinek az elbeszélésben az a szerepe, hogy a férfiúi erényeket domborítsa ki, aligha volt olyan rokonszenves a 12. századi hallgatóság számára, mint nekünk maiaknak. A történetből nem hallják ki eléggé a komikumot. Béroul-t hallgatva az udvari emberek a hasukat fogták nevettükben. Kacagtak a felszarvazott királyon: Marke király orcája alól a VII. Lajosé kandikált ki. Nevettek a két szerető főbenjáró csínyein. De kétlem, hogy mindig Izoldának szurkoltak. Sokan tapsoltak, főleg persze a nős férfiak, mikor Brangiene, a társalkodónő, lángoló szavakkal szidta úrnőjét, az őrült szerelmet, a romlottságot, a ribanckodást, korholta béketűréséért Marke királyt: állt volna bosszút, égette volna meg az égetnivaló asszonyt, legalább a becsületét védte volna meg. „Áruló", „nyalánk": a hamisság a dorbézolás szolgálatában. Izolda, az „áspiskígyó", a viperafajzat. Benne ölt testet a nőkből fakadó veszély, ez a fekély, a bűnnek ez a kovásza, melynek Éva leányai elkerülhetetlenül a hordozói, a nőiségnek ez az elátkozott fele. Plantagenêt Henrik társai szemében ez is volt a nő: az állhatatlanság, arra való elfojthatatlan hajlam, hogy kiszolgáltassa magát a gyönyör kényének-kedvének. Trisztán is ugyanígy gondolkodik. Számára semmi kétség: a szőke Izolda boldog és lángoló Marke király karjaiban; amire neki szüksége van, az csak egy hím a sok közül. Elkeseredésében eltökéli, hogy ő is párt vesz magának, abban a hiszemben, hogy majd a kéj, majd az kigyógyítja a vágyból. Persze ez tévedés. „A királyné utáni vágya" nem hogy kialudna, hanem éppen ellenkezőleg, megfosztja minden tetterőtől a szép szűz testének harcmezején, ki lángolva várja, hogy birtokba vegye. S ki a balsikert, „a visszavonulást" el nem viselheti, ki tombol elhanyagoltságában s egyszersmind égeti a szégyen és a kielégítetlen vágy, egy női vágy, mely még viharosabb, bosszút szomjaz.

Haragja nőnek, félelmes az...
Szerelmük kimérni képesek ők,
De nem fékezni gyűlöletük.

A jussától megfosztott, féltékeny fehérkezű Izolda csalárdul, mert a nő mind csalárd, elteszi láb alól fölösleges férjét egy hazugság által. Trisztánt a felesége veszejti el: nem egy férfi félt akkoriban, hogy erre a sorsra jut attól a nyugtalanító, kielégíthetetlen kreatúrától, amely minden este újra felbukkan a fekhelyén. A legenda sikerét az magyarázza, hogy összekötötte a kritikát az apológiával: magasztalta Izoldában a lopva űzött szerelem varázsát, de nem rejtette véka alá azt, ami kártékonyat rejt gyakran az asszonyi állat, s ezzel arra a lappangó szorongásra reagált, amely nem csak a férjeket emésztette, hanem minden férfit, mindazokat, akik szembe kerültek a női nemiség titkaival.

De Trisztán sokjelentésű története, 12. századi módon elbeszélve, nem horgonyoz le e mellett az aspektus mellett. A szerelmi bájital témájának kiaknázásával, mint Béroul teszi, a felelősség kérdését veti fel egy olyan társadalomban, amelyet az egyházi prédikáció fejlődése és a gyónás terjedése érzékennyé tett erre a kérdésre. A férfit a nő, a nőt a férfi karjaiba taszító kölcsönös vágyat itt egy tévedésből, akaratlanul lenyelt méreg okozza. De hát akkor miben vétkesek a szenvedély áldozatai, hogyan lehet ép ésszel elítélni őket? Trisztán és Izolda tudatában van ártatlanságának. Meg vannak győződve róla, hogy Isten szereti és segíti őket; az erdőben a remete megerősíti őket e meggyőződésükben. A pusztító vágyért senki sem felelős. Itt nincsen bűnös. Tehát nem bűnösök a hölgyeket hajkurászó lovagok sem, meg azok a férjes asszonyok sem, akik megfeledkeznek magukról, valamint uruk- és parancsolójukról. Mindannyian a vágy rabszolgái vagyunk, s e szolgaság súlyos teher. Trisztán és Izolda rabságban sínylődik, annak a vad szerelemnek a rabságában, amelyet a költő óvakodik örömtelinek nevezni. Amikor, három év múltán, elmúlt a bájital hatása, mindketten megkönnyebbülten lélegeztek fel. Végül is bevallották, hogy „rosszul sáfárkodtak ifjúságukkal". Izolda sajnálta „a királynői címet, a szép ruhákat és azt a sok udvarhölgyet, aki nemrég még a lakosztályában a szolgálatára állt". Trisztán sajnálta a lovagi életet, de mivel őneki szíve van, azt is, hogy társnőjét „rossz útra" térítette. „Kiszabadulván" az őrült szerelemből, akárcsak valami tömlöcből, megkönnyebbülten lélegeztek fel.

A történettől lenyűgözött férfiak mind Izoldára vágytak. Olykor felháborodtak viselkedésén. Máskor sajnálták a szegény lányt, akit nagybátyja gyilkosa magával vitt hetedhét tengeren

át, hogy bedugja egy ismeretlen ember ágyába. Sajnálták benne az űzött vadat, az önmagával meghasonlott, a szerelem forró órái utáni álmában két nagykörmű, nagyfogú oroszlán között vergődő asszonyi állatot, két egyaránt hatalmas antagonisztikus erő között: a vágy és a törvény között. A szerencsétlen Izoldát, saját emésztő lángjának áldozatát és annak a lángnak áldozatát, amelyet puszta jelenléte szított fel a minduntalan belébotló vérnősző barmokban, kiknek némelyike az ő ágyától mindössze néhány lépésnyire hált a cinkos éjszakában.

Amikor Thomas újra feldolgozta a legendát „mindenfajta szeretők..., a tűnődők és a hevesek, az irigyek és vágyban égők, a kéjelgők és a perverzek számára", igyekezett összebékíteni tanulságát egy másik műfajéval, az udvari epikus ének tanulságával, és összehangolni a „fűszeres bor" okozta hidegleléshez hasonlóan szerzett vad szerelmet a trubadúrok dicsőítette szerelemmel. A szerelmi bájital az ő szemében már csak szimbólum, és a vágy sem merő biológiai hajtóanyag többé. Thomas azt hirdette fennen, hogy a nő nem csak az a test, amelyet az ember rejtekhelyeken simogatni vágyik; hogy a testet bírni mit sem ér, ha nem bírod a szívet is. Elbeszélő költeménye végén tehát Izolda személyének megduplázódására helyezte a hangsúlyt. A szőke Izolda, az, akit Trisztán hajdan magáévá tett a hajón, most nincs vele, elkobozták tőle: teste messze van, férje hatalmában van. Trisztánnak az ágyban egy másik nő teste áll rendelkezésére, a feleségéé. Azt is Izoldának hívják; ugyanolyan szép, mint a másik Izolda. Ez az Izolda a másik Izolda hasonmása. Trisztán vágyik rá. A házasság törvénye azt parancsolja neki, hogy ezt a testet tegye a magáévá. A szerelem nem engedi. Mert a *fin amour*, a *bel amour*, a kifinomult, szép, udvari szerelem nem élvhajhászás, nem testi vágyak csillapítása. Ez a szerelem a két szív feloldhatatlan egyesülésévé szublimált vágy. Hallgatóságának, a lovagoknak és a hölgyeknek, Thomas új vallást kínált, a szerelem vallását, egy kultusz tárgyát, azét a kultuszét, amelyet Trisztán mutat be a boltozatos szobában a maga faragtatta szobor előtt. A távolba szakított Izolda, hogy kiérdemelje szerelmese áhítatát, mert tudja, hogy áhítatosan szereti, vasinget hord ruhája alatt, közvetlenül a testén, akárcsak a kereszténység aszkétái. A legendának ez a változata azt tanította ezzel, hogy a szerelmet próbatételek teszik gazdaggá, hogy lemondást követel, akár az Isten szerelme. Hogy a szerelem által, bár szükségképpen a testben gyökerezik, az ember

fokról fokra kimondhatatlan érzelmi magasságokba emelkedhet. A ciszterci kolostorokban ugyanezt fedezték fel ugyanebben az időben azok a misztikusok, akik később Dantét is megihlették. Ha ilyen magasságokig emelkedik a szerelem, a férfi és a nő kölcsönös szerelme, akkor egyértelműen fölötte áll a törvénynek. A szeretők, ha legyőzik a testi vágy sötét erőit, nem béklyókban vergődő rabok többé, nem tehetetlen áldozatok. És nem is ártatlanok. Felelős lények: szenvedélyüket mindennel farkasszemet nézve vállalják, mindhalálig. Ez a szerelem sem boldog szerelem, mivel beteljesülhetetlen. Sorsa az, hogy célját soha el nem érheti. És mégis győzelem, az önmagunk fölé kerekedés győzelme. Ezt hirdette egy nagy költő 1173-ban. Mondtak ennél többet azóta?

JUETTE

Élt Huyben 1172-ben egy lány, Ivette, vagy inkább Juette. A mai Belgiumnak ez az aprócska városa akkoriban a gazdasági virágzás korát élte, lapátolni lehetett a pénzt. Juette tizenhárom éves volt, ilyenkor adták férjhez a lányokat. Apja, a liège-i püspök helyi adóbehajtója, gazdag ember volt. Összedugta fejét a családjával, és választott neki férjet.

Juette-ről mit sem tudnak a históriás könyvek. A kortárs férfiak gondolatában nagyon kevés hely szorult neki, összehasonlíthatatlanul kevesebb, mint Eleonórának vagy Héloïse-nak. Mégis felidézem a képét, mert élettörténete fennmaradt: egy floreffe-i premontrei szerzetes írta meg 1230 táján. Jól volt informálva: kolostorának apátja éppen meggyóntatott egy haldoklót, ő pedig a bizalmasa volt. Hallotta, mit beszél a lány, és igyekezett híven reprodukálni a hallottakat. E lelkiismeretes és pontos részletektől hemzsegő életleírásból eljut hozzánk egy nő szavainak visszhangja, még ha módosult is a köznyelvről iskolai latinra való fordítás során és a lejegyző előítéletei meg a hagiografikus beszédmodor követelményei miatt. Módosult, de azért jól hallható, akárcsak azoknak a „szent matrónáknak" a hangja, akiket a 12. és 13. század fordulóján kezdtek tisztelni Európa egyes helyein; akkor kezdett nőiessé válni a kereszténység, ahogyan Jacques Dalarun mondta és bizonyította. Ez teszi a dokumentum értékét; bármennyire helyi érdekű is a történet, sokat elárul arról, miként gondolkodtak e kor férfiai a nőkről.

A példás történetet rendtársai és a gondjaikra bízott hívek számára írta; középpontjába egy látomás leírását helyezte, amelyet a hősnőnek látni adatott, s amelyet elmondott gyóntatójának. A hölgy egy éjszaka, hosszas imádkozás és sírás után haragos férfi előtt látta magát. A férfi meg akarta büntetni egy régi vétkéért. A férfiban egyértelműen Krisztust ismerte fel. Jézus mellett egy csodálatos asszony ült. A vétkes asszony zavarában őfelé fordította könnyben úszó szemét. Szűz Mária ekkor felkelt, meghajolt, és elérte, hogy az Ítélkező megbocsásson, és őneki adja át a vezeklőt, hogy attól fogva az ő szolgálója legyen,

az ő pártfogoltja, az ő leánya. A Fia könyörületéért esdő Miasszonyunk képe fölöttébb banális kép: mindenfelé látható volt festett vagy faragott alakban, hallható prédikációkban; nem csoda, hogy e zaklatott lélek csapongásaiban is felbukkant. Mindazonáltal megadja e zaklatottság kulcsát, megvilágítja Juette egész sorsát: Juette úgy érezte, egy nő közbenjárása szabadította ki a férfiuralom ránehezülő sziklatömbje alól. Egyúttal felfedezte, mi volt az az elfelejtett bűn, amely a lelkiismeretét nyomta: előfordult vele, hogy férje halálát kívánta.

*

Ez az asszony nagy szentségben hunyt el. Pedig a szemérem bajnoknőinek erényét tulajdonítani aligha lehetett neki, azokét, akiknek hősi tetteit magasztalták akkortájt: azokét, akik foggal-körömmel védelmezték szüzességüket. Juette nem szökött meg az atyai házból a férjhez menés elől, férjét sem beszélte le sikerrel szüzességének elvételéről, rávéve, hogy szeméremben élje le mellette a közös életet. Nem; jó kislány volt, hagyta magát, és mint annyi más szűzleány, akit túl fiatalon löktek oda a párosodás brutalitásának, soha ki nem heverhette. Öt esztendeig nyögte a házasság „igáját", tudta le undorral az „adósságát", viselte el a terhességek terhét és a vajúdások kínját. Az öt év alatt világra hozott egy gyereket, az nem maradt meg, aztán egy másodikat, aztán egy harmadikat. Sajnos azok is fiúk voltak, apró hímek, és azokról is gondoskodni kellett. Ez volt a nők közös sorsa. Juette-nek legalább szerencséje volt: végrevalahára kimúlt a férje.

Azt hitte, most megszabadult. Igen ám, de még mindig étvágygerjesztő volt ő maga, és még inkább a hozománya. Fenték rá a fogukat a kérők. Szülei persze megint előnyös sógorság-komaság kötésére akarták felhasználni, és a legjobb áron bocsátani áruba. Ezúttal ellenállt, nem akart visszazuhanni a rabszolgaságba. Apja könyörgött, fenyegetőzött, minden hiába. Elkeseredésében mi telhetett tőle, urához, a püspökhöz fordult. A püspök a törvényszékc elé rendelte a lázadót, egy impozáns férfisereglet elé: egyházi férfiak superpelliciumban, lovagok talpig fegyverben. Reszketve makacsolta meg magát. Hogyan kényszeríthetik új férjhez? – kérdezte. Őneki van már új férje, jobb is: Krisztus. A védekezés cáfolhatatlan volt. Létezett az egyház kebelében egy speciális rend, az özvegyek rendje. Az egyház szemében gyanús volt a második házasság, és megbecsülte a

házasságba belefáradt asszonyokat, akik önmegtartóztatásban akarták leélni hátralévő napjaikat. A püspök engedett, és megáldotta Juette-et. Juette szabad volt.

De a gyötrelmeknek még nem volt vége. Az özvegység nem csak a férfiak kerülését írta elő, hanem a vallási szertartások lankadatlan látogatását is. Egy érett, sok mindenen átment és lankadó hevű asszony számára nem volt túl nehéz reguláznia magát, de a tizennyolc éves Juette sebezhetőbb volt. A Sátán fejébe vette, hogy ezt az alkalmat nem szalasztja el. Személyesen kezdett koslatni utána. Ha Juette pirkadat előtt a matutinumra igyekezett, különböző alakokban jelent meg előtte az utcasarkokon. Juette hányta a keresztet, és felül is kerekedett ezen az első megpróbáltatáson. Az ördög ekkor szokásos nővesztejtő fegyverét vette elő. A két árvának gondját a megboldogult apa egyik közeli rokona viselte; ezen a címen gyakran látogatta az ifjú özvegyet. Megkívánta, egy ideig habozott, félt a világ szájától, de végül szerelmet vallott és a tettek mezejére akart lépni. Juette felháborodva taszította el, jól leteremtette, és attól fogva három lépés távolságot tartott. Ám egyszer meghívták unokafivérei vacsorára, és éjszakára is ott tartották. Felbukkant a gáláns rokon; ott fogták őt is. Juette-en úrrá lett a rettegés. A 12. századi házakban nem volt bezárkózásra alkalmas helyiség; mihelyt elfújták a lámpát, az egyedülálló nők ki voltak téve a férfiak étvágyának, akik ágyról ágyra tapogatózó éjjeli vadászatra indultak. A társaság az első emeleten aludt. Az óvatos Juette a földszinten vettetett magának ágyat, és hálótársnőről is gondoskodott. Szorongva virrasztott. Segítségért nem kiálthat skandalum nélkül, becsületének megcsorbulása nélkül, az utcára sem menekülhet ki. Hogyan kerülhető el a megerőszakoltatás? Pallóreccsenés: közeledik a becsületrabló. Végső kétségbeesésében Szűz Máriát hívta segítségül. Áldásos sugallat volt. A hajszolt lány, kinek agyában fantazmák kergetőztek, megpillantotta lefelé jönni a lépcsőn – nem azt, akitől félt, hanem Isten anyját, ki meghallgatta az ő hívását. A férfi nem érdemelte meg, hogy láthassa a Szeplőtelenül Fogantat, de hallotta a lépteket, és hoppon maradva somfordált vissza a vackába. A jelenés annak a csodálatos nőnek fentebb említett látomását vezette be, azét a nőét, aki védelmezőn állt a nők közé és a férfierőszak közé. A Sátán újabb vereséget szenvedett.

De maradt a kezében a megrontásnak még egy eszköze: nem

a nemiség, hanem a pénz. Juette abban sem látott hiányt. Jövedelmét, javainak megfialtaltását kereskedőkre bízta. Ez hiba volt. Isten nem szereti, ha valaki semmittevéssel tollasodik meg a fogyasztók rovására, a kalmárkodás tőkehasznából, de Huy város polgársága ezt bocsánatos bűnnek tartotta: adj alamizsnát, azzal ki van egyenlítve a számla. Juette adott, még túl sokat is. Attól féltében, hogy unokái elszegényednek, lecsúsznak születésük adta rangjukról, apja kivette Juette kezéből javainak igazgatását: ne herdálja hebehurgyán, mert a nő hebehurgya mind, ki ne hordja már valahogy a házból, ami csak pénzzé tehető benne.

Juette-et akkor az az érzés kerítette hatalmába, hogy hiába minden, nincs mód be nem szennyeződni. Hogyan volna az ártatlanság visszaszerezhető, hogyan volna gyermeklányságának boldog kora visszahozható? Hogyan szabadulhatna meg attól a sok férfitól, aki mind bántja, kínozza, bűnbe rángatja? Apjától, fiaitól, rokonaitól, akik sajnálják, hogy újból férjhez nem adhatták, az élveteg kanonokoktól, akiknek sűrűn téved az ájtatos nők csípőjére a szemük, olykor a kezük is, attól a sok hímtől, aki ott ólálkodik körülötte? Öt esztendő özvegység után elhatározta: visszavonul a világtól.

Egy férfi számára mi sem könnyebb ennél. Egy férfi zarándokbotot foghat, keresztesnek csaphat fel, beléphet egy kolostorba, van bőven, egyik jobb mint a másik, például a ciszterci rendé. De egy nő? Alig kel útra, sarkában az agresszió. A női kolostor még ritka dolog volt akkoriban, és csak nemesasszonyokat fogadtak be. Szerencsére a vidék jómódú polgárai nem szerették a helybeli klérust, mert kizsebelte őket, márpedig ebül szerzett vagyonukat maguknak akarták megtartani, ezért a kollektív megváltás új, a hivatalos egyházon kívüli eszközeit találták ki maguknak. Kétféle engesztelőáldozatot tartottak fönn az alamizsnából: ott voltak egyfelől a vezeklők, azok a férfiak és főleg nők, akik élethossziglanra cellába zárkóztak és viselték a város bűneit, absztinenciákkal vezekeltek értük, másfelől az ugyancsak elrekesztett leprások, az őket Jézus példájára gondozó jótét lelkekkel egyetemben. Ezek gyűjtötték be a városi közösség üdvéhez szükséges malasztot. Huyben is volt városszéli leprakórház. Oda ment Juette huszonhárom éves korában nyugtot lelni és az obszesszióitól megmenekedni. Szélsőségességében nem elégedett meg a betegek gondozásával: egy tányérból evett, egy bögréből ivott velük, mosdóvizük-

ben mosdott, véres váladékukban fürdött, arról álmodozva, életrajza szerint, hogy a lepra fogja falni testét, abban reménykedve, hogy ezáltal megtisztul a lelke minden fertőtől. Nem gondolva két fiával, sem a nagyobbikkal, akit zsenge korban kolostori életre felkészítő iskolába adtak, sem a kisebbikkel, aki magára hagyatván rosszul végezte, csak a pénzzel meg a nőkkel gondolt. Tíz évet töltött így Juette aktív létben. De abban sem talált kielégülést, és a szemlélődő életmódot választva átlépett az özvegyek rendjéből az elrekeszkedők még érdemesültebb rendjébe. Az átvonulás rítusok közepette folyt le, általában püspök vezette őket. Minthogy a püspöki szék éppen üresen állt, Juette-et egy szomszédságbeli ciszterci apát áldotta meg, az falazta be mögötte az ispotály kápolnája mellett álló házikó egyetlen ajtaját. Juette nem jött ki többé. Harminchét évig lakozott e falak mögött, és ez a lakozás királynői uralkodásnak volt harminchét éve.

Juette nem mondott le a rendezett életről, polgári kényelemről; életrajzírója, hogy elébe menjen az elmarasztalásoknak, jónak látja dicsérni az aszketizmusban tanúsított mértéktartást és szerénységet. Juette-nek a magány kellett. Hogy mentebb lehessen a látogatók és kérelmezők zargatásától, befalaztatott magával egy cselédlányt is. Ez a segéderő, hogy minden fáradalmat levegyen Juette válláról, a földszinten ült a kisablak mögött, fogadta a kéregetőket, meghallgatta, átadta az üzeneteket. Úrnője fent az emeleten székelt, mint Nagy Károly az aacheni kápolnában, mint Krisztus és Szűz Mária a katedrálisokat újabban díszíteni kezdő kapubélletekben, és időnként lelelátogatott magas lakhelyéről. De többnyire odafent trónolt, megközelíthetetlenül, mindenhatón. Férfit többé nem látott, legfeljebb egy-egy zordon szerzetest, premontreit vagy cisztercit, ki olykor látogatni jött, meg a templomban és a lepratelepen szolgálatot tevő két-három papot. Ezek voltak terhére olykor. Azt rebesgették, hogy egyikük, ki gondolkodóba ejtő intimitásban járt hozzá, beleszeretett. Juette restellte a dolgot, és nyomban értésére adta a világnak, hogy nem is őrá fáj a foga annak a hímnemű szörnyetegnek, hanem udvara egyik hölgyére. Mert meg kell mondani, hogy nagy nőseregletet gyűjtött szárnyai alá, zsenge korukban toborzott szűzleánykákat, táplálta-nevelgette, nem létező lányai helyett lányaivá fogadta őket, és igyekezett eltéríteni szívüket a házasság gondolatától:

ha törik, ha szakad, érintetlenül megőrizni báránykáit a körülöttük ólálkodó ordas farkasok bandájától.

Leginkább azzal bilincselte le környezetét, hogy tudták róla: látnok ő, látja, amit közönséges halandó nem lát. Már jóval befalaztatása előtt azon kapta egy reggel egyik cselédje, hogy extázisban van. Alighogy bezárták, látomásai megszaporodtak. Igazság szerint keveset beszélt, és nem akármit. De az odalátogatott nők azt mesélték, hogy transzban volt, mereven, s amikor magához tért, hányta-vetette magát, kiabált, mint aki vajúdik. Liheg, írja jámbor életrajzírója, miből is látszik, hogy nem tapasztalatlan asszony, hanem „olyan, mint kit szerelemvágy kínoz": olybá tűnt, hogy kimondhatatlan gyönyörűségekből szakítják ki. Híre ment, hogy amikor így el van ragadtatva, testéből kilépve, olyankor az égi lakozásokba látogat. Bevallotta, hogy egyszer Keresztelő Szent Jánossal találkozott odafönt: az celebrált misét személyesen, maga törte szét az ostyát Juette szeme láttára, és bevezette őt az átváltoztatás misztériumába. De ez volt az egyetlen alkalom, hogy férfival beszélt ott fönt; egyébként egy nő szokta fogadni, a Miasszonyunk, és karjaiba venni. Ez érezhetően zavarja a szerzőt, ki abban a reményben ad hírt a látnoki nővel esett csodákról, hogy sikerül felvétetnie a szentek sorába. Tudja, mit fognak mondani a rossz nyelvek: hogy a megvilágosodott, akiről ő oly buzgón mondogatja, hogy mennyire ellenállt mindenfajta férfiuralomnak, túlságosan is távol tartotta magát Krisztus személyétől. Kanyarít is ezért egy hosszú fejezetet, hogy abban bizonyítsa be: Mária és Jézus eltéphetetlen testi kötelékkel van egymáshoz kötve, ezért aki az egyikhez kötődik, kötődik az akarva-akaratlan a másikhoz is. Egyébként is, odaát jártában gyakran látta magát ez a hajdan rosszul kiházasított lány, amint pompázatos menyasszonyi ruhában ama fenséges Vőlegény felé kísérik a nyoszolyólányok, amely Vőlegény hitvesei testét meg nem erőszakolja, olyan csodálatos nászra, hogy nőt csak az elégíthet ki, semmi más.

Nos, a berekesztettet Liège egész vidékén médiumnak tartották, a látható és a láthatatlan közötti döbbenetes közvetítőnek. Ez az adottsága tette nagy hatalmát. Azt tartották róla, hogy akárcsak a nemrég elhunyt nagy Bingeni Hildegarde, kinek emléke élénken élt még, képes behatolni a Mindenható titkaiba. Minthogy nő volt, nem kapott olyan iskolázást, amely bevezette volna az Írás megértésébe. Mégis azt mondta, tökéletesen kiismeri magát az angyalok hierarchiájában, akik misz-

tikus frigyre lépése színhelyére szokták kísérni, és meg tudja különböztetni az angyalok ráaggatta nászruha drágakő-ékeit csodálatos tulajdonságaik szerint. Faggatták is hát: Magyarázd meg nekünk, mi légyen az, az isteni egység három személye. Jutunk-e eszedbe, amikor felragadtatol a mennyei udvarba, könyörögsz-e kegyelmet minékünk is, rokonaidnak, barátaidnak? Juette ügyesen kitért a válaszadás elől: amikor a Szentlélek a magasságba emel, mondogatta ilyenkor, egészen felolvadok az ismeretlenben, minden földi dolgok iránti érzékemet elveszítem; hogy mit láttam-hallottam káprázatomban, nem lehet azt csak úgy elmondani, emberi nyelven kifejezni visszajövet.

De nem is a misztériumoknak ez a kommunikálhatatlan ismerete szerzett neki olyasfajta hatalmat környezete fölött, mint amilyent a mai jósok és guruk gyakorolnak nem egy kortársunkra, hanem sokkal félelmetesebb képesség: az, hogy kitalálta mások titkos bűneit. A vétkesnek elmondta, milyen büntetés vár rá. Figyelmeztette az uzsorás kanonokot, a kikapós polgárasszonyt: ha nem térnek jó útra, pokolra jutnak. Ő már látta, hogyan törnek elő a lángok a bujálkodó nő nemi szervéből. Semmi sem maradt titokban előtte. Az egyik lányka, a tanítványa, amikor az oltárhoz járult, nem az ostyára függesztette szemét, hanem az ostyát osztó jóképű papra; Juette tudta azonnal. Egy ifjú szerzetes kendőt rejtegetett a párnája alatt, egy rokon lánykától kapta szerelmi zálogul; Juette tudott róla. Egyik ájtatos lánykája titkon udvaroltatgatott magának; Juette tudott róla. Egy papról, aki nem akarta megáldoztatni, pedig annyira szeretett áldozni, Juette tudta, hogy egy prostituálttal van viszonya. Belelátott a szívekbe, ettől volt félelmetes. Lassanként elébe sem mert már járulni, aki nem érezte magát patyolattisztának, inkább a cselédnek gyónt. De hiába suttogtak bármi halkan, Juette ott fönt fülelt, láthatatlanul, mint hálójában a pók, és mindenről tudott. Ki a megmondhatója, mit hoz még a városra különös látnoksága? Ha tán égi büntetést nem is, skandalumot minden bizonnyal.

Úgy látszik, a nőket teljesen hatalmában tartotta. Bűnbánatra, a test örömeiről való lemondásra szorította őket. Ha egyszer a hatalma alá kerültél, az alól többé nem volt mód kibújni. Egyszer a köré gyűlt leánykák egyike elillant egy klerikus nyomában, aki megbűvölte. Juette-nek a hozzá hasonló vezeklők városról városra terjedő hálózata segítségével fél év alatt sikerült kinyomoznia és messze, nagyon messze, Metz városában el-

csípnie az elbitangoltat. Az elveszett bárány visszatalált a nyájhoz. Szüzességét nem vesztette el, mert védelmezője imái csodálatos módon védelmezték. Pedig hosszú szökése alatt egy ágyban hált társával; de az tiszteletben tartotta, még csak meg sem pillantotta meztelen bőrét.

Ámde a férfiak sokkal keményebb nyakúaknak bizonyultak. Hímnemű egyed is akadt ugyan olyan, akiknek sikerült a lelkére beszélnie, és egy pillanatra megingatnia egy megjavulásra való ígéret erejéig, mint például azt a rossz papot, akit ő leplezett le: egyikét azoknak, akiknek az volt a szokásuk, hogy az huyi nagytemplomban aludván hajnal felé az ágyukba terelték a parókia ájtatos fiatal nőit, és a lelepleződést elkerülendő nem engedték gyónni őket. De az ilyenek hamar visszatértek kedvteléseikhez. Két tábor alakult ki: az egyik oldalon a nők megfegyelmezett, engedelmes hadserege, a másikon a korholnivaló, elítélendő, javíthatatlan férfiak. A világtól elzárkózott asszonynak a test minden mohó vágya ellen, de főleg a kéjelgés ellen vívott megszállott harca egyre elkeseredettebb összecsapás képét öltötte: a két nem közötti háborúét.

Megjegyzendő, hogy születőben volt e vidéken egy mozgalom, melynek okát a történészek nem látják világosan. A régi arisztokráciánál képlékenyebb polgárság körében egyre több nő, hajadonok, özvegyek, sőt még férjezettek is, vágytak nagyobb függetlenségre és kezdtek önvédelmi közösségekbe: kis ájtatossági körökbe tömörülni. Erre a mozgalomra támaszkodott Juette; a leprások kórháza felé terelte. Nyomasztó uralma alatt szinte a női szabadság citadellájává lett a leprakórház. Ez az intézmény, melyet elárasztottak az adományok és félelemmel vegyes tisztelet övezte, az évek során a hivatalos egyház egyre nyugtalanítóbb riválisa lett. Az elzárkózó nő hatalma lassanként aláásta a kanonokok, klerikusok hatalmát, tehát a férfiakét. A matróna, ez a cellájába zárkózott méhkirálynő, aki vaskézzel kormányozta a szüzesség megszállottjainak hadseregét, már semmiben sem kételkedett: egy éjszaka maga Mária Magdolna jött érte, és kézen fogva vezette Krisztus lábai elé. És Juette is hallotta e biztató szavakat: „Bűneid meg vannak bocsátva, mert nagyon szerettél." Halálának napját és óráját tudta előre, biztos volt benne, hogy maga Szűz Mária fogadja majd és iktatja be udvarhölgyei sorába a Paradicsomban. A politikai sakktáblán ez az asszony kiemelkedő fontosságú figura lett. Nem kerülte el ez a reformkolostorok szerzeteseinek, a pre-

montreieknek, a ciszterciеknek, a városi papság riválisainak figyelmét. Megpróbálták a maguk táborába vonni, bezupáltatni. A védelmükbe is vették.

Volt ki ellen védelmezni. Ellenfelei támadásba lendültek. Hatékony fegyverekkel rendelkeztek. Először is számíthattak a férfiak eléggé általános hitetlenségére. Senki sem volt kénytelen komolyan venni Juette félálomban látott éjszakai látomásait, extázisokról, jelenésekről szóló históriáit. Miben különböznek azok a falvakat, városokat járó sarlatánok meséitől, akik egyszerű embereket, nénikéket, parasztasszonyokkal tesznek velük lóvá? A szabadgondolkodók harsányan hahotáztak; Juette életrajzírója szemmel láthatóan tisztában van vele, hogy nehéz lesz meggyőznie őket. Aztán meg az albigensek elleni keresztes hadjárat közepette jó taktika volt az eretnekség bélyegét sütni erre az asszonyra, akinek nem kellett a papi közvetítés, ette a szentelt ostyát nélkülük is és társalgott a Szentlélekkel egyedül, nem kellett neki közbenjárás. Hogy fel legyen mentve a vádak alól és felhasználható legyen, el kellett fogadtatni, hogy szent. Ebben fáradozott a floreffe-i szerzetes, ezért írta meg Juette életrajzát.

Fáradozását nem koronázta siker. Semmi jele, hogy Juette-et kultusz övezte volna halála után. Ahhoz férfiakat kellett volna meggyőzni, márpedig a férfiak résen voltak. Tudták, hogy most már a nőkkel is számolniuk kell, ezért csak annál bizalmatlanabbak voltak irántuk. Úgy gondolták, csak hadd féljenek azok a pokoltól, csak hadd legyenek rövid pórázra fogva. De az ő pórázukra. És ne mutassanak rossz példát a lázadó leánykáknak, akik akkoriban túl sűrűn adtak kosarat olyan legényeknek, akikkel az apjuk össze akarta boronálni őket. Túl sokan vannak azok a vezeklők. A liège-i püspök elutasította Juette társnőinek kérelmét, hogy hadd falaztassanak be ugyanúgy, mint a megboldogult: azt remélték, örökölhetik Juette hatalmát, melytől egy pillanatra megremegett a város és a társadalmi rend. A társadalom védekezett. A látnokot elfelejtették. Az igazi hatalom férfikézben maradt.

DORÉE D'AMOUR ÉS PHÉNICE

Ezek ketten nem hölgyek. Még nem, még majd csak lesznek. Szűz kisasszonykák, és szerelembe estek. A szerelem csinál belőlük hölgyeket, s a szerelem, a *bel amour* maradandó. Ez a két női portré ugyanaz: az első puszta vázlat, a második rajzolja ki vonásait, festi meg színeit. Chrétien de Troyes *Cligès* című regénye mind a két képet egyesíti magában. Úgy van felépítve, mint a szentek élete és mint a „Trisztán": a főszereplő élete előtt el van beszélve a szüleié, mely az övének előképe, prefigurációja. Phénice szerelmes Cligès-be és feleségül veszi; ugyanúgy Dorée d'Amour is szerelmes volt Alexandre-ba, Cligès apjába, mielőtt hozzá feleségül ment.

A verses regény hatezerhétszáz során keresztül a komplex és zuhatagszerű cselekményt váratlan és csodás fordulatok viszik előbbre. Szereplői, akárcsak a baráti lakomákra szolgáló hercegi dísztermek emblematikus figurái, a földi ranglétra legfelső fokán állanak: Phénice a nyugat-római császár lánya, Alexandre és Cligès a keletinek örökösei, Dorée d'Amour a világ legjobb lovagjának, Gauvainnek húga. A cselekmény széltében-hosszában bejárja az akkor ismert világot, Artúr király Nagy-Britanniájától Kis-Britannián azaz Bretagne-on, Bretagne Armoricaine-en és Németországon át egészen Görögországig, Ovidius Görögországáig, akinek *A szerelem művészete* című művét Chrétien dolgozta át franciára; a Trója-regény képzeletbeli Görögországáig, az illatszerek, a pompás selyemszövetek és mindenféle bűvöletek szemkápráztató Görögországáig, Konstantinápolyig, melyről harminc éven át ábrándoztak Európa lovagjai, míg végül utódaik mentek el bevenni és kirabolni a fény városát, elrabolni ékszereit és ereklyetartóit, a legcsodásabb fosztogatás keretében, amelyet csak megőrzött a középkor emlékezete. A hadművészeti ügyeket mellőzöm, noha az elbeszélés túlnyomó része harci tettekből áll, s azok aligha voltak kevésbé figyelemre méltók a hadfiakból, a bajvívások, a párbajok, a lovagi tornák törzsközönségéből álló hallgatóság fülében, de még a kisasszonykoszorú számára is finom csemege volt a

szép szálfaöklelés, a kardcsapás, a páncélkilyukasztás és a fejlenyisszantás, ők is ugyanoly serényen igyekeztek

... föl a galériára,
ablakba, vár fokára,
hogy onnan nézzék s lássák
bajvívók bajvívását.

Mint minden lovagregény, a Cligès is tekinthető sportregénynek. Pedig fő témája a szerelem: annak írja le nagyon érzékenyen fejlődését-alakulását Chrétien játékos, áttetsző, üde stílusa.

Először is Alexandre szívében követi nyomon: Alexandre lovagi erényekre ment szert tenni Artúr király udvarába, ott talál Dorée d'Amourra, föltámad rá szívének vágya, vitézi tettei jutalmául elnyeri a kezét. Még inkább nyomon követi a két leány szívében, ám a cselekmény akkor lesz igazán ínycsiklandó, amikor Cligès lép a színre. Szerelmi pályafutása során a hős sokkal több akadályba ütközik, mint ütközött atyja. Alexandre-ot elütötte a tróntól fivére, Alis, de megesküdött, hogy meg nem házasodik, így tehát Cligès követi majd a trónon. Csakhogy csábító parti akad, egy császárnak éppen eladó lánya, Phénice. Alis nyomban szerződést szeg és háztűznézőbe indul unokaöccse kíséretében. A német palota dísztermében szinte látomás az, mi szemünk elé tárul. A szűz sietve

... jő,
fedetlen fej, hajadon ő,
s a palota fényessége
szépségének tündöklése,
mint négy skarbunkulusé.

Szemkáprázat. Phénice-t és Cligès-t természetesen az Isten is egymásnak teremtette. Olyan szépek, oly tündöklők, hogy a kettejükből áradó fényben mint a bíborszínű nap ragyog fel e felhős, borús napon az egész palota. Hogyan nyíljék virággá ez a lángolás ölén kipattant szerelem, hogyan hárítható el az árny, mely fenyegeti? Hogyan volna megmenthető e leány attól a másik embertől, aki az apjától éppen most kapja meg?

Mágiával, varázseszközökkel. Bájolások útján, melyeknek leghatásosabbjai természetesen bizánciak, s melyeknek titkos receptjét jól ismeri Thessala, a Thesszáliában született: Phé-

nice dajkája. Cligès a hölgy főzetét a nász napján feltálalja Alisnak, s az ettől élvezi is fölöttébb hitvese testét, de álmában csupán: karjába a puszta levegőt öleli, s a leány leány marad. De hogy Cligès-é lehessen, amikor Cligès, ugyancsak Artúr királytól felfegyverezve, visszatér Bretagne-ból, ahhoz még házassági kötelékét fel kell oldani. Újabb varázsital. Ez a varázsital látszólagos haldoklást, majd tetszhalált hoz Phénice-re. Az orvosoknak gyanús a dolog, kínokkal akarják Phénice testét színvallásra bírni. Phénice állja a sarat. Sírba száll, kikel belőle, álhamvakból ugyan, de mint igazi főnix támad fel, és belép egy álompalota gyümölcsöskertjének ismeretlen bejáratán, hogy több mint egy évig kóstolja a szerelem gyümölcseit szeretője karjaiban. Alis végtére meghal. Nász, egybekelés koronázza meg a tökéletes szerelmet.

Chrétien de Troyes nyíltan mint a *Trisztán* antitézisét írta e regényét. A Phénice-ről rajzolt kép Izoldának szöges ellentéte. Alig szerct bele Cligès-be, máris uralkodik vágyán, azonnal harcra kel ellene. Nem akarom, mondja Cligès-nek, hogy majdan úgy emlékezzenek ránk, mint Izoldára és Trisztánra,

mert hírük oly bohó légyen,
hogy azt elmesélnem szégyen.

Én bizony nem fogok olyan lealjasító életet élni, mint élt Izolda, aki két férfi között osztotta meg testét, de szívét egynek adta csak.

Ha ön szeret s én szeretem,
Trisztán nem lesz ön sohasem,
s én nem leszek soha Izolda.

Hogy a kontraszt még élesebb legyen, Chrétien átvett a *Trisztán*ból egyes szerkezeti elemeket. Mindkét műben unokaöcs szerepel, egy nagybátya hitvese, eladó lányok és hajadon lovagok szenvedélyes szerelme, és Alexandre szerelmére is a nyílt tengeren derül fény. A szerelmi bájital sem hiányzik. De vannak különbségek is. Az első mindjárt az, hogy a szerelmesek sokkal ifjabbak: a szerző közli, hogy Cligès még tizenöt éves sincs. Éppen hogy csak belépett a házasulandó korba, akárcsak Phénice, éppen úgy, mint annak idején Dorée d'Amour. De főleg, a szerelem itt nem asszonyfőzte-kotyvasztotta bájleves kö-

vetkezménye. A szerelem itt a pillantásokban születik: „A két szeme elmereng, és az ő szemébe réved." A szemen át hatol be a lélekbe a nyíl, mit a szerelem íja repített ki és tolla „az arany hajfonat": nem egyéb az, mint a szeretett lény teste. Az egész test, a homlok, a szempár, a hófehér arc, az apró, nevető száj, a fogak ezüst- és elefántcsont sora, és amit látni enged a ruha lepleit összefogó csat „a frissen hullott hónál fehérebb" kebelből. És mind, ami még hátravan. Minő kegyetlen volna e nyílvessző, e fullánk, ha egész burkolatlanságában lehetne látni, ha kivennék tegzéből, „a rokolyából s az ingvállból"!

Ez az, mi engem elveszejt,
A nyílvessző az s a sugár,

mely a szív közepéig hatol. A szív nyugodt volt, mert „mit nem lát a szem, nem fájdít szívet az". A szív lángra kap, és szenvedni kezd. Meg van sebezve, de jó seb az, édes kín az, olyan betegség, amilyenből senki sem akar kigyógyulni. A szív védtelen, kiszolgáltatva, rabul ejtve. Mit kell tenni? Bevalljuk lángolásunkat annak, kinek megpillantása a bajnak okozója volt? Vigyázz, a szabályokat át ne hágd. Tehát semmi nőrablás, semmi paráznaság. Cligès, Trisztán ellenlábasa, fékezi magát, nem igyekszik elnyerni Phénice szerelmét mindaddig, amíg nagybátyja feleségét véli tisztelhetni benne. Cligès is így van vele: mihelyt pezsegni érzi szívében a szerelmet, hősiesen viaskodik önmagával, nem hajlandó testben egyesülni azzal a férfival, aki szívét meghódította:

A test azt hogyan bírhatja,
akinek a szív a rabja,
ha máshoz fog atyám adni,
s nem merek nemet mondani.
S ha én testem' bírja uram,
bár nekem ellenemre van,
nem járja, hogy a testemet
másik férfiú kapja meg.

Majd amikor Cligès el akarja rabolni, hevesen tiltakozik:

Nem bírhat testemből soha
többet, mint bír belőle ma.

Hacsak nem sikerül, teszi hozzá mindazonáltal, „szétboronálnia" minket, engem és az ön nagybátyját: a szerelem nem evezhet révbe törvényes házasság ellenében. Ámde ha így van, valóban tiszta maradt Cligès és Phénice a bezárt gyümölcsöskertben? Amikor „ápolt az egyik és csókolt a másik"? Mit csináltak, mielőtt rajtakapták őket, amint „ruhátlan hál a fel nem öltözöttel?" És hát valóban oly súlyos-e a vétek? Nem a testi szerelem az, amit tilt a regény: a felebarátod feleségét tiltja, a férjed elárulását tiltja, „márpedig Phénice-t *dame*-nak, asszonyomnak méltán nem nevezik". Nem asszony az, nem lett még senkié a teste. Az, aki férjének hiszi magát, csak álmában hált vele. Házasság-e a házasság, ha nem hálták el? Meg aztán Phénice most a világ szemében halott, Alis tehát a világ szemében özvegy. Végtére is, szívem tiéd, szíved enyém, és ez a kölcsönös érzelem elég frigyük megpecsételéséhez. Akárhogyan van is, a regény tanulsága az, hogy a házasság a szerelem beteljesülése és mintegy újrakezdése, új élettel való megtöltése. Ezzel fejeződik be a regény. Phénice-t a házasságkötés után nem zárták be, nem bízták eunuchok gondjaira, mint a keleti asszonyokat szokás. Férjének sohasem kellett gyanakodnia rá. Mint szeretőjét szerette feleségét, mint szeretőjét szerette felesége őt, és „szerelmük napról napra nőtt".

Nem csak ezt olvashatjuk ki a költeményből; más okból emelem ki Dorée d'Amour és Phénice kettős portréját. A „Cligès regényének" hőse férfi. Mint apja, Alexandre, ő is híres, dicsőséget vitézsége és bőkezűsége szerez neki, és e vitézség és bőkezűség megnyilvánulásait a szerző bőségesen ecseteli. Mégis, az események folyását teljes egészében nők irányítják, mégpedig epizódszereplők. Először is Bretagne királynéja, aki is elsőként szimatolja meg Alexandre és Dorée d'Amour bimbózó szerelmét: észreveszi, hogy elsápadnak. A tengeren vagyunk, a hajó hullámokon hánykolódik, a királyné nem biztos a dolgában. De partot érvén hamarosan újból szemügyre veszi őket,

... úgy látja
a színeváltozásokon,
hogy szerelmi jelek azok.

Most már biztos a dolgában. Elhatározza, hogy összeboronálja ezt a két fiatalt, akik nem merik bevallani, hogy szeretik

egymást. Kettejük között ülve felfedi előttük, hogy „két szívet eggyé olvasztottak ők". Arra buzdítja őket, ne hagyják, hogy a féktelen szerelem ragadja el őket, hanem

házasan, becsületesen
úgy járjanak, kéz a kézben.

A fiú beleegyezik, a lány „remegve adja magát őneki". A királyné átöleli, és „egymásnak adományozza őket". Ez az aktus, ezek a szavak teremtették meg akkoriban a házastársi kapcsolatot, és semmi egyéb; csakhogy férfi dolga lett volna megejteni a szertartást, Gauvainé, a lány bátyjáé, vagy Artúr királyé, az árvák címzetes összeházasítójáé. Most, hogy egy asszony megfosztotta őket emez előjoguk gyakorolhatásától, nem tettek semmit, utólag helyeselték a dolgot.

A regény második részében még sorsdöntőbb módon lép közbe egy másik asszony, Thessala, Phénice „úrnője", azaz dajkája. Minden gyógyírok ismerője ő, akárcsak Trotula, a legendás javasasszony. Minthogy varázslónő is – minden nő boszorka egy kicsit –, varázsitalokat, csodafőzeteket, bűvkenőcsöket kever, és mint már említettük, téveszméket csöpögtet velük védence férjurának fejébe, hogy érvényteleníttessék a bosszantóan kellemetlen házasság. Megint csak nők azok, ezernél is többen, akik a palotát a thesszáliai nő vezetésével rohammal bevéve és elárasztva kiragadják a doktorok kezei közül az álhalottat, és kihajítják az ablakon a kínzásnak ezeket a szakorvosait:

Soha még hölgy jobbat nem tett.

Végül azt is meg kell mondani, hogy a szerelem lassú kifejlődése során mind Alexandre, mind Cligès elhalványul szívének meghódítója mellett. A kezdeményezés csaknem mindig ezeké a nagyon fiatal leányoké. Dorée d'Amour meg akarta őrizni a szívét, de nem sikerült. „Egészen eltévelyedve", hasztalan igyekszik visszaszerezni: le van győzve. Tudja jól, hogy a szerelmi ajánlatok nőhöz nem valók: „Majd várok, míg észbe kap." De minthogy nővágyának férfitárgya nem mukkan, Dorée d'Amour türelmetlenségében megkockáztatja a közeledést, mégpedig azzal, hogy „barátom"-nak szólítja: ez azt jelenti, hogy elsőként szolgáltatja ki magát. Phénice is elsőként fedi

fel szerelmét, önmagán felülkerekedve, szemérmes tartózkodását legyőzve. Messziről figyelte lovagjának, Cligès-nek párviadalát. Látja, hogy hanyatlik. Ettől

... oly igen döbben,
hogy kiált: „Isten, segítség!"
mily fennen csak kiálthat ő.

és keresztbe font karral, ájultan rogy össze. Cligès-t ez az ösztökélés arra készteti, hogy összeszedje magát, és győz. Angliába indultában búcsúzni jön, akkor végre szerelmet mer vallani, bár burkoltan csupán. Mikor visszatér, Phénice adja meg neki, amire vágyik, és aminek érintésétől megtartóztatta magát, míg Phénice maga nem adja meg neki: a testét.

Szívem öné, testem öné...
most, hogy öné lett szívem,
öné testem s ígéretem.

De még most is Phénice irányítja a játékot: Cligès mégsem kapja meg a testét mindaddig, amíg más férjet tud jogilag maga fölött.

*

Chrétien de Troyes nagyra becsüli a házasságot. Szerinte a szerelem a házasság előjátéka és a házasság élesztő fermentuma kell, hogy legyen. Nem szabad aláásni ezt az alapvető fontosságú intézményt. Másfelől a szerelmi fejlemények öszszes szálait női szereplői tartják kezükben. Nos, Chrétien nyilvánvalóan hallgatói, olvasói tetszését kereste, azt akarta adni nekik, amit vártak. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a közönsége új módon képzelte el a férfi és a nő viszonyát. Jómagam sokáig keményen hadakoztam az ellen a hipotézis ellen, hogy a nő képe, megítélése a feudális korban is javult, mivel a mellette felhozott érveket nem találtam meggyőzőnek, és éppen Héloïse és Eleonóra példáján igyekeztem kimutatni, hogy gyenge lábon állnak azok az érvek. De a királyné, Thessala, Dorée d'Amour, Phénice képe előtt leteszem a fegyvert. Kétségtelen, hogy ők nem tartoznak azok közé a fajkancáknak tekintett nőcskék közé, akiket a hadfiak szoktak volt lekezelően megnyergelni egy kis szórakozás céljából és használat után kiszuperálni. Tagadhatatlan, hogy széphistóriánk a

nőhiányban szenvedő ifjú lovagok előtt egészen másmilyen viselkedésmintát mutat föl, mint amilyent a gáláns nemesuraknak szokás tulajdonítani. Kétségtelen hogy a nő sorsa a szerelemtől leigázva önszántából-önvágyából lecsillapítani a férfivágyat. Ám kéretnek a férfiak ezentúl tartózkodni az időnek mások asszonyával való múlatásától, a megkívánt szűzleány elrablásától, csak akkor rohamozni meg a várat, ha biztosak benne, hogy az a vár ezt jó néven veszi, és akkor is csak annak rendje és módja szerint hódítani meg: nem mint barátnénkat, hanem mint hites feleségünket. Nos, a Cligès keletkezésének dátumaként 1176 van elfogadva. Épp akkor mentek volna át változáson a francia arisztokrácia erkölcsei?

Igen, változtak, változtak. Íme néhány dolog, amellyel e változás magyarázható. 1176-ban a lovagi élet már nem merül ki a sodronying-fényesítésben, vadhajkurászásban, egymás püfölésében és eldöngölt tested forróvizes dézsába merítgetésében. Az általános haladásban lassan a deli vitézek is kikupálódtak. A főúri udvarokban, ahol a lovagregények, a dalok íródnak és a két nem közötti kapcsolatok formái civilizálódnak, egyre nő az igénye annak, hogy a lovag lovag legyen, legalább egy időre, ne pedig rablólovag. A rend, amely lassanként kialakul azokon a helyeken, ahol férfiak és nők élnek együtt hosszabb-rövidebb ideig, azok a szabályok, előírások, amelyek akkor a courtoisie-t, az udvari módit teszik, önfegyelmet követel a férfiaktól. Uralkodj az ösztöneiden, fékezd a vágyadat, ne vesd rá magad áldozatodra, mint a vadállat. Az uralkodó, a herceg a szolgálatában álló tollforgatók segítségével ráneveli a köré gyűlt ifjakat, hogy viselkedjenek illedelmesen a hölgyek társaságában. Azok zavarban vannak: hogyan közeledjenek ezekhez a nyugtalanító, furcsa teremtményekhez? Ha jól meggondoljuk, nem is baj, hogy tartanak tőlük, úgy, ahogyan Cligès tart Phénicetől. „Kételkedj!” „Szeress, de ne légy heves!” Jobb egy kissé zöldfülű, félszeg fiú, aki

... térdreesik
s addig sír és addig szepeg,
míg prémszoknyád alja csepeg,

mint az olyan, aki Trisztán módjára minden éjjel egyetlen ugrással barátnéja mellett terem nagybátyja és hűbérura nyoszolyájában.

Az 1176-os év a kereskedelemre épülő gazdasági élet igazi fellendülésének ideje is Észak-Franciaországban. A pénz egyre sűrűbben cserél gazdát, már nem csak vékonyan csörgedezik olykor, hanem olyan bőven árad, hogy a legeldugottabb vidékekre is jut belőle. Híznak a nemesi vagyonok az általános fellendülésben. A mezőgazdasági termékfölöslegek, malmok, kemencék, présházak hozama, a tized, mindaz a sok élelem, amitől roskadoznak a földesúri csűrök és borházak, egyre jobban kelnek. Szaporodnak a jobbágytelkek, s a zsúpfedél alatt előnyösebbnek tartják az úrbért pénzben fizetni meg, mintsem terményben. Ezt a pénzfolyamot még azok az adományok is dagasztják, amelyeket az újjászervezett és hatékony adórendszeren alapuló államok uralkodói osztogatnak bőkezűen, hogy még jobban szeressék őket azok, akik hajlandók a szolgálatukba szegődni. Csökken a szerepe a földtulajdonnak, egyre könynyebben kezelhető a nemesi vagyon: könnyebb elosztani az örökösök között egy láda aranyat, mint egy ősi birtokot. Ettől fiaik megházasítása dolgában is rugalmasabbak lesznek a családfők, könnyebben hagyják, hogy a második, harmadik fiú is tűzhelyet alapítson, könnyebben adnak hozzá pénzt, ha a kiszemelt leány hozományából nem futja rá. Így gyorsan csökken az a hadnép, amelyet a nemesi családok házasságpolitikája nőtlenségre ítélt. A jövendő lovagok tudják, hogy van esélyük a nősülésre. Ezért a szerelmi játék most már egyre kevésbé kénytelen a házasodástól független vizeken hajózni. Befészkelődik a fejekbe az a gondolat, hogy a gáláns udvari szerelem rituáléja jó előkészítése a házasságnak, hogy a házasság szilárdabb lábakon áll, ha a házasfelek mint szeretők szeretik egymást. A nőt is más szemmel kezdik nézni emiatt. A férfiak már nem csak afféle passzív társat látnak benne, hanem igazi szövetségest, akivel számolniuk kell, s aki, ha messze nem egyenlő is velük, megérdemli, hogy szabályok szerint bánjanak vele, akár szűz kisasszonyka, akár úri hölgy. Azok szerint a szabályok szerint, amelyeket a verses regényeknek kell oktatniuk, mint ahogyan a leányokat is azok oktatják arra, hogy vigyázzanak magukra és tartsák tiszteletben a házasság szabályait.

Tegyük hozzá, hogy e szabályok, III. Sándor pápa és a párizsi iskolákban születő gondolatok jóvoltából, éppen 1176-ban kristályosodnak ki. Dorée d'Amour, aki a papi előírásoknak megfelelően kötelezi el

magát: a testét, a lelkét
és mind egész akaratát;

aki, minthogy az egyház szerint a házasság egyetlen célja gyermekek világra hozása, nem egészen három hónappal az esküvő után

... férfinak magvától
terhes máris csírájától,

s aki férjét „túl nem élheti" és bánatában utánahal, tökéletes példáját nyújtja annak a magatartásnak, amit a kúriák társadalma és az egyházi hatalom vár el most már a nemesasszonyoktól.

Itt áll tehát az olvasó előtt hat (vagy hét) hölgy sziluettje. Nagyon nem egyformák. Mégis, ha egymásra vetítjük ezt a fél tucat képet, kirajzolódik három fő vonás, amely e nők kortársainak szemében meghatározta a nőiségnek a világ rendjében elfoglalt helyét.

Azoknak az embereknek a szemében a nő elsősorban tárgy. A férfiak odaadják, elveszik, eldobják. Az ő tulajdonuk, ingóságaik egyike. Vagy az oldalukra akasztják szépen felcicomázva, saját dicsfényük emelésére, mint kincseskamrájuk egyik legmutatósabb darabját, vagy pedig házuk legbelső zugába dugják, s ha elő kell húzni, ágyfüggöny, fátyol, palást mögé rejtik más férfiak szeme elől, nehogy eszükbe jusson elcsenni. Zárt térrész van tehát fenntartva a nő elrekesztésére, a férfiúi hatalom által ellenőrzött cella. Hasonlóképpen a nők ideje is férfikézben van, az ír elő számukra három egymást követő életszakaszt: hajadon, szükségképpen szűz; férjezett asszony, szükségképpen férfikarokba lökve, mert funkciója az, hogy örökösöket hozzon a világra; és özvegy, szükségképpen visszairányítva az önmegtartóztatáshoz. Mindig a férfinak vannak alávetve, aszerint a hierarchia szerint, amely az isteni tervnek megfelelően nem más, mint a teremtett világ felépítése.

Mindazonáltal a nők nem vetik alá magukat olyan könnyen a férfiuralomnak; a 12. századi férfiaknak megvan erről a tapasztalatuk, és ezért tartanak a nőktől. Mivel félnek tőlük, természettől fogva rossznak tartják őket. Úgy vélik, hogy a nő csökönyös, be kell törni, idomítani, vezetni kell. Úgy vélik, ők fele-

lősek a nők magaviseletéért, következésképpen kénytelenek megtorolni vétkeiket, mert a nőt hajlama bűnbe kergeti. Szükség esetén akár meg is ölik. Vagy legalábbis jó szoros börtönbe rekesztik, amint az Eleonórával történt. A nő veleszületett kártékonysága gátak közé szorítandó. A férfiak meggyőződése, hogy a nő bűnnek és halálnak fészke. Nem tudni, mit forral, kicsúszik a kezedből, mint az angolna. Hazudik.

Csalfa, mert gyenge lény. Hogy Héloïse-t idézzük: *fragilis* (törékeny, gyenge): ez az az utolsó ecsetvonás, amely a női természet portréját teljessé teszi. Gyenge, de gyengéd is egyben, elomló. És ebben van egy csipetnyi jó. Mégiscsak szorult a nőiségbe némi érték: nevezetesen az a hajlam, melynek rugója a testiség, s mely szeretni hajt. Szent Ágoston is megmondta. Tudjuk, mekkora súlya volt a 12. században a nagytudományú férfiak szemében az ő filozófiájának. A *Genezis*hez, azaz a *Teremtés első könyvé*hez – a manicheusok ellen – írt kommentárjában mondta meg (*Contra manicheos*, II. könyv, XI. fejezet). Tüneményes széljegyzet: néhány szóban minden benne van, egy egész *gender*-mélyfilozófia, egy nem-filozófia, a férfi- és a női nem közötti kapcsolatok filozófiája. Annak a mondatnak a magyarázata, hogy *mulier in adjutorium facta* [a nő segédnek teremtetett]. Éva *adjutorium*, szerszám, amelyet Isten Ádám kezébe adott. Milyen célra? Nemzés céljára. Nem csak fiúk és lányok nemzésére, hanem szellemi nemzésre: gyerekeket világra hozni jó cselekedet. E cél elérésére a férfinak, az isteni dicsőségtől megvilágítottnak, irányítania *(regere)* kell, a nőnek pedig engedelmeskednie *(obtemperare)*, máskülönben a ház a feje tetejére áll. Mindazonáltal Szent Ágoston ezt a hierarchiát interiorizálja, bennrejlővé, lényegivé finomítja a Biblia eme során való elmélkedéssel: „Férfivá és nővé teremté őket". Ez a vers azt szögezi le, hogy az emberi teremtmény kezdetben hímnős volt, egyszerre férfi is meg nő is. Amikor Isten kiemelte Ádám testének egy részét, hogy megformázza belőle az Éváét; amikor ekként megalkotta a házaspárt, a páros élet mintáját, s a feleséget a férj engedelmes segítőtársává tette, csupán a lélek struktúráját fedte fel, tette kézzelfoghatóvá. Mint ahogyan a lélek lesz úrrá a testen, úgy hajtja a férfi-princípium, a *virilis ratio* uralma alá a *pars animalis*t, a bennünk fenekedő állatot, mely által a lélek az *appetitus*t, a vágyat parancsolja a testnek. Ez a rész a női rész, amelynek mint *adjutorium*nak segítenie kell a megalázkodásban. Isten megmutatta, hogy minden egyes em-

beri lényen belül szükség van egy házasságkötésre, a férfi- és a női princípiumnak rendezett szexuális aktusára, melyben a testiség beletörődik, hogy nem fogja a vágyat a szellemmel szembeszegezni, hagyja, hogy a vágy meghajoljon az ész, a ráció előtt; ezáltal elillan a lélek nehézkessége, nem roskadozik többé a lefelé húzó testiség súlya alatt. Az ágostoni gondolat olyan antropológiát, olyan embertant alapít meg itt, amely mindünket arra ösztökél, hogy gondoljunk jól bele: van lényünknek egy női fele, és azt Isten azért tette oda, hogy segítse a jó felé való felemelkedésében. Vagyis hogy jó dolog a vágy, ha jó kezekben van. De – és most jön a java, az ágostoni tanítás lényege – a nő nem csupa állatiság. Akad benne egy szemernyi ráció is. Persze kevesebb: a nőben a vágy az, mi dominál. Ez nem minden veszély nélkül való, de van benne erő is: ez az a többlet, ami lehetővé teszi a nőnek, hogy megfelelően segíthesse az emberét. A szeretetnek ezen a képességén a rációnak, vagyis a férfiúságnak kell uralkodnia, máskülönben letér az egyenes útról. Megfelelően kézben tartva és irányítva a vágy hatalma, mellyel a nő természeténél fogva fel van vértezve, képes rá, hogy közreműködjék a szellemi felemelkedésben, és hatékonyan működjék közre.

Erre jöttek rá lassanként a férfiak a 12. században, ez lett akkor a nő ügyének, előbbre jutásának hajtóereje. Nem abban állt a nő felemelkedésének záloga, hogy életszínvonaluk emelkedésével még több éket aggattak rá a férfiak. Abban sem, hogy átengedtek neki némi látszathatalmat, csak hogy még jobban kezükben tarthassák az igazit. De még az udvari szerelmi színjáték gáláns manírjaiban sem. Hanem olyan korban, amikor a kereszténység külsőséges gesztusok és formulák rituáléjából lassanként egyre inkább az egyénnek az istenivel való viszonyává alakult át, az pedig a lélek szerelmes szárnyalásává, mondom: egy ilyen korban a nő sorsának javulását az jelentette, hogy ez a kor ráébredt arra, a nő, mint Mária Magdolna vagy Héloïse, példaként állítható a férfiak elé, mert olykor erősebb náluk. Ennek az erőnek a forrása a nő állati természetének bővizű áradása, az érzékisége, az, hogy könnyen lángra gyúl és képes a szerelmes lobogásra. Azért-e csupán, nem-e, hogy a 12. századhoz érve egyszerűen oszolni kezd kutató szemünk előttünk az információhiány okozta homály, elég az hozzá, hogy e korban Európa egyre jobban látszik értékelni a szerelmet. Észreveszi, hogy ha a nő szerelmes mint Phénice, akkor

mindjárt feleségnek is jobb, vagy mint Juette, képes lesz misztikus utakat törni a Szentlélekkel való nász felé. Kétségtelen, hogy ennek a kornak az asszonyai is a férfiak hatalmának maradtak alárendelve, s hogy azok továbbra is mint veszélyes és esendő lényeket ítélték meg őket. De némelyikük, és egyre többjük, felfedezte bennük a szerelem tárgyát és alanyát. Már kevésbé nézték le őket. Így kezdték a nők a hímhatalom béklyóit csuklóikról lassan-lassan, észrevétlenül lefejtegetni.

*

Ilyesmik jutnak eszünkbe annak a hat nőportrénak szemlélése során, amelyeket e részben rekonstruáltam. Megjegyzéseimet a bevezetésben mondtam el: azok határolják körül kutatásom területét. A kutatás nem volt hiábavaló: a következő részből az is kiderül, hogy miért.

II. Az ősök emlékezete

A 12. században a nemesség megbecsüléssel övezte halottait. Különös gonddal ápolta a család elhunyt férfi tagjainak emlékét, de nem feledkezett meg a nőkről sem. Emlegette a nevüket, felidézte erényeiket és a család történetében betöltött szerepüket. Előfordult az is, hogy úgy döntöttek, írásban is rögzítik az ősökről szájhagyomány útján fennmaradt emlékeket. Sajátos, a század második felétől Franciaország északi felén virágzó irodalmi műfaj keletkezett ily módon. A véletlennek köszönhető, hogy néhány ilyen emlék fennmaradt, köztük azok, amelyeket Normandia hercegei, Flandria, Anjou és Guînes grófjai, Amboise és Ardres urai tiszteletére írtak. Ezek az írások, amelyek most itt fekszenek előttem, sokat elárulnak arról, milyen volt az élet a főnemesi családokban, és az emlékezés és felejtés játékában minden más dokumentumnál világosabban mutatják, hogyan vélekedtek a néhai lovagok és papok saját családjuk nőtagjairól. Így tűnik elő néhány nőalak a homályból. Kevésbé tisztán körvonalazódnak, mint azoké a hercegnőké, szenteké vagy népszerű regényhősnőké, akiknek jelképes alakját e könyv előző részében rajzoltam meg. Mégis elég pontos azonban ez a kép ahhoz, hogy szándékom szerint fényt derítsen arra, milyen volt a nemesasszonyok társadalmi helyzete, hogyan éltek akkor a hűbérurak hitvesei.

A HOLTAK SZOLGÁLATA

I. A halottak szerepe a családban

Abban az időben senki sem kételkedett benne: a holtak tovább élnek. Nem tudni pontosan, hol, de élnek. Jelenlétükre ezernyi jel utal, s az élők igyekeznek megnyerni jóindulatukat. Mert a láthatatlan falon túl, titokzatos lakhelyükön, ahová átléptek, ahol az idő evilági ritmusban folyik, a legtöbbjük szenved. Ahogy mondani szokták, szenvedő lelkek, a szenvedés pedig zsémbessé, bosszúállóvá, gonosszá tesz. A halottaktól ezért félni kell.

Amíg földbe nem kerülnek, félelmetesek. Plantagenêt Henrik szerette hallgatni a nagyapja ükapjáról, I. Richárdról, Normandia hercegéről szóló történeteket. Istenen kívül a herceg senkitől sem félt. Mint minden lovag, ő is folyton folyvást úton volt. Éjszaka is szeretett kóborolni, szembeszállt minden veszéllyel, s ügyet sem vetett a sötétben ólálkodó gonosz hatalmakra, amelyek elől az emberek általában bezárkóznak otthonukba. Egy éjjel, mikor egyedül indult vadászni, útja egy kápolna mellett vezetett. Szokása szerint bement egy röpke imára. Az oltár felé menet rezzenéstelenül haladt el egy fedetlen s nem üres koporsó mellett. Hallotta, hogy valami mocorog a háta mögött. Kétszer is odakiáltott: „Feküdj vissza!", és hozzátette: „Az ördög bújt beléd." Imáját befejezvén, keresztet vetett, Istennek ajánlotta lelkét, majd megfordult, és kifelé indult. Akkor ott látta maga előtt a nagy, hatalmas holttestet, amint karját előreszegzi. Ördögnek vélte, kardot rántott, lesújtott rá, hiszen az útját állta, kettéhasította, majd távozott. Rettenthetetlen bátorsággal visszatért, hogy megkeresse ottfelejtett kesztyűjét. A történtek hatására azért elrendelte, hogy többé ne hagyják egyedül éjszakára a holtakat, mielőtt koporsóba zárva el nem temetik őket.

De az emberek még akkor sem nyugodtak meg, mikor már eltemették őket, mert előfordult, hogy visszajártak. Visszajártak, hogy figyelmeztessék az itt maradottakat, átadják az Ég üzenetét, de leginkább azért, hogy megkérjék őket, segítsenek bosszút állni rokonaikon, akik nem törődtek velük. Beszéltek

vagy füleltek, olykor párbeszédbe bonyolódtak. 1325-ben – két évszázaddal azután, hogy papírra vetették I. Richárd kalandjait, és közben a racionális gondolkodás mégiscsak fejlődött – a dominikánus Jean Gobi elmondta XXII. János avignoni pápának, mit hallott néhány héttel azelőtt egy elhunyt alès-i polgártól, aki néha visszajárt és háborgatta az özvegyet. Jean felszólította a város polgármesterét, vegye körül a házat kétszáz rendesen meggyónt fegyveressel, hogy semmilyen fondorlattal se lehessen oda bejutni. Ő maga egy teológiatanárral, kolostorának filozófiaprofesszorával és egy jegyzővel odament, és arra kényszerítette az elhunytat, hogy válaszoljon előre elkészített kérdéseire. Végül kiszedte belőle, hogy valójában két purgatórium van, az egyikben a lelkek nappal tartózkodnak, s a föld közepében van, a másikból éjjel minden halott visszajár legfőbb bűnének színhelyére. Azok az ősök, akikről szólni fogok, az alès-i polgárnál kétségtelenül kevésbé beszédesek. A hőstetteikről szóló történetekben semmit sem jegyeztek fel abból, amit haláluk után mondtak. Egyvalamiben mégis biztos vagyok: utódaik egészen közelinek érezték őket. Még mindig a családhoz tartoztak.

A család, a háznép – amit a „mesnie" vagy „masnade" szavak jelöltek az ófranciában – a 12. században a társadalmi kapcsolatok legszilárdabb keretét alkotta. A társadalmi kapcsolatokat családi formában képzelték el, és élték is meg, lett légyen szó a keresztény ember és a Szentháromság, az Istenanya és a szentek kapcsolatáról, vagy a hűbérúr és vazallusai, az uraság és szolgái, a hadvezér és harcostársai viszonyáról. Azt a társadalmat, amit mi hűbérinek nevezünk, családok összességeként lehet meghatározni, s ezek mindegyike egyetlen személy uralma alatt állt. Ezeknek a családoknak mint élő szervezeteknek, az volt a fő törekvésük, hogy átörökítsék létüket. Az őket irányító férfiak elsőrendű kötelessége tehát a házasság, az utódnemzés, hitvesük teherbe ejtése volt. Ha vonakodtak volna megtenni, környezetük kényszerítette rá őket. Elengedhetetlen volt, hogy haláluk óráján át tudják adni a hatalmat egyik fiúgyermeküknek, mégpedig a legidősebbnek. Minden nemesi ház dinasztia volt, s mindegyikben életbevágó kérdés volt az utódnemzés. Általa öröklődött át a már földben pihenő – így láthatatlan férfi és női – ősök vére abba a testbe, amely érett korban, megerősödve, átörökíti a vért, mint annak a fának a nedvét, amely az ősök által alapított és gyarapított családban

gyökerezik, és amelynek az örökösök többsége a nevét viseli. Elengedhetetlennek tartották, hogy a családfa törzse az idők folyamán erőteljes, egyenes, egyenletes maradjon, s hogy ne gyöngüljön el a túl sok oldalág miatt. A családfő következésképpen kötelességének tartotta, hogy csak egyetlen fiának adjon törvényes feleséget, annak, aki az örököse lesz, és aki majd annak az asszonynak méhében nemzi szintén egyedüli utódját.

A dinasztikus nemesi család szigorúan hierarchizált szervezet volt. Mivel azt képzelték, hogy az univerzumban mindenütt érvényesül a hierarchia, minden egyes embernek tisztelnie és szolgálnia kellett a fölötte állókat, de ugyanakkor neki is gyámolítania és szeretnie kellett azokat, akik felett ő állt. Úgy gondolták, hogy ez az isteni hatalomból eredő és forrásához visszatérő termékeny áramlás, ez az egymás iránti tisztelet és szeretet, ez a kölcsönös kötelességláncolat – amelyet a kor teológusai a *caritas* szóval jelöltek – bizonyára áthatja az egész teremtést, és megadja neki a szükséges összetartó erőt. A család is erre a modellre épült, és három szintre tagolódott. Kettő ezek közül látható és kézzelfogható volt: legalul az engedelmes és szolgáló gyermekek, felettük az őket nevelő, teljhatalmú apa, mellette a felesége és gyakran még nem házas testvérei. A képlet egyszerű. A házakban csak egy házastársi ágy, a nemzés egyetlen törvényes helye létezett, viszont a lovagi társadalomban, ahol sok férfi korán halt meg, ritka volt az olyan családfő, aki megérte unokáinak születését; de ha mégis élt még a nagyapa, akkor az unokák egy másik házban jöttek a világra, abban, ahol az apa áldotta meg legidősebb fiát a nász előtt. A rokonságra vonatkozó akkori szóhasználat is azt bizonyítja, hogy a társadalom alapszerkezete a kétgenerációs család volt. Ennek az igen szegényes szókincsnek egyedüli pontos kifejezései a férjet és a feleséget, az apát, az anyát, a fiú- és a lánytestvért, a fiú- és a lánygyermeket különböztetik meg. Az ezen túlmenő rokonság jelölésére csak bizonytalan jelentésű szavak szolgálnak, amelyek nem tesznek különbséget az apai és anyai ági rokonok között. Ez utóbbi körülmény azért jelentős, mert a két rokonság egyenlősége az egyik oka annak, hogy az ősökre való emlékezésben a nemesasszonyok a férjükkel azonos helyet kaptak. A harmadik, felső szintet az elhunyt szülők foglalták el. Megillette őket ez az előkelő hely: ők mentek el korábban, s örököseik élvezték azt, amit halálukkal örökül hagytak; jogos

volt tehát, hogy tiszteljék és szolgálják őket. Egy olyan társadalomban, ahol minden hatalmi viszony a kölcsönös ajándékozáson alapult, az utódok ezzel a szolgálattal, őseik emlékének ápolásával viszonozták azt, amit tőlük kaptak, mindenekelőtt az életet, aztán az örökséget, erényeket, dicsőséget, s mindazt, amit itt a földön élvezhettek (a latin *obsequium* [engedelmesség, szolgálat] szóból származó, és az ünnepélyes temetési szertartást jelölő francia *obsèques* szó az élők és holtak közti kapcsolat e nagyon régi felfogásának nyomát őrzi).

A holtak tehát éltek. Szolgálatuk ezért nem azt jelentette, hogy életre kellett volna kelteni őket, hanem láthatatlan jelenlétüket kellett ápolni a családban. Jelen voltak először is a nevük által. A családfő ugyanis szükségképpen továbbadta a nevet valamelyik gyermekének, aki attól kezdve az elhunyt helyettesítője, mintegy reinkarnációja lett, aki kötelességének érezte, hogy nagyapját, dédapját, ükapját kövesse, hogy hozzájuk hasonlóan bátor és erényes legyen, és ha lehet, azt a funkciót töltse be, amelyet valaha ő betöltött. Ahhoz, hogy teljesíthesse e feladatát, természetesen ismernie kellett a névadó ős dicső tetteit, és gondosan meg kellett őriznie az emlékét. A halottak azonban ennél többet kívántak. Hogy kedvükre tegyenek, időről időre hozzájuk kellett fordulni, megidézni őket; a latin *evocare* jelentése: „(halottat) megidézni". Az ősök, a szó szoros értelmében visszajáró lelkek voltak, akik, valahányszor élő leszármazottaik összegyűltek, és tetteikre, a velük történtekre emlékeztek, újra elfoglalták helyüket a családban. Életbevágóan fontos volt bizonyos alkalmakkor ünnepélyesen megemlékezni róluk, minthogy ez új életerőt adott a családfának. Az ősök nevének emlegetésével hírnevük fényét emelték. Márpedig az ősök hírneve adta a család erejét abban az időben, amikor egy főúri ház kiválósága, rangja, a társadalomban elfoglalt helye, röviden nemes volta az ősök dicsőségének emlékén múlott. Mert mi más volt is a *nobilitas*, ha nem a nagyon régi és vitéz ősökkel való büszkélkedés.

II. A nők és a halottak

Az úrnő tiszte lehetett, hogy őrizze otthon a holtak emlékét, ügyeljen arra, hogy nevük feledésbe ne merüljön. Erre engednek következtetni Dhuoda szavai, amelyek a középkorból közvetlenül a nőktől ránk maradt szövegek közül a legrégebbiek.

Dhuoda nagyon előkelő hölgy volt, a Frank Királyság egyik legmagasabb rangú méltóságának hitvese. 841 és 843 között *Kézikönyv*et írt fia számára, akit – mikor a gyermek kikerült a nők terméből – apja rokona, Kopasz Károly király „igen előkelő házában" helyezett el. A „tökéletes kort" elérve majd ezen a fiún lesz a sor, hogy „rendet tegyen saját családjában a hierarchiának megfelelően". Pillanatnyilag azonban az első kötelesség, amit anyja előír neki, „az apja iránti tisztelet". Ez a címe a III. könyvnek, az első kettő az Isten iránti kötelességekről szól. Őt, akit az apa képvisel a földön, őt kell elsőként szolgálnia. Család, apaság, az ősökkel szembeni alázat, mint a társadalmi rend alapja – világosan kirajzolódik e könyvben, éppúgy, mint a nő, a családfő hitvesének nevelő szerepe is. „Apádat – mondja Dhuoda – akár ott van, akár nincs, félned kell [mindenekelőtt illő félelemtől áthatott tisztelettel, amilyent Isten képe, az ereklyetartók és a holtak jelenlétében érzünk], szeretned kell, és mindenben hűnek kell lenned hozzá. Arra buzdítalak, hogy először is szeresd Istent, aztán szeresd és féld apádat, arra gondolva, hogy tőle kaptad a világi rangodat." A szöveg egyértelmű. Miért kell szeretni, miért kell szolgálni? Mert viszonozni kell a kapott ajándékot. Dhuoda fiának, Vilmosnak tehát hasonló a kötelessége az új apa, új családjának a feje iránt is, aki táplálni, nevelni fogja, és akit „Isten és apád választottak, hogy őt szolgáld bimbózó fiatalságod erejével". Szolgálnia kell Istent, szolgálnia kell mindkét apát, úgy, hogy rendszeresen imádkozik értük. Rögtön utánuk pedig a halottakért.

Minden halottért – morajukat hallani vélik a látható világ határán –, de különösképpen a „háziakért", a „rokonainkért". „Én, aki meg fogok halni, megparancsolom neked, hogy imádkozz minden elhunytért, de különösen azokért, akiktől származol." Vagyis a vérért, egyszóval az életért. Az élet, a vér két forrásból fakad, az apaiból és az anyaiból. Az elsőség mégis „az apai rokonságé, akik jogos örökségként ráhagyták javaikat". A lényeg ebben a mondatban van: az a vagyon, ami a fiúé lesz, mikor apja a holtak közé távozik, szinte teljes egészében apjától származik, vagyis apja szüleitől. Következésképp imáiban Vilmosnak elsőként róluk kell megemlékeznie, őket kell megneveznie Isten előtt. A másik alapvető dolog: a halottakért való könyörgés a tőlük kapott ajándék nagyságával arányos. „A javak mértékétől függően, amit [apádra] hagytak, imádkozz – ismétli Dhuoda – azokért, akik őelőtte birtokolták, és azért, hogy

[apád] életében sokáig élvezhesse [mielőtt meghalván rád hagyná]... Ha úgy alakulna, hogy valamit előbb kapnál meg, annyit imádkozz, amennyit csak tudsz, hogy minél nagyobb legyen a jutalma azok lelkének, akik mindezt birtokolták." Világosan kifejezett törekvés, hogy az ellenszolgáltatás pontosan, tökéletesen arányos legyen, és ezen a törekvésen nyugszik az ősök emlékezetének két fő pillére: annál biztosabb a halottak emléke, minél többet hagytak hátra; egy-egy halott emléke erősen kötődik az örökség azon darabjához, ahhoz a házhoz, földhöz, ékszerhez, ami valamikor az övé volt. Ezért Vilmosnak különösen meg kell emlékeznie imáiban atyai nagybátyjáról, keresztapjáról, aki „Krisztus nevében fiává fogadta", mert ha élne, „gondviselője", harmadik apja lenne, „teljes szeretetben", de legfőképp azért, mert halálakor unokaöccsét és keresztfiát „elsőszülöttjének" tekintve, mindenét rá, illetve apjára hagyta, hogy egy napon az örököse lehessen. Az, hogy az ősapák emléke tisztábban él, mélyebben gyökerezik, mint az ősanyáké, hogy kevesebb női név szerepel az ősök dicsőségére írott 12. századi szövegekben, az azért van, mert a tisztségek és a vagyon nagyobb része abban az időben általában apáról fiúra szállt.

Ahhoz, hogy az imádság, a megemlékezés igazságosan legyen elosztva az ősök között, tudni kellett a nevüket. Dhuoda gondosan összeírja őket: „Nevüket e könyv végén fogod megtalálni." A lista majd bővül, ahogy a férfi és női felmenők, s örököseik egymás után a másvilágra költöznek. „Amikor valaki a te nemzetségedből elköltözik e világból, arra kérlek, ha túléled őt, írasd a nevét a lentebb beírt személyek neve után." Pergamenre írják vagy kőbe vésik az örökre olvasható betűket. Vagyis emlékműveket állítanak. Dhuoda kézikönyve is az. S a sírok is: az egyik oldalukon az elhunyt neve olvasható, az utódoknak pedig gondoskodniuk kell róla, hogy a felirat ne kopjon le.

Vajon a képeknek is az volt a funkciójuk, hogy fenntartsák az ősök emlékét? Talán. Az igazat megvallva semmit nem tudunk erről. Írott szövegek tanúsítják, hogy a clunyi apátság szerzetesei egyes ájtatosságok alkalmával körmenetben vitték Szent Péter *imagó*ját, és ezáltal a közösség igazi atyja ebben a formában időről időre látható alakban megjelent övéi között. Ha volt is a hercegi lakhelyeken ilyen képmás, kevésbé időtálló formában, mint Szent Péteré, semmi nyoma sem maradt egészen a 11. század végéig. Ekkor a templomok előterében, a nagyurak sírján, a szentekéhez hasonlatos módon, faragott vagy fes-

tett formában jelenítették meg az elhunytat a ravatalon, vagy úgy, ahogy utoljára látta a gyászoló háznép és az odasereglett szegények, akik még egyszer részesedni akartak bőkezűségéből.

Bárhogy volt is, Dhuoda csak egyetlen dolgot várt el távol kerülő gyermekétől: azt, hogy ne feledje majd megörökíteni az ő nevét. „Amikor én is bevégzem napjaimat, írd be nevemet a holtak közé. Azt akarom, azt kívánom teljes erőmből, mintha most lenne, hogy írasd fel maradandóan ezeket a sorokat arra a sírkőre, amelybe majd a testemet zárják, hogy akik majd olvassák a sírfeliratot, méltón könyörögjenek Istenhez érettem, a méltatlanért." Neve csakugyan kétszer, mégpedig kereszt formában szerepel a síremlékére szánt versben, vízszintesen a második sor elején, és függőlegesen, akrosztikonban, a nyolc kezdőbetűben.

Ez a „kézikönyv" egyedülálló mű. Vajon léteztek más, hasonló listák az ősökről, de mára elvesztek volna? És vajon azokat is a feleség, a feltehető örökös édesanyja írta volna, amikor fia kilépett az életbe? A férfiak, az örökségért felelős családfők vitathatatlan feladata volt, hogy az örökségből megfelelően díjazzák a szerzeteseket és a papokat, akik segítették őket abban, hogy jól szolgálják halottaikat. Ugyanakkor néhány jel, néhány szövegrész, mint például a Matildról és Adelaidról, császári feleségekről és anyákról írt dicsőítő beszédek, arra engednek következtetni, hogy a családon belül uralkodó nemesasszonyok feladata volt: gondoskodjanak a házon belüli megemlékezések illő lebonyolításáról, vagyis arról, hogy megvédjék a felejtéstől a holtak nevét, amelyeket az előírt alkalmakkor idéztek fel. Az mindenesetre biztos, hogy temetésekkor az ő feladatuk volt a gyászszertartás megszervezése, nekik kellett a női cselédek élén elsőként elsírni a ház bánatát.

Úgy tűnik ugyanis, hogy a nők és a halottak között különleges kapcsolat volt. Alig tudunk valamit a temetkezési szertartásokról, mert ezeket nem egyházi személyek mutatták be. De az a kevés, amit sejtünk, a főpapságnak köszönhető. Ők ugyanis a 9–10. században, sőt még 1000-ben is, azért harcoltak, hogy kiirtsák a pogányság maradványait, elítélték, és le is írták az általuk átkosnak tartott szokásokat. Hincmar reimsi érsektől, a prümi Reginontól és a wormsi Burchard püspöktől tudjuk, hogy Gallia északkeleti részének még barbár területein a nőket bizonyos szokások elhagyására unszolták. Előírták nekik, hogy többé ne szúrjanak a földbe karót szülésben elhunyt

társnőik vagy a halva született gyermekek és a meg nem keresztelt csecsemők holtteste mellé, „nehogy visszajárjanak, és súlyosan ártsanak". Meg ne öntsenek vizet a hordágy alá, amikor kiviszik a halottat a házból. Ne balzsamozzák be a csatában elesett harcosok kezét. Ha úgy esett, hogy papok is részt vettek a halottvirrasztáson, a lakoma, az ivászat és a dalok után, amikben arra kérték a halottat, meg talán az őseit is, akikkel a másvilágon találkozik, hogy jöjjenek vissza egy kicsit az összegyűltek körébe, nem volt szabad eltűrniük, hogy „táncosnők aláváló játékokat űzzenek előttük, Heródiás lányának módjára". Hincmar ezeket a Salomékat *tornatrices*-nak nevezi. Egészen az önkívületig forgó táncosnőkként kell elképzelnünk őket.

Mi maradt ezekből a pogány szokásokból a 12. századra? Nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy továbbra is elengedhetetlennek tartották: a nők minél közelebb legyenek az eltemetendő holttesthez, hogy sírjanak, ruhájukat szaggassák, kibontott hajukat csomókban tépjék ki, arcukat karmolják, és torkuk szakadtából kiáltsák világgá fájdalmukat. Amikor a 11. század elején Dudon de Saint-Quentin Normandia hercegeinek történetében felidézi egy száz évvel korábban elhunyt viking vezér temetését, a saját korában látottakat írja le. Úgy mutatja be a „női nemet", amint fut a város utcáin, hogy körülállja a ravatalt. Temetéskor tehát a nők elhagyták otthonaikat, ahova egyébként illő volt bezárkózniuk, hogy eleget tegyenek egyik, és úgy gondolom, egyetlen közéleti funkciójuknak: gesztikulálva láttassák, és kiáltozva adjanak hangot a kollektív gyásznak. A bruges-i Galbert krónikájában azt olvassuk, hogy 1127-ben, Jó Károly Flandria grófjának meggyilkolását követően nők „virrasztottak jajveszékelve a holttest körül egész nap és az azt követő éjszakán", és amikor az egyik gyilkos levetette magát a toronyból, ahova a cinkosaival menekült, megintcsak nők, „szegény nők...", „vitték be egy házba, és készítették elő a temetését". Ahogy az újszülöttek teste, a holttest is a nőké volt. Az ő feladatuk volt lemosni, felöltöztetni, Mária Magdolnához és társnőihez hasonlóan, akik Jézus sírjához mentek, hogy előkészítsék húsvét reggelére. A 12. században a nők titokzatos, nyugtalanító és elvitathatatlan hatalma abból származott, hogy a termékeny talajhoz hasonlóan belőlük fakad az élet, és amikor az élet kialszik, hozzájuk tér vissza, mint a befogadó földhöz. A nőiség két funkciója, az anyai szerep és a gyász, úgy tűnik, arra jelölte ki a

nemesasszonyokat, hogy a temetési szertartásokat *(obsequia)* irányítsák, nemkülönben a szolgálatokat, amelyeket az ősök kívántak az élőktől.

III. A holtakról szóló írások

A kereszténység térhódításával azonban Isten szolgáihoz került e feladat egy része. Már a 7. században, ha nem korábban, a halottakat az imahelyen hagyták nyugodni, mielőtt eltemették őket. Magára a temetésre a szent területhez a lehető legközelebb eső helyen került sor. Az élők lakhelyétől addig távol eső temetők lassanként a plébániatemplomok tőszomszédságába kerültek át. Ugyanebből az okból tömegesen építették a sírboltokat a nagy székesegyházak tövébe, mert azt tartották, hogy ezek bőségesebben részesülnek az égi kegyelemből. Melyik haldokló ne kívánta volna, hogy e gazdagon díszített építmények belsejében várhasson az Utolsó Ítéletre, hiszen mihelyt átlépte az ember a katedrálisok küszöbét, ízelítőt kapott a paradicsomi ragyogásból. Így a régészek a templombelsőkben szarkofágokat, a falnál pedig egymásra helyezett szerényebb sírokat fedeztek fel, amelyek kinn rekedtek, mert a templomok belsejébe hosszú időn át csak a szentek, felkent királyok és püspökök holtteste kerülhetett. A legelőkelőbb nemesek ugyanezt a jogot követelték maguknak. Meg is szerezték a 10. század folyamán – más királyi attribútumokkal együtt – az uralkodói kiváltságok szétforgácsolódásának abban a folyamatában, amelyet hűbéri világrendnek nevezünk.

Dudon de Saint-Quentin, akit fentebb idéztem, és akinek nagyszerű művével később részletesen is foglalkozom, szemtanúként beszéli el a 996-ban meghalt I. Richárdnak, Normandia hercegének utolsó óráit. Néhány sorral feljebb Dudon a herceget úgy mutatja be, mint aki még pogány vikingeket térített a maga módján, elmagyarázva nekik, hogy mit kell hinniük. Az embert – mondja a herceg – két elem alkotja: a test és a lélek; a halál választja el egyiket a másiktól, de a test nem pusztul el teljesen; a világ végén a lélek visszatér belé, újra melegség tölti el a csontokat, az eleven vér újra átjárja a húst, és „életre kelti". Richárd szerint a keresztények ezért ápolják oly nagy gonddal a sírokat. A sajátjáról a herceg már régóta gondoskodott. Úgy határozott, hogy földi maradványait majd Fécamp-ba viszik. Ott keresztelték meg, és ott alapított saját palotájánál hatalmasabb

kolostort, amelyet a Szentháromságnak ajánlott. Ezen a helyen akarta örök álmát aludni. Elrendelte, hogy előre készítsék el a sírját, s hogy míg be nem kerül a kőszarkofágba, minden héten töltsék fel gabonával, s osszák szét a szegények között. Amikor megbetegedett, gyaloghintón Bayeux-ből Fécamp-ba vitték. Kiszállt, levetette ruháit, így jelezte, hogy változtat az életén. Felvette a vezeklők csuháját, és mezítláb a Szentháromság-templomba gyalogolt. Az oltárra helyezte még rajta levő ékszereit, és felvette az utolsó kenetet. Akkor féltestvére, anyja egyik fia, aki legkedvesebb barátja volt, megkérdezte tőle, hova tegyék a szarkofágot. Richárd azt válaszolta, hogy a bűnöktől túlságosan beszennyezett teste nem méltó arra, hogy a szentélybe helyezzék. A kapunál kíván nyugodni, az ereszcsatorna alatt. Mindenki megdöbbent, mert ugyancsak szokatlan volt ez a szerény viselkedés. A rangjabeli hercegek általában megkövetelték, hogy sírjukat a szentek ereklyéihez legközelebb helyezzék el, úgy, ahogy a frank királyokét Saint-Denis-ben, a férfikar közepén, akik majd állandóan könyörögnek az éghez lelkük üdvéért. Richárdhoz hasonlóan általában egy monostort választottak nyughelyül.

A kolostori szerzetesi közösségek ugyanis különösen alkalmasnak tűntek arra, hogy gondoskodjanak az elhunytakról. Ezek az éjjel-nappal Isten dicsőségét éneklő, s ezért általa busásan megjutalmazott, jól szervezett közösségek pompával tüntettek ki egy-egy halottat, azokat a szenteket, akik jelen voltak templomukban a képmásuk és a testükből ott őrzött ereklyéjük által. E földi maradványokat övező liturgikus pompa teljes fényében a boldogultak ünnepnapján, haláluk évfordulóján mutatkozott meg. Hasonló szertartás szerint mondtak misét a szerzetesek más halottakért is, hittestvéreikért, legnagyobb jótevőikért, azokért, akik ugyancsak drágán fizettek, hogy beléphessenek a szerzetesek „társaságába", elérve ily módon, hogy lélekben csatlakozhassanak „testvériségükhöz". Életük alkonyán egyesek adományaikkal együtt testüket is felajánlották, felvéve *in extremis* Szent Benedek ruháját. A fécamp-i Szentháromság-templomban I. Richárd is így mondott le, akárcsak egy szerzetes, a világ hívságairól. Anjou grófja, Martell Gottfried pedig „a halála előtti éjszakán lemondott minden lovagi és világi kiváltságáról, és belépett az angers-i Szent Miklós-kolostorba". Ezeknek a társult tagoknak járó gyászszertartások a 11. században bonyolult rendszerbe szerveződtek, amely

a clunyi szerzetesrendben érte el a csúcspontját, és ennek is köszönhette fényes sikerét.

A szerzetesek írtak, akárcsak Dhuoda. Könyvekbe, „emlékkönyvekbe", ún. *Libri memoriales*ba. Itt vezettek listát azokról, akiket az idők végezetéig egy adott napon név szerint kell említeni az ájtatosságokon. Ezen a bizonyos napon a szerzetesek értük énekeltek, amíg csak el nem fáradtak, majd szolgálatuk fejében fejadag-kiegészítést és dupla adag bort kaptak az elhunyt nevében, aki láthatatlanul ott ült az asztalfőn. A kolostorokban sok-sok név volt így összegyűjtve. Vajon azt kell-e gondolnunk, hogy ily módon a szerzetesek hívebben őrizték az ősök emlékét, mint saját családjuk? Hát nem. Az írásbeliséget nem ismerő társadalmak példája mutatja, hogy ha az emlékezet oly fontos szerepet kap, hogy állandóan rá hagyatkoznak, mint például valamikor Fekete-Afrika uralkodói vagy a 12. század főnemesi családjai, akkor képes egymaga évszázadokon keresztül igen tisztán megőrizni akár a legszerteágazóbb családfákat is. Előfordult azonban, hogy nemesi családok szétszóródtak, kihaltak vagy leszármazottaik megfeledkeztek kötelességükről. Biztosabb volt ilyenkor a kolostorokhoz fordulni. Egyetértek O. G. Oexle-vel, hogy a szerzetesi közösségek akkoriban alkalmasabbnak mutatkoztak „az élők és holtak közti társadalmi kapcsolatok kezelésére... azáltal, hogy minden egyes elhunyt nevét külön feljegyezték és megemlékeztek róluk". A feljegyzés azt jelentette, hogy a halottak nevét a szertartáskönyv előírása alapján „az oltár előtt felírták", a megemlékezés pedig azt, hogy a felírt neveket szabályos időközökként ünnepélyesen felidézték. Legfőképp azért volt a szerzetesek feladata a holtak szolgálata és haragjuk csillapítása, mert minden halandónál közelebb álltak az angyalok karához, s így mindenkinél jobban tudták segíteni a lelkeket, hogy a fény felé emelkedjenek, s így megmeneküljenek a „fekete kígyó" szorításából, amiről Dhuoda sírfelirata is megemlékezik. De még az is fontos volt, hogy imájuk a Mindenható tetszésére legyen, tehát bűntelennek lássa őket. A hercegek, akik rájuk bízták saját testüket és őseik lelkét, azon voltak, hogy a lehető legtisztábbak legyenek. Ebben látom az egyik és talán a legfontosabb okát az egyház intézményi reformjának, amely az ezredik év közeledtével egyre nagyobb teret kapott. A 11. században a nagyurak és a kisebb hatalmasságok vagyonokat költöttek arra, hogy biztosítsák saját nemzetségük halottainak a szerzetesi imát. Bőkezű

adományokat adtak a régi apátságoknak, de számos újat is építettek. Hogy milyen szerepe volt ezeknek a magánkolostoroknak, jól mutatja az I. Balduin, Guînes grófja által alapított andres-i kolostor példája.

1079-ben jámborságból, vagy hogy a hosszú zarándoklattal jóvátegyen egy súlyos bűnt, ez a katonaember Santiago de Compostelába indult egy barátjával. Útközben megálltak Charroux-ban. Mivel elkápráztatta őket az apátságban bemutatott istentiszteletek pompája, mindkettőjükben megfogant a gondolat, hogy ők is építenek ilyet otthon, s az csakis az övék lesz. Szép adomány fejében a nagy aquitániai kolostor vezetői megígérték Balduinnak, hogy küldenek neki apátot és szerzeteseket, mihelyt lesz hova telepíteni őket. 1084-ben a bencések e kis csoportja le is telepedett Andres-ban, nem messze a guînes-i kastélytól. Balduin ezzel az alapítvánnyal tartósan elnyerni vélte Isten kegyelmét. Általa kimondta saját függetlenségét a közeli Saint-Bertin-apátsággal, illetve a flandriai grófokkal szemben, akik oda vonultak vissza meghalni. Végül pedig Guînes földjeinek ura megerősítette a dinasztikus rendet is. Valójában családi temetőt létesített: II. Paskál pápa kiváltságlevele szerint „ezen a helyen teljesen szabadon lehet temetkezni, mégpedig úgy, hogy kedvük szerint oda temethetik a gróf minden leszármazottját és a vár minden hűbérurát". Balduin fiát és örökösét, Manassét valóban apja mellé temették. Mikor megbetegedett, a szerzetesek ápolták a kolostor betegszobájában, s köztük halt meg szerzetesi csuhában. A templomban temették el, ott volt a felesége, és ott voltak hűbéresei is. A Beirut grófjává lett testvéren kívül, aki a Szentföldön hunyt el, Manassé összes fivérét és néhány fegyvertársát is mellé temették. A gróf sírja körül nyugvó vagy tucat néma és mozdulatlan lovag pontosan a párja volt annak a zajos és mozgalmas udvarnak, amely életében körülvette.

Manassénak nem volt fia. Ám mindent megtett, hogy keresztülhúzza unokaöccsének, a genti Arnulfnak a számítását, aki az örökségére pályázott. Amikor a haragtartó Arnulf a halálán volt, nem akarta, hogy Andres-ban temessék el a nagybátyja mellé. Nagy vagyont hagyott a Szent Lénárt női apátságra, ahová Manassé özvegyét temették, aki támogatta Arnulfot hatalmi törekvéseiben. Talán a 12. század második felében elterjedt új kegyeleti formák hatására döntött úgy, hogy a Szent Inglevert-szegényházban temessék el. Mikor a vég közeledtét

érezte, ebben a szegényházban vált meg páncéljától, lovától, kutyáitól és sólymaitól, „mindattól, ami örömet szerzett neki a világban". Nem sokkal ezután a távoli Folkestone mellett érte a halál. Siettek áthozni testét a Csatornán, de nem kedveztek a szelek, s a holttest félig rothadt állapotban érkezett meg. Andres szerzetesei örültek, hogy Arnulf gróf elnyerte büntetését. Náluk kellett volna eltemetni. Vétett az ellen a rend ellen, „amelyet ősei vezettek be, és vétett az apátság jogai ellen is".

Fia, II. Balduin viszont tiszteletben tartotta a hagyományt. 1206. január 2-án, közel hetvenéves korában, „miután rendelkezett vagyonáról, buzgón felvette az egyház szentségeit, bízva az Úr irgalmában", guînes-i házában kilehelte lelkét. Legidősebb fia nem volt jelen. A menye „túlzó sietséggel,... alig várva, hogy grófné lehessen", hívatta az andres-i apátot, hogy a lehető leggyorsabban vegye át „urát és parancsolóját", és tegye meg az előkészületeket „a temetésre érkező rokonok fogadására". A szerzetesek illetlennek találták a nagy sietséget. A férjtől való félelmében azonban mégis engedelmeskedtek. A „ház atyjának" testét tehát oda vitték, ahol „később az említett hölgy – aki eleget tett női kötelességének, a halottak gondozásának – kettős kőkeresztet állíttatott a grófnak és a férjének". Nem sokkal ezután Balduin testét az apátsági templomba vitték. Kinyitották a kapukat, és „estétől éjfélig lakomát szolgáltak fel a lovagoknak és úrnőiknek, a város lakóinak és másoknak. Volt mit enniük, inniuk egészen a temetésig", s ünnepeltek a felravatalozott halott körül. Azalatt, míg a gróf a főoltár előtt feküdt felravatalozva, „megszámlálhatatlanul sok szegénynek adtak kenyeret meg húst, amit különböző grófi házaktól hoztak". Végre megérkezett az örökös. Rögvest adókedvezménnyel jutalmazta a monostort. Ennek fejében a szerzetesek minden esztendőben, az idők végezetéig gyászmisét mondanak apja lelki üdvéért.

Feltűnő, hogy ebben a történetben szinte teljesen hiányzik a lelkiekre való utalás. A krónika szerzője, egy bencés barát csupán a testről beszél, amely körül a közösség fehérbe öltözve *(dealbata)* a szokásos siratást *(planctus)* végezte. Étkezésről beszél, az elhunyt mellett utoljára elköltött bőséges ételről és italról, úgy tűnik tehát, hogy a tivornyázás volt a szertartás lényege. A gyásznép, a tor olyan volt, akár egy esküvőn vagy a lovaggá avatási szertartáson. Az elhunyt a halottak közé ugyanolyan pompa és lakoma közepette lépett. A krónika végül a

nyitott sírgödörről szól, és a legfontosabbról, a holttest elhelyezéséről az ősök síremlékei sorában.

Guînes urainak magától értetődőnek tűnt, hogy halottaikat olyan emberre bízzák, aki az ő nemzetségükből való. Az első apátot a családon kívül kellett keresniük. A következőnek már közülük kellett kikerülnie. Gergelyre, Manassé gróf egyik unokaöccsének a fiára esett a választás: neve már amúgy is a szerzetesi életre jelölte. Még kisgyermekként a családi apátságba került, majd Charroux-ba küldték tanulni, hogy felkészítsék a közösség irányítására. „Hogy a vidék urainak, az ő szüleinek kedvében járjanak", az andres-i barátok apátnak választották, amikor visszatért. De a charroux-iak, akik ismerték, egy másik jelölttel töltötték be a tisztséget. Gergely türelmesen várt. Tizennégy év múlva aztán megkapta a hivatalt. Az andres-i krónika szerint „nemes fajta, de nem nagy ésszel megáldott, erős testű, jóindulatú ember, akit megnyomorítottak a rokoni kötelékek és a katonai becsvágy". Leginkább az ötvösség érdekelte. Négy évre rá lemondatták „butasága, tunyasága és hitványsága" miatt. Azzal vádolták, hogy túlságosan szeretett télen a befagyott mocsarakon korcsolyázni, akár egy világi személy, s elbolondította a szerzeteseket is. Aztán meg rajtakapták, amikor „kezét buja vággyal egy hölgy ruhájába csúsztatta". Abban az időben az egyházi reform már széles körben érvényre jutott, s nem haboztak eltávolítani az eltévedt bárányokat. A család nem tiltakozott. Mindenekelőtt ahhoz ragaszkodott, hogy az apátság kövezete alatt nyugvó halottait megfelelően szolgálják.

*

Az ősök emlékezete meghonosodott a rendházakban, ahol imádkoztak értük, s ahol rájuk emlékezve össze-összegyűltek az utódok, mielőtt őket is melléjük helyezték volna. Itt rögzítették az emlékezést írásban is, és a dinasztiák dicsőítésének szentelt irodalom első mesterei ezekben az írásokban találtak anyagot és mintát művükhöz. Az ereklyetartók mellett őrzött legendáriumok, a szentek életéről szóló olvasmányok adtak mintát ahhoz, hogyan kell megírni egy hős élettörténetét. Pápák, püspökök, királyok lajstromai, Jézus családfája az evangéliumokban, vagy akár a leszármazást ábrázoló vázlatok, amelyeket a püspöki ítélőszékeken készítettek a vérfertőzési perek alkalmával, megmutatták, miként lehet összekötni a származás egyes láncszemeit. Néha még egy szerzetesrend támogatóinak

sorát is fa alakjában ábrázolták. Ilyen például a weingarteni apátságban a Welf-dinasztia őseinek emlékét őrző családfa, amelyen a gyökerektől kezdve nemzedékről nemzedékre ábrázolták az egymást követő házaspárokat – igen, házaspárokat, egy férfi és egy nő, egy úrnő, az apa és az anya egymás mellé rajzolt arcával.

A 12. század utolsó harmadában, miközben Plantagenêt Gottfriedot, Anjou grófját a sírján élőként, kihúzott karddal, zománcplaketten örökítették meg a művészek, a Marmoutier-ból való János barát megírta e herceg életrajzát. Valójában „legendárium" volt ez, amely kevéssé különbözött egy szent életétől, s azzal a céllal készült, hogy időről időre fennhangon olvassák. Nem hinném, hogy sok néhai, mégoly hírneves úrnak része lett volna ilyen fényes retorikai hódolatban. Viszont sírfelirat sok volt. Az irodalmi alkotáshoz legtöbb tehetséggel megáldott szerzeteseknek kellett megírniuk vagy rekonstruálniuk, ha a kőbe vésett szavak már olvashatatlanná váltak, mint ahogy Saint-Germain-d'Auxerre-ben Raoul Glaber, Saint-Jean-de-Montierneuf-ben Márton barát, Sainte-Waudru-de-Mons-ban pedig Gisleberet kanonok esetében történt. A sírfeliratok egy-egy név emlékét őrizték. Ez volt elsődleges funkciójuk. Amit Dhuoda kívánt: hogy aki elhalad a sír előtt, ki tudja betűzni a nevet, és röpke imába foglalja. Dhuoda azonban ennél többet akart. Saját nevét versbe foglalta. Nem ment ritkaságszámba, hogy a bővebb emlékeztető a síremlék oldalát is elfoglalta. A 12. század közepén, a Plantagenêt Henrik szolgálatában álló Wace atya, aki Dudon de Saint-Quentin művét ófrancia nyelvre ültette át, a saját elképzelése szerint festi le Rollo herceg gyászszertartását. Említésre méltónak tartja a herceg sírját, amelyről Dudon semmit sem mondott. Wace látta a sírt Rouenban, a katedrálisban, a szentély déli oldalfolyosóján:

Ott van a sír és ott a sírfelirat is,
mely hőstetteit beszéli el, s azt, hogyan élt

Akárcsak egy elbeszélésre, egy rövid történetre utalna.

Wace nem rendházban írt, hanem világi udvarban. A genealógiai irodalom, amelyből megpróbálok felidézni néhány nőalakot, a kolostorokban csírázott, a szerzetesek és kanonokok gondosan megválogatott szavaival írt könyvek, meg az altemplomokban egymás mellett sorakozó sírok között, de az udvari

társadalomban virágzott ki. Vajon ebben az eltolódásban az ősök emlékére mondott szertartásos szónoklatok világi jellegéhez való visszatérést kell látnunk, annak a folyamatnak a fordítottját, amely három évszázaddal azelőtt az apátsági templomokra bízta e megemlékezéseket, olyan fordulatot tehát, amelynek egyaránt kedvezett a szerzetesség visszahúzódása, mivel a vallásgyakorlás bensőségesebb lett, valamint a családi struktúrák megszilárdulása? Túl keveset tudunk a világi temetési szokásokról és általában a nemesi családok belső életéről, ezért nem feltételezhetjük, hogy a rokonság már ne emlékezett volna meg családi körben azokról a halottairól, akikért imádkozni a szerzeteseket kérte fel. Ami engem illet, épp az ellenkezőjéről vagyok meggyőződve, biztos vagyok abban, hogy minden családfő kötelességének érezte, hogy továbbadja a családi szágát gyermekeinek, unokaöccseinek, hűbéresei fiainak. Esetleg a család egy másik tagját, az emlékezés kinevezett letéteményesét bízta meg e feladattal. Ilyen volt például Dudon forrásadója, normandiai I. Richárd testvére, vagy az a fiú, aki esős napokon unokafivérének, Arnulfnak, Ardres urának és újdonsült lovagtársainak mesélte, amit emlékezete megőrzött az ősök kiváló cselekedeteiről. Van tehát eltolódás, de másfajta. Az, hogy a 12. században maga a nemzetség vált – Howard Bloch szavaival – „jelalkotóvá", olyan jelek alkotójává, amelyek még ma sem tűntek el teljesen, és az, hogy az udvar volt az a hely, ahol a család okulására maradandó irodalmi alkotások keletkeztek, amelyekből máig fennmaradt néhány töredék, mindez egy kulturális változás eredménye volt.

A 12. század közepén az egyházi kultúrával szemben megjelenik a lovagi kultúra. Már nem egyedül a papok értenek a szépíráshoz. A főnemesség műveltté válik, vagy mondjuk inkább, újra művelt lesz, ahogyan Dhuoda is az volt. A nagyúri családok olyan embereknek fizetnek járadékot, akik verseket tudnak költeni, és azokat pergamenre tudják írni. Ők a mozgató erői annak a nyilvánvaló változásnak, melynek során a kolostorok vagy a káptalani termek szerepét átveszik a nemesi házak, s amely folyamat valójában a szóbeliségről az írásbeliségre való áttérést jelenti. Ami a nemesi udvarokban elhangzott, a „jokulátorok elbeszélő énekei", amelyekről Lambert de Wattrelos kanonok 1170-ben megjegyzi, hogy fenntartották anyai nagyapja vitéz lovagtestvéreinek hírnevét, ezek a geszták, telis-tele vannak legendás lovagok, de főleg nagy nemesi dinasztiák ne-

veivel. Sokan szerették azt gondolni róluk, hogy e nevek legdicsőségesebb őseiké; az eposzoknak ez a sora, amelynek egymást követő részeit szájról szájra adták, az emlékezetnek olyan tárházát alkotta, amely másként volt gazdag, mint az, amelynek a szerzetesek voltak az őrzői, és sokkal élőbb volt a harcosok emlékezetében, mint a kolostorok bejárata melletti könyvszekrényben felhalmozott írások. Gazdag kincsestár volt, amely felett hivatásos dalnokok őrködtek, akik tovább gazdagították, új nevekkel egészítve ki azokat, hogy mecénásaik kedvébe járjanak. Éppolyan nagy volt a hatalmuk, mint a mai hirdetés- és hírszerkesztőknek. Guillaume le Maréchal jól tudta, mennyit számít majd hírnevének, ha a jokulátorok közismertté teszik erényeit, ki is tüntette őket a figyelmével. Az Ardres-ház viszont keserűen panaszkodott a dalnokokra, akik – emlékezvén arra, hogy a család feje valaha megtagadta egyiküktől a skarlátvörös harisnyát, ami után az vágyakozott – álnokul kihagyták a nevét, amikor a keresztes háborúkról énekeltek, pedig oly kiválóan harcolt Antiochia falainál. Ez a kincsestár azonban sokkal kevésbé állt ellen az idő pusztításának, mint a sírfeliratok vagy a legendáriumok. A tovatűnő szavak jó része elveszett, mire leírták volna őket.

Lejegyzésük a 12. század közepén kezdődött, akkor, amikor az állam megerősödéséhez vezető folyamatban a francia király hatalmát mind szélesebb körben ismerték el. Ez veszélyeztette a hercegi dinasztiák függetlenségét. Ők pedig védekeztek, s az ősi dicsőség emlékének elsődleges alapjaira támaszkodtak mint az öröklési jog, a vagyon szabad birtoklásának biztosítékára. Vallásos cselekedetnek számított adományt vinni a szerzeteseknek, hogy legjobb tudásuk szerint ápolják a *memoriá*t. A családfa alapjainak megerősítése pedig politikai tetté vált. Az ősök dicső tetteinek, a karddal kivívott jogoknak a felemlegetése azt jelentette, hogy keményen szembeszálltak a konkurens hatalom törekvéseivel. Bástyákat emeltek tehát irodalmi emlékművekből.

Valóban emlékművek voltak ezek. Impozánsnak, ragyogónak, díszesnek kellett lenniük, mint amilyenek a rómaiak diadalívei voltak vagy egyre inkább a síremlékek. Ebből a célból szakavatott írókhoz fordultak, olyan „mesterekhez", akik az iskolában ékesszólást, grammatikát, retorikát tanultak, vagyis az egyház embereihez. De a családfők a szertartáskönyveket bújó barátok helyett inkább klerikusoknak adtak megbízást.

Ezeket az írásos műveltséggel rendelkező embereket könnyen magukhoz csalogathatták, hogy a családhoz tartozva, engedelmeskedjenek nekik. Az általuk írt művek a szó szoros értelmében házilagosak voltak: házi készítésűek, házi használatra. A gazdag nemesi házakban vonzó volt az élet. Ezek az ügyes mesteremberek mindent latba vetettek tehát, hogy elnyerjék uruk kegyeit, hogy elég közel ülhessenek hozzá az asztalnál, hogy megkaparinthassák a jó falatokat. Amint elvárták tőlük, azt mondták, amit uruk gondolt, aminek meg akarta őrizni emlékét; mindezt díszes nyelvezettel, a szentek élete, a sírfeliratok és a ravatalnál tömjénfüstben énekelt imádságok nyelvén tették. Latinul írtak, a „12. századi reneszánsz" dagályos, cikornyás stílusában. Az idő múltával aztán a nyitottabb udvarokban néhányan odáig jutottak, hogy a zsenge szórakoztató irodalom nyelvét kezdték használni, a vulgáris dialektust, ezt a mesterkélt nyelvezetet, amellyel az előkelőek szerették magukat megkülönböztetni a köznéptől.

Ezek az írók képesek voltak rá, hogy a régi dokumentumokból szerezzenek információkat. Végigkutatták az okleveles ládákat, az okiratgyűjteményeket és a krónikákat, hogy a bennük fellelhető anyaggal tovább táplálják az emlékezetet. Számukra és azok számára, akik eltartották őket, valójában mellékes volt ez a tudós kutatómunka. Elsősorban azt kérték tőlük, hogy ünnepélyes és maradandó formába öntsék a rokonság nem teljesen megbízható, gyakran bizonytalan, néha meg különcködő emlékezetét, azokét, akik az ereikben folyó vér jogán egyedül voltak jogosultak arra, hogy a szavak ismétlésével felidézzék, megidézzék és jelenlevőbbé tegyék családjuk halottait. Ezeket a szavakat a fizetett írók összegyűjtötték, megnemesítették azáltal, hogy a liturgiák latin nyelvére ültették át. A királyi családfák mintájára egy tengely mentén rendezték el a történetet: az alapítótól induló törzs generációról generációra nőtt egészen a megrendelőig. A szentek életének példáját követve a tengelyre a weingarteni kéziratot díszítő ábrákhoz hasonló keretes címkéket helyeztek, amelyek férfiakat és nőket ábrázoltak. Életrajzot írtak.

E szövegekkel kapcsolatban felmerül a kérdés, mikor, hogyan, hol, milyen körülmények között, milyen közvetítéssel, milyen hallgatóság előtt tették közzé azok tartalmát? Nem ismerjük a választ. Semmit sem tudunk az „előadás" módozatairól, arról, miként használták a családban az ily módon őrzött és felma-

gasztalt emlékeket. Azt legalábbis sejteni, hogy a nemesi családokban általános volt a törekvés, hogy elraktározzák az emlékeket az utánuk jövők, az utódok számára, az ő erkölcsi épülésük végett, hogy ne „fajuljanak el", hogy olyan nemesek maradjanak, mint elődeik. Meg azért is, hogy megerősítsék őket jogaikban, megszilárdítsák hatalmukat. Úgy gondolom, nagyon virágzó lehetett ez az irodalmi műfaj, és nemcsak a legnagyobb hercegi családoknál. Mégis csak morzsák maradtak belőle. De ez nem meglepő. A versekben magasztalt dinasztiák többsége kihalt. A dicsőségükre írt könyvek elveszítették jelentőségüket. Nem törődtek velük, majdnem mind megsemmisült. Néhány darab mégis megmenekült, legtöbbjük egyetlen késő középkori kéziratban, egy olyan másolatban, amelyet ősi uradalmak kései örökösei rendeltek meg a középkor legvégén. Ezek a töredékek igen ritkák, rendkívül értékesek, mert a leghívebben tanúsítják, mit gondoltak magukról a 12. századi nemesi családok. Homályosan tükrözik azt a képet, amelyet kis darabokból igyekszem összeállítani: vagyis azt, hogy milyennek látták a 12. századi lovagok a hölgyeket.

IV. A nemesasszonyok emlékezete

Mégis paradoxonnak tűnhet a családfa-irodalomban keresni néhány nőalak körvonalait. Az utódlás ugyanis a férfiak dolga volt. A családfőké: ők nemzették azt a fiút, akinek a család élére kellett állnia, mikor ők eltávoztak e világból. Ezért vették feleségül, és termékenyítették meg azt a nőt, akit apjuk szerzett nekik. Ez volt a kötelességük, világosan mutatja ezt az esküvői szertartás. II. Balduin, Guînes grófja, a legidősebb fiát házasította meg. A nap végén, amikor kint a sötétség beálltával tovább folyt a mulatozás, miközben a vendégsereg féktelenül evett, lerészegedett, s a csepűrágók obszcén tréfáin röhögött, Balduin bement az ifjú pár lakhelyére, a hálószobába. Úgy díszítették fel a hitvesi ágyat, mint valamiféle oltárt, a papok annak rendje és módja szerint tömjénezték, meghintették szentelt vízzel, úgy, ahogy majd néhány évvel később, a gróf halálakor, tömjénezik és megáldják a templomban a fekhelyet, ahol földi maradványai fognak nyugodni. Az ifjú pár már ágyban volt, a szerelmi tettre készen. Balduin karját felemelve és tekintetét is az ég felé fordítva a Mindenható kegyelmét kérte rájuk. Mit is kívánt pontosan? „Hogy sokasodjon a napok és

századok során a mag". A *semen*. Ez a latin szó, tudom, nemzetséget, utódot jelent. De először azt a konkrét dolgot jelenti, a testnedvet, a spermát. Minden családfőnek az volt a legnagyobb félelme – Manassét, Balduin gróf dédnagybátyját is ez a bánat emésztette, emiatt őszült meg idő előtt –, hogy „nem lesz több mag, mely az ő testükből származik". Ezek az urak természetesen a jó magra, a férfi magra gondoltak. Manassé, aki kénytelen volt „egyik nővérétől könyörögni örököst", „idegen magtól valónak" tartotta magát: anyját egy másik nemzetségből való férfi termékenyítette meg. Következésképpen, amikor egy nemesúr a felmenőire hivatkozott, elsőként apái jutottak az eszébe, azok a férfiak, akik hatékonyan vetették utódaik magját asszonyuk méhébe. A harcok forgatagában ordítozó, túláradó férfiasságukhoz csökönyösen ragaszkodó lovagok alakjai.

Szembeötlő ez a ragaszkodás a férfias értékekhez abban a beszámolóban, amelyet IV. Fulkó (Fouque Réchin) 1096-ban kezdett diktálni, felsorolva saját családfáját, hogy bebizonyítsa, jogosan birtokolja az Anjou grófságot. „Én, Fulkó, Anjou grófja, fia Château-Landon-i Gottfriednak és Ermengardnak, aki lánya Fulkónak, Anjou grófjának és Martell Gottfried unokaöccsének, ez utóbbi ugyanezen Fulkó ősömnek volt a fia és anyám testvére [rögtön az elején e két férfi közé teszi magát, akiktől a „dicsőséget", a parancsolás hatalmát örökölte, amit elvitatnak tőle], elhatároztam, hogy írásban rögzítem, őseim miként szerezték és hogyan tartották meg dicsőségüket egészen az én időmig, és aztán hogyan tartottam meg én a dicsőséget az isteni irgalom segedelmével." A cél világosan politikai: igazolni a jogokat. A hűbérúr saját maga szólal meg, és lehet, hogy a szöveg nagyon egyszerű, dísztelen latin nyelvezete is tőle származik, ugyanis elég művelt volt ahhoz, sok más, 11. század végi herceghez hasonlóan, hogy ne kelljen igénybe vennie egyházi fordító közvetítését. Ez a nyilatkozat kivételes értékű. Felfedi, hogyan gondolkodott egy katonaember abban az időben származásáról. Úgy adja át az emléket – mondja Fulkó –, „ahogy Martell Gottfried nagybátyám mesélte nekem". Lehet, hogy felfrissítették emlékezetét a szolgálatában álló egyházi emberek, akik régi pergamenek közt kutatták, mivel tudják alátámasztani a gróf előjogait. Ám ne feledjük, hogyan öröklődött át általában a családi emlékezet. A családfő feladata volt ennek ápolása a házában élő fiatalok körében, de különösképpen annak a lelkében, akiről tudta, hogy ő lesz utána felelős a dicsőségért,

vagyis az egész örökségért, a földekért, a hatalomért és az évszázadok során felhalmozott hírnévért. Az ő feladata volt, hogy emlékeztessen az ősök dicső tetteire, még mielőtt azok feledésbe merülnének, hogy magasztalja bátorságukat, fizikai erejüket, hűségüket, mindazokat a lovagi erényeket, amelyekről bizonyságot tettek.

Ebben az esetben nagyon messzire tekint vissza, hét nemzedéket ölel fel az emlékezet. Térben egészen pontosan addig a távoli pontig terjed, amelyen innen az egyház megtiltotta a vérfertőzést, vagyis az egyazon őstől származók közötti házasságot. Ez a követelmény arra kötelezte a nagy nemesi családokat, akiket közelről felügyeltek a püspökök, hogy a nagyon távoli ősöknek legalább a nevére emlékezzenek. Amikor egy lányt férjhez adtak, az egyházi ítélőszéki perek elkerülése végett jobb volt bemutatni a prelátusoknak a családfát hét generációra visszamenőleg. Az angers-i Saint-Aubin-kolostorban éppen öt ilyen dokumentumot őriztek az ősök listájával. Feltételezem, azért készültek, mert IV. Fulkó sokszor nősült, állandóan váltogatta feleségeit. Mindegyik listán a hetedik szinten, a „semen forrásánál" Enjeuger áll. Más írásokból tudjuk, hogy vagy százötven évvel azelőtt élt. Fulkó is *primus*ként említi. Három másik név áll az övé után, amit a fia, az unokája, majd ez utóbbi fia viselt. Semmi mást nem mond ezekről az igen távoli ősökről. „Nem tudok – vallja be Fulkó – méltóképpen megemlékezni az erényeikről és dicső tetteikről, mert oly távoliak, hogy azt sem tudjuk, hol nyugszik a testük." Ha nincs sír, se sírfelirat, máris kihagy az emlékezet, amely csak egy évszázad erejéig élénk. Fulkó három elődjének a „hőstetteit" tudja felidézni, a csatákat, amelyekben győzedelmeskedtek, s hogy milyen cselekedeteket hajtottak végre a család dicsőségének növelésére. Mert bizony a dicsőségről van szó, az Anjou hercegség dicsőségéről, annak sorsáról. A férfiak meghalnak, a dicsőség azonban fennmarad, kézről kézre jár. Persze férfikézről van szó, amely elég erős ahhoz, hogy megvédje, hogy kitolja a határait, vitézi kézről, amely az igazság és a béke fegyverét forgatja, azt, amelyet a serdülőkor végén ünnepélyesen adtak neki. Az egész történet férfitörténet. Fulkó nem törődik azzal, hogy megnevezze a feleségeket: nem ők vitték tovább a dicsőséget. Meglepő azonban, hogy apjának is csak a nevét említi, nem mond róla mást. Semmi nem maradt neki ugyanis azokból a jogokból, amelyekkel Gâtinais-ban rendelkezett Château-Landon-i

Gottfried. Ezeket a jogokat Fulkó elkótyavetyélte, átengedte a francia királynak, hogy így még sokkal fontosabb örökséghez jusson: az Anjou grófsághoz. Szerinte egyedül anyai ági ősei érdemesek említésre, anyja az egyetlen nő, akinek a neve szerepel a hosszú felsorolásban. De az övé kétszer is, a szöveg elején. Ugyanis Fulkó mindenét neki köszönheti. Tőle kapta az Anjouk vérét, s ez a vér törvényesíti a hatalmát.

Ebben a szövegben benne van a lényeg, ami a családtörténeteket oly értékessé teszi azok számára, akik meg akarják ismerni a 12. századi nemesasszonyok sorsát. A nők méhe nem egyszerű medence. A férfi által belehelyezett mag nem önmagától érik be. Ez a puha burok maga is termel nedveket. A nő vére itt összekeveredik a férfiéval, a saját magja egyesül a férfiéval, mert – amint arra számos jel enged következtetni – általános volt akkoriban az a nézet, hogy női sperma is létezik. *Semen eorum*, „két házastárs magját" említi a genealógiai elbeszélés szerzője – s megfontolta szavait, hiszen olvasott természetrajzi értekezéseket –, amikor idézi Guînes Balduin áldását örököse nászágyánál. Tekintve, hogy az úrnő ilyen meghatározó módon vesz részt a terhességben, fia jogot formálhat anyja apjának örökségére. Ha anyai nagyapjának nincs fiú utóda, akkor ő örökli a javait, és néha óriási ez a vagyon, gondoljunk csak Oroszlánszívű Richárdra, Eleonóra fiára, Aquitániai Vilmos unokájára. De mindenképpen örökli az erényeket, a hírnevet, s ez adta az anyai vér értékét. Az a nő, aki méhében hordta, hidat épített két nemzetség közé, a saját családja és a közé, ahová a menyegzője napján nagy pompával vitték abban a reményben, hogy hamarosan várandós lesz. Ő az összekötő kapocs, a „copula". A nő mint a két nemzetség egyesülésének eszköze, természetesen tárgy. De azáltal, amit hordoz, ez a tárgy rendkívüli értéket jelent. Ezért a lányoknak, nővéreknek és unokanővéreknek ezzel az értékével jutalmazza a jóságos úr azokat a fiatal harcosokat, akiket taníttat, és akiktől elvárja, hogy hűen szolgálják. Az ő feladata, hogy a saját véréből származó nők értékét elültesse más családokba, s ezáltal a saját családjához kösse, hiszen a következő generáció, az egyesülésből származó fiúk ugyanazokat az ősöket fogják tisztelni, mint ő. Annak, hogy a genealógiai emlékezet legyezőszerűen kinyílik, és gyakran távolabbra visz az anyai ágon, mint az apain, valamint annak, hogy a nőknek szükségképpen helyük van ebben az emlékezetben, annak oka nem az, hogy a nők különösképpen őrizték volna

ezt az emlékezetet. Dhuoda lajstromában a nevek többsége férfinév. A női ősök a nemzetség sorsában betöltött szerepük okán vannak jelen. Amikor az eskütevők elmondták a családfát a püspök előtt, hogy igazolják vagy cáfolják egy vérfertőzés gyanúját, bizony meg kellett nevezniük a nőket is, és a családkrónika nem hagyhatta ki legalábbis néhányuk nevét.

Két ok miatt sem. Az első annak az érzelmi kapocsnak az ereje, amely ebben a társadalomban a fiút az anyjához köti. Általában igen fiatalon kitették a szülői házból, mint Dhuoda fiát. Az apja hamarosan idegen lett, később pedig, amikor felnőtt, a riválisa, mert azután epekedett, hogy szabadon élvezhesse az uradalom hasznát. Ezzel szemben anyja emlékébe kapaszkodott, akitől elszakították, és aki után múlhatatlanul vágyakozott. Mindent tisztelt, ami vele volt kapcsolatban, beleértve anyja elhunyt őseit is. A második ok még erősebb: a házaspárok többségében a férfi alacsonyabb származású volt, kevésbé vagyonos, mint a felesége. Általánosan elfogadott volt ez az egyenlőtlenség a házasfelek között. Ha az apa legidősebb fiának netán olyan feleséget választott, aki rangban nem fölötte, hanem alatta állt, szükségét érezte, hogy ezt megindokolja. Ez történt akkor is, amikor Guînes Balduin apja hűbéresének, Ardres urának lányát vette feleségül. A családi történetíró, aki fél évszázaddal később meséli el az eseményt, nem igen válogatja meg a szavait, s „megalázkodásról" beszél e házasság kapcsán. Az indok az volt, hogy mindenáron helyre kellett állítani az ország nagy kárára több generáció óta ellenségeskedő családok között a békét. Hasonló helyzetben sok nemes, herceg, sőt még király és császár is hajlandó volt így „lealacsonyodni". Lealacsonyodni, mondják.

Az, hogy a feleség általában magasabb rangú volt, mint a férje, a „házassági piacon" múlt. Túlkínálat volt eladó lányokból, és hiány házasulandó fiúkból. A családfők ugyanis a család összes nőtagjának kiházasítására törekedtek. Gyakran így is a nyakukon maradt egy-kettő. Bourbourg várurának, Henriknek öt lánya közül csak kettőt sikerült férjhez adnia, a másik három szűzen élt haláláig abban a kis kolostorban, amelyet kifejezetten a pártában maradt lányok számára építettek a vár tőszomszédságában. Az Hainaut grófok szerencsésebbek voltak, ha hihetünk Gislebert de Mons-nak, aki 1196-ban írta meg a genealógiájukat. A 12. század folyamán családjuk lányai és asszonyai, kettőt kivéve, férjhez mentek, illetve újra házasodtak. IV. Bal-

duin nővéreit, unokahúgait és unokanővéreit azokhoz a lovagokhoz adta, akik közösen birtokolták Mons és Valenciennes várait, s így biztosította magának a tartomány számottevő urainak hűségét. „Élete teljében három lányát három vitéz katonához adta, amikor pedig már jó ideje nem lehetett hallani – teszi hozzá Gislebert –, hogy bármelyik Hainaut grófnak valamelyik fiát lovaggá ütötték volna, vagy valamelyik lánya férjhez ment volna." Ez volt tehát minden családfő kívánsága, hogy gyermekeit beépítse a társadalom testébe, a lányokat házasság – pontosabban törvényes anyaság révén, mert abban az időben a nők addig nem rendelkeztek társadalomi ranggal és haszonnal, amíg anyák nem lettek –, a fiúknál pedig a lovaggá ütés, a lovagi fegyverzet átadása jelentette ugyanezt.

De nem a házasság. A családfők ugyanis, akik nem akarták, hogy haláluk után az ősi örökség feldarabolódjék fiaik fiai között, nem akartak több fiút a házasság kötelékébe adni. Ez az óvatosság hatásos volt: az általam tanulmányozott dokumentumok azt mutatják, hogy igen kevés volt azon családfák száma, amelyek ne egyenesen, oldalágak nélkül terebélyesedtek volna egészen 1180-ig, amikor is kezdtek enyhülni a fiúk házasodását illető korlátozások, mert az egyre élénkebb pénzforgalom megszüntette a nemesi vagyonok oszthatatlanságát, és könnyebbé vált pénzért révbe juttatni a kisebb fiúgyermekeket. De addig a fiús családoknak jól ment, válogathattak a sok eladósorba került lány között. A legjobb partit választották: vagy a legjobb származást, vagy a nagy hozományt, és nyilvánvalóan inkább a legidősebb lányokat részesítették előnyben, akiknek nem volt fiútestvérük, se nagybátyjuk, akik tehát az örökség biztos várományosai voltak. Előfordult, hogy azok a lányok, akiket apjuk vagy bátyjuk alsóbb rangú kérőnek adott, nemtetszésüknek adtak hangot. Jean de Marmoutier, megszépítve az Anjou grófok történetét és két évszázaddal korábbra téve át a maga körül megfigyelt magatartásformákat és gyakorlatot, kitalálja egy Gâtinais gróf árván maradt leányának keserveit. Amikor a gróf meghalt, hűbérura, a francia király az örökséggel együtt odaígérte a gyermeket is a grófi család kamarásának, aki az ő megbízható embere volt. A lány tiltakozott. Azt kiáltozta, hogy nem illő „ráerőszakolni" egy ilyen rangjához nem méltó férjet. A király a hitvesére bízta a lányt, a királyné pedig hamar észhez térítette az ellenszegülőt. Az esetek többségében azonban a lányok szó nélkül fogadtak el egy másik

családot. Beléjük oltották, hogy engedelmeskedniük kell, és többségüket még egészen fiatalon jegyezték el. A két család általában jóval azelőtt megegyezett, hogy a lány eladósorba került volna: Namur grófjának a leánya épp csak betöltötte első évét, amikor Henri de Champagne az eljegyzési ceremónia után magával vitte, hogy azután meg is feledkezzék róla, mihelyt egy jobb parti ígérkezett.

Ezeknek a gyereklányoknak az esete kíméletlenül megmutatja, mire szolgált a házasság, hogyan lettek úrasszonyok a lányok, s hogy mit jelentettek a férfiak számára: adták, vették, a vérük miatt félretették vagy félredobták őket, amikor már semmire sem voltak jók. E gyakorlat következtében a legidősebb fiúk, a jövendő örökösök legtöbbször rangon felül házasodtak, és házasodó öccsük szintén magánál magasabb rangú lányt vett el. Mert ura, akit szolgált, hogy még jobban kedvében járjon, jutalmul neki ajándékozott egy szűzlányt a saját rokonságából, vagyis a legragyogóbb nemességből. Röviden tehát a családok közti alkuk és a főnemesek stratégiája következtében a nők általában magasabb rangúak voltak a házaspáron belül, és épp ezért a presztízsért, amit a házasságba hoztak, haláluk után is számot tarthattak utódaik tiszteletére.

Amboise urainak történetében szerepel egy nemes hölgy neve: Denise. A szerző, egy névtelen kanonok, aki 1155 táján írta a szöveget, dicshimnuszt zeng e hölgyről. Három okból teszi ezt. Először is mert Denise igen gazdag volt, nagybátyja, Chaumont Gottfried jóvoltából. (Különös alak volt ez a Gottfried: elképesztően szép teste miatt „Szűz"-nek nevezték, és való igaz, sose házasodott meg, kóbor lovag lett, miután mindenét unokahúgára hagyta. 1066-ban Hódító Vilmoshoz csatlakozott, és a kalandban igen meggazdagodott. Attól fogva Normandia és a Loire völgye közti kalandozásaiba vitte magával nagy arany- és ezüstkincsét, amiből 1096-ban fel tudta fegyverezni Denise Jeruzsálembe készülő fiát.) Denise másik érdeme, hogy engedelmes volt, amilyennek minden lánynak lennie kell, és elfogadta a számára kiválasztott férjet, Martell Gottfried, Anjou grófja hűbéresének a fiát, pedig az nála sokkal alacsonyabb származású volt. Az 1044-ben győztes Martell Gottfried hadizsákmányként ragadta el Denise-t nagybátyjától, a Szűz Gottfriedtól, hogy pazarul megjutalmazza egyik emberét, akinek nagy szerepe volt a győzelem kivívásában. Végül pedig Denise tökéletesen eleget tett feleségi kötelességének, ahogy

minden feleségnek kell, és fiút szült, aki majd örökölheti ősei vagyonát és dicső hírnevét. Ezért illette tehát a dicséret, megérdemelte, hogy a család kegyelettel őrizze emlékét.

Az egyházi emberek felmenőikről szóló, írásos forrásokkal alátámasztott emlékezéseiből jól látszik, mit köszönhet a 12. századi férfiak többsége az ősanyáknak. 1170 táján Lambert de Wattrelos Saint-Aubert-de-Cambrai-ban *Évkönyv*et írt. Amint elérkezett 1108-hoz, születési évéhez, elhatározta, hogy elmondja „ki fia-borja". Magáról mesél hát. Hétéves korában hagyta el a szülői házat. Anyai nagybátyja, Mont-Saint-Éloi apátja „kérte az anyját, hogy adja oda neki". Az anyjától kérte, és nem az apjától. A nőtől, aki a méhében hordta, aki a tejével táplálta, akihez sokkal inkább tartozott a gyermek, mint nemzőjéhez. Az anyja határozott, és olyan valakire bízta fiát, aki a saját családjából való volt. Ebből kitűnik, milyen hatalmat adott az anyaság a nőknek: a fiaik által volt hatalmuk. De azt is mutatja a történet, mi erősítette ezt a hatalmat. Ebben a családban az adta az erejét, hogy az összes feleség magasabb rangú volt a férjénél. Lambert visszaemlékezik, hogy a birtok, ahol született, apai nagyanyja öröksége volt; nagyapja, a vagyon nélküli kisebbik testvér, ebbe ült bele. Az édesanyja családja sokkal magasabb rangú volt az apjáénál. A becsületet, mindazt, amire Lambert oly büszke, a kapcsolatokat, amelyek révén egyházi karriert futott be, mindent az anyjának köszönhetett, az ő „édes anyjá"-nak, Gizellának. Gizella „nagyon gazdag" ember lánya volt, akinek tíz fiútestvére veszett oda ugyanabban a csatában. A jokulátorok egy évszázad múltán is a bátorságukról énekeltek. Az apa, mint annyian mások, gazdagságának legalább egy részét minden bizonnyal a feleségének köszönhette. Lambert szerint anyja „igen előkelő flamand nemesi családból" származott, és sok fivére volt. Köztük tizenegy az országban mindenfelé elszórta „a magját", anyja tehát nem vihetett földbirtokot a házasságba, de vitt magával férfi és női szolgákat, és mindenekelőtt az igen nagy tőkét jelentő hírnevét. A nemesség, amivel unokája kérkedik, lényegében ettől a nagyanyjától származik. Anyai ági rokonai közt csakugyan apátokat, apátnőket, tüzes harcosok egész sorát találni, Richard de Furnes-t, aki Guillaume Cliton gróf zászlósa volt, és az axpoeli csatában vesztette életét, az „igen híres lampernesse-i lovagokat", és egy nagybácsit is, aki I. Henrik angol királyért halt meg.

Foigny cisztercita kolostorának apátja, Robert szintén női

ágon származtatja magát Erős Róberttől, a Capetingek alapítójától: anyja Adelaid volt, anyjának anyja Adél, nagyanyjának szintén Adél nevű az anyja, ennek Beatrix nevű anyja Edwige lánya volt, Edwige pedig Capet Hugo lánya. Unokafivére, Guy de Basoche szintén igen jól tudja, honnan származik vérének legjava: asszonyok örökítették át. 1190-ben emlékezteti nővére fiát, hogy *ex materna* királyi és császári vér folyik az ereiben. Királyi, mert Capet Hugo Edwige és lánya, Beatrix, az anyja dédanyja révén volt az őse. Császári, mert az Ottók vére Madarász Henrik egyik lányunokája által van benne, az ő hetedik fokú leszármazottja Adél, az édesanyja anyja, akinek viszont a tizedik felmenője, megint csak női ágon, Judit, Kopasz Károly lánya. Nők, lányok, özvegyek, akiket a családfők családi érdekből vagy bőkezű támogatásként alacsonyabb rangú nemesekhez adtak, mindenfelé továbbadták a királyi vért. E vérnek, Nagy Károly vérének egy része folyik a mi ereinkben, az önökében, talán az enyémben is, de mindenképpen sokkal többünkében, mint azt gondolnánk. Nagyon gyakran házasságon kívüli, futó kapcsolatok örökítették tovább e vért, de olykor a hitvesi ágyban maguk a nemesasszonyok.

A törvényes házastársak között általános volt a nők fölénye. A férfiasságukra mégoly büszke harcosok, akik tartottak a nőktől, s épp ezért megvetették őket, kitüntető figyelemben részesítették nagyanyáikat, dédanyáikat, ezeket a jó és nemes hitvestársakat, akik – erre emlékeztették is őket – nagyban hozzájárultak családjuk dicsőségéhez. Mindezek miatt az egyébként ugyancsak férfi szemléletű genealógiai irodalomban mégis fel lehet fedezni a 12. század néhány nemesasszonyának vonásait. Lássuk tehát, mit árult el nekem ez az irodalom, de kiváltképp annak két ritka emléke. Az egyik a normandiai hercegek nagy dinasztiájáról szól, a másik egy kisebb dinasztiáról, a Guînes grófokéról.

HITVESEK ÉS ÁGYASOK

I. A dicséret genealógiája

Újra Plantagenêt Henrikről kell szólnom, hiszen övé volt Európa legfényesebb udvartartása. Támogatta a lovagi kultúra fejlődését, mert nemcsak az egyházi kultúrával állt szemben, hanem a rivális Capetingek szigorú, szakralitással átitatott udvarával is. Hogy növelje a harcosok és hölgyeik rendszeres összejöveteleinek fényét – meg-megszakítva ezen alkalmakra vég nélküli lovas kalandozásait, előttük mindig hatalmasnak és bőkezűnek mutatkozott –, házában vendégül látta korának legtehetségesebb és legmerészebb írástudóit, akik számos verssel kedveskedtek neki. Kettőben megtalálható a témámhoz keresett adalékok nagy része.

Apja révén Henrik Anjou grófjaitól származott. Anyai ágon, ahogy szinte minden nemes, fényesebb ősökkel büszkélkedhetett. Anyja Hódító Vilmos unokájaként Normandia hercegeinek örököse volt, Rollo vére folyt az ereiben. Plantagenêt Henrik az ő jogaira hivatkozva nagyapja és névadója, I. Henrik király örökségét követelve igényt tartott Anglia trónjára, amelyet 1155-ben meg is szerzett. Ezután a legendás Artúr király utódjának tekintette magát. Normann őseinek méltó emléket kívánt állítani: azt akarta, hogy történetüket abban a dialektusban írják meg, amelyet az asztalánál beszéltek. Benoît de Sainte-Maure nekilátott a munkának.

1165 táján Benoît II. Henriknek ajánlotta (diszkréten dicsőítve feleségét, Eleonórát is) hatalmas verses regényét, a *Roman de Troie*-t („Trója regénye"), amely a hadi eseményekben bővelkedő trójai mondakört dolgozza fel, megénekelve a nemes lovagnak öltöztetett Hektórnak és Akhilleusznak dicső tetteit. A költő azonban, ismerve a közönség ízlését, úgy gondolta, helyes, ha a harci cselekmények hosszú sora közé egy-két nőalakot is beiktat: harcos amazonokat, királynőjükkel, Pentheszileiával, de szerelmeseket is, így a vágytól égő Médeiát, aki kész volt az éjszaka közepén Iaszónnal a nagyteremben találkozni az alvó lovagok között, majd visszahőkölve tettének illetlen-

ségétől, a szobájába csalta, és odaadta magát neki. Helénét is szerepeltette, ahogy Parisz vallomást tesz és szívét adja neki. Az ingatag Briszéisz pedig, elfelejtve Tróilosznak ígért szerelmét, enged Diomédész közeledésének. „Az asszony gyásza rövid életű, egyik szeme sír, a másik nevet... Elég bolond a legokosabb is... Sohasem gondolják, hogy rosszat tesznek. Ki bízik benne, magát csapja be és csalódik." Az alapvetően nőellenes mű szerzője arra is gondot fordított, hogy meghódítsa a nemes asszonyokat és kisasszonyokat: részletesen leírja a ruhákat, palástokat, tükröket, cicomákat és azt, ahogyan a páncéljuktól egy pillanatra megszabaduló előkelő lovagokat felkavarja a szerelem. A regénynek sikere volt. Benoît de Sainte-Maure ettől kezdve elismert tehetségét támogatója szolgálatába állította.

Benoît de Sainte-Maure valójában nem volt otthonos sem Normandiában, sem a hercegi házban. Valószínű, hogy egy idő óta már a herceg király bonyolult családjának közelében élt, de Touraine-ből jött, ahol Plantagenêt apai ősei uralkodtak. Azokat jobban ismerte. Mivel a normann nemzetségek emlékeiből közvetlenül nem meríthetett, Benoît kibővítette és kiegészítette azzal, amit más művekben talált. Ily módon használta fel arcátlanul Wace nem sokkal korábban írt művét. Wace vagy Guace, igazi normann volt, Jersey-ből származott. Régóta bensőséges kapcsolat fűzte a hercegi családhoz. A 11. század elején egyik őse Ördög Róbert kamarása volt, ő maga pedig talán már „olvasó pap", s I. Henrik király házában őrá tartozott az írással kapcsolatos feladat. Mindenesetre 1155-ben, amikor II. Henrik elfoglalta Anglia trónját, Eleonórának ajánlotta *Roman de Brut* című regényét, amely Brutusról, a bretonok mitikus alapítójáról szól. A regény a breton királyok Geoffroi de Monmout által megírt legendás történetéből merít, s Artúr király kalandjait meséli el. Dicséri Artúr király fényűző udvarát, amely Plantagenêt udvarának előképeként odavonzotta Bretagne és Skócia minden lovagját, „a frankokat, a normannokat és az Anjoukat, a flamandokat, a burgundiaiakat és a lotaringiaiakat". Wace a *Roman de Brut* folytatásába – legalábbis ennek tűnik, mert műveinek időrendisége nagyon bizonytalan – komponálta Ru (azaz Rollo), vagyis a normann hercegek történetét. Ő valóban kikérdezte a rokonság tagjait, összegyűjtötte az emlékeket, amelyek nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak a családban, a többit meg könyvekből merítette, és lelkiismeretes történet-

íróként figyelmeztette olvasóit, mikor tér át a szóbeli forrásokról az írásbeliekre.

Wace elsősorban egy latinul írt könyvre támaszkodott, amit Guillaume, a jumièges-i apátság szerzetese 1070–1071-ben dedikált „a jámbor, győzedelmes és igazhitű Vilmosnak, az angolok királyának a legfőbb Király kegyelméből". A *Geste des ducs normands* („A normann hercegek krónikája") hét könyvből áll, egy-egy könyv egy-egy hercegről szól; a Rollónak szentelt II. könyvtől a Vilmosról írt VII. könyvig. A közvetlenül Anglia meghódítása után írt mű a vitatott hatalom legitimitását volt hivatva alátámasztani, ahogy nem sokkal később Matild királyné „bayeux-i hímzett kárpitként" emlegetett kézimunkája nyilvánvalóvá tette Hódító Vilmos jogát, hogy Hitvalló Eduárdot kövesse a királyi méltóságban, de mindenekelőtt azt kellett kimutatnia, hogy a Fattyú Vilmos Normandia egyenes örököse. A VII. könyvnek mintegy a fele ezt bizonygatja. A szerzetes szövege szigorú, tömör, éppoly dísztelen és robusztus, mint az akkoriban épült caeni apátság oszlopai és boltozatai. Különböző másolóműhelyekben számos példányt készítettek belőle: még ma is megvan negyvenöt kézirat. Azok az egyházi emberek, akik folytatták a munkát, hamarosan kiegészítették, még Vilmos herceg életében vagy közvetlenül a halála után. Élisabeth van Houts mutatta ki, miként bővült egyre a könyv 1096 és 1100 között a roueni Saint-Ouen- és a caeni Saint-Étienne-, majd a Saint-Évroul-kolostorban, ahol Orderic Vital 1113 táján átírta a VII. könyvet, számos kiegészítéssel bővítve (minden bizonnyal Wace ezt a változatot használta). Végül pedig a Le Bec-i apátság priorja, Robert de Thorigny, Mont-Saint-Michel jövendő apátja további részletekkel gazdagította. Ettől kezdve a figyelem a hercegi családról áthelyeződött a vidék nemességére, akiket igyekeztek a hercegi családra visszavezetni. Róbert apát a genealógia bolondja volt, éppen a 12. század elején, amikor a családok igyekeztek feleleveníteni őseik emlékét, hogy eleget tegyenek a vérfertőzési ügyekben illetékes egyházi hatóságok követelményeinek.

Jumièges-i Vilmos maga is sokat merített a *Des manières de vivre et des actions des premiers ducs de Normandie* („Az első normann hercegek életmódja és tettei") c. könyvből, amelyet Dudon 1015 és 1026 között fejezett be. Ez a legrégebbi és legnagyszerűbb mű, amit valaha is írtak Franciaországban egy hercegi dinasztia dicsőségére, s ez az alapja annak a műnek,

amelyet Plantagenêt Henrik íratott azon ősei tiszteletére, akikre a legbüszkébb volt. Dudon a saint-quentin-en-vermandois-i káptalani templom kanonokja volt. Valószínűleg Laonban, a püspöki székhely iskolájában tanult – úgyhogy művét Adalbéron püspöknek ajánlja. Hozzá fordul mint mesteréhez, arra kérve, hogy javítsa ki munkáját, és „tekintélyével" szentesítse annak minőségét. Dudon rendkívüli írói képességekkel rendelkezett. Mesterien bánt az akkor népszerű barokkosan bonyolult latinnal, de kedvét lelte a *sapientiá*ban, a szent – vagy ahogy ő írja a „misztikus" – tudományban is, értésre adva, hogy ismerte a görögöt is. Ezzel az ír tudós, Jean Scot követőjének mutatja magát, akinek híre a 9. századi reneszánsz tetőpontján Compiègne-ből, Kopasz Károly császár kápolnájából terjedt el. Könyveit Laonban őrizték. A frankok királya, Capet Hugo uralkodásának kezdetén Dudon szolgálatait azért vette igénybe, mert annak a Karoling nemesi kultúrának volt jeles képviselője, amely az ezredfordulón új erőre kapott a régi frank birodalomban. Capet Hugo őt küldte követként az alsó-szajnai kalózok vezéréhez, Richárdhoz, aki felismerte értékeit és magánál tartotta. Attól kezdve Dudon a herceg bizalmasai közé tartozott, és a herceg „számtalan jótéteményét szolgálatával *(officium)* akarta viszonozni".

Richárd Tengerentúli Lajos király udvarában nevelkedett, ahogy egy századdal korábban Dhuoda fia is, vagy ahogy akkoriban a királyság más nagy családjainak a fiai is. A fiatal vikinget elkápráztatta a frank kultúra ragyogása. Hercegségének utolsó éveiben arra törekedett, hogy újrainduljon a tanulás Normandia püspöki kolostori iskoláiban, elsőként Rouenban, Robert nevű fiánál, aki az ő segítségével lett érsek. Szüksége volt egy olyan jól beszélő és helyesen gondolkodó segítőre, amilyen Alcuin volt Nagy Károly számára. Dudonon kívül senki sem tűnt alkalmasabbnak a feladatra. Dudon azok közé a kanonok közé tartozott, akik, mint ahogy könyvében maga írja, irányították a „világi rend" vezetőit, oktatták őket, különösképpen a nyelv művészetére. A könyv, amelynek megírására Richárd kérte fel 994-ben, részben nevelő célzatú retorikai kézikönyv verselési gyakorlatokkal, a szép fogalmazás elsajátítására szolgáló példákkal, mint amilyen a bevezetőben Róbert érseknek ajánlott két költemény.

Amikor Richárd azt kérte tőle, hogy elődeinek életmódjáról és dicső tetteiről írjon, Rollótól kezdve, „aki helyreállította a

rendet a hercegségben", mindenekelőtt azt várta tőle, hogy megírja, miként jutottak el a skandináv bandavezérek a civilizáció legkifinomultabb formáiig. A herceg ősei indították el és folytatták ezt a civilizációs folyamatot. Erre emlékeztetni, tevékenységüket magasztalni, emléküket dicsőíteni kellett. Dudon olyan helyzetben volt, mint Benoît de Sainte-Maure. Ő sem tartozott a családhoz, nem volt tehát a hagyomány letéteményese. Mint idegennek azoktól kellett tudakozódnia, akik származásuk révén őrizték az ősök emlékét. A legtöbb felvilágosítást Ivry grófjától, Richárd testvérétől, Raoultól kapta, aki annak a „beszámolónak" a szerzője, amelyre maga a mű épül. Jumièges-i Vilmos ezt megerősíti: „Dudon *Historiá*ját használtam, aki Raoul gróftól kapta hozzá az anyagot." Az a körülmény, hogy az anyag közvetlenül a nemzetség egy tagjától származott, kezeskedett a mű szavahihetőségéért. Ugyanakkor Dudon Benoît-hoz vagy Wace-hez hasonlóan néhány könyvből is szerzett kiegészítő információkat. Frank könyvekből, a Saint-Bertin- és a Saint-Vaast-kolostorok évkönyveiből és a reimsi Flodoard *Történetei*ből. De egy olyan művet is felhasznált, amely a hercegi családon belül keletkezett: Hosszúkardú Vilmos siratóénekét. E rövid szöveg azért érdemel figyelmet, mert megtudni belőle, hogy a 10. század végén a nagy hercegi családok néha ünnepelték a halottaikat. Ez a Vilmos, Richárd apja, épp békét kötött Flandria grófjával, amikor az meggyilkoltatta fogdmegjeivel. A rettenetes bűntény áldozatát, Vilmost mártírként tisztelték a rokonai és hűbéresei, és ahogy a szentek, az ő tiszteletére is megírták élete „legendáját". Írásban rögzítették a *planctus*t, azt a siratóéneket, amelyet a sírjánál énekeltek. Ebből nőtt ki a családi irodalom. Ez ihlette meg Dudont, hogy ő is elmesélje e szerencsétlen hős „életét, tetteit és győzelmét" „abból a célból, hogy e történettel segítsen másokat, de különösen az utódokat, a Vilmos nemzetségéből valókat, hogy eljussanak az égi örömökig". Az egész mű erre az életrajzra épül.

Egy barbár normann vezér, Hastings alakjának felidézésével kezdődik. Vajon élt egyáltalán? Mindenesetre nem az ősök közül való. Valószínűleg kitalált alak, akinek pusztításai káoszba döntötték az országot. A történet elején fontos volt bemutatni a lerombolt, kifosztott országot, amely olyan kietlen, amilyen a világ teremtésekor volt, s ez után az első három herceg, Rollo, Vilmos és Richárd türelmes építőmunkáját. Abból, ahogy Dudon felhasználja a siratóéneket, ahogyan átírja ezt a történetet,

helyreigazítja, kevéssé törődve a történeti igazsággal, de ügyelve arra, hogy azt mutassa fel, amit ura elvárt tőle, világosan kitűnik, mi volt a cél: magasztalni azt a sikert, hogy az északról jött barbárok politikailag és kulturálisan fokról fokra beilleszkedtek a latin kereszténységbe, úgy, ahogy azt a frank királyok elképzelték.

I. Richárd nem érte meg a könyv elkészültét. Fiának adta át Dudon a kész művet. Aki nem határozott ellensége e kor írásmódjának, szépnek találja. A pozitivista történészek megvetették és most is megvetik, maró gúnnyal illetik a képzelgő és manipuláló Dudont. Én egészen kivételes értékű dokumentumnak tartom. Jómagam is pozitivista vagyok, de a magam módján. Szerintem a „tényleges" nem az „apró, igaz tények" valóságában van; magát a valóságot, tudom jól, sohasem ragadhatom meg. A „tényleges" az a konkrét tárgy, az a szöveg, amely őrzi a menthetetlenül elveszett gesztusok, szavak visszhangját és visszfényét. Számomra a tanú a fontos, az a kép, amelyet egy szerfölött intelligens ember adott a múltról, az, hogy mit felejtett ki, mit hallgatott el, miként bánik az emlékkel, hogy ahhoz igazítsa, amit gondol, amit igaznak hisz, igazságosnak hisz, amit igaznak és igazságosnak akarnak vélni azok, akik hallgatnak rá. Amikor Dudon Hosszúkardú Vilmos vagy Richárd anyjáról beszél, talán nem a pontos igazságot mondja el. Ezzel tisztában vagyok. Mégis nagyon figyelek a szavára, mert megtudom belőle, hogyan képzelték el az ősöket abban a hercegi udvarban, amely az ezredik évre lassanként kiemelkedett a barbárságból.

Annál is inkább figyelemre méltó a könyv, mivel közel két évszázadon át használták, magyarázták és felhasználták. Mindenekelőtt latin prózaként Normandia zord kolostorainak a szerzetesei. Aztán egy vidám udvarban ófrancia nyelvű versekbe ültették az udvarnál élő klerikusok a lovagok okulására és szórakoztatására. Ily módon egymásra épülő rétegekben jut el hozzánk az emlékezet, és rendkívüli szerencse, hogy hosszú időn át követhetjük, miként alakult a férfiak gondolkodásában azoknak a nőknek a képe, akikkel Normandia első hercegei megosztották az ágyukat.

II. A nők által keltett zavar

A nők valójában igen kis szerepet játszanak e történetben, amely a lassanként lecsendesedő harcosokról szól. Mindig a háttérben vannak, játékszerek a durva férfiak kezében. Amikor a „kegyetlen" Hastings hordái mindent elpusztítva lerohanták Neustriát, a katonák megfutamítása után, a szegényekre, a gyámoltalanokra, az egyházi emberekre és a nőkre vetették magukat. Dudon szerint minden hajadont hitvány módon megbecstelenítettek, és minden asszonyt elraboltak. A győztes vezérek pedig elvették a legyőzöttek feleségét: ők jelentették a zsákmány legértékesebb, legélvezetesebb részét. A vezéreknek azonban kárpótolni kellett fegyvertársaikat, ahogy később a dán Knút tette. Ő ugyanis London bevétele után magának tartotta meg Ethelred király özvegyét, és „cserébe annyi aranyat és ezüstöt adott seregének, amennyit a nő nyomott". Előfordult néha, hogy a nők szembe mertek szállni a férfiúi erőszakkal. Jumièges-i Vilmos mellékesen szót ejt a harcos coutances-i nőkről, akikről azt mesélték, hogy egy nap korsóval ütötték le tagbaszakadt támadóikat, a Normandiát fosztogató angolokat. A testi vonzerejét hősiességgel tetéző harcos nő víziója gyakran kísértett a lovagok álmaiban. Épp ezért Wace és Benoît kidomborították e „büszke és vad" nők hőstetteit. De úgy ítélték meg, helyes, ha kifejezésre juttatják véleményüket, hogy e harciasság furcsa, sőt megbotránkoztató és felforgató. Megzavarja a dolgok rendjét. Mintha „eltévelyedett nők volnának". Az eltévelyedés bizonyítéka, hogy kócos, lobogó hajjal lehetett látni őket, mint abban az időben az örömlányokat. A hosszú, csábító hajzat ugyanis a női vonzerő jelképe volt, a férfiak által jól ismert, nyugtalanító erőé, amit, úgy éreztek, kötelesek elfojtani. A rendezett életű szűzlányok haja szabadon loboghatott a szélben. De az úrasszonyoknak ügyelniük kellett, nehogy az övökéből bármi is kilátszódjék. Fejkendővel fogták le és takarták el, mintegy jelképezve saját elzártságukat, azt, hogy ki vannak szolgáltatva a férj hatalmának. A férfiak rettegtek a gondolattól, hogy kibontott hajjal, fegyverrel a kézben lássák hitvesüket.

A 12. század közepén sokkal több szerep jut a nőknek azoknak az elbeszélőknek a történeteiben, akiknek Plantagenêt Henrik udvarának szórakoztatása volt a feladata. Elődeikhez hasonlóan ők is azt sugallják, hogy a nők sorsa, hogy elvegyék őket, hogy a férfi vágy tárgyai legyenek. De figyelmeztetnek, hogy

ezt a vágyat ezentúl meg kell fékezni. Nőrablás helyett hódítás a divat. A nők szerepet kapnak a szerelmi játékban. Ezért is jelennek meg abban a három kis elbeszélésben, amelyeket Wace bevett a regényébe. Azok az írók, akiknek művéből merített, igen vázlatos képet festenek I. Richárdról. Ő kiegészíti ezt néhány részlettel, amelyek szájhagyomány útján maradtak fenn e távoli ősről a családban. Figyelmeztet, hogy amit mond, annak bizonytalan az eredete,

többektől hallottam,
s ők maguk is csak hallották,
de gyakran nemtörődömségből,
lustaságból, tudatlanságból,
sok dicső tett vár még megírásra.

Vannak azonban olyan dolgok, amelyeket szántszándékkal elhallgattak:

a bűn miatt, amit a herceg elkövetett,
amikor megölte a lovagot,
ezt le nem írták,
de az apák elmondták fiaiknak.

Ezek a történetek a jó herceg erényeit voltak hivatva illusztrálni, legfőképpen a bölcsességét. Az elsőben Richárd új Salamonként bölcs ítéletet hoz egy igencsak köznapi ügyben. A Saint-Ouen-kolostor egyik szerzetese Rouenban meglátott egy nemesasszonyt az utcán, aki felkeltette vágyát.

...Megtetszett neki,
s csudamód megkívánta,
bele is halna, ha
nem lelhetné örömét benne.

Megszólította a hölgyet, s rázúdította mondandóját. A játék a szabályoknak megfelelően, szóáradattal kezdődött.

Annyit beszélt, annyit ígért a hölgynek,
hogy az légyottra hívta:
jöjjön éjjel a palotába.

A találkára igyekezvén az udvarló szerzetesnek a sötétben egy pallón kellett átkelnie a víz fölött. De az keskeny volt és mozgott. A szerzetes leesett, és a vízbe fulladt. Emiatt vita kerekedett az angyal és az ördög között: kié legyen most a lelke? Az angyal magának szeretné, mert a szerzetes nem követte el a bűnt. Ki tudja, nem visszakozott-e volna az elhunyt az utolsó pillanatban? Igazságos-e örök kárhozatra ítélni valakit „egyetlen őrült gondolatért és egy kis szeszélyért"? Az egyházban éppen akkor munkálkodtak a bűnbánat szentségének kidolgozásán. A vitatkozó felek nem tudták eldönteni a kérdést, hol is kezdődik a bűn? Ki valójában a felelős? Végül a herceget kérték fel döntőbírónak. Ott volt a közelben, a szobájában virrasztott, ahogy a felelősségteljes uralkodók szoktak, miközben alattvalóik alszanak. Úgy ítélkezett, hogy fel kell támasztani a vádlottat. Tegyék vissza a pallóra. Ha az első lépést visszafelé teszi meg, megmenekül. S megtörtént a csoda. A bűnös megúszta a poklot. Bűnbánata jeléül, reggel, még csuromvizesen be kellett vallania bűneit. A második példázatban Richárd kóbor lovagként tűnik fel. Egyedül, messzire elkalandozik az udvartól, veszedelmes vidékekre – az Oroszlánerdő kellős közepébe –, a regényekben itt a lovagok általában különös dolgokkal találkoznak. Richárd észreveszi, hogy a távolban, a hangafű közt egy lovag és egy szűzlány fekszik, mindkettő természetfelettien szép: „Soha sem látott még együtt ilyen szép párt." Akárcsak Trisztán és Izolda. Nem ismeri őket. A herceg közeledtére a lovag feláll, és – rejtélyes a reakciója, de hát a lovagregények mesés világában vagyunk – megöli a lányt. Richárd egy kardcsapással nyomban agyonüti. Persze az igazság nevében cselekedett, amikor megbosszulta a meggyalázott nőt, de Richárd mégiscsak szertelenül viselkedett: uralkodnia kellett volna magán. Ez volt a vétke, a „bűn", amiről addig még senki sem mert írni. Az utolsó történet hőse nem Richárd, hanem egyik vadásza, a nép egyszerű fia. A helyszín ugyanaz, a vad természet, zord erdő, a csodák világa.

A három történet összefügg. Mindhárom az udvari szerelem erkölcsét tanítva azt mutatja meg, miként kell viselkedni a nőkkel. Ennek az erkölcsnek a követelményei a szerint változnak, hogy a három rend közül melyikhez tartozik a férfi. Az első történet főszereplője szerzetes, akinek nem lenne szabad nőkkel szóba állnia. A másodiké lovag, neki szabad szeretni, de csak diszkréten: titokban tartva a nevét, meg a kedveseét is,

minden kockázatot vállalva, nehogy „meggyalázzák", megbecstelenítsék; illő hosszú ideig uralkodnia a vágyán, ezért fekszik a kedvese mellett úgy, hogy kettőjük közt a kard jelzi a határt, amelyet nem szabad átlépni. A lány illeti: ő nem vetette le fejkendőjét, nem bontotta ki a haját. Végül pedig tilos a lovagoknak erőszakoskodni a nemes hölgyekkel, vagy kardot rántani. Ezt torolja meg Richárd, túl szigorúan. Az utolsó férfi szereplő a harmadik rendhez tartozik. Ez az egyszerű ember munkáját végezvén az erdőszélen felver egy álomszép vadat, s egy nagyon csinos lányra lel. Kikezd vele, de paraszti természetéből adódóan durván, erőszakosan. Sebtében erőszakkal magáévá teszi, ahogy a lovagok a pásztorlányokat. Ekkor a tündér, mert a lány bizony az, megragadja, és csodás módon a levegőbe röpíti. Az ember büntetésül szégyenszemre ott marad egy fa tetején. Mert – származásának megfelelően – úgy szeretkezik, mint az állatok, de túl magasra tört, meg kellett volna elégednie egy vele hasonló rangú nővel, egy parasztlánnyal.

E három történet a helyes női magatartást is érinti. A magas rangú hölgyek – a szóhasználatból kiderül, hogy kizárólag róluk van szó: *dame* (nemesasszony"), *demoiselle* (nemesi származású kisasszony, asszony), *pucelle* (szűzlány) – csak a lovagok udvarlását fogadhatják, akik kötelesek voltak velük az udvarban – mindenekelőtt Plantagenêt Henrik udvarában – kialakult rituálénak megfelelően viselkedni. A környezete emlékeiből összegyűjtött anyagot Wace a saját ízlése szerint adja elő – épp az előadásmód, az elrendezés érzékelteti a 12. századi gondolkodásmódot, hogyan is vélekedtek a korabeli férfiak a nőkről. A nők természettől fogva gyengék, ezért különösképpen védeni kell őket. „A nőnek mindenhol béke kell" – ilyen megfogalmazásokat találunk a nőkkel kapcsolatban Dudon korában a harcosokra kényszerített első békeeskük szövegében. A nők csak férfi kísérettel hagyhatták el a házat, különben szabad prédává váltak: a 12. század szóhasználatával „nem remélt örökség". Ilyen volt az a lány is, akit a vadász megerőszakolt: „Mit csinált egyedül az erdőben?" Prostituált volt? Vagy talán tündér? Mindenesetre szerencsétlen. Mert egyedül, férfi támasz nélkül, a nemes asszony vagy kisasszony, a szűzlány nemcsak annak a veszélynek van kitéve, hogy megerőszakolják, hanem ki van szolgáltatva saját magának, rossz hajlamainak is, mert szerelmi játékszerként elkerülhetetlenül paráznaságba esik. A tündér az erdőszélen bujkálva egy férfi felbukkanását leste,

hogy örömét lelje. A nő könnyű zsákmány, el lehet szédíteni csevegéssel, és akkor könnyen megszerezhető („nincs akadály"), de épp ezért csapdát jelent, amelyben elbukik a férfi, akit bájaival, cicomáival, lobogó haja ellenállhatatlan vonzerejével elcsábít. Minden férfinak, bármilyen rangú legyen is, a csábító és veszedelmes nő az öröm forrása és a kárhozat okozója. Richárd herceg egyik legfőbb szerepében mutatkozik itt be. Azokhoz a hercegekhez hasonlóan, akiket Isten felruházott az ítélkezés és büntetés hatalmával, az ő küldetése is az, hogy megfékezze a zűrzavart, amit a nők jelenléte kelt. Házában, ahol különböző rangú, mind a három rendet képviselő férfiak éltek együtt, és abban a hatalmas házban, amely az általa vezetett hercegséget jelképezi, elsőrendű feladata a szexualitás szabályozása volt. A normandiai hercegek emlékét megörökítő minden írás erre utal.

*

Dudonnak azt kellett bemutatnia, miként váltak civilizáltakká a normannok egy évszázad alatt. Mit jelentett a civilizáció? Mindenekelőtt a kereszténységet, majd azoknak az elveknek a tiszteletben tartását, amelyek biztosították a társadalmi rend kiegyensúlyozott újratermelődését. Ez a férfiak számára a nőkön való osztozás szabályozott módját jelentette. Ezért emeli ki az első oldalakon a saint-quentini kanonok a testi kapcsolatok összevisszaságát, leírva a visszataszító, primitív kicsapongást, amit megkeresztelkedésük után a viking vezéreknek lassanként sikerült megfékezniük. „Ezek az emberek – mondja Dudon a skandináv pogányokról szólva – mértéktelen vágytól égtek, mindegyikük több nőt mocskolt be gyalázatos egybekeléssel." „E visszataszító és törvénytelen egyesülésben számtalan utódot nemzettek". A poligámia, s az annak következtében született túl sok utód, a fiatal férfiak túl nagy száma már önmagában is a garázdálkodás melegágya. Dudon világosan látja, hogy a kor egyik legártalmasabb és magából a társadalom szerkezetéből fakadó betegsége a fiatal, nőtlen lovagok bandái által teremtett zűrzavar. Mindezt a 9. század végére vetítve úgy képzeli el, hogy a fiatal lovagok, akiket *milites*nek, azaz katonáknak nevez, csapatokba verődve szüntelenül csatároznak egymással, sőt még az öregeket, „apjukat és nagybátyjukat" is megtámadják. Ez maga a garázdaság. A skandináv társadalom úgy segített ezen, hogy rendszeresen kiutasította a fiatalokat. A „régi

rítusok" szerint eltávolították, a szomszédos országokba küldték őket pusztítani – úgy, ahogy Dudon kortárs hadvezérei minden tavasszal magukkal vitték a zavarkeltő fiatalokat a hercegségeket egymástól elválasztó határterületekre *(marches)*, a műveletlenül hagyott, vad mezsgyékre, hogy ott vezessék le féktelen indulataikat a nem sokkal később lovagi tornának nevezett katonai játékokban. Az ezredik év történetírója jól látta, hogy a zavarkeltőknek az országból időnként történő kiűzése vezetett keresztény földön a viking-norvég kalandozásokhoz. Az elszabadult erőszak első áldozatai természetesen a nők voltak, a bujaság tüzétől égő kalózok szabad prédájaként. Hódító Vilmos egyik életrajzírója, a poitiers-i Guillaume, Jumièges-i Vilmos korában ugyancsak azt mondja, hogy a kulturálatlanság egyik legvilágosabb jele a férfiak érzéki kicsapongása, és Sallustiusnak Jugurtha mórjaival kapcsolatban használt szavaival ítéli el Armorica bátor breton harcosait, akik állandó, veszélyes támadásaikkal fenyegették a normannokat: „Ebben az országban – írja – egyetlen lovag ötvenet nemz, mert áthágva az isteni törvényt és a szemérmesség szabályait, tíz vagy még több asszonya van."

Lehet, hogy Fattyú Vilmos társai titokban irigyelték őket. Dudon leírását az északiak bujaságáról Jumièges-i Vilmos természetesen lerövidítette, de fél évszázaddal később, Wace és Benoît de Saint-Maure kibővítették közönségükre, a nőket hajszoló, féktelen férfiakra gondolva, és le tudták kötni figyelmüket azzal, hogy bemutatták, milyenek voltak távoli őseik:

oly buják és oly forróvérűek,
oly vágyakozók és oly hevesek,
hogy minden nő az övék lett és közös tulajdon

Minden szabály felrúgása, fékevesztett tivornyázás, a nemek förtelmes csoportos keveredése volt ez: a 12. században általános vélemény volt, hogy ezeket a szörnyűségeket az ördög cimborái, a söpredékből való zsoldos katonák, az eretnekek és a törvényen kívüliek művelték.

Kevésnek van oly kedvese,
hogy ne lenne több más is mellette,
Amikor így egymással
szégyenteljesen keverednek,

betartható törvények
és illendő szokások nélkül
nem tudja a fiú, ki az apja,
se azt, ki nővére vagy bátyja.

Kettős visszhang ez, egyrészt a prédikációké, amelyek a házasságon kívüli kapcsolatok rokonsági viszonyokat összekuszáló, vészes következményeit leplezik le, másrészt azoké a lovagregényeké, amelyeknek felmenőit nem ismerő hőse a kor nemességének a vérfertőzéstől és törvénytelenségtől való félelmét, rémlátomásait illusztrálta.

Ebben a zűrzavarban lépett színre Rollo. Ő maga is „ifjú" volt, nőrabló kalandor. „Férfias erénytől" fűtött, tomboló suhancok csoportjának élén tört rá Angliára. De Isten kiválasztotta, irányította, biztatta, s ő vezette a Csatornán túlra, abba a „tartományba, amelyet neki adott". Rollo élt az isteni kegyelemmel. E kifosztott országnak biztonságot s jólétet adott. Mert levetette a pogányságot, vagyis a barbárságot. 911-ben Együgyű Károly király beleegyezett, hogy Neustria egy része azzal a feltétellel kerüljön az ő fennhatósága alá, hogy felveszi a kereszténységet. A keresztség újjászületés. A keresztvíz által újjászületett agresszorból oltalmazó lett. A civilizáció terjesztője.

A megkeresztelkedését követő hét napon kizárólag az egyházzal foglalkozott. Megerősítette az egyház szervezetét, újraépíttette a három székesegyházat, a rouenit, a bayeux-it és az évreux-it, a három kolostort, Mont-Saint-Michelt, Saint-Ouent és Jumièges-t, adományokkal támogatta Saint-Denis-t, azt az apátságot, amelynek az ő keresztapja, a francia herceg volt a pártfogója. A nyolcadik napon, levetvén az újonnan megtértek fehér öltözékét, a világi dolgok felé fordult, és megházasodott: házasság és civilizáció együtt jár. Míg a békekötés előtt neki ígért lányt – Károly király saját lányát – az ágyába hozták; falakkal kezdte körülvenni a városokat, biztonságot ígérve az ország lakóinak, „mérőfonállal" mérte ki a földeket, amelyeket a barátainak adományozott, „végre szilárd törvényeket és jogokat rendelt el". Nincs több erőszak, különösképpen pedig nemi erőszak. Vállalva a házastársi köteléket, Rollo példát mutatott. Dudon az ő példájával annak ad hangot, ahogyan ura, I. Richárd, a mesterei, a Francia Királyság püspökei, a laoni Adalbéron, vagy a cambrai-i Gérard akarták megállítani azokat az eltévelyedéseket, amelyeket a királyi hatalom hirtelen ösz-

szeomlása váltott ki. Rollónak tulajdonítva az akkor példaként emlegetett normandiai béke megalapozását, amit Raoul Glaber burgundiai szerzetes néhány évvel később annyira dicsőített, Dudon szorosan összekapcsolja a politikai újjáépítést a házastársi fegyelem bevezetésével. A káoszból való kijutás, a zűrzavar megszüntetése, a földbirtok előtérbe kerülése magában foglalta a nőkkel való kapcsolatok szigorú ellenőrzését, és azt, hogy a nemi élet a feleségükért felelős férfiak által keményen kézben tartott, rendezett családon belülre korlátozódjék. Dudon kis történettel szemlélteti mondanivalóját.

A helyreállított biztonság jelképeként a herceg megtiltotta, hogy behozzák az ekét a földekről, ott kellett hagyni a mezőn. Egy földműves az ekét a mezőn hagyva, hazament ebédelni. Mint sok más asszony, az övé is gonosz volt: eltulajdonította az igát, az ekevasat és a csoroszlyát. A paraszt panaszt tett a hercegnél, aki kártalanította, és elrendelte a faluban a nyomozást. Jézus Krisztus nevében tűzpróbához, istenítélethez folyamodtak, de sikertelenül. Az újonnan megkeresztelt Rollo nyugtalankodott, és a püspökhöz fordult: „Ha a keresztények istene mindent lát, miért nem leplezi le a bűnöst?" Amikor kivallatták a parasztot, elmondta, hogy egyedül a felesége tudhatta, hol az eke. Elfogták az asszonyt, megvesszőzték, mire az vallott. (Ez az elbeszélés egyébként azt is elárulja, hogy csak a férfiakat vetették alá a tűzpróbának: a nőknek, akárcsak az állatoknak, semmi közük nem volt a közügyekhez, csak tárgyak voltak, akár egy bútordarab.) Akkor a herceg azt kérdezte a paraszttól: „Tudtad, hogy a feleséged a tolvaj? Megérdemled a halált, éspedig két okból: feleségednek te vagy a feje (ezek Pál apostol szavai), figyelned kellett volna, megakadályozni, hogy ártson. Ha a házasságban nem a férfi kezében van a kormányrúd, minden balul üt ki. Ráadásul, fel kellett volna jelentened, át kellett volna adnod a nép ítéletének, a cinkosa vagy." Az asszonyt és férjét felakasztották. Az ítélet kemény volt, olyan szigorú, hogy Jumièges-i Vilmos néhány évvel később enyhébbnek tüntette fel. Szerinte csak a feleséget büntették meg. Kiszúrták a szemét.

III. A nemesasszonyok

A társadalmi béke záloga tehát a házasság volt. De milyen házasság? Mert többféle is volt. Amikor Richárd, Rollo unokája kiskorúsága idején Tengerentúli Lajos elfoglalta Normandiát, a

frankok úgy vélekedtek, hogy ebben az idegen, barbár országban a házasságkötés módja helytelen, úgyhogy kedvük szerint elvehetik a skandinávok feleségeit. Persze már nem úgy viselkedtek, mint Hastings társai, nem rohanták le őket, hogy kielégítsék vágyukat, hanem vezérüktől várták, hogy nekik adja őket. A királyt zaklatták kíséretének fiatal harcosai *(tirones)*. „Hosszú ideig szolgáltunk téged, mondták, de italon és ételen kívül még semmit sem kaptunk tőled, ami kielégített volna. Azt kérjük, űzd ki a normannokat, vagy irtsd ki őket. Akkor nekünk adod majd a feleségeiket és mindazt, ami az övék." Az asszonyt és vele együtt a földet. Az egyik igénylő a dán Bernard asszonyára vetett szemet, aki nagyon szép volt, de ami ennél is lényegesebb, Bernard nagyon gazdag volt.

Megjegyzem, Jumièges-i Vilmos, szerzetes lévén, kihagyta ezt az epizódot, míg Wace és Benoît hosszan időztek mellette. Amikor a király engedett a kérésnek, és odaígérte „a dán feleségét", Wace szerint „a többiek is akarták a magukét, és felkutatták az egész vidéket a szép lányokért", Lajos pedig biztosította őket, hogy megkapják, amit akarnak: nem volt hiány előkelő származású hölgyekben. A nők azonban nem adták magukat olyan könnyen, és „ijedtségükben" fellázadtak a hódítók ellen, mégpedig sikerrel. A dán Bernard megtarthatta feleségét. Érdekes, hogyan részletezi az asszony férfi vágyat élesztő szépségét Benoît de Sainte-Maure. Dudon csak egy szót mond vele kapcsolatban: *perpulchra*, „rendkívül szép", ebből Benoît tizenöt verssort alkot, részletezve és magasztalva bőrének üdeségét, a szája finom vonalát, szeme ragyogását. „Egy se volt, aki láttára ne akarta volna mezítelenül karjaiban tartani és a magáévá tenni."

Benoît, mint Wace, tudja, miről álmodnak a *bacheliers*-k, a nőtlen lovagok, a legfigyelmesebb hallgatói. Két dolgot akarnak: élvezetet és letelepedést, asszonyt és földet. Ura, Plantagenêt Henrik kihasználta ezt a helyzetet, hogy hatalmát megerősítse felettük. Ügyelt, hogy mindig legyen kéznél bőséges kínálat szigorú felügyelet alatt őrzött eladó lányokból, akiknek többsége hűbéreseinek lánya vagy özvegye. Udvarának fiataljai utánuk sóvárogtak. Hogy elnyerjék valamelyikük kezét, uruk iránt igen készségesnek mutatkoztak. A jövendő nemesasszonyok igen értékes áruk voltak: barátságokat, nyugalmat lehetett venni értük. A jóságos nagyúr nőket osztogatva szakított el a *juvenes* közül néhányat a duhaj lovagok bandájától, meg-

házasította, senioresszé tette őket, higgadt, kiegyensúlyozott emberekké. Ily módon azáltal, hogy a nőket a házasság révén megfelelő céllal vették igénybe, lassanként csakugyan megszűntek a zűrzavar okai a 12. század Franciaországában.

A nők hosszú idők óta az államok közti egyensúly biztosítékai is voltak. A hercegek és a nemzetek között a lányok adásvétele révén jött ugyanis létre a béke, a *pacifica conversatio*. Hosszúkardú Vilmos idején, aki Rollo fia és utódja volt, azért gyorsult fel Normandia beilleszkedése a keresztény kultúrába és egyúttal a frank politika egészébe, mert édesanyja megkeresztelt frank volt, az ő révén pedig „frank rokonsággal" rendelkezett, és mert nővérét is egy frankhoz, Poitiers grófjához adta feleségül, ő maga pedig a frank vermandois-i Hugó lányát vette el. Dudon szerint ezek a frigyek a határerdők kellős közepén köttettek, ahol az eskük és összeölelkezések által egyesült s egy időre kibékült hadvezérek együtt hajtották a nagyvadat. Fél évszázaddal később, kölcsönös házasság révén Normandia egyesült Bretagne-nyal. Jumièges-i Vilmos szerint Gottfried breton gróf II. Richárd „barátsága és segítsége" után áhítozott. Nagy lovas kísérettel ment az udvarába. Richárd marasztalta egy ideig, hogy dicsekedhessen fényűzésével, meg „hatalma pompájával". „Nem lenne-e köztük még szorosabb a kapocs" kérdezte Gottfried, ha feleségül venné Richárd húgát, aki „szép testű szűzlány és bájosan tiszta erkölcsű". A herceg tanácsot kért az ország nagyuraitól, és a húgát „keresztény módra hozzáadta". Majd nem sokkal ezután követe által kifejezésre juttatta óhaját, hogy szeretné feleségül venni Gottfried húgát. A találkozás a két fejedelemség határán, Mont-Saint-Michelen történt, ahol Richárd választottját „a neki járó tisztelettel fogadta, és törvényes módon egybekelt vele". Richárdnak három lánya született, az egyiket Burgundia, a másikat a flamandok grófjához adta, majd sógora korai halála után mint két árvájának anyai nagybátyja védelme alá vette Bretagne-t.

A béke fenntartása volt az egyik ok, amiért a hercegségek urainak feleséget kellett keresniük. A legerősebb érv mégis az volt, hogy a házasságra lépés kötelességük volt a dinasztia fennmaradása érdekében. Ez derül ki abból, amit Dudon mesél Hosszúkardú Vilmossal kapcsolatban. Említettem, hogy mártírként, szentként emlékeztek rá a családban. Azt mesélték, hogy már gyermekként a lelki tökéletességre törekedett. „Jézus Krisztusnak szentelte ifjúságát", és arról álmodott, hogy szer-

zetes lesz. „Az volt a szándéka, hogy eleget tesz a szüzességi fogadalomnak. Lemondott az utódnemzés öröméről." Ezzel elmulasztotta hercegi kötelességét. Dudon ezért megfeddi, Márton, Jumièges apátja által: Vilmosnak le kell mondania a „megtérésről", hogy más rendbe lép, az a fontos, hogy abban az *ordóban* maradjon, ahova Isten helyezte. Az országnak szüksége van egy katonára, aki megvédi a pogányokkal és a gonoszokkal szemben, és szüksége van egy világi emberre, akit azért hatalmaztak fel és bátorítottak a házaséletre, hogy világra jöjjön az örökös. Vilmos hajlandó volt megnősülni, engedve népe kérésének és a főurak buzdításának: „Vond vissza a fogadalmad! Neked és nekünk szükségünk van arra, hogy magodból nagyszerű herceg szülessék, szükségünk van a magodra." Ez a nemzetségi törvény szava. Szigorú törvény olyan vezérek számára, akik nemigen kedvelték a nőkkel való érintkezést. Nem mintha szentek akartak volna lenni, hanem mert a fiúkat kedvelték – a katonáskodás hosszú évei következtében. Ez történt I. Henrikkel és unokájával, VI. Lajossal a francia királyok nemzetségében, Vörös Vilmossal és Oroszlánszívű Richárddal az angol királyok nemzetségében. Valois Szent Simon esetében ez a viszolygás a szüzesség vállalásának álcáját öltötte. Ő kitartott, a többiek megházasodtak. Ezt kívánta a dinasztikus erkölcs.

Normandia első hercegei mind a hárman engedelmesen törvényes házasságot kötöttek. Amikor Együgyű Károly békét kötött Rollóval, lányát Gizellát – a tudósok nem tudják, Dudon találta-e ki az alakot, vagy legalábbis a nevet; a szövegek közt kutatva csak egy Gizellát találtak, de ő nem lehetett, mert akkor még csecsemő volt; nem gondoltak rá, hogy abban a korban a lányokat akár kiskorukban férjhez adták – egy frank érseknek adták át „az eskü és a szövetségi kötelék biztosítékaként". Az érsek a következőképp szólt a vikingek vezéréhez: „Vedd feleségül... ezen egyesülés által utódnak fogsz örvendeni, és örökké tiéd lesz a tartomány." Nem lehet ennél egyszerűbben kifejezni, mit jelentett a házasság a rokoni kapcsolatok nélküli kalandoroknak: egy dinasztia meggyökeresedését egy területen. Társai is azt tanácsolták Rollónak, hogy vegye el a lányt és vele Normandiát, mindkettő szép és ígéretes. Jumièges-i Vilmos úgy gondolta, jó, ha biztosítja az olvasót, hogy a férj hitvesét „keresztény módra vezette ágyába az egyesülésre". Dudon viszont semmit sem szól az esküvőről.

Amikor Hosszúkardú Vilmos húga, akit Poitiers grófjához

adtak, Rouenból Poitiers-ba ment az őt kísérő menet, a pompásan felszerszámozott lovak, a hozományként vitt „esküvői vagyon", a férfi és női rabszolgák, az ékszerekkel, selyemmel és bizsukkal megrakott ládák, minden a menyasszony bátyjának gazdagságát, a hercegi pompát mutatta, végig az úton, egészen a nagyteremig, ahol a menyasszonyt fogadták. Amikor nem sokkal ezután Vilmos is megházasodott, és már nem ő adta, hanem ő vette el az illető hölgyet, akkor is ő volt domináns helyzetben. Dudon szerint nem ő tette meg az első lépést, őt kérték meg. A nagyhatalmú Hugues de Vermandois szeme akadt meg rajta, mert „lelki és testi erényei és dicső tettei által ragyogott az egész kereszténységben". Felajánlotta hát a lányát. A herceg érte ment, magával vitte, de itt az elbeszélés nem tér ki a hozományra, a menyasszony értékére, hanem a férfiakról szól, a nőrablást eljátszó vágtató lovasokról. Számomra mindebből azonban nem a pazar leírások fontosak, hanem az a meglepő tény, hogy Dudon egyetlen egyszer sem nevezi meg a menyasszonyt, akitől azt várták, hogy a normannok vezérét utóddal ajándékozza meg. Mintha személye – noha Nagy Károly ivadéka volt – semmit sem jelentett volna az ősökre való emlékezésben.

Dudon a mű megrendelőjének, I. Richárdnak természetesen megnevezi a hitvesét. Emma Nagy Hugó, frank hercegnek volt a lánya. A történetíró Emma férjhez adását egyértelműen politikai tettnek mondja. A kezdeményező Hugó volt. Minthogy Richárd apja már nem élt, először a fiú anyai nagybátyját, Bernard de Senlis-t kérve fel a házasságközvetítésre. Létezett vajon más szövetség terve is? A kérdés az volt, hogy ha a normannok vezére igent mond, hajlandó lesz-e „szolgálni" őt, vagyis a vazallusává lenni, és elfogadni birtokai védelmezőjének? A frank herceg szándéka világos volt: el akarta választani a fiatal herceget Lajos királytól, aki második apaként felnevelte, és közvetlenül magához akarta kötni. Ahogy Richárd „letette a hűségesküt", Hugó neki adta lányát. Dudon szükségét érzi, hogy megjegyezze, nem eladta a lányát, hanem valódi „házastársi egyesülésről" volt szó – frank módra kötött esküvői szerződésről.

Emma még nagyon fiatal volt. Richárd nem vitte magával azonnal, csak elkötelezte magát. Abból, ahogy fél évszázaddal Dudon után Benoît de Sainte-Maure leírja, miként játszódott le

a megegyezés, megtudjuk, milyen szokások éltek Plantagenêt Henrik udvarában. Tehát elmondja, hogy Richárd

elfogadta menyasszonynak
és puszta kezével a tenyerébe csapott

(Figyeljük csak meg a mozdulatot: *Itt a kezem!* – akár a vásáron.) Majd a „megfelelő napon" magával viszi. Ezt követően „új lovaggá" fogadták a jövendő férjet a kíséretében levő, hermelinbe és brokátba öltözött, vele egyidős nemes ifjakkal egyetemben. Hugó felcsatolta kardjukat „és nem felejtette el tenyérrel tarkón ütni őket": lovagi pártfogóként még inkább a hatalmában tudja tartani a vejét. Visszatérek az eredeti elbeszéléshez. Múlt az idő. Búcsúbeszédében a frankok hercege, amit a szokásoknak megfelelően halálos ágyán a fegyvertársainak tartott, emlékeztetett arra, hogy az ő tanácsukra adta lányát Richárdhoz „bár még zsenge korú volt". Majd arra kérte őket, hogy adják át neki a lányát, mihelyt „alkalmas rá". A normannok pedig „az utódokra gondoltak". Féltek, „hogy hiányzik a férjnek az utód adta dicsőség, és hogy nem születik sarj a magjából". Sürgették Richárdot a házasság beteljesítésére. „Elkötelezted magad ennek a lánynak a házassági eskü által; az eskü érvényes, ő érett a házasságra, egyesülhetsz hát vele a házasság kötelékében." Richárd végül megadta magát. Megkezdték az esküvői előkészületeket. Dudon „féktelennek" és „erkölcstelennek" tartotta az ünnepséget. Általában két részletben történt az egyesülés: először lélekben, az eskü által, a kölcsönös szavak által. Aztán, és gyakran sokkal később, a nászéjszakán, a „nemek egyesülése" révén, amit a meghívottak serege sikamlós tréfákkal ünnepelt. Wace szerint a szent és a profán keveredett a szertartásban, amelyre a Rouen-palotában került sor, amikor a Szentlélek felhatalmazta Richárdot, hogy örömét lelje menyasszonyában,

hogy a karjai közt tartsa
megcsókolja szemét, száját.

Minden a szokásoknak megfelelően történt. Nagy Hugó „nem hasznosíthatta volna jobban Emmát". Hívei őrködtek, hogy az egyezség éljen mindaddig, míg a „gyermeket a férfihoz nem viszik".

Dudon lelkiismeretesen mind a három törvényes feleséget

magasztalja. Ami Gizellát illeti, először siet leszögezni, hogy „szabályosan származott mindkét nemzője magjától", és ez nem kis dicséret egy poligám társadalomban. Magasnak és szépnek látja, és persze szűznek, okosnak, kedvesnek, könnyen barátkozónak, végül – és ez figyelemre méltó – „nagyon ügyesnek a kézimunkában". Ugyanezt mondja arról a névtelen nőről, akiért Hosszúkardú Vilmos hajlandó volt lemondani szüzességi fogadalmáról, ő is „jártas minden női munkában". A dicséret részletesebb Emmát illetően. „Jól illett udvarias és nemes férjéhez", akinek „nagy volt a férfiúi és nemző ereje". Ez a telt idomú szűzlány képes volt arra, hogy „gyönyört okozzon neki", „tökéletesen alkalmas volt a házastársi együttlétre és az ölelésekre, amelyek élvezetessé teszik az ágyat". Az ezredév kanonokja jól tudja, megbízója azt várja tőle, hogy ősei feleségeinek és a sajátjának a gyönyört adó képességet magasztalja, ügyességüket, amelyeket a férfiak elvártak a nőktől, mert ez kellemesebbé tette a családfők kötelességét: annak a lánynak a megtermékenyítését, akit a Szentlélek küldött az ágyukba.

A három nemesasszony közül azonban, akik a normann hercegek ágyát megosztották, egyik sem vált ősanyává. Lehet, hogy Gizella sohasem érte meg a „megfelelő kort", vagy Rollo nem törődött vele, és az maradt, amiért elvette – egyszerű „biztosíték". Dudon a környezetében hallottakra támaszkodva azt sugallja, hogy sohasem hált a férjével. Elmondja, hogy Gizella Rouenban panaszkodott apja megbízottjainak, akik férje tudta nélkül érkeztek. Barátai figyelmeztették a férjet, és sürgették, hogy cselekedjék: „*Uxorius, effeminatus*", úgy viselkedsz, mint egy nő, mondták. „Azt mondják, hogy Rollo nem ismerte őt mint férj." Rollo szakított apósával, a frank királlyal. Vége lett a békének. A „biztosítéknak" nem volt többé haszna. Hagyták meghalni Gizellát, bizonyára szűzen. Ami Hosszúkardú Vilmos névtelen feleségét illeti, ő csak egy árnykép. Vajon magáévá tette-e a hitvesét, ő, aki megvetette a nőket? Richárd bizonyosan hált Emmával. Ha hihetünk a saint-quentini kanonok dicsérő szavainak, meg is érte neki. De nem lehetett tőle gyermeke. Emma meghalt. Bátyja, Capet Hugó szétosztotta a templomok és a szegények között, ami Emmáé volt „női jogon": nyakláncokat, karkötőket, gyűrűket és fibulákat, fejékeket, hosszú ruhákat és köpenyeket: ez volt a nők része, a sajátjuk volt, de a keresztény szokásoknak megfelelően többé már lehetett a testük mellé temetni, mint korábban.

Pedig az első hercegek nemzettek fiúkat, így szállt apáról fiúra az örökség. Csakhogy ezek a fiúk nem a törvényes feleségektől származtak, hanem valamelyik ágyasuktól. Ez pedig eléggé zavarta a hercegek dicséretét zengő írókat. Raoul Glaber barát, Hódító Vilmos kortársa ugyancsak felmagasztalja erényeiket. Urát, Guillaume de Volpianót támogatták a hercegek a normann kolostorok megreformálásában. Pedig Raoul nem titkolja, hogy mind olyan nőktől születtek, akiket ő ágyasoknak hív. De mielőtt túlságosan felháborodnának az olvasói, emlékeztet arra, hogy az Ószövetség pátriárkái is poligámok voltak. Dudonnak kínosabb feladat jutott: azt kérték tőle, hogy írja meg a civilizációhoz vezető folyamatos fejlődés történetét, ami elválaszthatatlan a keresztény erkölcs térhódításától. Ez azt feltételezte, hogy a normann nép vezérei egyre inkább visszautasították az egyházi hatóságok által helytelenített szexuális magatartásformákat. Márpedig ehhez a fejlődéshez az „ágyasok", vagyis a hercegek szülőanyjai is hozzájárultak. Különösen Hosszúkardú Vilmosé, aki a siratóének szerint titokban kereszteltette meg fiát. Dudon könyve mindenekelőtt egy nemzetség történetével foglalkozott. Hogyan lehetett volna nem beszélni hát azokról a nőkről, akik annak továbbélését biztosították. A megbízó, I. Richárd anyjáról? Vagy II. Richárd akkor még élő anyjáról, akit tisztelték is az udvarban? Dudon tehát nekilátott a munkának.

Anélkül, hogy zavartatná magát, Dudon elmondja, hogy I. Richárd „a férfi vágytól sarkallva, ágyasainak két fiút és bizonytalan számú lányt nemzett". Semmi kétség: az ezredik évhez közeledvén a „kalózok" vezérei szemérmetlenül hancúroztak a házukban tartott sok nővel. Öleléseik termékenyek voltak, bőségesen született belőlük utód. Dudon csak annyit tart szükségesnek előrebocsátani, hogy a herceg özvegy volt, miután Emma meghalt. Ez mentségnek számított. Semmit sem mond viszont a herceg gyönyöreinek tárgyáról: törvénytelen kapcsolataiból származó két fia nem örökölte a hercegséget. A hercegek szép barátnői közül csak azt az egyet említi meg, aki az utódot szülte, azt, akit a herceg élete alkonyán kiválasztott odasereglett fiai közül, és ünnepélyesen bemutatott a hercegség főurainak, hogy köszöntsék őt, s azt várta a hűségesküje által magához láncolt nemességtől, hogy kiválasztott fiát ismerje el majdani vezetőjének.

Hosszúkardú Vilmos édesanyjának helyzetét néhány szóval igen pontosan meghatározza Dudon. Rollo „magával vitt vágyai kielégítésére egy bizonyos Poppát, Béranger herceg szép, dicső vérből származó szűz lányát; elvette feleségül és született tőle egy Vilmos nevű fia". Poppa frank lány volt, keresztény és Rollo házasságban *(connubium)* egyesült vele. Jumièges-i Vilmos átveszi Dudontól a mondatot és kiegészíti. „Bayeux-ben a herceg meghódított egy Poppa nevű szüzet, a híres Béranger [Nantes vagy Rennes grófja] lányát, és nem sokkal azután egyesült vele dán módra, *more danico.*" A szerzetes fennakadt a *connubium* szón, „egyesülésnek" fordította. Abban az időben körvonalazódtak és váltak szigorúbbakká a házastársi egyesülés formái, amelyeket az egyház igyekezett a főnemességgel elfogadtatni. Ezért volt lényeges ügyelni arra, hogy a szövetséget, amiről Dudon beszélt, ne keverjék össze a keresztény házassággal vagy az egyszerű ágyassággal. Akkor hát Rollo és társai vikingek voltak? Ők a maguk ízlése, a maguk szokásai és a maguk törvényei szerint házasodtak. De szabályosan házasodtak: vége már a barbár promiszkuitás idejének. Engedjük meg ezeknek az idegeneknek, ezeknek a bevándorlóknak saját szokásaikat, amelyek ugyan elítélendők, de amelyeket azóta, a civilizálódásuk folytán szerencsére elhagytak. Mi az a „dán módi"? Egy letűnt kor emléke, néprajzi kuriózum. Jumièges-i Vilmos azt is közli, hogy Poppa fogoly volt: egy város fosztogatásakor rabolták el. A főnöknek járó rész volt a zsákmányból, amelyet az Angliában letelepedett Rollo bandája hozott Neustriából. A lányt valóban elvitték a Csatorna túloldalára – a siratóénekben az áll, hogy Vilmos herceg angol földön született. Tehát még a békekötés és a Gizellával kötött házassága előtt vette el és ejtette teherbe Rollo. A *Geste des ducs* úgy tudja, hogy amikor Gizella meghalt, Rollo visszahívta az ágyába Poppát – vajon egyáltalán elhagyta a háremet? –, akit korábban eltaszított. Nem lehetett arról szó ugyanis, hogy az első hercegnek, miután megkeresztelkedett, egyszerre két felesége legyen. De feltételezve a feleség eltaszítását, az elbeszélés akaratlanul is azt állítja, hogy a „dán módra" történt egyesülés valódi házasság volt. Hogy házasság volt vagy sem, azzal a regényírók, akik Plantagenêt Henrik számára vették újra elő és dolgozták fel a történetet, nem sokat törődtek. Számukra egyszerűen szerelem volt. Rollo, mondja Wace, aki régóta kívánta a lányt, a „barátnőjévé", játszótársává tette. Amikor Gizella meghalt,

„elvette feleségül, és sokáig magánál tartotta". Egy ideig elfojtott vágy, majd a szerelmi hódítás; aztán szerelem, végül házasság. Nincs ebben semmi meglepő egy olyan kor udvari társadalmában, amikor Chrétien de Troyes a *Cligès*-t írta. Benoît szokása szerint hosszan részletezi, milyen csáberő áldozata lett Rollo: leírja az arcot, a keblet, „mindazt, amit látni és érinteni enged a ruha". A herceg „dán szokás szerint" feleségül vette, majd akarata ellenére lemondott róla

a francia király lányáért,
De mégsem felejtette el
a nagy szerelmet, amit iránta érzett.

Dudon nem nevezte meg a lányt, akit Hosszúkardú Vilmos teherbe ejtett, ahogy a feleségét sem. Pedig Richárdnak, jótevőjének az anyjától és egyben Raoul d'Ivry anyjától kapta Dudon a családra vonatkozó adatokat. Világosan látszik tehát, mily keveset számítottak a nők. Ez az asszony is csak ellenpontként jelenik meg a fiát dicsőítő versekben. Richárd születéséről szólva anyját nemcsak „szentként" említi, „előkelő és szabad vérből származónak", hanem „nagyon drága hitvesnek" is. Amikor pedig Dudon Vilmost mutatja be, aki „egyáltalán nem emberi gyengeségből, hanem az utód biztosításának jogos szándékától vezérelve" törődött bele, hogy megházasodik, megjegyzi, hogy kiválasztott párja, ahogyan illik, nemesi szűzlány és nagyon takaros. Ezek amolyan szokványos általánosságok. Figyelemre méltó viszont ez az óvatos közbevetés: az egyesülés *geniali* (és nem *maritali*) *jure* történt, vagyis nem házasságról, hanem szabadságról, gyönyörről van szó. Jumièges-i Vilmos itt is elárul még valamit. A „nagyon nemes szüz"-et, akit Vilmos teherbe akart ejteni, Sprotának hívták. Igaz, hogy dán szokás szerint vette el, de a szabályoknak megfelelően. Mégis, amikor elfoglalta Normandiát, és roueni palotájában nevelte a fiatal Richárdot, a frank király gyakran megalázta, szajha fiának mondta, aki eléggé elvetemült ribanc volt ahhoz, hogy elvegye másnak a férjét.

Ennél a pontnál Robert de Thorigny Raoul d'Ivryről tesz egy megjegyzést. Elmondja, hogy mikor Vilmos meghalt, és Richárd fiát Franciaországba száműzték, Sprota „szükségből arra kényszerült, hogy megossza egy nagyon gazdag ember ágyát", akinek bérbe adott malmai voltak a Risle folyón. Itt sem volt szó

házasságról. *Contubernio... adhesit*, vagyis ágyasság volt. „Ettől az embertől született Raoul fia és lányai, akik viszont törvényes házasságot kötöttek nemesekkel." Ezzel a mondattal fény derül Dudon informátorának a származására s a vérségi kapcsolatra, amely Richárd herceghez fűzte: mindkettőjüket ugyanaz az anyaméh hordta. Robert de Thorigny még egy olyan kalandot is elmesél, amely nagyon tetszett a 12. századi hallgatóságnak. A kis fattyú vademberként az erdőben élt. Anyai féltestvére odament vadászni. A vadászok felvertek egy hatalmas medvét, majd elmenekültek. Raoul egyedül szembeszállt vele és megölte. Mikor Richárd tudomást szerzett e bátor tettről, neki adományozta az erdőt és Ivry kastélyát, meg egy „nagyon szép" nőt is – mert mindig szépek voltak azok a nők, akiket a hercegek megkívántak és feleségül vettek. Ilyen és ehhez hasonló történetek keringtek a családokban a dinasztiaalapítókról: egy erdei hőstett jutalmaként kapták a földet és feleséget. Raoulnak két fia született a feleségétől, mindkettő püspök lett, tehát nem voltak törvényes utódaik. A Le Bec-i prior megjegyzése rávilágít, milyen sorsa volt a „dán módra" férjezett hölgyeknek. Ha férjük elhalálozott, aki akarta, megkaphatta őket. De nem hasonló sors várt-e az egyház által valódi hitvesnek tartott asszonyokra is, hacsak nem voltak túlságosan hervadtak? Ilyen volt például Kijevi Anna esete, Henrik francia király özvegyéé, akire – mihelyt szabad lett – rögvest lecsapott egy báró.

Dudon könyvében egyetlen úrasszony emelkedik csak ki a homályból, s ez II. Richárd anyja. Ő az egyik nő, akivel viszonyt létesített *(se connexit)* az előző herceg, aki Emmától megözvegyülvén, hol itt keresett vigasztalást, hol ott. Így került kapcsolatba ezzel az „igen előkelő szűzleánnyal", aki egy nagyon híres dán nemesi családból származott. Gonnornak hívták, s ő volt a legszebb normann szűz. *Amicabiliter* szerezte meg. Ebben a latin szóban felfedezhető a vulgáris dialektus *amie* (barátnő, szerető) jelentésű szava, ami az udvari élet szókincsében olyan nőt jelölt, akivel játszanak, akivel a szeretője úgy bánik, mintha az „úrnője" lenne, miközben nem a felesége, és az udvari szerelem játékszabályai szerint nem is lehet. A saint-quentini kanonok nem szól arról, hogy lett volna bármiféle szerződés, házasság, akárcsak skandináv módra is. Világos: Gonnor kezdetben abban a halastóban élt, ahonnan a herceg kihalászta szórakozásaihoz a partnernőit. De Normandia főnemesei, „tudván,

hogy [Gonnor] dicső szülők igen nemes magjából született", és nyugtalankodván, ahogy korábban Rollo és Vilmos társai, a törvényes házasság terméketlensége miatt, sürgették a herceget: „Az isteni gondviselés [szerintük az Ég jó szemmel nézte a szerelmi viadalokat] kötött össze ezzel a normann lánnyal, akiért lángolsz [a tűz ígéretes, mert kedvez a nemzésnek]. Ahhoz, hogy e föld örököse dán apától és anyától születhessen, kösd magadhoz gyorsan a házassági szerződés elszakíthatatlan kötelékével, hogy közelgő halálod után hercegséged földjét bátor utódod igazgathassa. [Az integráció lassan befejeződött, de a hercegség legfőbb urai annál inkább törekedtek arra, hogy megmutassák etnikai különbözőségüket a frankokkal szemben; nem ellenezték hát, hogy a herceg nemzetségébe skandináv vér kerüljön.]". Richárd megfogadta a tanácsot. Elvette Gonnort, [ezúttal] „mint férj a püspökök és a klérus, a főnemesek és a nép előtt". A megözvegyülés utáni kiruccanások elmúltával tehát rendes életet kezdett, és törvényesítette kapcsolatát.

Jumièges-i Vilmos nagy fenntartással fogad mindent, amit Dudonnál olvas. Lerövidíti és csak akkor említi az ágyasokat, amikor már beszélt Gonnorról, semmit sem mond az őt megelőző szerelmekről, de beszámol a keresztény *(cristiano more)* esküvőről *(matrimonium)*. Ez túl kevés volt Robert de Thorignynak. Amikor Gonnor egyik leszármazottja, Roger de Montgomeri családfájának rekonstruálásán dolgozott, elmesélte, amiket idős férfiaktól hallott erről a nőről és az esküvőjéről. Azt beszélték, hogy az arques-i erdőőrnek gyönyörű felesége volt, királyi zsákmány. Richárd, akinek felkeltette a kíváncsiságát, odament, hogy meggyőződjön róla, igaz-e. „Megszállva az erdész házában, megbabonázta a feleség arcának szépsége [akkor csak azt látta], s azt követelte a vendéglátójától, hogy azon az éjszakán vezesse az ő ágyába. Az erdész, szomorúan bár, de szólt a feleségének. A bölcs feleség azonban megvigasztalta, és azt tanácsolta neki, hogy helyette a húgát, a szűz Gonnort «tegye a herceg alá» *(supponere)*, aki még vonzóbb, mint ő." Így is lett. „Midőn a herceg tudomást szerzett a cselvetésről, megörült, hogy nem követett el bűnt, mert nem vette el más asszonyát." (A Le Bec-i barát szerint a házasságtörés bűn, de egy nőtlen férfi részéről, amilyen a herceg is volt, itt-ott paráználkodni csak kisebb vétek.) E történet szerint Gonnor skandináv volt ugyan, de kevésbé előkelő származású, mint ahogy Dudon állította. Richárd nem hagyta ott, magával vitte és gyön-

géden szerette. Mégpedig tartósan: három fia és három lánya született tőle. Amikor egyik fiát, Róbertet meg akarta tenni Rouen érsekének, szembekerült a kánonjoggal. Róbert anyját ugyanis nem vette szabályosan feleségül, *desponsata.* „Richárd ekkor vette el feleségül keresztény szokás szerint, és tőle született fiait leborították a *pallium*mal, az esküvői lepellel." Ezt a leplet tartották a férfi és a nő fölé az esküvői áldás alatt, és ily módon törvényesnek ismerték el őket.

Néhány évvel később a Plantagenêt Henrik szolgálatában álló költők megénekelték Richárd és Gonnor szerelmét. Gonnor érdemeit magasztalva, Wace azokat a tulajdonságait emeli ki, amelyeket Dudon az első hercegek törvényes feleségeinek tulajdonított. „Női munkák terén – mondja Wace – olyan jártas volt, amennyire csak nő jártas lehet." A kézimunkára gondol, a hímzésre, „nemesasszonyok kézimunkájára", de kétségkívül azokra a mesterkedésekre is, amelyek a férfit előkészítik a szerelemre, mert abban az időben igencsak nagyra becsülték azokat a lányokat, akik kellemesen tudták „érinteni", kezükkel hozzáértően simogatni a lovagokat, amikor letették páncélingüket. Engem azonban jobban érdekel, amikor Wace, megint csak a háziak emlékezetére hagyatkozva, elmeséli I. Richárd nászéjszakáját. „Azon az éjszakán, miután feleségül vette", a herceg látta, hogy Gonnor „másként, más módon" fekszik, mint ahogy szokott, mert hátat fordított neki. A herceg megdöbbent:

Eddig felém fordítottad az arcodat.
Amikor, válaszolta a nő, a te ágyadba feküdtem
Engedelmeskedtem a gyönyörödnek. Mostantól ez az én ágyam.
Mostantól azon az oldalamon fekszem, ahogy nekem tetszik.
Azelőtt ez az ágy az öné volt
Most az enyém és az öné
Soha sem dőltem le vagy feküdtem le önnél biztonságban
Félelem nélkül...

Ez az tehát, ami megváltozik, amikor egy *amie* (barátnő) *dame* (úrnő) lesz. Többé nem érezte magát egyszerű tárgynak, a férfi kénye-kedvének kiszolgáltatott, engedelmes bábunak. Megszűnt a félelem. Nem félt már annyira attól, hogy vétkezik. Ezt je-

lentette a házasság, a biztonságot, az ágyban kivívott jogot. Attól fogva az ágy úrnője volt, egyenrangú társtulajdonos. Ezt állította egyébként néhány Wace korabeli teológus is. Vagy talán nem mondta-e Abélard is, hogy a hitvesi ágyban a két nem újra egyenlő, mint a Teremtés napján? És a barátnővel szemben még egy előnye volt az úrnőnek: ő is választhatott testhelyzetet.

*

Dudon de Saint-Quentin kénytelen volt írni azokról a nőkről, akik sohasem voltak ugyan igazi úrnők, vagy csak utólag lettek azok, de a herceggel háltak, és más társnőiket felülmúlták azáltal, hogy örökössel ajándékozták meg őt. Mindazonáltal óvatosan beszél arról az életformáról, a poligámiáról, ami még nem szűnt meg abban az időben. A nála szabadabb frank történetírók, Flodoard vagy Richer, azokat az anyákat, akikről Dudon elismerően ír, alacsony sorú nőknek tartják; számukra nem kétséges, hogy Richárd egy „breton ágyastól" született. Dudon ezt így nem mondja, az ilyen viszonyok megjelölésére a „kapcsolat", a „viszony" szavakat használja. Óvakodik attól, hogy megemlítse, milyen sértő módon szólította Tengerentúli Lajos a fiatal Richárdot. Hűbérurának és jótevőjének barátnőjét kivéve röviden és homályosan fogalmaz. Uráról azt írja, hogy „a templomokat és nem a nőket ékesítette fel". Gonnor ugyanis még ott élt a palotában. Ott trónolt. És minthogy I. Richárd halálakor egy másik ágyasának a fia fegyvert fogott, hogy magának követelje az örökséget, Dudon fontosnak tartotta hangsúlyozni e viszony törvényesítését. Mihelyt eleget tettek az előírt szertartásoknak, mihelyt a házassági törvény szerint éltek, többé már nem ítélte „tiltottnak", bűnösnek a kapcsolatot. Mindazonáltal nem mondja, hogy keresztény házasságról van-e szó. A fontos az, hogy a szertartás és ez a törvény Gonnort *uxor*rá, feleséggé tette, elsőszülött fiát pedig vitathatatlan utódjává.

Jumièges-i Vilmos kolostorban tevékenykedett. Az őt átható kultúra a szüzességet magasztalta, a világi személyektől önmegtartóztatást követelt, olyan nemi életet, amelyet a szerzetesélet szabályainál alig enyhébb, szigorú elvek szabályoznak, és az egyházi főméltóságok ennek az erkölcsnek igyekeztek érvényt szerezni éppen akkor, amikor ő Dudon művének összefoglalásán és helyesbítésén dolgozott. A Gergely-féle reform virágkorát élte Normandiában. A zsinatok rendelkeztek a jó házasság szabályairól, a püspökök és a tisztaság megszállottjai

pedig keményen elítélték a papi feleségeket, megparancsolva, hogy űzzék el őket: nem voltak valódi feleségek, csak ágyasok, ami az ő számukra azt jelentette, hogy szajhák voltak. A hercegi leszármazás becsülete szempontjából fontos volt tehát, hogy ne keverjék össze az ősanyákat, az egymást követő utódok anyját az efféle nőkkel, és hogy szabályos házasság kösse őket fiúk apjához. Ezért tartja fontosnak az egzotikus házassági szokások említését a jumièges-i barát, amelyek ugyan tökéletlenek, mert nem keresztények, de az utódnemzésnek mégis megadják a szükséges törvényes kereteit. Talán ezért is találta ki az ügy érdekében a „házasság dán módra" fogalmát? Felmerül a kérdés, nem létezett-e már a fogalom Hódító Vilmos környezetében azzal a céllal, hogy utólag igazolja azoknak a fiúgyermekeknek a jogait, akiket – akárcsak őt magát – apjuk választott ki az utódlásra, a többi, számos ágyas által világra hozott természetes fia közül. Mindez akkor történt, amikor megszületett a házasság egyházi koncepciója, amikor kialakult a házasság keresztény rituáléja, s ezzel párhuzamosan a fattyú fogalma is, ami kizárta az öröklést.

Néhány évtizeddel később Robert de Thorigny, aki szintén szerzetes, de Jumièges-i Vilmosnál kevésbé áll távol a világi nemesség és annak kultúrájától, fellebbenti a fátylat arról, amiről elődei semmit sem mondtak, vagyis arról, hogy a rokonság milyen elnéző volt a herceg szexuális viselkedését, kicsapongásait illetően, aminek a családi képzelet szívesen választotta színhelyéül a sűrű erdőt, az álom és a játékos kedv tájait. Ebben a vonatkozásban Robert egyenes elődje Wace-nek és Benoît-nak. Mindketten klerikusok, akik ugyanakkor tökéletesen beilleszkedtek az udvari társadalomba; kedvelik annak ízlését, és tőlük telhetően kifejezik vágyait és hajlamait. Minden további nélkül merítenek Dudon művéből. Nem akarják megítélni, hogy pártfogóik őseinek testi kapcsolatai szabályos házastársi viszonyban vagy a vágy eltévelyedéseiben valósultak-e meg. A szerelmet helyezik előtérbe. A szerelmi játékot és a szerelmeskedést, ahogy azt maguk körül az előkelő társaságban látják. Nem a szemérmetlen nőszemélyt állítják az úrnővel, a feleséggel szembe, hanem a barátnőt. Távolról sem háborítja fel, inkább kíváncsivá teszi őket a régi idők poligámiája, mosolyognak rajta, ahogy kortársaik többnejűségét, a szoknyabolond lovagokat is megmosolyogják. Ismerőseik körében „igen ritka ugyanis az olyan férfi, aki megelégszik egyetlen nővel".

A mons-i Gislebert kanonok krónikás meg is írja, ők ugyanezt csak gondolják, mégpedig tapasztalatból. Azokhoz hasonlóan, akiket elbűvölnek költeményeik, csak azt követelik, hogy ne sértsék meg a játékszabályokat, amelyeknek szigorú betartása mellett megengedett volt a házassági köteléken kívül, de zavarkeltés nélkül helyt adni a szerelmi viadal gyönyöreinek. Wace és Benoît képzeletében Normandia első hercegei úgy viselkedtek a nőkkel, ahogy azt előírják e szórakozás törvényei, amit a középkori irodalom történészei udvari szerelemnek neveztek, és amelyeknek célja a férfiak szexuális féktelenségének kordában tartása volt. Számukra, akárcsak hallgatóságuk számára, ez a férfias hév erénynek számított. Természetes volt, hogy teret engedtek neki a házasság keretein kívül. Egyedül az volt a fontos, hogy a becsületen ne essék csorba. A barbár idők „kommunáit" a *fin'amor* „illedelmes szokásai" váltották fel, a nők megszerzésének pontos szabályai. Következésképp azok az írók, akik Plantagenêt Henriket szolgálták, beépítették a *Roman de Troie* szerelmi szövevényébe Rollo és Richárd magatartását. Az udvari szokások követelték meg ezt a díszbe öltöztetést, ezt a fátylat, ami valójában igen könnyű és áttetsző volt, s ami alatt világosan látszik a valóság, a lényeg, a gyönyörhajhászás, a testi örömök élvezete. Dudon de Saint-Quentin is utalt már diszkréten ezekre az örömökre, igen különös jelzőt választva hősei gyakori szerelmeskedéseinek minősítésére: *fescenninus* (jó volna tudni, milyen ófrancia szavakkal fordították le hallgatóik számára az „olvasó klerikusok"), egyáltalán nem ítélve el ezeket az örömöket, ellenkezőleg, dicsérve a néhai hercegek társait, akár feleségek voltak, akár nem, amiért megfelelő módon szereztek örömöt nekik testi vonzerejükkel, szolgálatkészségükkel és ügyességükkel.

V. Arlette

Jumièges-i Vilmos, Wace, Benoît mind felidézik Vilmos herceg születését, akit hosszú időn át a Fattyú ragadványnévvel illettek. Normandia első hét hercege közül csak apja, Róbert, II. Richárd fia és bátyja születtek törvényes házasságban. Ördög volt a ragadványneve, a gonoszsága miatt, de Nagyszerűnek is hívták, mert bőkezű volt és bővérű. „Ifjan", vagyis nőtlenként Jeruzsálem felé tartva, 1035. július 2-án halt meg a kisázsiai Niceában. Azért indult oda, hogy megszabaduljon bűneitől. Való-

színűleg megmérgezte bátyját, III. Richárdot, akit apjuk utódnak jelölt a hercegség élére. Hogy csillapítsa Róbert mohó vágyát, neki adta a falaise-i várat körülvevő Hiemois grófságot. De Róbert nem elégedett meg ezzel. „Rossz tanácsadókra hallgatva" fellázadt, és véres háborút indított Richárd ellen. Végül békét kötöttek, kezet fogtak, majd együtt indultak lakmározni, hogy megünnepeljék a kibékülést. Alig ért vissza a herceg roueni palotájába, bélgörcs jött rá, és meghalt. Mindenki mérgezésre gyanakodott. Jumièges-i Vilmos is beszél róla, arra hagyatkozva, amit „sokan meséltek". Miért is hallgatta volna el, hiszen Róbert megbékélve és megtisztulva halt meg. Ha ugyanis valaki a Szentföldre vezető igen csak embert próbáló úton pusztult el, az bocsánatot jelentett a legsúlyosabb bűnökre is. Mielőtt Róbert elindult volna, a zarándokok szokása szerint elrendezte az utódlás kérdését. Feltehetően úgy, ahogy azt Dudon leírja, bemutatta hűbéreseinek az akkor még kiskorú Vilmost, „egyetlen fiát, akit Falaise-ben nemzett", s arra kérte őket, hogy tegyék meg a „normann lovagság vezérének". Úgy tűnik, minden jól ment. A *Geste des ducs* szerint a tartomány vezetői örömmel adták beleegyezésüket és hűségesküt tettek. Róbert elment. Nem tért vissza többé.

A Hódító Vilmos életében működő jumièges-i barát nem mond többet az esetről. Wace a jelenetet rekonstruálva a korabeli szokásokat ülteti át a múltba: Róbert a francia királyhoz viszi fiát, és rábízza, azért, hogy a fiatal Vilmos az ő embere legyen, és hogy a hercegséget a szokásnak megfelelő formák szerint ruházza rá. Wace ekkor a következő fontos szavakat adja a szájába: „Elismerem, és sajátomnak ismerem el." Az apaság elismerése valóban nagyon hasznos volt akkor. Számos jel tanúsítja ugyanis, hogy a korabeli nagy nemesi családoknál a nők nemigen voltak megvédve a férfiak ostromától. Vajon a sok nő, akikkel a herceg szórakozott, ugyanúgy védve volt, mint az úrnő, a felesége? Melyikük esküdhetett volna rá, hogy egyedül a herceg ejtette teherbe? „Az enyém, semmi kétség felőle", ismételteti vele Benoît de Sainte-Maure, és hozzáteszi

Ez a fiú nemes kisasszonytól van
Hogy nem feleségtől, ne törődjön vele.

Valójában néhány hadvezér, akik Vilmos kiskorúságát kihasználva saját hatalmuk kiszélesítésére törekedtek az ő kárára, azt

állította, hogy nem a herceg fia. *Nothus* – így fordítja latinra Jumièges-i Vilmos a fattyú szót, amelyet Roger de Tosny, Rollo apjának leszármazottja megvetéssel vág Vilmos képébe, ezt a szót használja a breton Conon gróf is, aki magának követelte az egész örökséget: „Jogtalanul kaparintottad meg Normandiát, mert fattyú vagy." Egyikük sem annak a kapcsolatnak a törvényességét vitatta, amelyből Vilmos származott, hanem azt, ahogy ünnepélyesen fiának ismerte őt el Ördög Róbert, „akiről, teszi hozzá Conon, azt képzeled, hogy az apád". Jumièges-i Vilmos természetesen visszautasítja ezeket az állításokat. Volt azonban egy vitathatatlan és zavaró tény, amely alátámasztotta a törvénytelen származás vádját, s ezzel a politikai vitát: Vilmos házasságon kívül született, mégpedig olyan nőtől, aki megvetendő volt. E nő társadalmi helyzetéről azok a szerzetesek beszélnek, akik a 12. század elején kiegészítették a gesztát *(Geste des ducs)*, mindenekelőtt Orderic Vital.

Tőle tudjuk, hogy egyszerű származásúnak tartották. Míg Vilmos Alençont ostromolta, addig a város lakói azzal dühítették, hogy a bástyákról állatbőröket lengettek, így emlékeztetve őt arra, hogy „anyja szülei szűcsök voltak". Orderic pontosabb, amikor Roger de Tosny szitkozódását kommentálja: *Nothus?* Igaz bizony, Vilmos fattyú volt, „Róbert herceg egyik ágyasától született, akit Herlevának hívtak, és Fulbert nevű kamarásának volt a lánya". Tehát nem tímáré, hanem egy szolgáé. Szolgálók lányaként Herleva egyike volt azoknak, akik a hűbérúr házában nevelkedtek, és akik közül a „barátnőit" választotta. Fia apja sohasem vette feleségül. Az ágyas szó a papok szeretőjét jelölte, tiltott társnőt, bűnös asszonyt, akit az egyház reformját hirdető főméltóságok kidobattak az utcára. Orderic végül azt is elárulja, hogy Róbert herceg halála után Herlevát törvényesen feleségül vette egy előkelő lovag, Herloin, akinek két fiút szült, „Eudest és Róbertet, akik később nagyon híresek lettek". Nagyszerű Róbert társának így végül jobb sorsa volt, mint Hosszúkardú Vilmosénak. Igazi úrnő lett, és második nászából született gyermekei, úgy, mint Sprotáé, hűséges és nagyon szeretett társai voltak idősebb bátyjuknak.

Ez utóbbinak, akiről az ország nemesei, de különösen a „Richárdok fajtájából származók" azt tartották, hogy fattyú, ádáz küzdelmet kellett folytatnia egész sor vetélytársával, Rollo első társainak leszármazottaival, Gonnor nővéreinek a leszármazottaival, de különösen a saját véreivel, akik vagy apjának egy

másik ágyasától, vagy nagyapjának egy „barátnőjétől" származtak, végül pedig legközelebbi unokafivéreivel, akiknek származása tökéletesen törvényes volt, és akik a legveszélyesebbek voltak. Isteníteletre volt szükség, egy „mezei" csatára, arra a ritka és ünnepélyes katonai szertartásra, amely egy nap alatt eldönti egy állam sorsát azáltal, hogy az ég a győzelemmel megmutatja, ki a törvényes trónkövetelő, ahogy az Hastingsnál vagy Bouvines-nál történt. Vilmosnak 1047-ben a Val des Dunes-i győztes csatára volt szüksége ahhoz, hogy tizenkét évvel apja halála után biztosíthassa békés uralmát Normandia felett.

A hercegek többnejűsége itt mint a viszály veszélyes tényezője jelenik meg, és világosan látni, mi volt a szerepe a 11. század első felében az új politikai rend létrejöttében annak, hogy kialakult a keresztény házasság formája, meghatározták az ágyasság és a törvénytelen származás fogalmát, és bevezették a legidősebb jogán alapuló szigorú leszármazási rendet. Korábban a konfliktusveszélyt a családfő tekintélyével vagy a fiú elismerésével és közös jóváhagyással lehetett elhárítani. Ha a hercegnek nem született törvényes fia, akkor szokás volt, hogy a körülötte nyüzsgő természetes fiai közül jelölje meg azt, aki majd hatalmát örökli, amivel az egyik ágyast a többi fölé emelte. Nagyszerű Róbert halálakor ezek a legitimációs eljárások három okból tévesztettek célt. Egyrészt, mert az árva kiskorú volt. Másrészt, mert mindenütt hűbéruradalmak épültek a várak köré, és a feudális rend megjelenése megingatta a hercegi hatalmat. Végül pedig, mert a házasság egyházi koncepciója kezdett elfogadottá válni, ez pedig törvénytelennek minősítette az utódnemzés minden egyéb formáját, és mert a papi nőtlenségért folytatott küzdelem tetőfokán egy kalap alá vették a hercegi szeretőket a papi feleségekkel, fiaikat a papok fiaival, akiktől attól kezdve megtagadták a jogot, hogy apjuk utódai lehessenek a papi hivatásban. Herleva helyzete valójában nagyon hasonlított a néhai hercegi barátnőkéhez, akiket Jumièges-i Vilmos „dán" feleségeknek nevezett. Kapcsolata Róberttel nem futó kaland volt, hanem tartós együttélés. Egy másik gyermeke is született, Adelaid, akit Mons grófja szívesen vett feleségül. De Róbert herceg nem szándékozta szorosabban magához kötni a lányt, aki – bármennyire tetszett is neki – mégiscsak a kamarásának volt a lánya, aki éppúgy szolgaszármazék volt, mint akkoriban a személyzet többi tagja. Ördög Róbert jól tudta,

hogy a bigámia már nem megengedett. Szabad akart maradni, hogy egy nap hivatalos érdekházasságot köthessen egy rangjabeli nővel, olyannal, aki méltó hozzá, aki az angol király unokatestvérének tudja magát. De túl hamar távozott el, és mindenki – Jumièges-i Vilmos, Orderic Vital, Robert de Thorigny is – fattyúnak tartotta fiát, Vilmost, akit elővigyázatosságból, átmeneti intézkedésként mutatott be várható örököseként, amikor a zarándokútra indult. Hervela fia azonban, két anyai féltestvérére támaszkodva csatát nyert a lázadókkal szemben. Megházasodott, és attól kezdve a jó erkölcsök védelmezője lett, és kettős győzelme, a Val des Dunes-i, valamint a hastingsi, mindenki szemében megerősítette, hogy Isten benne látja a hercegi család törvényes örökösét.

Egy évszázaddal Róbert halála után Wace és Benoît, hogy kedvében járjanak ükunokájának, Anjou Henriknek, szép szerelmi történetet kanyarítottak abból a pár szóból, amelyet Orderic írt a *Geste des ducs* lapszélére. Wace több más, Róbert „nagyszerűségét" bizonyító kaland között meséli el a történetet. Benoît de Sainte-Maure igen részletes elbeszélésének hála láthatjuk, milyennek képzelik a hercegi udvarokban a szabad szerelmi kapcsolatot. A fiatal, kicsapongó herceg hevesen ostromolta a lányokat. Benoît szerint „egyik kedvenc időtöltése az enyelgés volt". Egyikükre különösen felfigyelt. Egy kút mellett épp fehérneműt mosott más mosónőkkel együtt. Női munka, polgárlánynak való. Meleg volt. Arlot, Arlette – ez a neve a történetben, tartsuk meg mi is – feltűrte a ruháját, s így látni engedte szép, csábos lábait, amelyek egyébként fedve voltak. Róbert „szépnek és fehérnek" látta, s „szerelme nyilát a lány felé röpítette", vagyis örömét akarta lelni benne.

Benoît portréja Arlette-ről csalódást kelt. Minden eredetiség nélkül ruházza fel ezt az egyszerű lányt mindazzal a vonzerővel, amelyet a hercegnőknek szoktak tulajdonítani: mértéktartás, udvariasság, hősiesség, szépség. A haja szőke, homloka sima, tekintetében nyoma sincs a gőgnek, szája tökéletes, akárcsak az álla, nyaka, karja. Semmit sem mond üde fehérségéről, amelyet eltakar a rendes lányok ruhája, de az a kevés, amit Ördög Róbert meglát belőle, elég ahhoz, hogy felébressze benne az égő vágyat. Végül is három melléknévvel összegezhetők Arlette bájai: „kedves", „fehér", „telt".

A vágytól égő herceg elküldi két emberét, egy idős lovagot és személyi kamarását, hogy beszéljenek a lányka apjával, egyez-

zen bele, hogy a herceg „nagy szerelemmel szerethesse" a lányát. Ha majd Róbert ráun, hozzáadja egy gazdag úrhoz. A kérést az apa visszautasítja: olyan férfihoz szándékozik adni a lányát, akit ő maga választ majd a rokonság tanácsát követve. Arlette-nak máris több kérője van. Amíg ő él, nem akarja látni, hogy lánya „bárki férfinak a szolgája", buja férfivágyak kielégítője legyen. Ekkor lép színre a remete, akinek az udvari regényekben az a dolga, hogy megfogalmazza a lovagok erkölcsét. Az apa egyik bátyja, egy szent ember, aki meggyőzi őt, hogy adja beleegyezését. Unokahúgát is meggyőzi, rámutatva arra, mi mindennel kecsegteti ez a találka. Megegyeznek, s megállapodnak az időpontban, amikor átadják a drága kincset. Természetesen éjszaka, a bűnös gyönyörök idején.

A szűzlány akkor „megrémül". No nem attól, hogy a férfié lesz, hanem attól, hogy nem tetszik majd eléggé neki. Készülődik.

Új ruhát csináltatott,
szépet, jól szabottat és illőt,
és testhez állót.

Jutalma egy ékszeres ládikó mindazért az értékért, amit ő ad. Mikor leszáll az este, a megbeszélt időben megjelenik a herceg két megbízottja. Azt a parancsot kapták, hogy vezessék Arlette-et a kastélyba, persze titokban, nehogy kitudódjék, ne terjessze a hírt az „aljanép". Nem annyira a herceg becsülete miatt, hiszen a nép könnyen elnézi minden szeszélyét, hanem a lányka érdekében. Épp ezért be akarják takarni a magukkal hozott gyapjú köpenybe. Majd ha megtörtént a dolog, haza is viszik még a pacsirtaszó előtt. Senki se veszi majd észre. A fiatal lány megütközik e szavakon, s makacsul visszautasítja a bujkálást: ha ugyanis a herceg hivatja, „ha már a szép teste kell neki", nem fogja zárt ajtók mögött megkapni, ahogy a szobalányokat. Kíséretet és paripát követel, ahogy a menyasszonyoknak szokás. Aztán mint a menyasszonyok, felékesíti magát: finom szövetinget vesz fel, rá fehér, üde, szalag nélküli, a karhoz simuló, testhez álló szürkemókus prémet, egy rövid köpenyt, haját ezüstlánccal fogja össze. Nem tesz fejkendőt, hiszen még szűz, haja úgy loboghat a szélben, mint azoké, akiket férjük szobájába vezetnek. A küszöbről elköszön anyjától, apjától. Sír, ahogy illik. De szívében mégis örül, mert tudja, hogy még azon az

éjjel megfogan az a fiú, akit a szíve alatt fog hordani, aki dicsőbb lesz Hektórnál, és felül fogja múlni Artúrt, meg Nagy Károlyt is. Csak a bűntől viszolyog. A herceg ezen az éjen bűnt követ el, mert elveszi egy olyan lány szüzességét, akit nem szándékozik feleségül venni. Nem a nemi erkölcs ellen vét, hiszen fiatal és nőtlen, természetes, hogy szeret szerelmeskedni. Hanem a társadalmi erkölcs ellen vét. Mert hőst fog nemzeni, és egy ilyen súlyú tettet nem követhet el titokban. Úgyhogy Arlette nem hajlandó kis kapun, titkon osonni be a várba. Olyan ünnepélyesen akar bevonulni, mint aki nemesúr hitvese lesz.

Wace a kaland pikáns részét, a csodát a díszes, „festett szobába" helyezi, ahogy a *Roman de Troie*-ban az alabástrom szoba a szerelmi gyönyörök helye. Arlette-en még rajta van az ing, amikor az ágyba fekszik. Róbert megdöbbenésére széles mozdulattal feltépi elöl az ingét egészen a lábáig. Nem lenne illő, mondja a lány, ha ez a ruha, amely a lábát érintette, felgyűrődve ily nemes szerető szájához érne. Arlette e szavai az ágyban pontos megfelelői annak, amit Gonnor mondott. De az ágy, ahova Arlette fekszik, nem hitvesi ágy, nem az „övé". Ünnepélyes vetkőzésével azt fejezi ki, hogy nagy alázattal adja magát oda annak a férfitestnek, melynek magját befogadni készül. Benoît még ennél is továbbmegy. Leírja, hogyan vetkőzik le lassanként a szűzlány, először lehúzva a ruhaujját, majd egyenként megmutatva bájait.

Világít a gyertya
látni, hogy a test nagyon szép.

Mindezt teljes fénynél, nem szégyenkezve a sötétben, ahova a paráználkodók bújnak. Kérkedik a testével, büszkén adja oda a hercegnek, aki még nem látott ilyen szépet. Mit tesz hát ezzel a testtel? Benoît itt elhallgat: „Nem akarok többet mondani."

Mindenki gondoljon, amit akar. Utána a lány elalszik és álmodik. Ahogy a hős anyja a legendáriumokban, ahogy boulogne-i Szent Ida álmodott, mielőtt szíve alatt hordta volna Bouillon Gottrfriedet. Arlette egy fát lát, amelyik a hasából nő ki, egy erőteljes fát, mely dús koronájával lefedi majd egész Normandiát. És valóban, már megfogant benne a gyermek, ahogy Benoît mondja, „nagyon jól használta a szüzességét". Wace pedig Vilmos gyermekkorával fejezi be a történetet. Apja

úgy nevelte, igen gazdagon
és éppúgy nemes módjára,
mintha csak feleségtől született volna.

Plantagenêt Henriknek most aztán már nincs mit szégyenkeznie a dédanyja miatt. Igaz, hogy polgárlány, de „erkölcsös és hősies", tökéletesen játszotta a szerepét, elérte, hogy megadják a tiszteletet a herceggel való egybekelésekor, megtartva az esküvői rituálét: szülei a beleegyezésüket adták, elengedték; illően felöltözve, kísérettel vitték az áldozati oltárhoz. A tetejébe rögtön termékeny is volt, befogadta a magot, ahogy a papok kívánták, és ahogy az udvarban szerették volna, ha minden nemesasszony ilyen termékeny. Semmi sem hiányzott, hacsak nem a nappali fény, a lakoma, a nép mulatozása, és különösen az egyházi áldás. Isten mindenesetre nyilvánvalóan megáldotta az egyesülést és gyümölcsét, Isten, a remeték istene, aki elég elnéző a test örömeivel szemben. Arlette rábízta magát, „hogy termékeny boldogságot adjon neki". Isten nem fordult el tőle, törvényesnek tekintette Vilmost a fogantatása pillanatától kezdve, különös kegyelemmel felmentette őt a látszólag törvénytelen származás alól.

Egy normandiai herceg szemében Ardres ura, de még Guînes grófja is jelentéktelen emberek voltak. Pedig ahogy Plantagenêt Henrik, úgy 1194-ben ők is irodalmi emléket kívántak állítani őseiknek. Vitathatatlanul ez a leggazdagabb és legélvezetesebb az összes családtörténet között, amelyekben meg lehet tudni valamit a korabeli úrnőkről. Szerencsére még ma is olvashatjuk. Guînes földje a francia és angol királyok összetűzéseinek színhelye, stratégiai és politikai szempontból elsődleges fontosságú volt a százéves háború idején meg utána is, hol egyikük vetett rá szemet, hol másikuk hódította vissza, hol osztozkodtak rajta: a híres Aranybrokát-mezei találkozóra (1520. június 7–24.), amelyre I. Ferenc és VIII. Henrik nagy pompával vonult fel, éppen Guînes és Ardres között került sor. A grófság egyébként a királyi családhoz közel álló tekintélyes családok kezébe került: a Brienne család szerezte meg a francia királytól, aki 1282-ben vásárolta; majd a Bar-dinasztiáé lett, amely a Bourbon ház egyik őse. Ezeknél a nagy dinasztiáknál gondosan őrizték azt az írást, amely távoli ősökről vagy vitatott örökségről beszél. Újra meg újra lemásolták, latinból lefordíttatták. A legrégibb fennmaradt kéziratot a Vatikáni Könyvtárban őrzik, a svéd Krisztina királynő által adományozott gyűjteményben, 696-os jelzettel. E nagyon jó állapotban lévő könyv keletkezését a 15. századra teszik.

Százhuszonhárom lapjából hiányzik a címlap, amelyen valószínűleg illusztráció volt. 1586-ban a kis Audruicq városka bírói főtisztviselője és iskolamestere egybevetett az eredetivel egy másik másolatot, innen tudjuk, hogy az első lapon három címeres pajzs szerepelt: a Francia Királyság címere, valamint Guînes grófjainak és Ardres urainak négy mezőre osztott pajzsa. Alattuk az ülő herceg egy hosszú ruhás, álló férfialak kezéből könyvet vesz át. A címlapon levő két kép tökéletesen meghatározza a Guînes- és az Ardres-ház történetéről szóló könyvet: a kezdetektől két külön család voltak, de egy házasság egyesítette őket; mindkettő a francia király alattvalója és Ardres Guînes alárendeltje volt. A szerző, Lambert, aki a megrendelő-

nek átadja a kéziratot, egyházi ember, „magiszter". Már az első oldalon, a bevezető címében megmondja a nevét és azt is, hogy „az ardres-i templom plébánosa".

Az 1586-ban készült másolat elveszett, de több példány is készült belőle. A kézirat modern kiadásai révén könnyen kezelhetővé vált ez a lenyűgöző dokumentum. Lenyűgöző, mert rendkívüli. Ez a szó illik rá; olyan direkt, olyan nyers, olyan természetes, annyi konkrétumot árul el az élet leghétköznapibb dolgairól, hogy zavarba ejtette a tudósokat, és mivel a róla fennmaradt másolatok három évszázaddal korábbiak, kétségbe vonták a hitelességét. De az a feltevés, hogy talán nem a középkor utolsó éveiben keletkezett, valójában nem állja meg a helyét, ezt F. L. Ganshof tudományosan bebizonyította: egy hamisító nem tudta volna ilyen jól elsajátítani a szemléletet, a megtévesztésig utánozni Fülöp Ágost kortársának írásmódját. Miután megbizonyosodtak valódiságáról, a középkori társaság történészei szerezték meg az írást, Guilhermoz után különösen Marc Bloch. Én magam is többször forgattam, de távolról sem dolgoztam fel azt a gazdag anyagot, ami benne található. Azért közlöm az alábbi történetet, mert sokat elárul a nők hatalmáról.

I. A környezet

Az általam végzett kutatás számára a kézirat legfőbb értéke, hogy leírja, milyen környezetben élt az a közel tíz nemesasszony, akiket Lambert ismert, a saját szemével látott. Mit sem törődve az anakronizmussal, más nőket is elhelyezett ebbe a környezetbe, akik akkor már akár több évszázada halottak voltak, de akiknek emlegették a nevét, és akikről a megrendelő kívánsága szerint beszélnie kellett. A nőalakok persze elvesznek a nagy férfitömegben, amely elnyomja, szinte eltapossa őket. Ez a történet újfent harcosok története. A bevezetőben és az előszóban ezt világosan be is jelenti a szerző. Egy férfi, „a nagyon bátor lovag..., a guînes-i Arnulf..., ura és parancsolója" emlékét kutatva kezdett neki a munkának. Arnulf őseinek „dicséretére, dicsőségére, és tiszteletére" ír, hogy megőrizhessék „nevük és dicső tetteik" emlékét. Ezek a férfiak „Guînes grófjai és Ardres urai". Ezek mögött az előtérben hadonászó, hencegő és pöffeszkedő férfialakok mögött olykor-olykor megpillantunk egy-egy nőt is, de szinte azonnal el is tűnnek. A történész épp csak meg tudja ragadni néhány vonásukat. Ebben a

kéziratban, nem úgy, mint Amboise urainak vagy Normandia hercegeinek történetében, a legkisebb női portrévázlatot sem találjuk. Néhány dicsérő szó itt-ott. Lambert egyébként ugyanazokat a szófordulatokat használja a ház úrnőjével, mint azokkal a lányokkal kapcsolatban, akiknek férje csapta a szelet, és akiknek mellékesen elvette a szüzességét. Mindig „nemesek" és „szépek". Ennél többet nem tudunk meg róluk, nyugodjunk bele. Az egész terepet az igen vitéz lovagok uralják, s azt várják az elbeszélőtől, hogy az ő erényeikről zengedezzen. Miért is beszélne a nőkről? Oly keveset számítanak. Ez a történet egyik nyilvánvaló tanulsága. Egyébként nem baj, hogy oly erőteljesen vannak megrajzolva a férfiak. Meg kell kapniuk a nekik járó helyet, különben még félreérthetnénk az úrnő statusát, jogait és kötelességeit. Túl hosszú időn át írták a történelmet úgy, hogy nem foglalkoztak a nőkkel. Ne essünk a ló másik oldalára, nehogy úgy írjuk meg a nők történetét, hogy közben nem törődünk a férfiakkal. A 12. században, akárcsak manapság, férfi és nő nem lehet meg egymás nélkül. Vizsgálódásom célja az, hogy jobban megértsük a két nem egymás közti viszonyát.

A férfioldal katonai jellegű. Guînes és Ardres nemesasszonyainak egytől egyig nagy hadvezér volt a férje, aki meg volt győződve, arról, hogy várát a legtávolabbi őse, a dinasztia alapítója építtette. Ebben Lambert sem kételkedik. Ő úgy gondolja, hogy minden nemzetség a várával egy időben született, amikor is egy lovascsapat vezére elhatározta, „nagy földhalmot emeltet, hogy erődöt építsen – amit akkoriban várdombnak neveztek –, majd kettős árokkal vegye körül". Ezek a szavak a guînes-i vár építésének kezdeteit írják le, ami valószínűleg elsőként épült. Lambert atya feltételezése szerint talán a 10. század első évtizedeiben. Ez nem biztos. A minél távolibb múltból akarván eredeztetni a dinasztiát, a történetíró az emlékezetben lebegő néhány férfinévből indult ki. Önkényesen határozta meg a családfa első három szintjét. Valójában a Guînes-dinasztiának a dokumentumokban fellelhető legrégebbi tagjai Eustache és Balduin (e két név a vidék két leghatalmasabb családjával kötötte össze őket, a Boulogne grófokéval és Flandria grófjaival, akik büszkék voltak arra, hogy Nagy Károlytól származnak). Eustache 1030 táján élt. Azok közé a fiúk közé számított, akiket Flandria grófja nevelt, akihez hálószoba- és kincstárőrének a lányát adta feleségül. Minden jel szerint a grófi címet viselte. Fia, Balduin is grófként szerepel egy 1065-ös okiraton, amelyet I. Fülöp király

írt alá. A család vagyonának és a várnak, ha nem is az alapítását, de legalábbis a megerősítését az ezredik évet követő első két-három évtizedre tenném, arra az időre, amikor Franciaország északi részén néhány erős vár urai megszerezték a grófi méltóságot, s ezzel rangot vívtak ki maguknak azok között a küldöttek között, akiket Isten azzal bízott meg hivatalos helytartója, a király által, hogy az ő nevében biztosítsák a földön a békét.

Sokkal többet Lambert sem tud az ardres-i kastélyról. Ott élt a hűbérura, ő maga pedig ott töltötte gyermekkorát, és a várdomb tőszomszédságában van a templom, ahol szolgált. A családban pontosan emlékeznek arra, hogy a várat 1050-ben Arnulf építtette. Kalandvágyó fiú volt, talán a kisebbik fiú, és annak az Arnulfnak az ükapja, akinek Lambert a könyvét ajánlja. Alig nyolc kilométerre Guînes várától, a pusztaságban, „egymástól egy kőhajításnyira levő két zsilip között, egy iszapos mocsár legmélyén, nem messze a domb lábától ez az Arnulf földhalmot csinált, egy nagyon magas várdombot vagy vártornyot, védelem gyanánt". A hatalom szimbóluma volt, a parancsolás és a büntetés jelképe, annak a jele, hogy a békét fegyverrel tartják fenn. Legendák keringtek az alapítás körül, amelyen „Ardres nagyurainak" dicsősége nyugodott. Azt mesélték, hogy egy megszelídített medve segített a föld elegyengetésében, hogy egy aranyba foglalt drágakövet, egy „szerencsét hozó függőt" rejtettek a domb belsejébe, „egy sötét és titkos helyre". Flandria és Boulogne grófjai közt lavírozva Arnulf is megvetette e földön a lábát. V. (Flandriai) Balduin buzdította a váralapításra, hogy ezzel is gyengítse Guînes grófját, akinek újdonsült hatalma nyugtalanította. Arnulf így „várúr" lett, és Flandria tizenkét főnemesének egyike. Eustache de Boulogne-t, Bouillon Gottfried apját is szolgálta, aki nagyszerű viszonzásként megengedte, hogy feleségül vegye Saint-Pol gróf özvegyét, megadva ezzel a lehetőséget, hogy a saját hasznára fordítsa ezt a gazdag uradalmat. Lambert szerint Arnulf arra használta azt, amit az ügyön nyert, hogy még hatalmasabbá tegye ardres-i várát.

Ugyanakkor azon igyekezett, hogy elfogadtassa magát, hogy bekerüljön az addigi hatalmi szervezetbe. Először a kevésbé igényes egyházi hatalmakkal került kapcsolatba, a thérouanne-i püspökséggel, meg a Saint-Bertin-apátsággal, amely birtokain rábízta az igazságszolgáltatást és a rend védelmét. Később, amikor már gazdagságban és „biztonságban élt Ardres-ban", ki-

egyezett Guînes grófjával, annak a területnek hatalmas urával, ahová betelepült, s elérte, hogy az elismerje a „váracska", az általa épített *oppidum* teljes körű adómentességét. Lambert, aki látta, hogy bőven volt pénz, és hogy mi mindenre használták, állítja, hogy ezért a privilégiumért Arnulf „dénárral teli hordót" adott. 1094-ben, halála előtt szorosabbra fűzte kapcsolatát Flandria grófjával, visszavéve II. Róberttől a vártorony hűbérbirtokát, és ezért hűbéresküt tett neki. Ardres első ura azonban mégsem találta elegendőnek azt a védelmet, amellyel körülvette magát, se a föld- és fabástyákat, az árkokat, a szövetségeit, se a harcosokból álló kíséretét. Azt is szükségesnek találta, talán még jobban, hogy biztosítsa az Ég kegyeit, hogy papokkal vegye körül magát. Egy *ecclesiola*, egy Szent Omernek ajánlott kis templom épült a vár fölötti dombon. Egy pap néha arra járt, és misét mondott. 1069-ben, a püspökkel és a plébániai feladatokat ellátó pappal egyetértésben, Arnulf egy nap a házi kápolna ajtajához ment fiaival és lányaival. A küszöbre érve, Isten és Szent Omer előtt fennhangon lemondott minden hatalmáról. Majd belépett, s a hatalomátadás jeleként az oltárra tett egy kereszttel megjelölt zászlót, a rajta levő friss olajág a békét jelképezte. Magával hozott egy aranyba és drágakövekbe foglalt ereklyét, Szent Omer fogát, amelyet a kanonokok kifejezetten neki a patrónusuk szájából vettek ki, meg könyveket, az Ószövetséget, az Újszövetséget és templomi díszeket. A Saint-Pol társas káptalan kincstárából hozta, amit felesége nevében őrzött. Így, megfelelően felszerelve, az *ecclesiola* már *ecclesiá*vá, plébániaszékhellyé válhatott. Már csak egy egyházi embert kellett oda telepíteni. Arnulf többet is odavitt, mert azt látta, hogy Flandria grófságának és az ország más urainak várai mellett káptalanok állnak. Ezért tíz kanonoki méltóságot alapított, az egyiket a szolgáló plébánosnak adta, egy másikat egyik természetes fiának, aki már Saint-Omer kanonokja volt. Ennek a káptalannak kellett imádkoznia érte és alattvalóiért. Nem sokkal ezután egy új, Szűz Mária oltalmába ajánlott épületbe költöztette a káptalant. Ez a lakhelye melletti épület olyan volt, „mintha saját kápolnája" lenne, magán imahely, ahol az úr a kanonokok között székel, irányítja őket, énekel velük, szertartásosan kiosztja az alamizsnát, ahogy az ő ura, Flandria grófja tette. Ily módon szentesítette Arnulf a hatalmat, amelyet fegyverrel szerzett. Hasonló szándékkal alapított Andres-ban I. Baudouin, Guînes grófja egy férfiapátságot a vára tövében.

Lambert nagy intelligenciával, okosan kutat az értékes családi emlékezetben, amely megmutatja, hogyan alakultak ki a 11. században egy erőd és egy szentély körül kis államok. Általában az egyik uralkodott a másikon. Ezt Lambert világosan jelzi is: az ő urait, az Ardres-okat *proceres*-nek, „nagyuraknak", „vezéreknek" nevezi, míg Guînes urai grófok, akik meg vannak győződve arról, hogy ezen a címen ők uralkodnak a grófság minden lakója felett, beleértve Ardres várának urait is. Amikor az egyik Guînes a fiát Ardres egyik örökösnőjével házasította össze, Lambert azt mondja, hogy ezzel megalázkodott. Valójában a két hercegség azonos erejű volt, az egymás elleni harcnak rendelve: a fiatalabb Ardres a másik területébe ékelődött. Ezért aztán ezeknek a lovagoknak a története, a lovagregényekhez hasonlóan, lényegében háborús viszontagságok sorozata. Guînes földjén két évszázad alatt sohasem szünetelt a háború.

Lambert néhány szóval érzékelteti, milyen volt ez a föld. „Pásztorkodásra jó, birkák és más állatok tartására alkalmas; hegyes-völgyes, erdős, ligetekkel tarkított terület, mezők és legelők is vannak, vízzel teli mocsaras síkság határolja." Valójában kétfajta táj található egymás mellett: a Boulonnais dombjainak hátsó lejtői, ennek tövében, északon pedig kiterjedt síkság. A késő ókorban tenger öntötte el. Aztán lassanként feltöltődött és benépesült. Lambert idejében sok új plébánia épült, és befejeződött a termőtalaj megjavítása, elkezdődött a harc a még parlagon heverő földekért. Amikor Arnulf fivére egy mocsarat „körül akart árkolni és tőzeglápot bányászni", az ott lakók és a területet szabadon használók fellázadtak ellene. Lambert látta ezt, és könyve utolsó fejezetében elmesél egy komolyabb konfliktust is. A parti övezeten belül maradt még egy elég nagy vizes terület. Királyi mocsárnak hívták. Ez képezte a határt Guînes és Boulogne között. II. Balduin gróf hozzálátott a lecsapolásának. Ahogy tudomást szerzett róla Boulogne grófjának udvarmestere, összehívta Marck vidékének lakosait, a *keurebroeders*-t, a hagyományőrzők tanácsát, mondván, hogy mindenki, gyalogos és lovas jelenjék meg harminc napi élelemmel, szerszámmal és fegyverekkel; mert mély árkot kell ásniuk, hogy kivonják a területet a szomszéd úr hatalma alól. Elkezdték hát kivágni a grófi cselédség által ültetett fákat, csákányoztak, dobálták a földet, s nevettek a szomszédokon. Azok meg visszavágtak. Egy kis domb tetejéről nézte Balduin a felfordulást, a szétvert, szétszórt ellenfelet, „egyeseket az utak,

másokat az árkok mellett, megint másokat a mocsarakon". Elvették a zászlóikat és kitűzték a győzelem jeleként az ardres-i templomban.

Apró villongás volt ez, jelentéktelen kaland a rivális hercegségek állandó ellenségeskedéseinek sorában. Mégis elidőztem nála, mert azt bizonyítja, hogy fogytán volt a termőterület egy olyan országban, ahol igen gyorsan növekedni kezdett a lakosság létszáma. Azt is bizonyítja, hogy az állattartás jól jövedelmezett a „domboldalak tágas legelőin", de még inkább az alföld szikes rétjein. A jólét mégis elsősorban az utak forgalmából származott. Guînes és Ardres egy Európán át vezető fontos közlekedési út mentén helyezkedett el, a hajdani római utak mentén, amelyek Angliából Sangate-én, Wissanton és más állomásokon át Saint-Omer – ezt a várost Flandria grófjai erősítették meg a nagy tekintélyű Saint-Bertin apátság közvetlen közelében – és Thérouanne felé vittek – ez utóbbi egy római város romja volt ugyan, de nem tűnt el a térképről, mivel a püspök, a káptalan, és a székhelyi iskola továbbra is itt működött. Saint-Omerből Ypres, Gent, Bruges felé vitt az út. Thérouanne-ból Arras, a Francia Királyság, Champagne és Róma felé. Hadvezérek, zarándokok, kereskedők mindig ezt az utat vették igénybe, akik két évszázad óta egyre többen lettek és egyre tevékenyebbek. A forgalom folyamatos fejlődését tanúsítja az ardres-i vár melletti kis mezőváros gyors fellendülése.

Még emlékeztek azokra az időkre, amikor az állóvíz borította, hajdani római település mellett nem volt más, csak egy kocsma, ahol sört mértek. A környék parasztjai oda mentek „chouler", leinni magukat. Idegenek is betértek, többek közt olasz kereskedők is, akik Lambert szerint „Angliába mentek üzletelni". Természetes, hogy az alapító Arnulf ezt a helyet választotta a mocsaras vidéken a vár felépítésére, harcosai megvédik majd az arra utazókat és sok ezüstpénzt keresnek majd vele. A közlekedésből és a kereskedésből származó nyereség reményétől hajtva a szomszédos falvakból is odaköltöztek. Nemsokára a várúr ellenőrzése alatt beindult a csütörtöki piac. 1100 táján a település mezőváros lett, amikor a vár ura „nagy, mély és széles árokkal" vette körül. Hatvan évvel később itt tartották gyűléseiket az igazságszolgáltatás képviselői, itt rakták ki az élelmiszereket egy jól megépített csarnok ólomteteje alatt. A nők, akik ebben a *Történet*ben megjelennek, ne feledjük, a kereszténységnek abban a régiójában éltek, ami akkor a keres-

kedelem révén az egyik legerőteljesebben fejlődő vidék volt. A két kastély urai számára, de különösen a grófnak, az arra vezető út kiadásokat jelentett. Fogadnia kellett az előkelő utazókat. A 13. század elején is emlékeztek még arra a fényes fogadtatásra, amelyben néhány évtizeddel korábban a canterburyi érsek, Thomas Becket és a reimsi érsek részesült. Ezeken az éjszakákon patakokban folyt a drága fehér bor, ami messziről, Laon vagy Párizs szőlőskertjeiből érkezett. De a közbiztonság védelmezői szép hasznot húztak az út forgalmából. Nagyon is szükség volt erre a pénzre abban az időben, amikor Lambert befejezte a művét, mert elengedhetetlen volt a sikeres háborúzáshoz.

Az esős, szeles és zord, ködös napokat kivéve, amikor otthon maradtak, Guînes grófja és Ardres ura, páncélingben, karddal a kezükben vágtattak embereik élén. A háború volt a mesterségük, ebben lelték örömüket. Attól kezdve harcoltak egymás ellen, hogy felépült az ardres-i vár, történt ez annak ellenére, hogy Ardres első ura hűbéresküt tett a grófnak, s rengeteg ezüstpénzt tett elé, hogy kiengesztelje. Egyik a másikat a várárokig üldözte, körülzárta egy időre, majd feladta az ostromot, mihelyt közeledni látta az ostromlott segítségére siető barátait, majd az ő üldözésük elől visszafordult, s most ő szorult be a várába. Aztán jött egy nap, amikor hajlandók voltak összeölelkezni. Ekkor fegyverszünet szakította félbe kis időre a pusztító jövés-menést. A sík vidék kipusztult. Olykor halottaikat siratták. Ardres egyik ura, akinek egy nyíl átszúrta a koponyáját, majdnem belehalt ebbe a játékba. Egy hosszú évszázad csatározásai után csodás módon egyszer csak mégis véget ért a rivalizálás. Sógora után, aki elhunyt a második keresztes hadjáratban, IV. Arnulf lett Ardres új ura, s ő békét akart. Végül is megegyezett Arnulf gróffal, és a két Arnulf szövetkezett, hogy megvédje Guînes földjét. Ettől kezdve olyanok voltak, „mint egy test két keze", „mint egy szív, egy lélek", a hűbérbarátság modelljei. „Guînes ujjongott a békétől, és az ardres-i udvar vele örült..., a gróf többé nem akarta hatalmát fitogtatni vazallusával és alattvalójával szemben, aki véget vetett régi lázadozásának és többé nem vonakodott megadni urának a tiszteletet." Házassággal pecsételték meg a kiegyezést. Ardres Arnulf lányát, örökösét Guînes Arnulf legidősebb fiához adta. Ebből a házasságból újabb Arnulf született. Ő volt Lambert ura. Ahogy már említettem, az úrnő legfőbb feladata az volt, hogy a két

vér keveredése által megerősítse a megegyezést a saját családja és a másik között, ahova az esküvő napján vitték.

A két ifjú herceg sok más csatában is részt vett. A saját birtokán mindegyikük igyekezett megfékezni azokat a zavarkeltőket, akiket Lambert „alhűbéreseknek" nevez. Ők voltak a leghatalmasabbak az alattvalók között, többnyire közeli rokonaik is. Sok földdel, rabszolgával, tíz-húsz parasztcsaláddal rendelkeztek, néha olyan gazdagok voltak, hogy maguk is alapíthattak kolostort és káptalant, vagyis egyenlők voltak a gróffal és az úrral, ezek az engedetlen harcosok megkövetelték, hogy eszerint bánjanak velük. Állandóan lázongtak. Mindenekelőtt arról álmodtak, hogy egy nap vártornyot építenek, mint unokafivérük, az ardres-i vár alapítója, hogy felépítik a saját uradalmukat. Hol egyik, hol másik ezek közül a vidéki nemesek közül időről időre megparancsolta robottal sújtható alattvalóinak, hogy fogjanak csákányt, forgassák meg a földet, és emeljenek sáncokat. Lambert is említést tesz ezekről a földtöltésekről, amelyeket aztán otthagytak, mert Guînes és Ardres csírájában öltek meg minden konkurens vállalkozást, keményen büntetve a lázadót. Fennmaradt azoknak a rebellis vazallusoknak az emléke, akiket a régi idők grófjai lefejeztettek vagy nevetve vágták le a heréit. A 12. század végén veszélyesek voltak még ezek a nyughatatlan másodvonalbeli nagyurak. A gróf úgy próbálta féken tartani őket, hogy unokahúgait a fiaikhoz adta feleségül.

Ardres mindegyik ura messzire, a tengeren túlra is elment harcolni: Angliába meg a Szentföldre. I. Arnulf és két újdonsült lovag fia Eustache de Boulogne falkába terelt csapatában kísérték Hódító Vilmost 1066-ban, és hosszú éveken át szolgálták. Busás fizetségként szép hűbérbirtokokat kaptak Bedford és Cambridge grófságokban, és sok pénzzel tértek haza. A király egy medvével is megajándékozta őket, s alattvalóik vele szórakoztak. II. Arnulf Orbán pápa hívására indult 1095-ben keresztes hadjáratba. Flandriai Róbert seregében részt vett Antiochia és Jeruzsálem bevételében. Fia, Balduin a második keresztes hadjáratba ment, dédunokája, Arnulf pedig a harmadikra készült. Maguk a grófok kevésbé mozdultak ki otthonról. Egyedül Manassé egyik bátyja követte az első kereszteseket. De Manassé fiatalkorában, minthogy apja még mindig élt, rövid időre átkelt a tengeren és a Csatorna túloldalán Hódító Vilmos fiának, Vörös Vilmosnak a szolgálatába szegődött. Viszonzásként

elnyerte Emma de Tancarville kezét, aki az angol király kincstárnokának gazdag lánya volt.

Végül pedig mindegyik Guînes és mindegyik Ardres rendszeresen járt azokra a lovagi tornákra, amelyeket a hercegek rendeztek az év során Franciaország különböző tartományaiban. Az öncélú szórakozásnak ezen időszakaiban vidáman verekedtek, várták az alkalmat, hogy befoghassák a lovakat és megsarcolják a legyőzötteket, és még egymás iránti kiirthatatlan gyűlöletükről is megfeledkeztek. A két tábor lovasai ilyenkor egy csapatot alkottak, az ardres-iak a guînes-ieket szolgálták, a guînes-iek pedig „kegyesek" voltak az ardres-iakkal. „Kölcsönösen és jószántukból tisztelték egymást." Lambert történetét végigkísérik a lovagi tornák. Ezek színhelyén, a tágas mezőn, ahol az újdonsült lovagok értő szemek előtt fitogtatták bátorságukat és lovagi ügyességüket, itt mutatta be az ardres-i plébános sorban a két nemzetség őseit, felsorolva férfias erényeiket, mindenekelőtt vitézségüket *(strenuitas)*. Mindegyikük ilyen tornákon szerzett zsákmányt, aratott dicsőséget, tette fényesebbé a család hírnevét, s növelte azt a jelképes tőkét, aminek hasznát leszármazottjuk, Arnulf élvezte. A házasságra váró örökösök és a dinasztiák érdekei miatt nőtlenségre ítélt ifjak e tornákra mentek kitombolni, kiadni magukból agresszivitásukat és beteljesíteni reményeiket: a harc estéjén a legvitézebbek jutalmul feleséget is kaphattak. Lambert ébren tartja ezt az álmot a lovaggá ütés előtt álló hallgatósága körében, példának állítva elébük Ardres egyik urát, II. Arnulfot, urának dédapját, aki az egyik tornán végig kitűnt ügyességével a nagy hatalmú Alost úr előtt. „Lovagi becsületének és nagyszerűségének híre" már eljutott hozzá, és a küzdelem végén a sátrában fogadta a társaival együtt. Sokáig ittak az éjszakában. Reggel aztán, a bor fogytával, Arnulf ajándékul megkapta vendéglátójának egyik húgát. Szép történet, de persze csalóka. Az ajándékozást aprólékos alkudozások előzték meg a két család között, és persze az Alost és az Ardres család hűbérurának, Flandria grófjának is beleegyezését kellett adnia. Ez azonban nem akadályozta meg azt, hogy egy Guenièvre vagy Phénice, nemesasszonyok és kisasszonyok érzékeny, hozzáértő és figyelmes nézőként messziről méregessék a férfiak testi erejét, akik lehetségesnek tartották, hogy elnyerjék egyiknek a kegyeit, a másiknak a kezét, ha délcegen viselkednek a vad és veszélyes összecsapásokban, ezeken a bajnokokat és nőket kínáló „vásárokon". Az

egyházi hatóságok „gyalázatosnak" minősítették a tornákat. Lambert is ezt a kifejezést használja. Valóban azok voltak, mert ezeken a lovagság saját magát pusztította, legalább annyian haltak meg ott, ha nem többen, mint a háborúban. A Guînes grófok egyik távoli őséről azt mesélték, hogy Île-de-France egyik ilyen őrült lovagi tornáján vesztette életét. Úgy tudni, elnyomott, paraszt alattvalói nagyon örültek ennek. Elindulásakor mind azt kívánták, bárcsak ott pusztulna. Mert a nép gyűlölte a lovagi tornákat, uraik ugyanis többet költöttek ott, mint amennyit a váltságdíjon nyertek, és így tönkrementek. Amikor visszajöttek, alig várták, hogy felemeljék az adókat. Guînes-i Arnulf, aki tizenegy éven át járt tornáról tornára, Guînes összes nyughatatlan nemes ifjával egyetemben, elvesztette azt, amit apjától kapott, s ezenfelül még az adónak a harmadik keresztes hadjárat előkészítésére szánt részét is, amit azért kapott, hogy felfegyverkezzen.

Azokban az években, amikor Lambert a művét írta, bizony egyre többe került korszerű felszereléssel a megfelelő módon harcolni, és a háború minden korábbinál pusztítóbb volt. A két hercegség egy határ mentén született. Ez a határ a szárazföld és a holt vizek között húzódott, de választóvonal volt a dialektusok között is, a germán és a román nyelvek között (az ardres-i pap mindegyiket beszélte, mint bizonyára mindenki abban a házban, ahol szolgált, de a várúr és katonái szívesebben használták a franciát, az udvari nyelvet), és politikai határvonal is volt, mert Guînes két erős állam, Flandria és Boulogne grófságai közé volt beékelődve. A bouvines-i csatát megelőző években ez a határzóna igen nagy forrongásban volt. 1214-ben Bouvinesban Lambert hőse, Arnulf gróf a francia király táborában volt. Ekkor már öreg volt, idősebb, mint maga Fülöp Ágost. 1194 és 1203 között azonban, híven a legszorosabb szövetséghez, amit a család és a barátság jelentett, és ami még szorosabbá vált, amikor az ardres-i hűbérbirtok beolvadt a Guînes grófságba, lovagjaival a flandriai gróf zászlaja alatt harcolt, aki akkor nyílt összetűzésbe került a francia királlyal. A francia király a felesége, majd pedig a fia nevében megszerezte Artois-t, Saint-Omer-t és a Guînes grófság hűbéri esküjét, és biztosan tartotta őket a hatalmában, mert barátja, Renaud de Dammartin neki köszönhette, hogy Boulogne grófja lett. De összeütközésbe keveredett Flandria grófjával, és a mögötte álló angol királlyal is. 1194-ben, amikor Oroszlánszívű Richárd visszatért a fogságból, fellángolt az ellenségeskedés, és többé nem hagyott alább. 1197 nyarán

Fülöp Ágost egészen Ypres-ig nyomult előre, letarolva az ellenséges földeket. Majd visszavonulásra kényszerült, és Guînes Arnulf vezette Saint-Omer ostromát, amit „nagy barátja", egyik unokabátyja védett. Az általa épített és a városfalaknál magasabb fatorony tetejéről indított golyózáporral lerombolta a városfalakat. Csodát tett. Flandria grófja hálája jeléül hatalmas összeggel jutalmazta meg „abból az aranyból és ezüstből, amit az angol király küldött neki a francia király elleni háborúskodásra". Arnulf a pénzt azonnal adósságai kiegyenlítésére használta.

A háborún tehát sokat lehetett nyerni, de általában veszítettek. Mibe kerülhetett Balduin grófnak, az apának, az a nagy, kerek, ólomtetejű, kőfallal körülvett torony, a Louvre erődítményének kicsinyített mása, amit Guînes-ben építtetett a veszély közeledtére, meg a többi erődítmény Audruicq-ban vagy Sangate-ban? Mindenesetre tönkrement. Végül, a feudális harcok forgandó szerencséjének következtében, 1203-ban az öreg grófnak saját személyét és két kisebb lovag fiát kellett biztosítékként átadnia a francia királynak. Maga Arnulf, forrásai kiapadván, kénytelen volt összetett kézzel letérdelni Fülöp Ágost elé és vazallusának ismerni el magát. Lambert a legnagyobb veszélyben, fegyvercsattogás közepette írta könyvét. E hirtelen sorscsapásnak tudható be, hogy a mű befejezetlen maradt. Aki valóságos képet akar kapni arról, milyen volt a nők élete akkor és ott, annak figyelembe kell vennie a háborúk és a színlelt háborúk, a lovagi tornák állandó közelségét, oda kell képzelnie melléjük vagy tíz heves, lovát táncoltató, páncélját tisztogató, csatakos, lószerszám- és húgyszagú férfit, akik több figyelmet szenteltek a lovaiknak, mint a nőknek, akik a veszedelem tetőfokán a várba bezárva nyugtalankodtak, olykor arra kényszerülve, hogy egyedül kezeljenek egy-egy vereséget, és maguk induljanak útra, hogy előteremtsék a szomszédoktól a váltságdíjhoz szükséges dénárokat, és ugyancsak ők kaptak szemrehányást, mint Amboise urának, II. Sulpiciusnak a felesége is, ha nem tudták ügyesen kialkudni a fogságban levő hitves kiszabadulását. Rosszul mérjük fel az úrnő valódi hatalmát, ha elfelejtjük, hogy férje legtöbbször másfelé lovagolt, és elérhetetlen volt. Igaz, hogy ilyenkor a nemesasszonyok szabadabban éltek, de nagy felelősség nyomta a vállukat, és ahogy akkor mondták, „vigasztalanul", egyedül, támasz nélkül, ki voltak szolgáltatva saját gyengeségeiknek.

*

A körülötte levő világból Lambert első pillantásra a nagy családokat látja, azokat a családi kapcsolatokat, amelyek a családfőt összekötik az ételt vele megosztó asztaltársaival, akik között szétosztja mindazt, amit az uradalom jövedelmez. Hisz ez a dolga: az egyik kezével vesz, a másikkal ad. Nemcsak a presztízse, hanem valóságos ereje is a bőkezűségétől függött. A zsugori nem jó úr, néha fukarságának áldozata lesz, és csúnyán végzi, mint III. Ardres Arnulf, akit emberei megfojtottak, mert ínségesen tartotta őket. Lambert a tartomány lakóit úgy látja, mintha az Ardres-ház mintájára szerveződött nagy családot alkotnának. Ő az Ardres-családban élt „gyerekkorától férfikoráig", különböző korú fiúk között, akikre büszke volt a családfő, hogy maga mellett tarthatta őket, és igyekezett megszerettetni magát velük.

Egy régi vár volt az otthonuk. Egy évszázaddal korábban építtette egy dombra urának, Arnulfnak a dédapja. Fából volt, egy nagyon ügyes ács építette, akinek fennmaradt a neve is: Lajos, akár egy király. Ez a bonyolult belső elrendezésű építmény építészeti műremeknek számított és a háznép büszke volt rá. Két része volt, az egyik kifejezetten a nők részére volt fenntartva. Az akkori társadalom ugyanis ügyelt arra, hogy szigorúan elválassza a nőket a férfiaktól, mindegyiknek kijelölve a maga helyét. Ezt a törekvést mutatja Guînes grófjának az a döntése is, amelyet 1195 táján hozott, hogy külön telepet kell létesíteni a férfi és női leprások számára. Az emelet tehát két részre volt osztva: az egyik oldalon a férfiak lakrésze helyezkedett el, amelynek tágra nyitott nagytermében a felségként trónoló úr barátságosan fogadta vendégeit, akikkel együtt evett, és ahol társai meg szolgái este nyugovóra tértek. A másik oldalon a nők zárt szállása a „nagyszoba", egy ágy köré rendeződött. Itt „aludt együtt az úr és az úrnő". E titkos rész mellett kis zug volt a komornák számára, egy hálószoba a kisgyermekeknek, egy másik a csecsemőknek, végül pedig jóval az emeleten lévő anyai fészek fölött, amely a törvényes utódnemzésre volt berendezve és az úri pár utódjainak gondos nevelésére, egy helyiség volt található, ahova az este leszálltával a várúrnak, lovagjainak és papjainak a lányai „voltak bezárva, ahogy illik". Ilyen volt tehát a nők terme. Elvben csak a várúr engedélyével hagyhatták el a nők, amikor a kápolnába mentek, vagy a loggiába közös beszélgetésre, vagy ünnepnapokon a nagyterembe, ahol fényes ruháikban pompáztak.

Valójában távolról sem voltak azonban átjárhatatlanok ezek a falak. A házban élő nők többsége nemigen tudott kitérni a férfiak mohó vágya elől. Nyilvánvaló, hogy nem a „nagyszoba" volt az egyetlen hely, ahol szeretkeztek, és nem az úrnő az egyedüli, aki szült. Lambert semmi utalást sem tesz az egyszerű szolgálólányokra, akikkel a közönséges cselédek szórakoztak, de említ néhány olyan nőt, akiket a két ház urai külön figyelemmel tüntettek ki. Több ilyet is ismert: Helwide és egy másik „ardres-i szűzlány" is házasságon kívül fiút szült III. Arnulf úrnak; Adél, Raoul kanonok lánya, akit Balduin, Arnulf testvére és utódja rontott meg, mielőtt a keresztes háborúba indult volna; Nathalie, Robert kanonok lánya, akinek ugyanez a Balduin fiút nemzett; és a „nagyon híres" Margit, legalább két fiú anyja, közülük az egyik Balduin gróf fivérétől, a másik Thérouanne egyik kanonokjától fogant. Lambert csak ezeket a nőket nevezi meg, mert fiatalon jó barátja volt a fiaiknak. De ez is elég ahhoz, hogy lássuk, Ardres várában a várúr ágyasokkal körülvéve élt, akárcsak két évszázaddal azelőtt Normandia hercegei, de Guînes-ben is hasonló volt a helyzet: II. Balduin grófot tíz törvényes gyermekén kívül az ardres-i krónika szerint még huszonhárom törvénytelen gyermeke siratta a temetésén. Két különbséget érdemes azonban megjegyeznünk: ezek a házasságon kívül született gyermekek nem tartottak igényt az utódlásra: Arnulf és Balduin törvényes utód nélkül halt meg, de egyik fattyú sem vitatta el nővérük lányától az örökséget. Másrészt, a Lambert munkáját közvetlenül felügyelő Balduin, ha szerette is hallani, hogy „kora ifjúságától egészen öregkoráig féktelen ágyéka türelmetlen vággyal töltötte el", ragaszkodott ahhoz, hogy azt higgyék, sem ő, sem ősei nem ostromoltak kis szűzlányokat, a *juvenculae puellulae*t, míg volt hitvesük, hogy ilyen eltévelyedéseket csak bohó ifjúságukban vagy özvegységük magányában engedtek meg maguknak. A társadalmi szabályok szerint ugyanis egy rendes házban az úrnő elég volt ura hevének csillapítására. Ez volt egyik feladata. Az engedelmes ardres-i pap pedig igyekszik meggyőzni hallgatóságát, hogy minden jól ment így.

A nyilvános férfi és a privát női szerep megosztása magától értetődő volt. Erre épült az egész társadalmi rend. Lambert még egy megosztást észlel, ami számára nyilvánvaló és szükséges. Tudja, hogy a kastély konyhájában kétféle ételt készítenek: az „ínyenc falatokat" az uraknak, a „köznapiakat" a szolgáknak.

Valaha látta, hogy hősének, Arnulfnak az anyai nagyapját a saját házában állandóan legalább tíz, a házhoz tartozó lovag, egy káplán és néhány klerikus vette körül, látta, hogy a „legderekabb" cselédség szolgálta, akiket „bőkezűen és elegendő módon" látott el, de mégis nagy távolság választotta el őket a harcosoktól és a papoktól. Két osztály a háznépén belül, két osztály a földesúri uradalmon kívül: ugyanaz a választóvonal az „urak" és az „alattvalók", a nemesek és a nem nemesek, a szabadok és a jobbágyok között. Ugyanez a megkülönböztetés érvényes a nők között is: egyfelől pór lányok, másfelől a hűbérúr és az őt körülvevő lovagok, papok felesége, lányai, nővérei, unokahúgai, házasságon kívül született lányai. Úrnők és nemes kisasszonyok egyenlők a kanonokokkal, „a vár hűbéruraival" *(pair)* – ez utóbbiak tizenketten voltak Ardres-ban, tizenketten Guînes-ben, akárcsak Flandria grófja körül vagy a francia király udvarában –, mint a Kerekasztal Lovagjai vagy Krisztus tanítványai –, az „alhűbéresekkel" és más harcosokkal. Papként Lambert-nek a jó oldalon volt a helye. Nagyon közel állt az úr rokonságához. Egyik lányát hűbérura, Arnulf dédnagybátyja fattyának törvényes fiához adta feleségül. A „nagy Ardres" vér folyik már unokája ereiben, akit Balduinnak neveztek el, mint a grófot. Ő maga nem a nemzetségből való, épp ezért történetében úgy tesz, mintha nálánál illetékesebbnek adná át a szót: Arnulf egy másik déd-nagybátyja természetes fiának, aki emlékezett őseinek dicső tetteire, és mielőtt leírták volna, élő könyvként kérésre elmesélte azokat. Tanúságtétele igen értékes. Egészen közel élt azokhoz a nemesasszonyokhoz, akiket életre kelt. Látta őket, ahogy az „urak", „a nemesek", „a szabadok", az asztaltársai látták őket, és az a kép, amelyiket róluk fest nem különbözik attól, amelyet ők alkottak róluk.

II. A tanú

Az ardres-i pap igen gondosan fényesítette ezt a képet, bevetve műveltségének minden választékosságát. „Magiszter" volt, és nagyon büszke e címre. Valóban igen jó képzést kapott a „szabad művészetek" terén, erről tanúskodik választékos írásmódja, az etimológia iránti érdeklődése, s az, hogy oly természetesen jönnek tollára a Lucanus-, Horatius-, és Statius-idézetek. Bevezetőjében először is Priscianus, vagyis a grammatika iránti tiszteletét fejezi ki: a jó latinság művészete ez, de a klasszikuso-

kat is megemlíti: elsőként Ovidiust, de Vergiliust is, az *Aeneis*t „isteni"-nek mondja. Megemlíti még Homéroszt, Pindaroszt is. Vajon minderre a tudásra Thérouanne-ban, a püspök mellett tett vajon szert? Valószínűbb, hogy Saint-Omer-ben, tekintve, hogy a társas káptalan jó kapcsolatban állt annak a családnak a fejével, ahol nevelkedett, meg azzal a templommal, ahol talán apja nyomdokait követve misézik, és ahol két pap fia közül az egyik biztosan követni fogja. Ő ugyanis nős, ami úgy tűnik senkit sem zavart egy évszázaddal azután, hogy heves harcot indítottak a reformátor prelátusok azért, hogy Isten minden szolgáját nőtlenségre bírják. Bizonyára tevékenykedett a Saint-Bertin-apátság könyvtárában is, ahol olvasgatta a flamand krónikákat. Történetírónak tekinti magát, példaképei a caesareai Euszebiosz, Szent Beda és Sigebert de Gembloux. Ő az igazi egyházi kultúra tökéletes reprezentánsa.

Ezenfelül nagyon nyitott volt a másik, a profán, a szóbeli és költői kultúra iránt is. Utalásai *Gormond et Isembart*-ra, André de Paris-ra (akit én továbbra is Andreas Capellanusszal tartok azonosnak) azt mutatják, hogy tájékozott volt minden újdonságról, ami korának udvari irodalmában történt. Műve jól példázza a 12. század végén az egyházi és a lovagi kultúra közötti átjárást, aminek egyaránt kedvezett a nagy egyházi intézményekben erőteljesen továbbélő Karoling hagyomány és a hercegi mecenatúra., Fülöp, Flandria grófja például Chrétien de Troyes pártfogója volt, Baudouin de Hainaut fölkutatta az ősére, Nagy Károlyra vonatkozó összes ófrancia szöveget, de amint arra Gabrielle Spiegel rámutatott, olyan szerényebb udvarokban is, mint amilyen a béthune-i volt, ugyanez a tudásszomj, ugyanez az irodalmi érdeklődés uralkodott. Számos nemesi család feje szeretett volna ugyanolyan műveltnek látszani, mint a főurak. Magisztereket hívtak meg magukhoz, akik le tudták fordítani latinból azokat a szerzőket, akiknek a szövegeit az iskolában kommentálták. Leíratták a jokulátorok által előadott verseket, és szerettek olvasni.

1160-ban és 1170-ben ilyen műkedvelő mecénás volt annak a családnak a feje, ahol Lambert a fiatalságát töltötte. Guînes gróf örököse, Balduin, Arnoud apja, aki arra várva, hogy beülhessen az örökségbe, Ardres-ban élt, a felesége házában. Ő nevelte fel Lambert-t, aki tisztelte és dicsérte intellektuális képességeit és műveltségét. Lehet, hogy túlzott, hiszen azt mondta, amit Balduin hallani szeretett volna. Balduin azzal kérkedett, hogy

illiteratus, műveletlen, ugyanakkor képes „csodás dolgokat" *(mirabilia)* is elmesélni, és ismeri a betűket, bár soha nem tanulta, mert odafigyelt az egyházi emberekre, akik a szertartások alatt előtte olvasták a Bibliát (Lambert pontosít: a prófétai és a történeti könyveket és az evangéliumokat). A kápolnában, a liturgián való részvétellel kezdődött a lovagok bevezetése a hittudományba. Ott hallgatni kellett, és megjegyezni a hallottakat. Mint *auditor* és *conservator*, Balduin el tudja raktározni a hallott dolgokat. A szóbeli kultúra követelményei által javított emlékezőtehetsége révén „csaknem írástudóvá" vált.

Így ő is tud beszélni, társalogni a klerikusokkal, beszélni nekik arról, ami az ő területe, a katonák tudománya. Hogy miről? Idézem a 16. századi fordítást: „azokról a vidámságokról, amelyeket a költők meséiben és történeteiben hallott". Beszélgetésről volt tehát szó. És vitáról. Balduin rendelkezett ugyanis az írásbeliséget nem használó társadalmi rétegekben oly értékes erénnyel, az ékesszólással *(eloquentia)*. A lovagi és az egyházi, a szóbeli és az írásos kultúra tehát vitában *(altercatio)*, szócsatában egyesül. Az egyházi iskolákban általánosan bevett gyakorlatot akkor Ardres urának a házába is bevezették. Valóban vendégül látott *doctes*okat, írástudókat, akikkel szeretett vitázni. Azt is kérte tőlük, hogy bőkezűségét azzal hálálják meg, hogy könyveket írnak neki. Ugyanis „Balduin gróf égett a vágytól, hogy átfogja az összes tudományt" (*amplectare*, „a karjába venni", e nőfalónál a tudásszomj jól megfért a szexuális étvággyal)... De persze nem tudta kívülről megtanulni az „összes tudományt". A többletet tehát a könyvek őrizték.

Könyvek, amelyekből az úr bármelyik pillanatban meríthet. No nem közvetlenül, hiszen nem tud olvasni, és még büszke is rá. „Írástudók" közvetítésével, akik felolvasták neki a szöveget, és lefordították ófranciára, magyarázták, elvezették őt a szó első jelentésétől „rejtett értelméig". Ezen írástudók által, Alfred vagy Gottfried mester, vagy a boulogne-i Simon által, aki a földije volt, és a *Roman d'Alexandre* egyik szerzője, Balduin a vasárnapi evangéliumokon és a kapcsolódó homíliákon kívül megismerte, „megtanulta" és megértette az *Énekek énekét*, „Szent Antal könyvét", és más műveket a dolgok természetéről és a Teremtés furcsaságairól. A könyvtárát mégis egy világi személyre bízta, olyan emberre, aki tudott olvasni, de csak ófranciául, ami azt bizonyítja, hogy némely könyvet az udvar nyelvén írtak. Az olvasás és a szövegmagyarázat a nagy-

teremben, „nyilvánosan" történt. Az egész család, az egész cselédség élvezhette, beleértve az ifjú Lambertet is, amikor Balduin hosszasan szónokolt, magasztalója szerint utolérve akár a latin szerzők legjobb ismerőit, akár a három lovagi műfaj – a geszták, „a nemesek kalandjai", „a nem nemesek verses elbeszélései" – leghíresebb jokulátorait. Hasonló módon keveredik az ardres-i plébános személyében is a két kultúra. Kolostorban tanult latinul, de nős, családapa. Tudja, mit jelent a rokonság. Tudja, milyenek a nők. Ezért olyan végtelenül értékes számomra a műve.

*

Lambert így kezdi művét: „Egészen papi hivatásomnak kellett volna szentelnem magam, de uram, Arnulf, Ardres fiatal ura, annyira sürgetett, hogy belevágtam egy nehéz vállalkozásba." A megrendelés valójában magasabbról érkezett, magától Balduin gróftól, az apától. 1194-ben történt, amikor a legidősebb fia esküvőjére készült. Lambert két pap fiával az ardres-i vár hálószobájába igyekezett, hogy megáldja a nászágyat. Balduin elrendelte, hogy először is húzzák meg a harangokat az öröm jeleként. Arnulfot kiközösítették, mert lovas kalandjainak kicsapongásai közepette tönkretette egy özvegyasszony malmát. Megegyeztek a püspökkel és az érsekkel, akik feloldozták az ítélet alól Arnulfot, s így teljes pompával megtarthatták az esküvőt. Lambert azonban még nem tudott erről. Mielőtt meghúzta volna a harangot, ellenőrizte, szabad-e. Ezért kicsit késett, talán két órát. Balduin rettenetes haragra gerjedt. Az ardres-i plébános, akit a vár kellős közepén, saját temploma előtt sértegetett a gróf, félelmében leesett a lováról, elájult, majd bánva bűnét, a gróf után vágtatott. Balduin lecsillapodott, de Lambert szerint „soha többé nem volt olyan kedves és vidám velem, mint annak előtte, hacsak nem volt szüksége rám az ügyei intézésében", majd hozzáteszi: „Hogy visszaszerezzem szeretetét és kegyeit, nekiláttam ennek a munkának." Vegyük a történetet annak, ami: az öreg hűbérúr iránti hűség megnyilatkozásának. Mindenesetre megtudjuk belőle, hogy az örökös esküvője szolgáltatta az alkalmat a családtörténet megírására.

Késői, nagyon várt és előnyös házasság volt. Arnulf a harmincadik évébe lépett. Tizenhárom évvel lovaggá ütése után még mindig nem találtak neki a család hírnevéhez méltó feleséget, akinek kiválósága tanúsítaná a hercegség erejét. Mivel Boulogne grófság örökösnőjét lekésték, Saint-Pol gróf egyik

lányát szemelték ki, de mikor még jobbat találtak, felbontották a jegyességet. Most pedig a hálószobába, az anya halála, vagyis tizenhét év óta üres ágyba olyan nő fekszik, aki a grófsággal határos, igen szép uradalmat, a bourbourg-i várbirtokot hozta a házasságba. Meg kellett ünnepelni ezt a sikert. Új ág hajtott ki a családfán. Az ifjú férj, „meg dicső apja és mindkettőjük utódjainak" okulására, egy gondosan és elegánsan megírt könyvnek kell elmesélnie Arnulf anyai és apai ágú őseinek dicső tetteit, felidéznie halálukat, és a leírt, rögzített szavak által tartósan visszaadni őket a földi létnek, teljes dicsőségükben.

Lambert egyszerre foglalkozott a két család történetével. A hierarchiának megfelelően, a Guînes családdal kezdte: a grófok magasabb rangúak voltak, a férfi fontosabb a nőnél, az apai ág az anyainál. A grófok történetét addig a pillanatig írja meg, amikor ura, Arnulf véget vetett az újdonsült lovagokkal közös rituális kóborlásainak, s hosszú vándorlásai után visszatérve a szülői házhoz, lecsillapítva atyja neheztelését, a tékozló fiú „mindenben alávetette magát apja akaratának" és késznek mutatkozott, hogy elfogadja az általa kiválasztott feleséget. A másik dinasztiára térve, Lambert a kezdetektől meséli az urak történetét egészen Arnulf házasságáig. Nyolc vagy kilenc év telt el azóta, hogy nekilátott a munkának. Ehhez a ponthoz érve, tovább folytatta az írást, és elmondott még néhány jelentős eseményt, amelyek az esküvő után történtek. A két család egyesüléséről szóló mű középpontjába két férfiportrét helyezett: Balduinét (tizenhat fejezet) és a fiáét (hét fejezet). Az élet két szakasza, két férfi magatartás, egyiket a bölcsesség, másikat a féktelenség jellemzi.

Ardres urai közül Lambert négyet vagy ötöt közelről látott. Bizonyos napokon kifejezetten azokért imádkozik, akik már meghaltak. Vannak a házban nála öregebbek is, akiket kikérdezhet és az emlékezetükre hagyatkozhat, akár a sajátjára. Roger Berger megjegyezte, hogy nemigen akarta a szóbeli kérdezősködést a házon kívüliekre is kiterjeszteni. A Guînes-házzal kapcsolatban már nehezebb a dolga. A család eredete sokkal messzebbre nyúlik vissza. Következésképp könyvekben kellett kutatnia. De a legtöbb tájékoztatást biztosan Balduin gróftól kapta, akiről tudjuk, hogy szeretett beszélni, és nem hagyta cserben az emlékezete. Az így összeállt emlékekben három réteg rakódik egymásra. Az időben legközelebbi körülbelül negyven évet ölel fel. Egészen az 1160-as évekig, amikor Balduin

gróf feleségül vette Ardres örökösnőjét és hozzá költözött, Lambert világosan lát mindent. Itt öt pontos időpont található, mind az Ardres-okkal kapcsolatosak. Kevés időpont szerepel egyébként a műben, mert ennek az irodalmi műfajnak, a *histori*ának a szabályai szerint nem kívánatos túl sokat említeni. Kettő köztük temetésé: 1169-ben Balduin apja halt meg, 1177-ben pedig a felesége. Az 1180-as dátum Arnulf lovaggá ütésének az évét jelzi. Az utolsó két évszám az örökségre vonatkozik: 1176-ban egy fehér szakállas öregember érkezett, aki azt állította magáról, hogy ő Balduin úr, aki huszonnyolc évvel azelőtt tűnt el Keleten. Mindenki megijedt, attól féltek, hogy az örökséget követeli. 1198-ban, hála Flandria grófja nagylelkűségének, Arulf úr vissza tudta fizetni adósságait. Minél távolabb tekintünk vissza a múltba, annál bizonytalanabb az emlékezet, de azért még elég biztos a 11. század utolsó harmadáig, I. Ardres Arnulfig és I. Guînes Balduinig. Nehány kronológiai támpont: 1069, a társas káptalan alapítása Ardres-ban; 1084, az andres-i kolostor alapítása. Ezen túl már mindent homály fed. Nevek, okiratgyűjteményekben vagy sírfeliratokon fellelhető nevek. És még egy dátum: 928, nem tudni, honnan veszi Lambert, úgy tűnik, akkor térhetett meg atyái földjébe a grófi dinasztia alapítója. Itt kezdődik a történet.

A történetnek három funkciója van. Az első oktató jellegű. Meg kell mutatni az utódoknak őseik erényeit és hibáit, arra tanítva őket, hogy a fiatalok fejet hajtsanak az idősek előtt, s hogy az urak csak akkor érdemlik meg kiváltságaikat, ha bátor, nagylelkű lovagok és hű vazallusok. Ez a tanulság teljes egészében a férfiaknak szól, a példaképek is mind férfiak. A második funkció a védelem. Lambert a két nemzetség történetén keresztül egy tartomány és egy kis, fenyegetettsége miatt szorongó *(angustissime)* nép történetét írja meg. A könyv megvéd majd. Egy ilyen tárgy, egy pergamenlapokból álló füzet, amelynek jeleit csak a beavatottak képesek megfejteni, s amelyet aztán ünnepélyesen kiejtett szófüzérekké alakítanak, abban az időben még tagadhatatlanul gyámolító erővel rendelkezett. Lambert története is bizonyítja. Amikor Guînes Balduin megalapította a kolostor-temetőt, oda vitette azokat a csontokat, amelyeket nem sokkal azelőtt tártak fel, és amelyeket addig a várkápolnában őriztek. Azt állították, hogy Szent Rotrude ereklyéi. A szent az Andres-apátság védőszentje és oltalmazója lett. Hogy e láthatatlan személyt megfoghatóbbá tegyék, a

szerzetesek az ereklyetartó mellé helyezték az életéről szóló könyvet. Minden évben felolvasták a refektóriumban, „a vacsoránál, az említett szűz nagy ünnepén, az asztalnál ülő hallgatóság előtt". Mindaz, amivel a közösség rendelkezett, először is Istené volt, aztán pedig Rotrudé. Ezért tehát személy szerint őt támadta meg egy nap egy környékbeli hűbérúr, aki vitatta a szerzetesek jogait. Hogy megsemmisítse hatalmukat, elégette az ereklyéket és a könyvet. Az ereklyék csodás módon megmenekültek, és amikor helyreállt a béke, tüntetően kitették, hogy a nép láthassa. A könyv azonban a tűz martaléka lett. A szerzetesek siettek újraírni, mert védőpajzs volt az esetleges támadásokkal szemben. A családtörténet is ugyanezt a célt szolgálja. Megidézi az ősöket, akik a családi vagyon törvényes birtokosai, és akik ott vannak az árnyékban, fenyegetve mindazokat, akik megkísérelnék vagyonukból kiforgatni örököseiket. Az emlékkönyv végül felmagasztalja mindkét nemzetség nemességét. Ennek érdekében a minél távolabbi múltba kell helyeznie az alapítót, s ezt Lambert meg is próbálta. Márpedig ha vissza akart menni egészen az eredetig, akkor óhatatlanul bele kellett botlania egy nőbe. És valóban ott egy aktív nőalak az anyai ág végén. Egy másik pedig az apai ág végén, ő ellenben passzív.

III. Az anyaistennők

Lambert-nek nem volt nehéz felállítania Ardres urainak teljes családfáját. Nem volt nagy. Alig egy évszázada még élt Arnulf, a várdomb építtetője. Lambert gyerekkorában ismerte az unokáit, és sok olyan idős embert, akik világosan emlékeztek az ősre. De ez az Arnulf honnan származott? A család nem vette jó néven, hogy azt híresztelték, hogy apja, egy bizonyos Herred, akinek a gúnyneve Cangroc volt, ami flamand nyelven azt jelenti, hogy zakóját fordítva viselő, parasztember volt, és ráadásul zsugori: hogy megkímélje egyetlen ingét, kifordította, amikor az ekét tolta. Vagyis aljanép. Ez nem igaz, állítja Lambert. Herred nagyon jó házból való. De főleg, nem is I. Arnulf apja, hanem az anyja férje volt. Az ardres-i plébános határozottan ezt a nőt teszi meg a dinasztia dicső törzsének, és valószínűleg ő adta neki az Adél nevet.

Nem messze a vártól, Selnesse-nél, az erdő és a mocsár között – írja Lambert – „ma pogány romokat találni, vörös cserepeket, ugyanilyen színű cserép- meg kis üvegvázadarabokat.

Olyan hely ez, ahol ha megművelnék a földet, kővel borított, szilárd útra bukkannának, amely a mocsártól az erdőbe vezet." „A sűrű erdőben nagy köveket találni, amelyeket kötőanyag nélkül oltár alakjában illesztettek egymáshoz, és az oltáron szentek nagyon régi szobrai és képei." A nemrégiben újrakezdett ásatások azt mutatják, hogy itt egy gall település helyén római kori lakóhely romjai vannak, egy *vicusé*, amely a 2. században virágzott. Lambert Arnulf édesanyját e hely urainak örököseként mutatja be. Ezek az urak nagyon gazdagok voltak, amit lakhelyük romjainak méreteiből is látni. Az anya tehát e pogány urak leszármazottja, akik a nagyon régi időkben felvették a kereszténységet. A nemzetség gyökerei e nő révén az igen távoli múltba nyúlnak. Nemesi család legalább annyira, ha nem inkább, mint a tartomány legnemesebb nemzetségei. Adél egyébként erős asszony volt, aki szabadon és bátran élte az életét. Rokonsága elhagyta, egyedül élt, „férfi nélkül, aki megvédte és felvidította volna". Unokabátyja, Eustache de Guînes zaklatta „jobban, mint illő, tisztességes és jogos lett volna": erőnek erejével egyik hűbéreséhez akarta feleségül adni. Ő nem mondott nemet, húzta, halasztotta a dolgot. „Igen bölcsen" elhatározta, hogy minden vagyonát a thérouanne-i püspök kezébe teszi, aki a nagybátyja volt, „nem nézte se a vért, se a nemzetséget". Ezen azt kell értenünk, hogy áthágva minden szabályt, kizárta az örökségből családja férfi tagjait, amit Lambert idejében a nők persze nem tehettek meg, még akkor sem, ha alamizsnaként bűneiket akarták volna megváltani vele. Aztán, mint ahogy sok birtokos a 12. század végén, abban a korban, amikor a földet feudalizálják, hűbérbirtokként visszavette javait a prelátustól. Attól kezdve fontos volt, hogy a hűbérbirtokot jól szolgálják, és megvédjék a Guînes gróf szándékaitól. Vagyis férfira volt szükség. Adélt ura, püspök nagybátyja egy „erős és bátor lovaghoz", Herredhez adta. Mivel megözvegyült, Adél szeretett volna özvegy is maradni. „A püspök és más barátai tanácsára" katonához kellett mennie, aki szintén jó családból származott. Második nászéjszakáján fogant meg az az Arnulf, akivel a dinasztia története kezdődik. Mindaz, ami ezé a fiúé volt, a föld, ahol a vár állt, mindaz, ami az utódaié volt egészen addig az Arnulfig, akinek Lambert a könyvet írta, tehát minden, a vagyon, a becsület, a hatalom és a dicsőség, mindez egy nőtől ered, e nő житéből, kitartásából és merészségéből.

Lambertnek fél évezredet kellett áttekintenie, hogy eleget

téve félelmetes gazdájának, Balduin grófnak, egészen az eredetéig, a homályos régmúltig vezesse vissza a grófi dinasztiát. Ebben a szédületesen messzi távolban nagyon sok a mesés elem, amit meghatódottság nélkül fogad el az ardres-i plébános. Sokkal kevésbé kritikus, mint kortársa, Vilmos, Türosz érseke, akinek számára „hamisnak tűnik fel az állítás", ő átveszi a Lohengrin-legendának száz évvel korábbi változatát, ami Bouillon Gottfriedre és anyjára, Szent Idára emlékezve keletkezett. Gond nélkül elfogadja, hogy a Boulogne grófok őse „az égből érkezett egy hattyún, ami egyáltalán nem a képzelet szülötte volt, hanem valóságos és fenséges". A Guînes-házzal kapcsolatban azért mégis törekszik arra, hogy az ésszerűség határain belül maradjon. Nyomokat keres. A Saint-Bertin-kolostor könyvtárában, „nagyon régi papirkákon" talál is egy férfinevet: Galbert-ét. Galbert gróf volt, és a 7. század elején élt Ponthieu-ben. Szent Bertin kortársa volt, és Lambert úgy gondolja, hogy egyetlen fiával, valamint bátyjával és nővérével egyszerre lettek szerzetesek. Guînes földje, örökségük egyetlen része, amelyet nem ajánlottak fel a kolostornak, ily módon „megözvegyült", nem volt gazdája, aki irányítsa, mint a férj nélkül maradt aszszony. A „törvényes örökös híján semmit sem érő", zsákmányszerzésnek kitett földet megkaparintották Flandria grófjai. Ugyanakkor két évszázaddal később, Nagy Arnulf gróf idejében, Isten megkönyörült „Guînes urain és népén", és „törvényes, egyenes ági örököst adott nekik". Északi ember volt, viking, Siegfriednek hívták. 928-ban – tudjuk, hogy ekkoriban Rollo normann bandáit Ponthieu-be vitte fosztogatni, s ez arra enged következtetni, hogy Lambert néhány történeti adatra épít – érkezett ide a fiatalember, aki „nemes testben és lélekben, hősies, és máris nagyon híres". Hosszú ideig a dán királyt szolgálta, mígnem a király után a második ember lett a messzi földön fekvő Dáciában, a csodás hőstettek és eposzok hazájában. A róla keringő hírek, meg a leírt családfák alapján Lambert megállapította, hogy Galbert-től származik és hogy az övé volt Guînes földje. Néhány társával birtokba vette. Ebből a célból építette a guînes-i vártornyot ez a fiatal, vakmerő férfi, amilyen az Ardres-ház I. Arnulfja és minden dinasztiaalapító volt.

Mellette azonban egy nőalak is feltűnik, és az új dinasztia neki köszönheti dicsősége és nemessége legjavát. Siegfried nevéből kiindulva, az ardres-i plébános szerelmi történetet alkotott, azokhoz hasonlót, amilyeneket akkoriban az udvarokban

szerettek hallgatni. A „megdöbbent" és haragra gerjedt Nagy Arnulf a betolakodó kiűzésére készült. Saint-Bertinbe hívta össze a harcosait, ott szokott tornákat rendezni, hogy eddze őket. A tüzes, de körültekintő ifjú Siegfried, hogy elébe vágjon, maga jelentkezett. A gróf környezetében levő barátai összenéztek. Arnulf lecsillapodott. A dánt kedvesnek találta, és befogadta. Itt, a ház legbelsőbb részében lép színre a női szereplő. Elstrude, Arnulf lánya és az új grófnak, Balduinnak a húga, megtetszett Siegfriednek. Elcsábította, először csak szavakkal édesgette magához, vöröspecsenyét játszott vele, majd erőszak nélkül, csendben magáévá tette, és teherbe ejtette. Amikor a terhesség feltűnő lett, Siegfried megszökött. Aki az úr beleegyezése nélkül lefeküdt annak húgával, hitszegő volt, és a legsúlyosabb büntetésre számíthatott. Siegfried saját „hazájába", Guînes-be ment. Nem sokra rá meg is halt, „a leküzdhetetlen szerelem miatt, amit aziránt érzett, akit el kellett hagynia". Elstrude fiút szült, és bátyja elfogadta a keresztapaságot. Levette a lábáról a délceg fiú, ő lovaggá nevelte, és apáinak földjén megtette Guînes grófjának. Vajon miért ez a mese, a titkos ölelés, miért a házasságon kívül született gyermek, és miért nem az, ami a dokumentumok tanúsága szerint gyakori volt a 11. és 12. században, hogy tudniillik a jó vazallus hű szolgálataiért törvényes házasságban megkapta urának egyik lányát? Lambert átveszi azt, amit Balduin gróf környezetében szerettek mesélni. A grófot nem bántotta, amikor a történetíró azt bizonygatta, hogy félelmetes harcostól származik, akiben északi tűz *(furor)* égett, tetszett a nőknek, s nemcsak képes volt visszaszerezni ősei elbitorolt örökségét, hanem ha nem tudta is befészkelni magát a bitorló ágyába, de legalább megszerezte magának a tőle függő nők egyikét. Vagyis nőrabló volt, de ez divat volt akkor. A 12. században viszont már nincs több nőrablás, a párizsi módi szerinti udvari szerelemnek hódolnak, így a regény hősét, az új Trisztánt lassan elemészti a szerelmi bánat. Balduin ugyanakkor ragaszkodott hozzá, derüljön ki, hogy egyenes leszármazottja Flandria grófjainak, és így a Karolingoknak. A családtörténet épp ezért, ahogy azt a bevezetőben elmagyarázza, két Arnulftól indul, a híres Nagy Arnulftól és Ardres urától, a jövendő Guînes gróftól. Egy nő, Elstrude örökítette át az első vérét a másodiknak, aki ugyanazt a nevet viselve arra volt hivatott, hogy újraélessze ragyogó érdemeit.

De nemcsak a Guînes- vagy az Ardres-ház volt az egyedüli,

amely legtekintélyesebb forrásának egy nő alakját jelölte meg. Flandria és Anjou grófjai, Amboise urai szintén egy alapító ősanya emlékét tisztelték. A flamandok Juditot, Kopasz Károly lányát, Nagy Károly dédunokáját. I. Balduin, Nagy Arnulf nagyapja, akinek senki sem tudta megnevezni az apját, mígnem a grófi családfákkal foglalkozó, tanult emberek ki nem találtak neki egy felmenőt a 11. században, szóval I. Balduin nem meghódította ezt a nőt, hanem erőszakkal vitte magához, mielőtt ünnepélyesen hozzá nem adták feleségül 862-ben. Judit uralkodónőként trónol a flamand hercegek emlékét őrző legrégibb kézirat közepén. Olyan, mint egy liturgikus költemény, amelylyel a compiègne-i kanonokok ajándékozták meg Nagy Arnulfot a 10. század közepén. Két családfa találkozásánál ül. Az egyik „a nagyon nemes frank királyoké és császároké", a másik „a nagy dicsőségű, főméltóságú Arnulf úrnak és fiának, Balduinnak szent nemzetsége, akit az Úr kegyeskedik itt a földön védelmezni". Judit neve elé keresztet tesz a történetíró, valahányszor előkerül a Judit név. E hosszú szövegben ő az egyetlen, akinek megszentelik emlékét ezzel az írásjellel, az egyetlen nő, akit megtisztelnek azzal, hogy magasztalják „okosságáért", ragyogó „szépségéért", és örvendenek, hogy az első gróf, a „nagyon erős" Balduin „házassági kötelékkel", vagyis törvényesen egyesült vele. Minden körülötte forog, aki által „szent" lett a nemzetség.

Megint csak Judit trónol fejedelemasszonyként a két családfa között, amelyet 1120-ban a saint-omer-i kanonok, Lambert állított össze, amikor Flandria új grófja, Jó Károly ünnepélyesen a társas káptalanba hívta hűbéreseit.

Az elsőben arra törekszik a történetíró, hogy Judit házasságának törvényes voltát bizonyítsa. Ez szükséges is volt, hiszen már érvényben volt a házassági erkölcs, amelynek elfogadtatásáért ádáz harcot folytatott az egyház. Lambert de Saint-Omer tehát azt állítja, hogy az első férjétől megözvegyült Judit viszszatért az atyai házba, ahogy illik, majd igaz ugyan, hogy Balduin elrabolta, de tettestársa volt Judit bátyja, ami csökkenti tettének kegyetlenségét, hiszen családja férfi tagjai már félig odaadták a lányt. Lambert felidézi, hogy Juditot és Balduint először kiközösítették az egyházi törvények értelmében, amelyek büntetik az özvegyek elrablását, de később feloldozást kaptak I. Miklós pápától és a pápai legátusok kérésére Kopasz

Károly végre beleegyezését adta, és megengedte, hogy lánya a „házasság törvénye szerint" keljen egybe Balduinnal.

A különböző, de főleg történeti témájú írásokat egybegyűjtő kötetnek, a *Liber Floridus*nak a következő lapján egy másik családfát találunk vers formában írva. Lehet, hogy énekelték azokon a szertartásokon, amelyeken a gróf hatalmának teljes pompájában jelent meg. Az utolsó két verssorban csakugyan „királyfiként" köszöntik, ami Nagy Károly óta az új fejedelmek megszólítása volt. A negyven verssorból álló történetben ugyanaz a nőalak az uralkodó. Akárcsak egy férfi, akárcsak a grófok, Judit is kétszer van megnevezve. Ahogy a férfiaknak, Juditnak is aktív szerepe van az utódnemzésben. Nem mondják, mint a többi grófnéról, hogy passzívan befogadta férje magját. Itt Judit adta a grófnak a fiút, aki majd tovább viszi a dicsőséget. Tehát adományozó. Valójában sokkal többet adott. Általa Jó Károly felmenőit egészen a Karolingok őseiig tudta visszavezetni, és egy másik nő által még messzebbre, a Meroving-dinasztián át „Priamosz trójai királyfiig, akitől nemes hercegek, a frankok és a flamandok származnak".

Említettem, hogy IV. Fulkó, Anjou grófja, amikor 1096-ban a saját családfájáról beszél, csak férfiakat említ az anyján kívül. A családot Enjeuger-től eredezteti. Jól emlékezett. A modern tudomány megerősíti, hogy Enjeuger volt nemzetsége első tagja, aki a frank király nevében uralkodott és büntetett az angers-i grófságban. Bátorságának köszönhette ezt a „dicsőséget". Siegfriedhez hasonlóan a hódítás, a férfias erények megtestesítője volt. Senki sem kételkedett abban, hogy Enjeuger a saját erejéből lett az, aki, és senki sem gondolta volna, hogy bármit is egy anyának vagy egy feleségnek köszönhet. Mégis, egy fél évszázaddal később, az Amboise urainak családfája mellett szereplő Anjou hercegek ősei közt egy nő tűnik fel Enjeuger mellett, és a történet, amit később Jean de Marmoutier mond el részletesen, úgy mutatja az alapító hőst, hogy azáltal a csodás hőstett által emelkedett fel, amit e nő érdekében hajtott végre. A keresztanyja volt, egy Gâtinais gróf örökösnője. Házasságtöréssel vádolták és azzal, hogy megfojtotta a férjét. Ahogy Adèle de Selnesse-t, családja férfi tagjai őt is magára hagyták, nem vállalták az istenítéletet, azt hogy párbajban megküzdjenek érte a vádlók félelmetes bajnokával. Az épp csak ifjúkorba lépő Enjeuger, Istennek ajánlva magát, megküzdött vele és legyőzte. Vakmerő hőstettének nem e nő teste volt a díja: a keresztfiú

nem veheti feleségül keresztanyját. A király döntése alapján azonban ő, és nem a szülők kapták meg a nő összes vagyonát, ahogy Adél szüleit is kizárták az örökségből. Ez az örökség alapozta meg az első Anjou-dinasztiát.

Amboise urai szintén tudták, hogy ősanyáknak köszönhetik gazdagságukat és hírnevüket. Lisois, a család egyik fiatalabb tagja, akinek magának kellett pozíciót szerezni, hosszú ideig vitézül szolgálta a 11. század elején III. (Fekete) Fulkót, Anjou grófját. Az öregedő gróf megbízható barátokat akart a fiának. Fia és az összes egybegyűlt harcos előtt kijelentette: „Tudni akarom, hogy hűbéruraim meg a te tanácsodra, mit adjak Lisois-nak, nagy szolgálata fejében. Mert meg szeretném tartani a magam és a te számodra, mint hű barátot." Loches bírája, aki Lisois barátja volt, azt tanácsolta, adja neki egyik lányát. A lányé volt Amboise egy része. Itt gyökerezett meg a nemzetség. A kanonok, aki 1155-ben írta meg a család történetét, rajongott a régi szövegekért, érdekelte az ókor. Minden erejével azon volt, hogy kiderítse az örökség eredetét. Talál néhány elszórt, bizonytalan jelet, hol egyiket, hol a másikat vizsgálta meg, és az erudiciót a képzelettel vegyítve arra a meggyőződésre jut, hogy ezt a vagyont az idők folyamán nagyon sokszor nők örökítették át. Nemcsak könyveket böngészett, köztük Szent Márton életét, hanem a tájat is nézte, így fedezte fel egy nagyon régi város helyét. Amboise meredek lejtőjén észrevette egy hatalmas műemlék romjait. „Régi Rómá"-nak hívják. Cæsar árnyéka vetül rá. Aztán három kastélyt talált egymás mellett. Tudta, talán látta is, három hatalmas úr lakta a 12. század elején. Hogy magyarázatot találjon e hármasságra, a történetíró tapogatózva ment vissza az időben egészen Maximianus császárig, a Tours Avicien grófig, aki megerősítette a helyet. Egy nő, Avicien lánya kapta örökségbe Amboise-t, majd a lánya Fausta, egy másik nő, végül pedig, Fausta lánya, az „okos", „rendkívül körültekintő" Lupa, egy harmadik nő. Ezt a római hangzású nevet a szerző két helynévvel köti össze. Porta Lupa, annak az ókori városnak a maradványa, ahol Fausta lakhatott, Villa Lupa, Villeloin, egy közeli helység, ahol templomot építtetett, ahova szerzeteseket hozott, mielőtt özvegyen ide vonult volna vissza, hogy Szent Márton tisztelőjeként remete életet éljen. Két fia halála után, akiket Villeloinben temetett el, „Amboise úrnője" ellenállt a gótoknak. Nagyon idősen minden birtokát Clovis-ra hagyta. Itt ér véget az örökösnők első sora.

Amboise a frank királyoké volt egészen Kopasz Károlyig, aki felosztotta a várost hűbéresei között. Egyiküknek két várat adott, ezek végül az Anjou grófok kezébe kerültek, megintcsak két nő révén, akiket közülük kettőnek, Enjeuger-nek, majd fiának, Vörös Fulkónak sikerült feleségül vennie. Egy árva lány, Gersende örökölte a maradék egyharmadot. Férjhezmeneteléig nagybátyja, Sulpicius kezelte nevében a vagyont. Őt kérte – vagy kényszerítette – Fekete Fulkó, hogy adja unokahúgát Lisois-hoz, meg „az ő dénárjaiból Amboise-ban épített kőtornyot". A férj odaköltözött. Tökéletesen beilleszkedett felesége családjába, először is azzal, hogy fiának nem a saját nevét, de nem is az ő apja nevét adta, hanem Sulpiciusét, aki a harmadik várat átengedte, aztán meg azzal, hogy temetkezési helyül Villeloint választotta, Farkas Lupa mellett. Ebben a szellemekkel teli szövegben az éjszaka kapujánál látjuk, tiszteletre méltó és tisztelt alakját, istennőanyaként, a családi szága elején.

Mint Adélt vagy Elstrude-ot, Juditot vagy Enjeuger névtelen keresztanyját. Minden dinasztia párkapcsolatból születik. Egy férfitól, egy valószínűtlen messzeségből érkező kóbor harcostól, aki vitézségével tűnik ki. Egy nőtől, aki ősei, kivált pedig ősanyái által szilárdan megvetette lábát egy területen. A férfi elveszi a nőt és a földet, és mindkettőt igyekszik megtermékenyíteni. Az ősanya kevésbé van ugyan jelen utódai emlékezetében, mint a lovas hős, de épp annyit köszönhetnek neki, és ezt nem is felejtik el.

IV. A házaspár

Az *Histoire des comtes de Guînes* („Guînes grófjainak története") közel száz nő nevét említi. A családfő lányainak nevét mindegyik generációnál gondosan feltüntették a családfákon a fiúk neve alatt, születési sorrendben. Majdnem mindegyikükből nemesasszony lett. Azért születtek, hogy a családi háztól távol kerülve utódaikban mindenhol jelenvalóvá tegyék a halottakat, az Arnulfokat és a Balduinokat, a nemzetség őseit. „Azért nemzették őket, hogy jófajta utódokat szüljenek." Lambert ezt világosan megfogalmazza Guillaume de Saint-Omer lányaival kapcsolatban. Következésképp meg kellett hajolniuk a család férfi tagjainak akarata előtt, akiknek viszont az volt a feladatuk, hogy okosan hasznosítsák szülőképességüket. „Mindenekfelett dicséretes a lányok szolgasága", mondja kissé ké-

sőbb az ardres-i plébános is, Ágnessel, Guillaume de Saint-Omer egyik unokájával kapcsolatban. Mivelhogy Ágnes anyai nagybátyja Tibériász hercege lett, és mivel unokafivérei a tengerentúlon megfelelő nemzetséget találtak a számára, „abból a célból, hogy azokon a tágas, messzi földeken továbbvigye oly híres őseinek vérét", elment a világ végére. Alig érkezett meg Keletre, „meghalt és még csak nem szült *apjának* – igen, az ő számára kellett fiúkat szülnie, viszonzásképpen a tőle kapott életért – híres és fényes utódokat." A családfő összes lányát el kellett adni, beleértve természetes lányait is.

Néhányan közülük mégis férj nélkül maradtak. Őket igen gondosan őrizték, néha a saját otthonukban, mint például Guînes Arnulf egyik dédnagynénjét, aki élete végéig érintetlen maradt. Gyakoribb volt azonban, hogy kolostorban, női apátságban helyezték el őket. Egyre több ilyen épült a 12. században, hogy a hűbérurak halála után feleségük oda vonulhasson vissza és ott erkölcsösen élhessen. Manassé gróf feleségével 1102-ben megalapította a Saint-Léonard-kolostort. Vezetésére Lorraine-ből hoztak apácát, a család egyik rokonát, aki a gróf anyjának a nemzetségéből származott; az özvegy grófné ebben a kolostorban halt is meg. Manassé unokaöccse és utódja nyolc lánya közül kettőt adott ebbe a kolostorba, előbb az egyik, majd a másik lett az apátnője. A kolostorba vonult nők közül néhányan férjre vártak. Például Beatrix, Arnulf jövendő hitvese. Házassága előtt apjának a bourbourg-i kastélyával szomszédos „apácakolostorában" „tanulta a jó erkölcsöt és a szabad művészeteket". Egyik nagynénje ott volt eltemetve, egy másik az apátnő címet viselte, de valójában nem ő vezette a kolostort. Az igazi hatalom egy harmadik nagynéni kezében volt, ő volt a legfiatalabb, de a család nem tudta férjhez adni. A szűz és erényes hölgy apácaként, de nem felszentelve élt házában, az örökség neki járó részéből, a saját jövedelméből. Sírfelirata alapján Lambert felsorolja erényeit: szent életű, okos, jó és könyörületes. Külön hangsúlyozza, milyen nagy volt a hatalma: „Az egész kolostort, az apácákat és a szolgálókat egyaránt az ő bölcsessége irányította és tartotta fenn." Juette (Yvette) jut róla az eszünkbe: nő létére irányította a hajadonok egy csoportját, meg azokat a férfiakat is, akik ezeket a nőket szolgálták, és engedelmeskedtek nekik. Itt látszik, mekkora hatalma lehetett egy nőnek akkoriban. Ezt a hatalmat zárt, megszentelt helyen gyakorolhatta, ahova nem értek el a férfivágyak. Itt találtak

menedéket azok a lányok, akik visszariadtak a házasélettől. Andres kolostorának krónikájából tudni, hogy Guînes Arnulf legidősebb lánya elutasította a neki szánt férjet, és 1218-ban titkon elmenekült atyja házába, hogy szüzességét megőrizvén a bourbourg-i kolostorba vonuljon, amelyet dédnagynénje vezetett, és amit később az édesanyja temetkezési helyéül választott. Hivatástudat? Isten hívó szava? Vagy az egyház által kínált modell vonzereje, ami a szűzlányoknak háromszor annyi érdemet ígért, mint az özvegyeknek és kilencszer annyit, mint a feleségeknek? Nem inkább arról van-e szó, hogy ez a lány túl jól ismerte a férfiakat? Látta őket részegen az ünnepek estéjén. Látta totyakos vénember nagyapját, ahogy a kislányok szoknyája alá nyúlt. Tisztában volt vele, milyen sorsot szánt e társadalom a nemesasszonyoknak, s ezért sok más társához hasonlóan, ő sem kért a házasságból. Ahogy azok a lányok sem, akiket Juette vett a szárnyai alá az huyi leprakórházban.

Igaz, hogy Lambert szinte ugyanannyi elhunyt nőről emlékezik meg, mint férfiról, de a nőknek épp csak a nevét említi. Ez a férfi által férfiaknak írt terjengős szöveg férfiak cselekedeteit és kijelentéseit veszi számba. Mintha csak a nők be lettek volna zárva a saját világukba, amiről szó sem esik, mert érdektelen, és nem sok mindent tudni róla. Lambert szinte semmit sem mond arról a tizenhárom nőről, akik egymást követték a család élén, kilencen a Guînes- és négyen az Ardres-ágról. Chrétienne, Lambert urának, Arnulfnak az anyja, aki annak a II. Balduinnak volt a felesége, akitől Lambert úgy tartott, háromszor jelenik meg a történetben, de épp csak futólag: az eljegyzése, a gyerekszülések és a halála kapcsán. Egyszer sem esik szó erényeiről vagy hibáiról. Az ardres-i plébános, aki pedig szolgálta őt, áldoztatta, s ő adta fel neki a haldoklók szentségét, kevesebbet szól róla, mint férje ágyasairól. Annak igazolására ugyanis, hogy az urak miért az ágyasaikban lelték örömüket, Lambert kiemeli értékeiket, mondván, nem akárkik voltak, hanem nemes hölgyek, érintetlenek, egyszóval gyönyörűek, tiszta arcúak, kívánatosak; hogy lehetett volna ellenállni a kísértésnek? A hitvesekről viszont nem találunk ily dicsérő szavakat. Kivéve azt a túlzott elragadtatást, ahogyan Beatrixról, Bourbourg örökösnőjéről ír. Ezek szerint ez az egészen fiatal hölgy új Minerva lehetett, új Heléné, új Júnó. Elsőnek előkelő származását említi és a szüzességét, majd jó erkölcseit, végül pedig testi bájait, csupa banalitás. Egyetlen eredeti voná-

sa, és ez újdonság a 12. század végén, hogy Beatrix jó nevelést kapott Bourbourg-ban, „művelt" volt.

E szűkszavúság részben érthető: az első három grófné több mint egy évszázada halott volt, és a családban csak a nevüket jegyezték meg: Mahaut, Roselle, Suzanne. De még az sem biztos, hogy nem Lambert találta ki ezeket. Mások nem szültek utódokat, valószínűleg nem is éltek férjükkel. Egyikük, Péronnelle, még egészen fiatal volt, amikor férjét, III. Ardres Arnulfot meggyilkolták. Lambert azért emlékszik rá, mert serdülőként ugyanabban a kastélyban élt, mint ő. Tisztán emlékszik a fiatal lányra, akinek az ő szemében kivételes erénye a *simplicitas* volt, amelyhez istenfélelem társult. Idejét az ájtatosságokon kívül gyermekjátékokkal töltötte: a többi kislánnyal körtáncot járt, „babázott és más hasonló szórakozásai" voltak. Gyakran előfordult az is, hogy „nyáron – Lambert emlékeinek mélyéről bukkan elő ez a zavarba ejtő kép – nemes egyszerűséggel és könnyed mozdulattal ingre vetkőzött, beugrott a medencébe, nem azért, hogy megmosakodjék vagy fürödjék, hanem hogy felfrissüljön és mozogjon, hol háton úszott, hol mellen, hol a víz alatt, hol a felszínen, látni lehetett hófehér bőrét, máskor meg száraz, fehér ingben mutatkozott a lányok, de éppúgy a lovagok előtt is, ártatlanul, a férjével, a katonákkal és a néppel bájos és kedves volt". A másik gyermektelen asszony Beatrix volt, Manassé gróf unokája, aki sokat betegeskedett, hervadozott. De minthogy a grófság egyedüli egyenes ági örököse volt, a nagyapja, mindennek ellenére, felesége tanácsára és a leendő vő beleegyezésével egy nagy hatalmú úrhoz adta feleségül, aki képes volt megvédeni jogos örökségét. Ezt a férjet Angliában, Vilmos király környezetében találták neki. Nem vette a nyakába a beteges lányt, hanem a családjánál hagyta, míg nem tud mit kezdeni vele. Hitvesének a nagyanyjától örökölt angliai birtokaira viszont rögtön rátette a kezét. Manassé halálakor Guînes-be ment, hogy felvegye a grófi méltóságot, s akkor látta először a feleségét, de rögtön ott is hagyta, mert „jól látta, hogy a beteges Beatrix fél, hogy eleget kell tennie házastársi kötelességének". Átengedte helyét más pályázóknak. Ardres Balduint Beatrix apja hasznosabbnak vélte, mint egy angol vőt. Ezért aztán elküldték Angliába a rosszul kiházasított lányt papok és lovagok kíséretével, akiknek az volt a megbízatásuk, hogy intézzék a válást. Beatrixet vissza-

hozták egyenesen az új férj karjába. De már késő volt, Beatrix meghalt, mielőtt megtermékenyült volna.

A hűbérbirtok sorsa ettől a nőtől függött. Férjhez menetelekor egy másik családból származó férfi lett a grófság ura. Fél évszázad alatt négyszer ismétlődött meg ez az eset abban a két nemzetségben, amelynek a történetét Lambert leírja. Négyszer került nő és általa egy vő kezébe a család „dicsősége": Ardres egymást követő örökösei: Beatrix, Adeline és lánya, Chrétienne kezébe, illetve Bourbourg szintén Beatrix nevű örököse kezébe. Látható, hogy a vagyon sorsa milyen nagymértékben függött a nemesasszonyok testétől, termékenységétől. Ez a négy eset annak a következménye, hogy három feleség, Guînes Emma és lánya, Rose, meg Ardres Adeline csak lányokat hoztak a világra. Szerencsétlen véletlen, nem pedig a születések szándékos korlátozása folytán. Ebben a korban az asszonyok igen jól tudták a módját, hogyan kerülhetik el az állandó terhességet: Flandria grófnéja, miután három gyermekkel ajándékozta meg férjét, úgy határozott, hogy véget vet a folyamatos terhességnek, és a krónika szerint ennek érdekében „női praktikákhoz" folyamodott. De azért mégis ritkán éltek ezekkel, az asszonyok többsége igen termékenynek bizonyult. II. Balduin gróf felesége, Chrétienne tíz gyermeket hozott a világra, akik mind megérték a felnőtt kort. Az utolsó öt nyolc év alatt, 1169 és 1177 között született. Amikor Lambert befejezte művét, Chrétienne menye, Beatrix kilenc év alatt már hat gyermekkel ajándékozta meg férjét, Arnulfot. Utóbb még hat gyermeket szült. Egy olyan korban, amikor még a nemesi családokban is nagy volt a gyermekhalandóság, és amikor nem voltak ritkák a szülési balesetek, ez a bőséges gyermekáldás, valamint a szülések között eltelt idő rövidsége sokat elárul az akkori nemesasszonyok életéről. Eleonórához hasonlóan egyik terhességből a másikba estek, és ne felejtsük, hogy gyakran távol levő férjeik teljes mértékben ki is használták nemzőképességüket. Hajlunk arra, hogy azt gondoljuk, vissza is éltek vele. Az *Histoire des comtes de Guînes et des seigneurs d'Ardres* („Guînes grófjainak és Ardres urainak története") c. műből kiderül, hogy kilenc feleség közül három szülésben halt meg. Minden harmadik. Semmi kétség, a testi szerelem komoly szerepet játszott a házasságban.

Az érzelmi kapcsolatról viszont semmit sem árul el ez a könyv. Azt megtudjuk, hol temettek el öt grófnét. Csak egyet-

lenegy került férje, I. Balduin mellé a kolostortemetőbe. Ketten női apátságban kívántak nyugodni: Emma az általa alapított Saint-Léonard-kolostorban, II. Beatrix a bourbourg-i családi kolostorban, a nagynénjei mellett; I. Beatrix pedig édesanyja mellett Capelle-Sainte-Marie-ban, Chrétienne is az édesanyja mellett az ardres-i plébániatemplomban. Mintha csak a két nem holtában külön akart volna válni, mintha a nők egymás között akartak volna maradni, és a férfiak a férfiak között, mintha a feleségek, akik megosztották férjükkel az ágyat, tőle bizonyos távolságban, más feleségek társaságában kívánták várni a feltámadást, olyan templomban, ahol nők imádkoznak. Nemigen törekedtek a testi közelség megtartására a halál után, ami talán arra utal, hogy kölcsönösen langyos volt a szeretet, amit a férj kötelességének érzett színlelni, még az a *concordia* is halvány volt, a szívek megegyezése, amit II. Balduin kívánt, amikor megáldotta a nászágyban legidősebb fiát és a menyét. De azért ejtsünk szót ugyanennek a Balduinnak a viselkedéséről! Épp Angliában poroszkált, amikor felesége szülni készült. Hírt kapott róla, hogy felesége rosszul van, mire két orvossal rohant haza. A feleség meghalt. A bánattól eszelősen, „nem tudván magáról, nem ismert meg senkit, nem tudta megkülönböztetni a jót és a rosszat, a becsületest és a tisztességtelent", úgyhogy az orvosok két hónapig nem engedtek senkit a szobájába a néhány ápoló családtagon kívül. Éppúgy a szerelmi bánatba halt volna bele, mint távoli őse, a kedvesétől elválasztott Siegfried? Persze Lambert úgy ír, hogy rajta van gazdája szeme, és biztos benne, hogy tetszik majd neki, ha a hitvesi szerelem e heves megnyilvánulását idézi fel. De milyen alapon tételeznénk fel, hogy színlelt volt a gyász? Miért ne hihetnénk el a férj mély fájdalmát? Annak ellenére, hogy a házasságokat egytől-egyig a családok hozták össze, még nem lehetetlen, hogy volt köztük legalább egy-két jó is, amelyekben a házastársak örömüket lelték egymás iránti lángolásukban, vagy hogy kialakult bizonyos vonzalom köztük. Bele kell törődnünk, hogy a távoli múlt történészének semmilyen eszköze sincs, hogy kifürkéssze az akkori szívügyeket. Egyvalami legalább világosan kiderül Lambert családtörténetéből: bár a lányokat egészen fiatalon elkötelező eljegyzési paktumokat minden további nélkül fel lehetett bontani, a nász, a testi egyesülés után azonban szilárd volt a kapcsolat. A könyvünkben szereplő hölgyek közül egyet sem taszított el a férje, igaz, hogy ez a szokás kiveszőben volt a 12.

században. A flandriai Thierry gróf fia, Mathieu mégis elbocsátotta a feleséget, akit apja szerzett neki: nem sikerült neki fiúgyermeket szülnie. „Ez a lány apácaként nőtt fel, de ő volt a Boulogne grófság egyetlen örököse. Ezért pápai hozzájárulással kihozták a zárdából [azért volt szüksége erre, mert Mária felszentelt apáca volt, vagyis Krisztus jegyese]. Házasságra lépett Mathieu-vel, hogy törvényes örökösöket adjon az atyai örökségnek.... De miután két lányt szült, férje visszaadta a zárdának", és egy másik nőt vett feleségül. Bátyja, Fülöp gróf viszont másként cselekedett. Felesége meddő volt, de a férj kötelességének érezte, hogy haláláig magánál tartsa.

*

A 12. század végén őseikre emlékező férfiak, Lambert és megbízói meg azok szerint, akiknek e könyvet szánták, vajon képes volt-e az úrnő a házasságon belül valamilyen hatalom gyakorlására, és ha igen, az milyen természetű volt? Manassé gróf feleségének, Emmának és II. Ardres Arnulf hitvesének, Gertrúdnak az alakja elég világosan kirajzolódik ahhoz, hogy legalább feltegyem a kérdést. Szokás szerint ezek a nők előkelőbb származásúak voltak a két férfi, akik ifjúkori kalandozásaik során tanúsított bátorságuk és kitartó szolgálatuk jutalmaként kapták meg őket attól, aki a házasságra áldását adja. Emma egy előkelő normandiai család, a Tancarville-dinasztia sarja volt, Gertrúd meg egy hasonló flandriai családnak, az Alostok leszármazottja. Gertrúdnak bátyjai voltak. Hozományba hát nem földet kapott, hanem jelentős ingóságot, szolgákat és szolgálólányokat. Emmát pedig az angol király szép kenti birtokokkal adta férjhez. Ez ösztönözte a férjeket arra, hogy jól bánjanak velük. Igaz, nem tőlük származott minden vagyonuk. Azért ők nem mentek odáig, mint I. Ardres Arnulf, aki minden vagyonát második feleségének köszönhette, hogy „mindenben és mindenhol tiszteljék őket, hajbókoljanak nekik és szolgálják őket, nemcsak mint feleségüket, hanem mint hölgyüket". Ugyanakkor előkelő származásuk és családjuk hatalma biztos erkölcsi fölényt adott Emmának és Gertrúdnak hitvesükkel és új családjuk férfi tagjaival szemben.

Az andres-i apátság egy 1117-es oklevele hívta fel a figyelmemet Emmára a grófi lakban. A guînes-i kastély egyik nagyura elismerte, hogy a gróftól kapott egy hűbérbirtokot, amit épp akkor szereztek meg tőle a szerzetesek. Az összegyűlt ta-

núk előtt a gróf ünnepélyesen hozzájárult az adományhoz. Mellette volt a felesége. Az okirat szerint mindketten „az ágyukon ültek". Így mutatkoztak nyilvánosan a házastársak, ugyanazon az ülőhelyen, a *domina* a *dominus*szal egyenrangú, és részesedik annak hatalmából. Erről a képről az jut eszünkbe, hogy a század végén az Île-de-France-i székesegyházak előterének szobrain Krisztus megkoronázza édesanyját, s ezzel magához emeli a hatalomba, s ők is egymás mellett ülnek. Az, hogy itt a gróf és a grófné az ágyon ülnek, tovább gazdagítja a jelenet szimbolikáját, mivel a házasélet trónjaként az ágy a közösülések és a szülések színtere és mivel a hölgy minden hatalma gyermekszülési képességéből fakad. Az ágynak ugyanilyen jelentése van egyébként Lambert-nél. Az ő szemében Manassé és Emma az egyenlők közösségét alkotta. Társak voltak, *consortes*, mind testi, mind szellemi értelemben: „egyazon ágy, egyazon vallás". Test és lélek. Az ardres-i plébános megjegyzi még, hogy a feleség feladata volt „feléleszteni" hitvese szívében „az isteni szerelem tüzét". Ami azt jelenti, hogy az ágyban is, ahol a szép gyermekek fogannak, lángra kell lobbantania a tüzet, a testi szerelem tüzét.

Test és lélek szoros szövetségben egyesül, a feleség mint „grófné", „várúrnő", „úrhölgy" felveszi férje címét, és ezáltal részesül annak dicsőségéből, szükségszerűen férje oldalán jelenik meg a hatalom parádéin, ennyit mutat, ennyit enged látni a társadalom az úrnők sorsából. De hogy milyen volt a valóság e látszat mögött, arra egy tanulságos kis történet világ rá. Lambert elmeséli, hogy abban a korban külön adóval sújtották az elnyomott nép egy rétegét, a régi bevándorlók leszármazottait: minden év egy adott napján az úr házában le kellett tenniük az asztalra egy dénárt, egy kis ezüstpénzt; négy dénárt pedig házasság vagy temetés esetén. Ezt a járandóságot követelték meg általában a személyi függőségben levő nőktől és férfiaktól, a földesúr „saját embereitől", ahogy mondták. Ez a szolgaság jele volt, a „szolgasors bélyege" s ezért megvetették őket a szomszédok, akik ugyan gyakran szegényebbek voltak náluk, de büszkék rá, hogy szabadok. Történt pedig, hogy egy jómódú férfi, egy „alhűbéres" feleségül vett egy lányt, akit mindenki szabadnak vélt. A nászéjszakán, amikor az újdonsült feleség a nászágy felé indult, „alighogy megérintette az ágy fakeretét", a szobában ott termettek a földesúr emberei. A négy dénárt követelték. A lány elpirult, „félelmében és ugyanakkor szemé-

remből". Tiltakozott, és elérte, hogy két hét múlva tárgyalják az ügyét – ebből kiderül, hogy a nőknek már joguk volt bíróság előtt megjelenni, persze nem egyedül, hanem „rokonaik és barátaik kíséretében", és „szóban" védhették magukat. A lány kérelmét elutasították. Utolsó mentsvárként Guînes úrnőjéhez fordult. Négyszemközt beszélt Emmával, kifejtette, hogy minden pillanatban a megszégyenítés veszélye fenyegeti a nőket. A grófnét meggyőzték szavai, és férjéhez fordult segítségért. Később, mikor leszállt az éj, mikor visszavonultak a hálószobába, „átölelte férjét", és a „megpuhított" gróf meghallgatta felesége és a vesztes nő könyörgését, elhatározta hát, hogy eltörli ezt a szégyenletes adót. Az emlékezet megőrizte ezt a női győzelmet. Hölgy avatkozott a közügyekbe, megváltoztatta annak menetét. De hogyan? A legbizalmasabb helyen, felhasználva bájait, öleléseit, gyengédségét, női vonzerejét.

Gertrúdról rossz emlékei vannak Lambert-nek. Gertrúd vezette az ardres-i házat, amikor ő gyermekként ott nevelkedett. Talán másokkal együtt szenvedett a „szigorától". Ha Lambert nem lett volna biztos abban, hogy protektorai megelégedésére dolgozik, biztosan nem ítélte volna el ennyire Gertrúdot, s nem mondja el, hogy a nép száraz szemmel temette el, s „alig nyitott ajkakkal" hallatta a rituális jajveszékelést, akkor nem mutatja ennyire gőgösnek, aki „kérkedett nemességével, s még inkább felmagasztalta magát gőgös szavaival", sem ennyire kapzsinak, aki „mohóságáról volt híres a vidéken". Gertrúd kapzsiságát bizonyítandó, elmesél egy történetet, ami közszájon forgott a családban. Az úrnő feladata volt a családi javak igazgatása. Körültekintő módon, a legelők jobb kihasználása végett, elrendelte, hogy gyűjtsék egybe az uradalom összes állatát. A feladattal megbízott emberek eljutottak egy koldusasszony kunyhójába is, akinek hét éhező gyermeke volt. Anyjuk gúnyosan felnevetett: nincs se marhája, se birkája, aztán tréfából felajánlotta, vigyék el az egyik kicsit, hátha az úrnő „kicsapja a legelőre". Mikor ezt elújságolták Gertrúdnak, az elfogadta az ajánlatot. Kiválasztotta az egyik kislányt, „elfogadta a bárány helyett", majd amikor a lányka eladósorba került, „összepárosította egy emberrel", ahogy jó gazdához illik, aki törődik állatállománya növelésével. Amikor ugyanis megkapta a gyermeket, sietett elfogadtatni vele a „szolgaság bélyegét": ez azt jelentette, hogy jövendő gyermekei felett is ő rendelkezik majd. Lambert egy másik lányra is emlékszik. Szabad nő

volt, akit Gertrúd az esküvője napján hozott magával Flandriából: elragadó süldőlány. Sok férfi szórakozott vele, aztán otthagyta. Egyszer csak elege lett ebből, és az utolsó szeretőjétől, az egyik házi cselédtől követelte, hogy vegye feleségül. A férfi visszautasította, mondván, hogy nem méltó őhozzá. A lány erre az úrnője elé térdelt, s a rituális mozdulatokkal, kezének feléje nyújtásával önként vállalta a szolgaságot, tudván, hogy úrnője segíteni fogja, ha az övé lesz. Igaza volt. Rögvest összeadták vele, akár egy birkát, Gertrúd kötelezte a szolgát, hogy keljen egybe vele, s ezáltal ő is a jobbágya lett. Ahogy a földesúr kötelessége volt, hogy lányait és vazallusainak lányait férjhez adva itt-ott elhelyezze őket, ugyanúgy a feleségére tartozott, hogy rendezze a szolganép nemi életét, és hogy gyarapítsa számukat, férjhez adva a kunyhókban összeszedett kis szolgálólányokat, hogy új jobbágyokat hozzanak a világra. A házon belül az úrnőnek ez volt az önálló, abszolút és törvényes hatalma. Lambert bírálja Gertrúd „keménységét", egyrészt azért, mert szolgasorba kényszerítette azokat a férfiakat, akiket komornái számára szemelt ki férjnek, és a tőlük fogant összes gyermeket is, másrészt azért, mert azokban az években, amikor a könyvét írta, a szolgaság már a régmúlt barbárság maradványának tűnt. De egyáltalán nem vonta kétségbe az úrnő hatalmát.

E hatalomról szólva szükségesnek tűnik különbséget tenni a *res publica* és a *res familiaris* között, a házon kívüli és a házon belüli dolgok, a nyilvánosság és a magánélet között. Annak a modellnek megfelelően, amelyet már a 9. században javasoltak a prelátusok, amikor leírták a Karoling-palota tökéletes működését, az úrnő volt felelős a „gazdaságért", neki kellett rendben tartani a háznépet. Neki voltak alárendelve a cselédlányok és a cselédek, a saját lányai és a vazallusok lányai meg nővérei, akiket ő nevelt, és többnyire elég durván rávett, hogy elfogadják a férjet, akit ő választ a számukra. Itt azért bizonyára szerepet kaptak az udvari szerelem rítusai is, és a fiatal lovagok, akiknek nevelését a férj irányította, és akik az úrnő személyére vetítették vágyakozásukat és ugyanakkor az anyai gyöngédség távoli emlékét. Mindenesetre az úrnő hatalma a női személyzetet illetően fölér azoknak a tisztes nőknek a hatalmával, akik a világtól elzárt vallási közösségeket irányították. Egyszóval úgy tűnik, a magánélet legintimebb részében, „az ágyban és a hitben" a nő „társa" volt a családfőnek. Ami viszont a külvilágot, a közéletet illeti, kockázatos lenne arra

hagyatkoznunk, amit az ünnepségek látványa nyújt. A szokásjog ugyanis makacsul megtagadja a nemesasszonytól, hogy megossza férjével a parancsolás és büntetés jogát. Mivel nő, neki nem illik kardot rántani, ellenkezne Isten szándékával. A kard a hatalom szimbóluma, amelyet a hűbérúr ünnepélyesen ad át érett fiának, aki már képes irányítani egy birtokot, s amikor ítélkezik, hüvely nélkül teszik elé a kardot, amelyet a 12. század végén Észak-Franciaországban a lovaggá ütés aktusát megelőzően már meg is áldanak és az oltárra helyeznek. A kard annak a hatalomnak konkrét képe, amellyel Isten ruházza fel azokat, akiket megbíz, hogy erővel biztosítsák e világban a békét és az igazságot.

A nőknek tilos volt vért ontani. Jeanne d'Arcot is azért ítélték el, mert férfiként viselkedett, mert, ahogy a bírái mondták, „vérengzőnek" mutatkozott. Amikor egy nő apjától megörökli a parancsolás hatalmát, akkor egy férfinak, a férjének kell az ő nevében forgatni a kardot, vagy inkább azoknak a fiúknak a nevében, akiket világra hozott, vagy a világra fog hozni egészen addig a napig, amíg fiai nem lesznek képesek kezükbe venni a pallost. Kétségtelenül fontos, hogy az örökösnő ott legyen a férje mellett, amikor az él a jogaival, hogy így tegye nyilvánvalóvá e jog forrását. De a férfi él e joggal, nem a nő. Az is biztos, és Emma története ezt megerősíti, hogy az úrnő kötelessége az uradalomban a női lakosság megvédése. A közhatalomban azonban csak közvetett módon vesz részt, azáltal, hogy vonzerejével megszelídíti férjét, arra inti, hogy kevésbé legyen brutális. A gyóntatók részére írt kézikönyvében Thomas de Chobham a következő penitenciát javasolja a hölgyek számára: szüntelenül járjanak közben a férjüknél. Azt mondja, hogy senki sem tudja náluk jobban meglágyítani egy férfi szívét. Hol? Miként? Az ágyban, „ölelésekkel és simogatásokkal". A nemesasszonyok egyik erénye a kegyelem gyakorlása, és egyik feladatuk, hogy egy kis irgalmasságot vigyenek a hatalom gyakorlásába. Ahogy Miasszonyunk teszi a fiával.

Ezek voltak hát a feleség hatalmának szűk határai. Feltételezhető azonban, hogy e határok gyakran kitágultak, amikor a férj távol volt. Márpedig a lovag addig, olyan gyakran és olyan hosszú ideig hajhászta a kalandot, ameddig csak fizikailag bírta. Ilyenkor az asszonya szabad kezet kapott. Amíg ő élt, addig a feleség nem vezethette a harcosokat, de szervezhette az ostromlott vár védelmét, kezelhette a folyó ügyeket, elcsendesít-

hette a viszályokat, kezeskedhetett a szerződésekért. Flandriának a második keresztes hadjáratban részt vevő és ezért távol levő grófja, Thierry helyett a felesége, Szibilla fogadta Ardres új urának hűbéri esküjét. Elődje, Balduin elkísérte Thierry grófot. Útközben értesültek arról, hogy a gróf meghalt. Még mielőtt ismertté vált volna a halálhír, meg az, hogy egyik sógora lesz az utódja, anyja, a „szigorú", „keménykezű" és „gőgös" Alosti Gertrúd vette át egy időre az uradalom irányítását.

V. Az özvegyek

Tehát Gertrúd özvegy volt. Emma is. Petronellával együtt ők az egyedüli úrnők a két nemzetségben, akik túlélték a férjüket. Pedig igen sok özvegy volt a lovagi társadalomban. Viszont az is igaz, hogy sok nő halt meg fiatalon szülésben. De nem voltak kevésbé halandók a harcosok sem. Megtizedelte őket a mértéktelen, erőszakos, szélsőségesen túlfeszített élet, a lovagi tornák és csaták hevében kapott sebek, a Keleten kapott lázas betegségek, olykor egy gyilkos tőr. Vegyük Bourbourg várurának, Henriknek az esetét, akinek apját és bátyját Flandria grófja közvetlen közelében gyilkolták meg. Ő maga hét fiút nemzett. Kettő közülük egyházi pályára lépett, és természetes halált halt, de az öt fiúból, akik lovagok lettek, egy se lehetett apja utódja: az egyiket egy lovagi tornán megvakították, ezért nem tudta átvenni az uradalmat, a többieket különböző balesetek vitték el apjuk halála előtt. Sok esetben azért ment el elsőnek a férfi, mert mikor megözvegyült, ahogy VII. Lajos francia király is, fiatal lányt választott új feleségnek, és túlbecsülve erejét, visszaélt a szerelmi játékkal. *Uxorius*, vagyis szexmániás volt Raoul de Vermandois, pedig figyelmeztették orvosai, mégis a felesége, Lorette karjaiban végezte. Lorette-nek már volt tapasztalata. Louvain gróf ágyából fiatalon Limbourg grófféba került, majd Yvain d'Alostéba. Ezután az öreg Henri de Namur gróf következett. Köztudomású volt Lorette termékenysége, ezért a gróf azt gondolta, hogy képes lesz megajándékozni egy fiúval. De csalódnia kellett, ráunt és eltaszította. Szerzett egy fiatal feleséget, de „négy évig egyszer sem érintkezett *(communicare)* vele az ágyban", visszaküldte az apjához, majd újra magához vette, megerőltette magát a házaséletben, meghalt, és maga után hagyott egy nagyon fiatal özvegyet. Így lett akkor élete hátralevő részében oly sok nemesasszony szabad.

Az igazság az, hogy amikor még vonzók voltak, fiaik pedig kiskorúak, nem sokáig élvezhették ezt a függetlenséget: a saját családjuk és elhunyt férjüké megegyezett, hogy újra férjhez adják, és minden további nélkül férjhez is adták őket. Kérőik abban az utóbb gyakran beteljesedett reményben versengtek értük, hogy gyermekeik úgysem érik meg a nagykorúságot, vagy anyjuk segítségével kisemmizik őket az általuk nemzett gyermekek javára. Csak azok az özvegyek maradtak szabadok, akik túlságosan megviseltek voltak ahhoz, hogy elkeljenek, vagy akiknek legidősebb fia abba a korba ért, hogy apja örökébe léphetett. Nekik el kellett hagyniuk a házat, át kellett adni helyüket, a hitvesi ágyat az új úrnak. Visszavonultak. De hová? Kolostorba, mint Emma Saint-Léonard-ba? Ezt szerette volna az egyház, amely a férfiak mintájára három kategóriába rangsorolta a nőket. Míg a férfiak esetében a rangsorolás a közéletben betöltött szerepük szerint történt: egyesek imádkoztak, mások harcoltak, és a harmadik rendhez tartozók azért dolgoztak, hogy a többieket táplálják; addig a nőknél a kategorizálás a szexuális tisztaság mértékétől függött: szüzesség, özvegység, házastársi viszony. „A házasélet jó, mondja Lambert, de az özvegyek önmegtartóztatása még jobb." Az özvegyektől megkívánták, hogy mondjanak le a szerelemről. Hogy kevésbé legyenek kitéve a kísértésnek, buzdították őket, hogy vonuljanak zárdába. Sokan közülük inkább a világi életet választották, azt, hogy élvezhessék hatalmukat, és megszabadulván a házasság igájától, vígan élhessenek.

Ezt az életet választotta II. Boulogne-i Ida is, aki másodszor is özvegy lett. Lambert nem jó szemmel nézte, mert hősének, Arnulfnak nem sikerült feleségül vennie, és a család nehezen vigasztalódott meg a kudarc után. Ezért aztán olyan nőnek mutatja, aki átadja magát „a test gyönyöreinek és a világi örömöknek". Kívánt és kívánatos volt, talán kevésbé testi vonzereje okán, mint a gazdag hercegség miatt, amelynek ő volt az örököse. Szerette, ha körülötte nőtlen férfiak forgolódnak. Játszott a szerelemmel, a testi szerelemmel – pontosít Lambert. A fiatal Arnulf már öt év óta járta a lovagi tornákat, jó parti után kutatva. Idának megtetszett. Minthogy könnyűvérű volt, mint a nők általában, igyekezett elcsábítani. Arnulf, aki ravasz volt, mint a férfiak általában, hagyta magát. Elnyerte „a grófné kegyeit igaz vagy színlelt szerelmet mutatva neki". Ami igazán érdekelte, az Lambert szerint Boulogne volt, „a grófi földek

és a grófi méltóság". Ida és Arnulf tehát az udvari szokásoknak megfelelően titokban üzeneteket küldtek egymásnak, folytatásra várva. De egy riválís, Renaud de Dammartin ugyanerre a zsákmányra vadászott. Ida ide-oda repdesett, egyiknek sem mondott nemet, Renaud felé hajlott, de tudta, hogy nagybátyja, Fülöp, Flandria grófja, akitől az újra férjhez menetele függött, nem akart egy franciaországi franciát. Épp ezért azt színlelte, hogy „újból lángra lobbantotta a mondott Guînes Arnulf úr szerelmének szikrája". Már nem elégedtek meg szavakkal és üzenetekkel, találkozgattak itt-ott, a két uradalom határán, „titkos helyeken és szobákban". Arnulf egyik emberének hirtelen halála Ardres-ban alkalmat adott a grófnénak, hogy nyílttan felkeresse szeretőjét az otthonában. Arnulf ünnepélyes keretek közt fogadta, és szolgájának temetése után vacsorával kínálta, mintegy a szerelmi aktus előjátékaként. Sokat beszélgettek. Aztán a hölgy visszavonult. Arnulf „marasztalta volna, ha nem ígérte volna meg, hogy hamarosan visszatér". Renaud azonban résen volt. Elrabolta a nőt, annak szinte teljes beleegyezésével, s magával vitte Lotaringiába, hogy az övé legyen. Az elvetemült nő azt tettetve, hogy erőszakkal vitték el, tudatta Guînes örökösével, hogy hozzá menne, ha az érte jönne és kiszabadítaná. Arnulf erős kísérettel indult útnak. Renaud kiközösíttette, elfogatta és Verdunben börtönbe vetette.

Ida még szemre való volt, és tele életerővel. A lehiggadt özvegyek, akik nem vonultak zárdába, nyugodtan éltek az örökség nekik járó részéből. Az özvegyi eltartás a javaknak és jogoknak az a része volt, amelyet a férj a feleségnek átengedett a házassági szerződés megkötésekor. Ha a menyasszony ígéretes volt, akkor nagyobb volt a felajánlott a rész. Genti Arnulf, Guînes jövendő grófja mindenét odaadta, hogy elnyerje Saint-Omer várura lányának a kezét, igaz, hogy Karoling vér folyt az ereiben; unokája, Arnulf szintén mindent odaadott, amije volt, így az ardres-i uradalmat, hogy feleségül vehesse Bourbourg várának örökösnőjét. Amíg a férj élt, az úrnő természetesen csak virtuálisan rendelkezett e vagyon felett. De amikor megözvegyült, és visszautasított egy második házasságot, akkor birtokba vehette, és attól kezdve szabadon irányíthatta, akár egy férfi. Mahaut, aki Flandria grófjának volt az özvegye, Lille-ben, a saját házában élt az örökségben neki biztosított részből. Amikor adót akart kivetni Bourbourg lakóira, háborút indított ellenük. Guînes Arnulf, aki a vazallusa volt, és aki felesége nevé-

ben birtokolta Bourbourg-t, a vár lovagjaival fegyvert fogott, hogy megvédje népét. Végül nem kellett harcolnia, és örült neki, „mert soha sem lázadt fel, soha sem volt engedetlen a úrnőjével szemben, hanem mindig azon volt, hogy hű és lojális legyen hozzá". Mahaut visszafordult. Arnulf kíséretet adott neki. Mahaut tökéletesen birtokában volt a férfi hatalomnak.

Mikor meghalt a férjük, az érett asszonyok már nem ültek a szobában az ágyon, a nagyteremben gyakorolták a hatalmat, és a 12. század végére már szokásos látvány volt, hogy a vazallusok összetett kézzel letérdelnek előttük, és a pereskedők az ő ítéleteiket hallgatják. Ahogy tökéletesedtek ugyanis a közintézmények, az államhatalom lassanként elvont fogalom lett, legalábbis a nagy hercegségekben. Az, hogy a hatalom nők kezébe került, már nem tűnt olyannyira botrányosnak. Közeledett a régensnők kora. Az özvegyek annál erősebbek voltak, minél inkább tudtak támaszkodni kiskorukban tőlük elszakított fiaikra, az ő mélységes és forró szeretetükre. Gyakran a kisebbik fiú jelentette a nagyobb támaszt, akit jobban kedvelt anyjuk az idősebbnél. Így teljesen birtokba vették a nők a nekik juttatott hatalmat. A *Geste des seigneurs d'Amboise* („Amboise urainak cselekedetei") szerzője néhány hónappal Izabella halála után megírta Hugó úr özvegyének a tiszteletteljes dicséretét. „Viragónak", erős nőnek nevezi, mint amilyen Emma vagy Gertrúd volt. Azt írja róla, hogy „vagyonosabb volt minden más nőnél", és az a négy latin szó, amelyet a jellemzésére használ, rávilágít, minek köszönhették a 12. században hírnevüket a nők. *Genere* (először is az előkelő származás). *Forma* (igen, a testi szépség, ami mégiscsak számít egy nőnél). *Viro* (elégedett a számára kiszemelt férjjel, ugyanis a férfiak kötelessége volt érvényre juttatni a női képességeket). *Liberis* (mindenekelőtt világra hozott gyermekei jutalmazták kiválóságukkal). A magasztaló még egy tulajdonságot említ: „merészség". És ezzel együtt „férfias"-nak minősíti. Ez az erény teszi Izabellát kivételessé. Ennek az ősanyának különös érdeme, hogy férfiként állta meg a helyét, visszafojtva magában a női tulajdonságokat. Férfiként, egyedül ment visszaszerezni ősei földjét, csak második fia kísérte, aki helyette viselte a kardot. „Férfi módjára" viselkedett és minden hatalmat megszerzett magának, amikor 1128-ban, huszonöt évi házasság után meghalt a férje, hűbérurát, az Anjou grófot kísérve a Szentföldre.

Attól kezdve elsőszülött fia, Sulpicius ellen harcolt. Mielőtt

Amboise Hugó útra kelt volna, a teremben összegyűlt emberei előtt benne jelölte meg egyetlen örökösét. Sulpicius tehát mindent meg akart tartani, ami az apjáé volt, és nem akarta kiadni az anyját illető örökrészt. Izabella megtámadta. Érdekes, ahogy ezen a ponton megváltozik a történet hangneme. Már nem magasztaló, hanem kritikus. A *Geste* szerzője férfi. Mint minden férfi, ő is megütközik azon, hogy egy nő ilyen hevesen ragaszkodik a hatalomhoz. Izabella „férfias", ezért csodálják. De nő is. Illendő lenne rangjának megfelelően viselkednie. Amikor Izabellát elragadta a hatalom utáni mohó vágy, a szerző, de mások szerint is felülkerekedett benne női természetéből fakadó elvetemültsége. „Mohó" volt, „haragra gerjedve" zűrzavart keltett, és veszélybe sodorta a békét.

A béke helyreállt. Amboise lakói sürgették a fiút, állítsa vissza a közös életet anyjával. Közeledett advent, a bűnbánat és a megbocsátás ideje. Kibékültek, az anya megkapta az örökség ráeső hányadaként Amboise egy részét, ott telepedett le a saját házában, a Szent Tamás-templom mellett. Tizenöt évvel később újra feltűnik mint idős anya, de ekkor nagyon hasznos szerepben. Sulpicius, aki elbizakodottságból, hitszegő módon egyik hűbérurára támadt, elveszítette a talajt a lába alól. Akkor Izabella, a hiányzó apát helyettesítve beszélt vele, ahogy minden jó családfő, s arra biztatta garázdálkodó fiát, hogy térjen észre. A történet írója, a tudós kanonok a következőképpen képzeli el az anya intő szavait: „Miért indítottál háborút, anélkül, hogy kikérted volna a véleményem? Azért mert vén vagyok, azt hiszed, szenilis is vagyok? Nyugodj meg, öreg testemben az *animus*, a lélek ereje még mindig él. Nem találhatsz jobb tanácsadót. Mi fogható egy anya *affectus*ához?" A szeretet diktálta tanács olyan bensőséges cinkosságot jelent, amely sokkal szorosabban köti a valamikori csecsemőt az anyjához, aki a méhében hordta és szoptatta, mint a feleséget a férjhez.

A női természet nem alkalmas a közhatalom gyakorlására. Néhányan mégis élnek vele, diszkréten, nőiességük eszközeit felhasználva. Amíg fiatalok, a férfiakban, a férjükben és a lovagokban testük látványa és érintése által ébresztett vággyal játszanak, öregségükben pedig fiaik szeretetteljes tiszteletére támaszkodnak.

*

De még ennél titokzatosabb hatalommal is rendelkeztek. Az akkori idők vasba és bőrbe öltözött harcosai és a környezetük

számára a nők, akikkel találkoztak, idegenek voltak. Azt gondolták, erős szálak fűzik őket láthatatlan hatalmakhoz, képesek rontást hozni rájuk – ezért féltek tőlük –, de jó is származhat tőlük – ezért tisztelték őket. Értékes, titkos erőt tulajdonítottak ugyanis a nőknek: az Atyánál, az ítélőbírónál az értük való közbenjárás hatalmát. Egy dolog különösen meglepő számomra. A kereszténység általam vizsgált területein az írásos dokumentumok említenek néhány boszorkányt, de keveset. Ezzel szemben felfedik, hogy a nőalakok jelentős helyet foglaltak el a vallásgyakorlatban, még jóval a 12. század vége előtt, azelőtt, hogy kialakultak és elterjedtek volna az ájtatosság új, sajátosan női formái. Ilyen volt Isten Anyjának a képe. A 11. század eleje óta neki szentelték az új imahelyek legnagyobb részét, például a Guînes-kastély szentélyét vagy a Capelle-Sainte-Marie férfikolostort, amelyet 1091-ben alapított Boulogne-i Ida (nem az imént említett, tüzes, csapodár özvegy, hanem ükanyja, Bouillon Gottfried anyja), aki ebben az apátságban helyezte el arany- és drágakő foglalatban Szűz Mária tizenegy hajszálát, amelyet – úgy mondták – egy spanyol királytól kapott. Az ardres-i templomnak I. Arnulf által ajándékozott ereklyéi között tiszteltek egy kis keresztbe zárt, Mária hajából és ruhájából való „picike darabot". És ilyenek voltak a szentek alakjai is. Amikor a 11. század nyolcvanas éveiben egy csomag csontot fedeztek fel, és I. Guînes Balduin elé vitték, nem egy szentnek, hanem egy boldoggá avatott nőnek, Rotrude-nak az ereklyéjét ismerték fel benne, aki a környék védőszentje lett. A Szent Lénárt női kolostorban őrzött és 1193 előtt írt könyv három szent életét tartalmazza, Lénártét és két nőét, Mária Magdolnáét és Katalinét. II. Balduin gróf felesége elérte, hogy férje kápolnát építtessen Katalin tiszteletére és szerezzen a mártír szűz testéből néhány csepp olajat a kápolna számára.

A 12. században a keresztény Nyugat igen kevés szentet adott, és még kevesebb női szentet. Pedig a Guînes-birtok határán, engedve a hívek nyomásának, az egyházi hatóságok a szentek sorába emeltek két, a környékről való nőt, Boulogne Idát és Godelive de Ghistelle-t. Az elsőt azért, mert kiváló anya volt, megszülte és tejével táplálta a hőst, aki felszabadította a Szent Sírt, és mert kiváló özvegy is volt, „mikor halandó férje elhunyt, azt tartották róla, hogy anélkül, hogy apáca lett volna, egyesült halhatatlan jegyesével a szűzies élet és az által, hogy nem ment újra férjhez", végül pedig azért, mert bőkezű volt,

táplálta a szerzeteseket, ahogy a fiait táplálta és igyekezett az erény útjain tartani a süldőlányokat, akiket a szárnyai alá vett. Ami Godelive-ot illeti, megpróbáltatásainak helyszínén könyörögtek hozzá és fehér köveket gyűjtöttek, amelyek gyógyították a különféle lázas megbetegedéseket, mert a házasélet mártírjaként türelmesen viselte megaláztatásait, feláldozta szűzi szemérmességét egy gonosz férjnek, akinek a parancsára a szolgái később megfojtották. E két nőnek a „legendáik" által kiemelt jellemvonásai és erkölcsi tartása a feleségek sorsának kettősségét jelképezik, a dicsőséget és nyomorúságost. E két nő szentségét hivatalosan is elismerték, de a magánéletben, a családokban más elhunyt hölgyeket is tiszteltek.

Három ilyen hölgyet találtam. Először is azt az angol hölgyet, akit Marck vicomte, Guînes Arnulf dédapja vett feleségül, és akinek a templomtorony lábánál eltemetett földi maradványai csodát tettek. A másik kettőt minden bizonnyal a sírfeliratuk alapján mutatja be a Flandria grófjait dicsőítő gazdag mű, amely 1163-ban készült Saint-Bertinben, és amelynek egy 17. századi nyomdász a *Flandria Generosa* címet adta. Míg a férfiaknak a bátorságát dicsőíti, majd a kor előrehaladtával megfontoltságukat és bölcsességüket, addig a kegyesség a nők tulajdonsága volt, egészen pontosan az öregedő nőké, akik „önként vetették el a test szennyét és mosták le bűneiket a bűnbánat által", és amikor férjük halála után bekerültek az „özvegyek rendjébe", alávetették magukat az ottani szigorú fegyelemnek. Egyiküket, Adélt, Róbert francia király V. Balduinhoz adta feleségül. „Megfosztva férjétől, de nem a vagyonától, mégsem élt nagy gazdagságban, gyönyörök közepette. Ezek az örömök számára meghaltak. Adél éjjel-nappal imádkozott." Elment Rómába, hogy a pápa ünnepélyesen vegye fel a *rend*be, áldja meg és adja rá az özvegyek ruháját: „Az úton két ló vontatta hordozható ágyba volt bezárva, akár egy szobába, védve széltől és esőtől, de főleg azért, hogy semmi se vonja el figyelmét a szent szemlélődéstől. ... Hazatérve az általa alapított Messines-kolostorba „megtért Krisztushoz".

A harmadik tiszteletre méltó hölgyről, Richilde-ről, VI. Balduin feleségéről nem volt egyértelmű emléke a vidéknek. Történetének elbeszélése alkalmat ad a saint-bertini szerzetesnek, hogy kifejtse véleményét a nőkről. Igen kevés jót gondolt felőlük. Először is a nők alapvető gonoszságának példájaként mutatja be Richilde-et: egész élete során csak viszályt szított, és

rossz anyaként hagyta, hogy kifosszák első házasságából született gyermekeit, vérfertőzésben élt, hitszegő módon megfeledkezve nagybátyja, a pápa előtt tett ígéretéről, paráználkodva a tilalom ellenére, megkaparintva a hatalmat, kegyetlenül zsarnokoskodott a népen kiskorú fia nevében, kapzsi volt, adókkal gyötörte Flandriát, kegyetlen, hajlíthatatlan, képmutató, aki megvette Fülöp királyt, és igazi boszorkányként, varázsport hintve, megbabonázta az ellenségeit. De a sok-sok gonosztettét megváltotta a „csodás bűnbánat" által, amelyet kirótt magára élete alkonyán. Magdolnához hasonlóan, ő is szüntelenül imádkozott. Ahogy Juette, ő is mindennap „a szegényeket és a leprásokat szolgálta". Az életrajzíró látja, hogyan sanyargatják magukat abban a korban a begina apácák, és a fél évszázaddal korábban meghalt Richilde-et felruházza a női ájtatosság e szélsőséges és új formáival: „Teljesen be volt kenve a leprások gennyes váladékával, így fürdette őket, majd ő is ebben a vízben fürdött meg, s ugyanúgy megbetegedett, mint azok, és így remélte, hogy belsőleg újra a Király lánya lehet." Megbüntette bűnös testét, kínozta, gyötörte magát. Végül „visszaadta testét a földnek és lelkét Jézus Krisztus irgalmába ajánlotta". Richilde végül megtisztult az erőszaktól, a fösvénységtől, a csalárdságoktól, a bujaságtól, amelyeket a saint-bertini szerzetes *muliebres*-nek minősít, mert szerinte természetszerűen a nők testét fertőzik meg. „Lelke megérdemelte a halhatatlan tökéletességet és azt, hogy élvezze a paradicsomi jóságot", s könyörületes közvetítőként elfoglalta helyét Lupa, Ida és Denise mellett, ezen oltalmazó alakok mellett, akik ott őrködtek a nemzetségek sorsát idéző emlékezés mélyén.

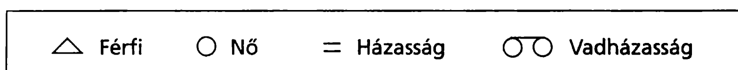
*

A 12. században papok és lovagok egyaránt azt várták a nemesasszonyoktól, hogy miután engedelmes lányok, kegyes feleségek, termékeny anyák voltak, öregségükben vallásos buzgalmukkal, szigorú önmegtagadásukkal a szentség leheletét adják az őket befogadó családnak. Ez volt az utolsó ajándék, amelyet annak az embernek adtak, aki egészen fiatalon megejtette őket, aki a karjaikban pihent, akinek vallásossága az ő példájuk nyomán vált buzgóbbá, és aki méhükbe ültette azoknak a fiúknak a magját, akik később, özvegységükben, támogatták őket, és akiket tanácsaikkal ők segítettek eligazodni az életben. Igaz, hogy férjük uralma alatt álltak, de ezek a férfiak különös hata-

lommal ruházták fel, félték őket, örültek, ha fennen hirdethették előkelőbb származásukat, képeseknek tartották őket arra, hogy meggyógyítsák a testet, megmentsék a lelket, a nőkre bízták magukat, hogy mikor kilehelik lelküket, testüket megfelelő módon öltöztessék fel, és emléküket híven őrizzék – örökkön örökké.

CSALÁDFÁK

Ezek a nagyon egyszerű rajzok segítenek eligazodni a sok azonos hangzású név között, és hogy a családban el tudjuk helyezni azokat a nőket, akikről ebben a könyvben szó esik.



NORMANDIA HERCEGEI

GIZELLA = Rollo ⚭ POPPA

? = Hosszúkardú Vilmos ⚭ SPROTA

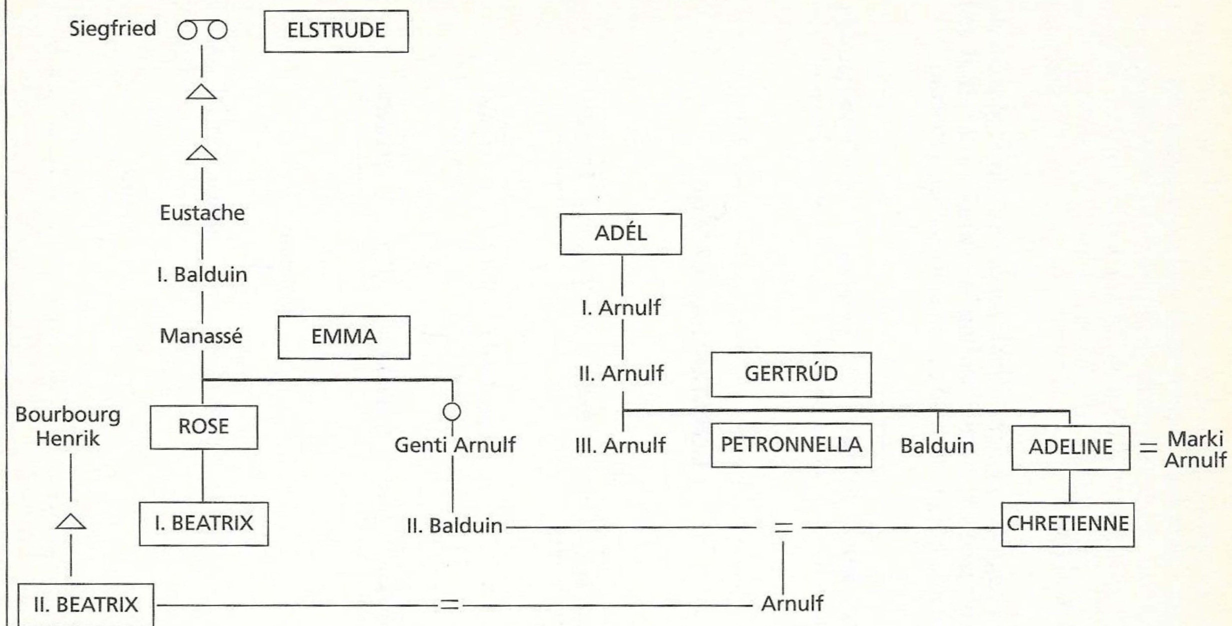
EMMA = I. Richárd ⚭ GONNOR

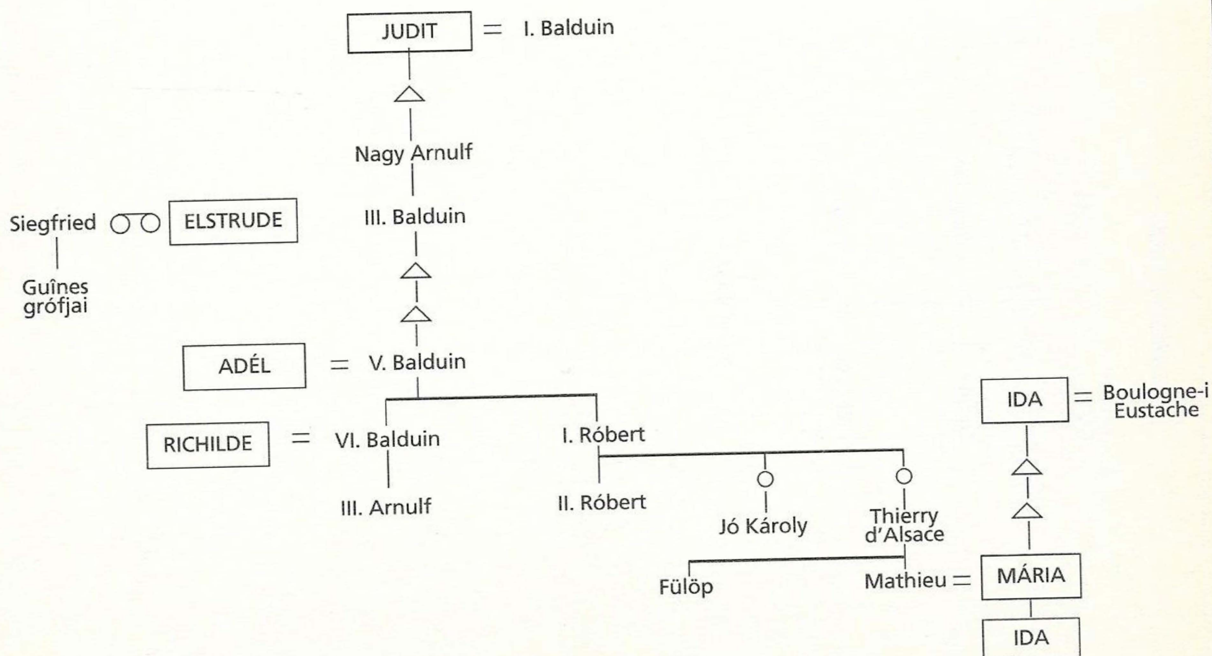
II. Richárd

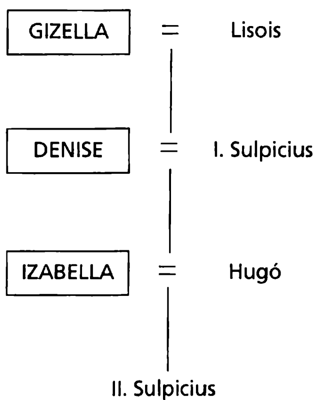
III. Richárd

Róbert ⚭ ARLETTE

Hódító Vilmos


GUÎNES GRÓFJAI
Siegfried
ELSTRUDE
Eustache
I. Balduin
Manassé
EMMA
Bourbourg Henrik
ROSE
Genti Arnulf
I. BEATRIX
II. Balduin
II. BEATRIX
Arnulf
ADÉL
I. Arnulf
II. Arnulf
GERTRÚD
III. Arnulf
PETRONNELLA
Balduin
ADELINE
Marki Arnulf
CHRETIENNE


FLANDRIA GRÓFJAI
JUDIT
I. Balduin
Nagy Arnulf
III. Balduin
Siegfried
ELSTRUDE
Guînes grófjai
ADÉL
V. Balduin
RICHILDE
VI. Balduin
III. Arnulf
I. Róbert
II. Róbert
Jó Károly
Thierry d'Alsace
Fülöp
Mathieu
IDA
Boulogne-i Eustache
MÁRIA
IDA


AMBOISE URAI
GIZELLA
Lisois
DENISE
I. Sulpicius
IZABELLA
Hugó
II. Sulpicius

III. Éva és a papok

A 12. században a nyugati egyház végre már komolyan számolt a nőkkel is, akik elhagyatottnak érezték magukat, azt sérelmezték, hogy nem kapnak elég segítséget az üdvösséghez vezető úton. Persze az egyházi főméltóságok, akik az előző században a keresztény társadalom erkölcsi megújításán dolgoztak, felismerték, hogy a nőkkel is foglalkozni kell, el kell őket téríteni a gonosztól, s a legnemesebb egyháziak, akik nagy hangsúlyt fektettek az Evangélium tanítására, már kezdték maguk köré gyűjteni az üdvösségük miatt leginkább aggódókat, a legvédtelenebbeket. Az egyházi vezetés azonban nem nézte jó szemmel e merész apostolokat. Csalódottságában sok asszony fordult az eretnek szekták felé, amelyek tárt karokkal fogadták őket. Sürgetővé vált, hogy az egyház megvédje őket a szekták csábításától, s az eltévedt bárányokat visszatérítse az akolba. A papok ettől kezdve gyakrabban beszéltek róluk, némelyikük még szóba is állt velük, sőt olykor meg is hallgatta őket. E párbeszéd többé-kevésbé rekonstruálható. Rávilágít arra, amire fényt szeretnék deríteni, s amiről oly keveset tudunk: hogyan is kezelték a nőket akkoriban.

Persze nem kergetek illúziókat. Ezen fennmaradt írások sem fedhetik fel a női lét hétköznapjairól a teljes igazságot. Hiszen szerzőik férfiak, akik nem tudják levetkőzni férfiúi előítéleteiket, ráadásul rendjük fegyelme is az asszonyoktól való távolságtartásra, a tőlük való óvakodásra inti őket. A 12. századi nők életéről tehát most is csak egy képet ragadok meg. Elmosódott, torz pillanatképet. Jobb híján mégis vizsgálatnak vetem alá ezeket a dokumentumokat. Ezek kutatásaim végső és leglényegesebb hozadékai.

A NŐK BŰNEI

Étienne de Fougères Plantagenêt Henrik káplánja volt, azon papok egyike, akik a fejedelmi házban meghonosították a liturgiát. Oly kiválóan szolgálta nagy hatalmú urát, hogy 1168-ban Rennes püspöke lett. Méghozzá jó püspöke, aki lelkiismeretesen végezte feladatát. Hogy a férfiakat a jó felé terelje – különösen az egyháziakat, akik számára a testiségtől való tartózkodás kötelező volt, s akiket bátorítani kellett, hogy legyőzzék kéjvágyukat –, a szentek életéről írt latinul, többek között Guillaume Firmat életéről, aki a testi élvezetekről való lemondás mintaképének számított. Firmat Rennes környékén élt az előző században; maga is pap volt, s Abélard-hoz hasonlóan a tanításból gazdagodott meg; majd az isteni kegyelem hatására úgy döntött, hogy remeteségbe vonul, s hátralévő napjait szegénységben és önmegtartóztatásban éli. Az ördög azonban csapdát állított neki. Hogy megszabaduljon a túlbuzgó, körülötte sürgölődő tanítványoktól, az aszkéta egy sűrű erdő legmélyére vonult vissza. Ott találták ki rosszindulatú ifjak, hogy a remete karjaiba löknek egy leányt. Egy este kopogás hallatszott kunyhója ajtaján: „Nyissa ki, – szólt a lány –, félek, az állatok mindjárt felfalnak." Guillaume ajtót nyitott, felszította a parazsat, kenyérrel kínálta a lányt. Az viszonzásul előtárta bájait. A „bajnok" elfogadta a kihívást. A Sátán a vágy tüzével támadta, ő valódi tűzzel vágott vissza. Egy üszkös fadarabot mélyen a bőrébe égetett, bámulatba ejtvén a „szajhát", aki megbánta bűneit. Győzelem volt ez önmaga felett, győzelem a kéjsóvárság, a nők hatalma, a nők felől érkező veszély felett. Étienne szerint a nő a bűn hordozója. Ezt a nézetét fennen hangoztatja az 1174–1178 között keletkezett *Livre des manières* („Illemtan") című munkájában. Művét vulgáris latin, pontosabban ófrancia nyelven írta, vagyis az udvari embereknek, a lovagoknak és az úrhölgyeknek szánta.

E hosszú költemény – háromszázharminchat versszak, ezerháromszáznegyvennégy verssor – valójában mulatságos formába öntött szentbeszéd. Pontosabban hat különálló prédikáció összessége, melyek mindegyike a társadalom egy-egy csoportjához szól, kiemelvén sajátos hibáikat és hiányosságaikat, kö-

vetendő magatartásmintát állítva eléjük. A 12. század utolsó negyedében a prédikátorok, jól látván a társadalom összetettségét és sokféleségét, a társadalmat alkotó különféle „rendekhez" más-más hangon szóltak. Természetesen még mindig a Teremtő akaratának megfelelő tökéletes társadalom – a három rend: a papok, a katonák és a dolgozók kölcsönös segítségnyújtásán alapuló – túlságosan leegyszerűsített képe áll a mű középpontjában, ott, ahol a két tökéletesen kiegyensúlyozott rész találkozik. Eleinte a szerző elnyomókról, királyokról, papokról, lovagokról beszél. Később tér rá az elnyomottakra: a parasztokra, a polgárokra, végül pedig az asszonyokra. A ránk maradt vulgáris latin, ill. ófrancia szövegek közül itt mutatják be először a nőt saját erkölcsi mércével rendelkező *ordó*ban, amelynek persze megvannak a maga hiányosságai. Ezeket könyörtelenül és nagy hévvel fel is tárták.

A főpap persze nem vizsgál minden nőt. Tisztsége arra kényszeríti, hogy különösen a társadalom felsőbb rétegeire, az irányadókra és uralkodókra, a nemesi házakra ügyeljen, tehát itt is szólal meg; a nemesekhez, s nem a néphez intézi szavait. Következésképpen azokat az asszonyokat kíséri figyelemmel, akik magasabb körökben forognak,

az úrhölgyeket és kisasszonyaikat,
a szobalányokat és a szolgálókat,

s amikor a nők bűneinek leírásához érkezik, egyedül az úrnőket ostorozza. Mivel nem fonnak, nem szőnek – mint a begina apácák, vagy mint Szent Godelive, hogy elkerülje a kísértéseket –, csak férjük oldalán trónolnak a hatalmas teremben, egy fűszálat sem tesznek keresztbe, lopják a napot; vagyis mindenki másnál jobban ki vannak téve a bűnnek. Bölcs dolog őket leckéztetni meg elsőként: kiemelkedő helyzetükből adódóan ugyanis őket figyelik, utánozzák; a bűn általuk terjed. Ráadásul a kicsapongásaik okozta felfordulás a legsúlyosabb következményekkel jár. Az úrnőkből „csak úgy süt a gyűlölet", a „viszály magvát" hintik szét.

Isten e felettük ítélkező szolgája szerint a női természetben három fő bűn lakozik. A nők mindenekelőtt hajlamosak eltéríteni a dolgok rendes folyását, vagyis különböző, főképp konyhai fortélyok bevetésével ellenszegülni Isten szándékának, ezek titkait pedig megosztják egymással. Mivel mindegyikük többé-

kevésbé boszorkány, az úri hölgyek egymás közt gyanús lötytyöket kotyvasztanak, arcfestékeket, kenőcsöket, szőrtelenítő krémeket használnak testi megjelenésük átalakítására, hogy ezzel a férfiakat megtévesszék.

Szajhákból hamvas szűzleányok
csúnyákból és ráncos képűekből
szépségesek lesznek.

Az egyháziak körében ez idő tájt általános a kozmetikumok elítélése. Ezek a szerek nem tetszenek Istennek sem, aki, mint tudjuk, megtiltja a tulajdon kezével megalkotott emberi test deformálását: „fehérre vagy pirosra" pingálva nem ismeri fel saját teremtményét. Ez azonban még bocsánatos bűn. Akkor válik sokkal súlyosabbá, amikor az asszonyok a fogamzást megakadályozó, a vetélést elősegítő szereket készítenek és osztogatnak, hogy

megöljék a gyereket
felelőtlenül megtermékenyített
lányaikban.

S legvégül azok bűne a legborzalmasabb, akik a férfiakat megbabonázzák, akik varázslatokkal, rontással, viaszból vagy agyagból formázott bábuk segítségével megpróbálják elsorvasztani, „ártó növényekkel megmérgezni", romlásba dönteni, megölni őket. Az első céltábla természetesen a férj, saját „uruk".

Merthogy az asszonyok – s ez a második hiányosságuk – makrancosak és erőszakosak, természetükből fakadóan ellenségesek azzal a férfival, akinek apjuk, fivérük, legidősebb fiuk odaadta őket. Nem viselik el szükségszerű gyámkodását. A házasság kötelékein belül a harc tehát folytatódik; alattomos, makacs, kegyetlen csata veszi kezdetét. Férje jelenlétében, akit bosszant, hogy hitvese oly távolságtartó, mikor neki szerelmeskedésre támad kedve, a feleség mindig „nehézkesebb", „csökönyösebb", „komor" – Étienne mint szakértő, nagyon gondosan válogatja meg a szavait –, egyenesen „megnémul". A nők lázadók, gládák, bosszúra szomjasak, és első bosszújuk az, hogy szeretőt tartanak.

A harmadik, természetüket sújtó hibájukat – és e ponton a rosszra való hajlamuk lényegére tapintunk – a kor nyelvhasz-

nálatában a „nyalakodás" szóval illetik: vagyis a paráznaság. Olyan vágy ég bennük, amelyet gyarlóságuk miatt nehezen tudnak kordában tartani. Ez vezeti őket egyenest a házasságtöréshez. Férjük elől, aki igényt tart rájuk, elzárkóznak, elfojtják lángolásukat. Az udvarlókat ellenben, mivel kielégületlenek, hajkurásszák. Széltében-hosszában. A templomok félhomályában, a titkos találkáknak oly kedvező éjféli misék alatt – Jean de Soissons grófot Guibert de Nogent azzal vádolja, hogy „szívesen legeltette szemét a szép asszonyokon" – azt látjuk, hogy lesben állnak, mohón keresik a gyönyört. Ha hoppon maradnak, előkelő partner híján az inasokra, a „legényekre" fanyalodnak, szukák módjára rántják magukra őket. Az emésztő tűz végül a „mocskos bűn", a „természet ellen való" fajtalanság elkövetéséhez vezet, amely minden bűnök közül a legförtelmesebb. Művében a püspök mindezt élvezettel ecseteli. Az éles bírálat ily módon egy csokor sikamlós történettel zárul. Húsz verssorban, mintegy tizenöt, a harci játékok, a vívás, a halászat vagy a molnárság szókincséből származó metaforában fejezi ki annak a „játéknak szakaszait és kanyarulatait, amelyet az úrnők találtak maguknak". Kétértelmű szózuhatag következik, amelyet a lovagok élvezettel használtak, amikor elképzelték mindazt, amit szerintük a nők egymás közt szeretnek csinálni. Szinte halljuk is, ahogy a hallgatóságból előtör a kacagás.

Étienne de Fougères furfangos módszert alkalmaz. Hogy jobban célba találjon a híveknél, tanításait a szórakoztatás álarca mögé bújtatja. Pedig valójában szerfölött komoly ember. A léhaság és a maró gúny mögött ott rejtőzik a fenyegető figyelmeztetés, s mindez azon a vitathatatlan és nem is vitatott elképzelésen alapul, amelyet a 12. századi Franciaországban a prelátusok a nőkről alkottak. Ez a kép különféle előzetes elgondolásokra épült. A természet – vélték – mély szakadékkal választotta el két különálló fajt, a férfit és a nőt. E szakadék mentén könyörtelen harc frontvonala húzódik. Az ostromot a nők indítják, előrántván a gyengék alattomos fegyverét. Mindamellett a papok, akiknek maguknak is nehezükre esett vágyaik elfojtása, a rossz gyökerének, a kicsapongások forrásának a zabolátlan érzékiséget tekintették, amely szerintük természetüknél fogva tüzeli a nőket.

*

Étienne de Fougères semmi újat nem mondott, legfeljebb szaporította azoknak a pajzán fordulatoknak a számát, amelyekben szenvedélyes szónoklatának ereje rejlik, s amellyel végső soron kapcsolódott egy nagy múltú nőgyűlölő hagyományhoz. Eszébe jutottak a latin szerzők, akiknek műveihez a grammatika és retorika mesterei Étienne idejében a Loire-völgyi iskolákban kommentárokat főztek. Felötlött benne Ovidius, Iuvenalis *Hatodik szatírá*ja, Szent Jeromos. Amit izzó hevülettel kifejezésre juttat, az mégsem csupán az ókori Róma klasszikusaitól kölcsönvett közhelyek egyszerű kompendiuma. Mivel felettébb járatos volt udvari körökben, bizonyára tapasztalatból beszél. Ahhoz ellenben, hogy megírja ezt a nőket becsmérlő harmincnyolc versszakot, a lovagi mulatságok nyelvére ültetve át az egyházi könyvtárak tartalmát – ahogyan ezt akkoriban az udvari emberek elvárásaihoz igazodva annyi művelt ember tette, többek közt a *Roman de Troie*, vagy a *Bestiaires* és a *Lapidaires* szerzői, vagy azok a „doktorok", akiket Baudouin, Guînes grófja szállásolt el –, főleg két műből merített közvetlenül, amelyek a püspöki rezidencia könyvgyűjteményében akadt a keze ügyébe. Mindenekelőtt a rennes-i püspöki széken az egyik elődje, Marbode által fél évszázaddal korábban írott *Livre des dix chapitres* („Könyv tíz témáról") szolgált neki mintául. Marbode „A szajháról" értekezvén nyolcvan erőteljesen kimunkált verssorban mintázza meg a nő elrettentő alakját. A nő itt már a „férfinem" ellensége, aki mindent és mindenkit behálóz, botrányokat, verekedéseket, viszályokat, lázadásokat szít. Áruló, akárcsak Éva volt: „Ki vette rá, hogy kóstolja meg azt, ami tiltott?" –, házsártos, fösvény, könnyelmű, féltékeny, s végül – a gonoszságok betetőzéseként – roppant szexuális étvággyal rendelkezik: majdhogynem kielégíthetetlen. Marbode itt az ókori mitológiai szörny képét veszi elő: feje az oroszláné, elborzasztó, vérengző; farka a sárkányé, nyúlós és ragadós, nyomában halál és kárhozat terem. Csakhogy a kettő közé nem kecsketestet, hanem izzó kemencét helyezett. A tüzet. Izzás, láng, emésztő tűz. Senki ne merészeljen szembeszállni ezzel a szörnyszüleménnyel, csapásai kivédhetetlenek, hanyatt-homlok menekülni kell előle.

A *Könyv tíz témáról*, akárcsak az *Illemtan*, egyfajta stílusgyakorlat. Ezen a vidéken a 12. században a főpapok előszeretettel fitogtatták irodalmi jártasságukat ilyesfajta hosszabb, aprólékosan megmunkált költeményekben. Ettől teljesen elté-

rő a másik mű, amelyből Étienne de Fougères sokkal közvetlenebb módon merít, amikor megfogalmazza erkölcsi tanítását. Ez is egy püspök, nevezetesen a wormsi Burchard munkája, csakhogy ez száraz és szigorú értekezés, gyakorlati, igazgatási kézikönyv, „kánoni gyűjtemény", ahogyan tudós emberek mondják. A *Dekrétum* címet viseli. Megmutatja, hol lakozik a jog, összegyűjti, csoportosítja a kánonokat, a történelem során a különböző zsinatokon, a püspöki gyűléseken hozott döntéseket és az előírásokat, amelyeket „penitenciának" neveznek, és azt ismertetik, hogy az egyes bűnök milyen büntetéssel válthatók meg. Évtizedek óta foglalkoztak efféle listák összeállításával. Segítették az egyházi méltóságokat egyik alapvető hivatásuk betöltésében, abban, hogy elődeik tekintélyére támaszkodva megítéljék és meghatározzák a törvénysértéseket, hogy elejüket vegyék, ily módon pedig lépésről lépésre megvessék az erkölcs szilárd alapjait. 1007 és 1012 között Worms püspöke fogott bele egy ilyen munkába. Akkoriban ezen a vidéken, Lotaringia szívében, Metz és Köln között – amely vidéket az utolsó pogány betörések megkíméltek, ahol a bűnbánó Mária Magdolna kultusza meghonosodott, és ahol az eleven Karoling hagyományok továbbélése révén virágzott a magaskultúra – felgyorsult a püspöki kar megtisztítása. A nagy körültekintéssel megválasztott egyházi főméltóságok hozzáláttak a hívek erkölcsi neveléséhez is. Burchard megfelelően elrendezte a megsokasodott följegyzéseket, majd saját és barátai használatára összeállította *Dekrétum*át. Burchard korábban szerzetesként élt Lobbes-ban. Egyik hajdani mestere, a gembloux-i apát, valamint Spire püspöke egyaránt felkarolták. Ha figyelembe vesszük, hogy a művelt embereknek milyen kezdetleges eszközök álltak akkoriban rendelkezésére gondolataik írásban történő rögzítéséhez, az elvégzett munka nagysága ámulatba ejt. A pontos és világos stílusnak csodálattal adóztak. A mű általános elismerést vívott ki. A Német-római Birodalom egyházmegyéiben és Franciaország északi felében mindenütt lemásolták. A keresztény világ e részén a 11. században, egészen a 12. század végéig minden püspök ezt használta a bűn felderítéséhez és a megváltó büntetés igazságos kiszabásához.

A *Dekrétum* az általános megtisztulás elengedhetetlen eszközének tekinthető. A húsz könyvből az első öt a papságról és az általuk kiszolgáltatott szentségekről, vagyis a szükséges tisztulás meghatározó tényezőiről szól. Majd a bűnök tüzetes fel-

sorolása következik, amelyeket ki kell irtani, és súlyuk szerint büntetni kell. A bűnök logikus sora a nyilvánosan elkövetett bűnöktől halad a magánéletben elkövetett bűnök felé; a felsorolás a VI. könyvben a gyilkossággal kezdődik, és a XVII-ben a paráználkodással végződik. A XX. könyv, a *Liber speculationum* elmélkedés az ember végső céljáról, a halálról, és arról, ami utána vár ránk. Az előző könyv, melyet a szerző teljes egészében a bűnbánatnak szentel, a *Corrector* vagy *Medicus* címet viseli, mivel a testi fenyítésekről és a lélek orvosságairól szól, s azt tanítja a lelkipásztoroknak, még a ranglétra alsóbb fokain állóknak is, hogy miként könnyítsenek az embereken, „legyen az szegény vagy gazdag, gyermek, fiatal vagy öreg, beteges, egészséges vagy nyomorék, nemre és korra való tekintet nélkül". Amolyan kompendium ez, amely – mivel áttekinthetőbb volt – sokkal szélesebb körben terjedt, mint az értekezés egésze. Minden egyes bűnhöz könnyen megtalálhatjuk a nyilvános vezeklés pontos árát, amelyet a püspök és legátusai szabtak ki. A *Corrector* tehát penitencia, a legutolsó és a legjobb ebben a témában, műfajának csúcsa. De több is ennél, mivel nem csak büntetni, hanem gyógyítani is akar. Mint a „lélek orvosa", csírájában ragadja meg a bűnt, ezért nem annyira a bírák vehetik hasznát, akik kihirdetik az ítéletet, mint inkább a kutakodók, akiknek feladata a bűnös felkutatása. A büntetések listája mintha egy vallatási jegyzőkönyv kiegészítése volna. Tény, hogy a 11. században a bűnbánat szentségének kiszolgáltatási módja csak lassan alakult ki. A lelki tanítóknak segíteniük kellett a bűnösöket, hogy teljesen megtisztuljanak, vagyis kifaggatták, vallomásra kényszerítették őket. Mihelyt a bűnöst sikerült végre rávenni bűnei beismerésére, nem ártott, ha felpiszkálták benne a szégyenérzetet, ha folytatásra ösztönözték, hogy világos fejjel megvizsgálja lelke legmélyét. „Kedvesem, talán nem jut eszedbe minden, amit elkövettél; én majd kifaggatlak, s te csak arra figyelj, hogy semmit ne titkolj el, hiába próbál erre rávenni az ördög. És így faggatózik, szép sorjában." A *Corrector* – amely egy régimódi penitencia – valójában azoknak a kézikönyveknek az előképe, amelyeket a 12. század végén kezdtek a gyóntató papok számára készíteni.

Burchard-nak is rendelkezésére állt egy minta. Száz évvel korábban, ugyanezen a vidéken, Reginon – korábban Prüm, majd Saint-Martin de Trêves apátja – Ratbod püspök kérésére két könyvet is írt. A püspök azt kérte ugyanis, hogy amikor

egyházmegyéjében püspöki látogatást tesz vagy a püspöki törvényszék ülésein vesz részt, legyen, ami vezérelje. A két könyv *Az általános okok*, illetve *Az egyházi fegyelem* címet viseli. A másodikban található egy kérdéssor, amely a bűnre vonatkozó afféle vallatás. Burchard ezt annyira jónak tartotta, hogy teljes egészében beillesztette a *Dekrétum* elejére, a püspök hatalmáról szóló részbe. Csakhogy ő a kérdéseket egészen másképp teszi fel. Nem a pap intézi őket a bűneit megbánó bűnöshöz, hanem a püspök a hét egyházközségből kiválasztott egy-egy emberhez, vagyis hét „érett, jó erkölcsű és szavahihető" esküdthöz. A főpap előtt állnak. A főpap figyelmezteti őket: „Nem ember előtt tesztek most esküt, hanem Isten, a ti Teremtőtök előtt... Ügyeljetek rá, hogy ne titkoljatok el semmit, hogy ne kárhozzatok el a mások bűneiért." Vagyis a mások, és nem a maguk bűneiről van szó. Senki sem várja el tőlük, hogy lelkiismeretük mélyére ásva bevallják saját gyarlóságaikat. Azt kell feltárniuk, amit a környezetükben, az egyszerű emberek körében elkövetett bűnökről tudnak, láttak, hallottak. Ekkor a püspök felteszi a kérdést: „Történt-e ebben a gyülekezetben emberölés, szülőgyilkosság?... Nincs-e valaki, aki a templom körül énekelni merészelte azokat a gonosz dalokat, amelyek nevetésre késztetnek?" S így következik egymás után nyolcvankilenc kérdés, amelyek maguk is a legnyilvánvalóbb bűnöktől, a gyilkosságoktól – amelyek mocska az egész népességet átjárja – a szentséggel szembeni apróbb tiszteletlenségektől egészen a titkos szexuális eltévelyedésig terjednek. Itt olyan inkvizíciós eljárásról van szó, amelyet időről időre a világi hatalom is alkalmazott a béke helyreállítása, fenntartása érdekében.

E dokumentum egy olyan mozgalom első lépéseiről tanúskodik, amelyek messzemenő következményekkel jártak kultúránk egész történetében. A 10. század elején azt látjuk, hogy az egyház külső szárnya kifejleszti ellenőrző és irányító funkcióit. Beférkőzik, behatol a hívek soraiba, s teszi ezt felesküdött megbízottai révén, akiknek az volt a feladatuk, hogy szemüket tágra nyitva, fülüket hegyezve kifürkésszék – „szerelemre, félelemre, hálára, családi kötelékre" való tekintet nélkül – a legcsekélyebb jelét annak, amit az egyház bűnnek tart. Ily módon az egyház alaposan kiterjeszti befolyását a világi személyek viselkedésére: mintha csak még egy lyukkal beljebb húzná rajtuk a nadrágszíjat. Ez csupán az első lépés. Egy évszázaddal

később, Burchard idejében az eszközök már jóval kifinomultabbak. A pap immár titokban, négyszemközt, bizalmas párbeszédet folytat a hívekkel. A püspök ráruházta felügyelői és büntető hatalmát, figyelmébe ajánlván, hogy „bölcs belátása szerint tegyen különbséget aközött, aki nyilvánosan vétkezett és nyilvánosan vezekel, és aközött, aki titokban vétkezett és ezt önszántából be is vallja". Az egyház már az emberek belső világát irányítja. Jóval messzebbre tekint annál, mint amit a 10. század vizsgálóbíróinak módjában állt kideríteni; hatalmába keríti a gondolatokat és a cselekedeteket, amelyeket azelőtt senki sem tartott bűnösnek, és amelyeket – azáltal, hogy megnevezi, leírja őket – vétségekké változtat; ezzel határtalanul kiterjeszti a szorongást, a pokoltól való félelmet, az pedig ily módon főhajtásra kényszerül az egyház előtt. Alapvető újítás ez, melynek velejárója egy másik, nem kisebb horderejű változás: a wormsi Burchard püspök arra szólítja fel a papokat, hogy közvetlenül a nőkhöz intézzék kérdéseiket. Száznegyvennyolc kérdés után a *Medicus* így figyelmeztet: „Míg a fenti kérdések egyaránt szólnak férfiakhoz és nőkhöz, az alábbiak csakis a nőkre vonatkoznak."

*

Az első kérdés a közös kihallgatás meghosszabbítása. Ebben a „hitetlenségről" esik szó: „Megtetted-e, amit egyes nők megtesznek bizonyos időszakban? Előkészítetted-e házadban az asztalt, az ételt, az italt, és odahelyeztél-e az asztalra három kést, hogy a három nővér, akiket a régiek Párkáknak neveznek, veletek étkezhessen? Megfosztottad volna Istent jósága és neve hatalmától, és átruháztad volna az ördögre? Elhitted, hogy a három nővér, ahogy mondod, hasznos lehet a számodra, most vagy a jövőben?" Majd a vallatás nyomban rátér a lényegre, a *par excellence* női bűnre, a paráznaságra, az élvezet keresésére. Először öt kérdés következik arról az élvezetről, amelyhez a nők férfiak nélkül jutnak hozzá, a „hölgyszoba" titkos rejtekén. A *Dekrétum* nem szórakoztató prédikáció, mint az *Illemtan*. Ez a kimért hangú mű nem köntörfalaz. Nevén nevezi a dolgokat, és rátapint a lényegre. „Megtetted-e, amit egyes asszonyok megtesznek, gyártottál-e eszközt [*machinamentum*: a szó a klasszikus latin nyelvben a római hadsereg által a támadásokhoz használt hadieszközöket, faltörő kost, vetőgépeket, ostromgépeket jelentett] neked megfelelő méretben, szeméremtested-

hez illesztetted-e vagy egy társnődéhez, és paráználkodtál-e más romlott nőszemélyekkel vagy mások veled, ezzel vagy másmilyen szerszámmal?" Vagy arra használtad, hogy „magaddal bujálkodj"? Vagy netán úgy tettél, mint azok a nők, akik „gyötrő vágyaik csillapítására egymás társaságát keresik, mintha képesek volnának az egyesülésre"? „Bujálkodtál-e kisfiaddal, vagyis odavontad-e szeméremtestedhez, hogy így mímeld a paráználkodást?" „Felkínálkoztál-e állatnak, kezdeményeztél-e vele valamilyen fondorlattal közösülést?" Valamivel alább a gyóntató ismét az élvezetek felől érdeklődik, mégpedig azokról a legális élvezetekről, amelyet a házastársak nyújtanak egymásnak. Az úri hölgyek, akiknek igazából soha nem csillapodnak vágyai, vajon nem abban mesterkednek-e nagy ravaszul, hogy még több élvezetet csikarjanak ki, különböző módszerekkel felszítván férjük tüzét? „Kóstoltad-e már embered magját, hogy még forróbb szerelmet érezzen iránta d? Kevertél-e már ugyanilyen célból ételébe, italába undorító, ördögtől való ajzószereket, apró halakat, melyek öledben pácolódtak, kenyeret, melynek tésztáját meztelen ülepeden gyúrták, vagy egy kis havibajodból származó vért, netán egy csipetnyi pörkölt herét?" Nem tartozik-e végül is hozzá a nők természetéhez a kicsapongás is, az, hogy a nemi szerv használatából ne csak élvezet, hanem haszon is származzék? „Kerítettél-e te magad, vagy rábírtál-e erre másokat? Úgy értem, árultad-e a testedet, mint a szajhák, szeretőknek, hogy azok élvezetüket leljék benne?" Vagy ami még gonoszabb és bűnösebb dolog: „Árultad-e másvalaki testét, mondjuk lányodét, unokádét, más keresztény leányét? Adtad-e őt bérbe? Voltál-e kerítőnő?"

A nők saját testükből merítenek élvezetet. Hozzá vannak szokva, hogy a halállal – és elsősorban gyermekük halálával – játsszanak. A hetedik kérdéstől kezdve a gyóntató emiatt aggódik: „Megtetted-e azt, amit némelyek, amikor paráználkodtak, és meg akarják ölni kölykeiket? Úgy intézik, hogy eltávolítsák méhükből a magzatot mesterkedésekkel vagy gyógyfüvekkel. Így ölik meg, így hajtják el a magzatot, vagy ha még nem fogantak meg, mindent megtesznek, hogy ne essenek teherbe." A „lélek orvosa" azonban, aki bölcsebb, mint Reginon de Prüm, azt javasolja, hogy tegyünk különbséget: „Vajon a szegénység miatt cselekedte ezt, azért mert a gyermek táplálása nehézségeket okozna, vagy paráznaságból és a bűn elrejtése miatt?" Ennek megfelelően kevésbé súlyosnak ítéli a vétket, ha az

embrió azelőtt pusztult el, mielőtt még „életre kelne", mielőtt még „lelket kapna", mielőtt még megmozdult volna. Bűnösebb az, aki megtanítja barátnőjét, hogyan kövesse el ezt a tettet. Születése után a gyermek még mindig nincs túl a veszélyen. „Szándékosan ölted meg fiadat vagy leányodat?" Vagy „gondatlanságod folytán halt meg?" Túl közel hagytad a forró vizes dézsa mellett? „Véletlenül, a ruháid súlyától fulladt meg gyermeked...? Ott találtad megfulladva magad mellett az ágyban, ahol embereddel hálsz? Nem lehet kideríteni, hogy apja fojtotta-e meg, vagy te magad, vagy természetes halállal halt meg, ezért nem lehetsz nyugodt, vezekelned kell." A nő ugyanis gyakran könnyelmű és gondatlan, s az ő feladata, hogy „a gyermekre hétesztendős koráig felügyeljen".

Eddig az életkorig ugyanis utódja teljesen az övé, s nem a férfiaké. Az ő dolga, hogy mindig szemmel tartsa. A nő hajlamos rá, hogy mindenféle furcsa fortélyt kipróbáljon rajta. Például ha a gyermek túl hangosan kiabál, és ő átvezeti egy nyíláson, mintha ezzel az átkelési szertartással elcserélné, felajánlaná a gonosz erőknek egy másik, elviselhetőbb gyermek ellenében. A papnak különösen nagy figyelmet kell fordítania arra, milyen módon temetik el az egészen kicsi gyermekeket. Akik halva születtek, vagy még nem keresztelték meg őket, azoknak „kicsiny testét átdöfték-e karóval" (mert ha nem, akkor az asszonyok szerint „feltámadnak és sok embernek árthatnak")? A megkeresztelt halottaknak adtak-e „jobb kezükbe viasz kehelytányért ostyával, bal kezükbe borral teli kelyhet"?

Vajon a nők, akik elszántan véget nem érő háborút vívnak a másik nem ellen, nem élnek-e vissza azzal a hatalommal, amellyel a halottak és maga a halál fölött rendelkeznek? Innen ered a tizenkettedik kérdés: „Kevertél-e halálos mérget, és öltél-e meg férfit e méreggel? Vagy csak akartad?" Megölni vagy legalábbis gyengíteni a bűbájossággal, megsemmisíteni a férfiasságot, a nemzőképességet. „Megtetted-e, amit egyes házasságtörő asszonyok: mihelyt rájönnek, hogy szeretőjük törvényes házasságra kíván lépni egy asszonnyal, rontást hozó praktikákkal kioltják a férfi vágyát, hogy erejét veszítse, s hitvesével képtelen legyen az egyesülésre?" „Bekented-e mézzel mezítelen testedet, tettél-e búzát a földre helyezett vászonlepedőre, meghemperedtél-e rajta, összegyűjtöttél-e gondosan minden testedhez tapadt szemet, megőrölted-e a nap járásával ellentétes irányban forgatott malomban, készítettél-e a lisztből kenyeret

férjednek, hogy elpusztuljon?" Vagy itt van az az elmeszülemény, amelyben az asszonyok agresszivitása, a férfinemmel szembeni alapvető ellenséges érzülete fejeződik ki a maga nyers formájában: „Miközben ágyadban pihensz, férjed melledre borulva fekszik az éjszaka csendjében, zárt ajtók mögött, eszedbe jut-e, hogy kimehetsz testi valóságodban, hogy a többiekkel, egyazon tévedésnek áldozataival bejárd a földi helyeket, és láthatatlan fegyverekkel megöld a megkeresztelt és Jézus vére által megváltott férfiakat, hogy azután közösen lakmározzatok megsütött húsukból, szívük helyére szalmát, fát vagy akármi mást helyezzetek, s azután elfogyasztván őket, mintegy fegyverszünet gyanánt, újból elevenné változtassátok őket?"

A gyóntató ekkor a női romlottság ezen utóbbi megnyilvánulására, a boszorkányságra tér rá, és megszaporodnak a kilovagolásokra, az éjszakai portyákra, az isteni ítélet megváltoztatására alkalmas talizmánok viselésére, valamint azon rontásokra vonatkozó kérdések, amelyek segítségével a nők úgy gondolják, kiterjeszthetik hatalmukat a szomszédasszony baromfiudvarára, annak tejére, mézére, és képesek rontás által mások sorsát befolyásolni. A faggatózás egy kislányokból álló menet felidézésével ér véget. Egy szűzlány vezeti őket a patakhoz anyaszült meztelenül; a falu matrónáinak vezetésével korábban már jobb kezének kisujjával leszakított egy szál beléndeket, ezt rákötötte jobb lábának kisujjára; társnői meglocsolják vízzel, majd hátrafelé „mint a rák" visszatérnek. „Ezekkel az ördöngösségeikkel a nők azt remélik, esőt hoznak." Ezt megelőzően az egyházi fegyelem különböző megszegésének felvonultatása került sorra; ezeket a bűnöket a könnyelmű, fecsegő és szeleburdi nők mind elkövetik.

*

Nehezen tudom elképzelni Burchard püspököt, amint átlép a nők világát körülölelő áthatolhatatlan válaszfalon, és maga tájékozódik a pletykás asszonyoktól egy műfallosz használati utasításáról, vagy arról a sok-sok receptről, amelyek a férfiúi vágy serkentésére szolgálnak. Értesülései valójában régebbi szövegekből, egész pontosan Reginon de Prümtől származnak. A negyvenegy kérdés háromnegyed része, jóllehet máshogy megfogalmazva, már az apát művében is szerepel.

Amikor az apát elképzelte püspökét, ahogy a plébánia erkölcsi felügyeletével megbízott hét esküdtet kérdezgeti, a püspök

minden feltett kérdése hímnemben hangzott el: „Van-e olyan férfiember *(aliquis)*, aki...?" Jól tudta ugyanis, hogy a kutakodók nehezen jutnak csak be a körbekerített otthonokba, ahol a nőket bezárva tartották, hogy információikat javarészt legközelebbi szomszédaiktól, a férfiaktól szerzik be, azoktól, akik a nagy nyilvánosság előtt, fényes nappal tevékenykednek. Pedig a bűnök négy csoportjára vonatkozó kérdéssor mindkét nemre vonatkozik („Van-e olyan férfiember vagy olyan nőszemély [*aliqua*]?"); rontásokhoz folyamodás („Tett-e valamit azért, hogy a férj ne legyen képes nemzeni, a feleség pedig megfoganni, vagy tanított-e másnak effélét?"); házasságtörés; paráználkodás; a gyermekek elhanyagolása: „Megfojtotta-e véletlenül saját gyermekét? Ha beteg volt, hagyta-e úgy meghalni, hogy még nem keresztelték meg?" Végül nyolc alkalommal egyedül a nőket vádolják a bűn elkövetésével. Mindenekelőtt négyféle gyilkosságról esik szó: természetesen az abortuszról; a gyermekgyilkosságról (a gyermek holttestét, mivel *a priori* törvénytelen egyesülés gyümölcse, el kell rejteni a földbe vagy a vízbe); a férj meggyilkolásáról „mérges füvek vagy halálos italok által" (tegyük hozzá, hogy a feleség meggyilkolását is büntették, de csak abban az esetben, ha a férj nem tudta bizonyítani, hogy asszonya csapodár); és végül a szolgálólány meggyilkolásáról (általában a ház ura öli meg a férfi szolgákat, a ház úrnője pedig a szolgálólányokat, de nem méreggel, alattomos módon, mint ahogy a náluk erősebb férfiakkal végeznek, hanem saját kezükkel, mint az újszülöttek esetében). Nyilvánvaló tehát, hogy a nő azért nyugtalanítja mindenekfelett a férfiakat, mert a halál hordozója. Ha egy megszületett vagy még meg sem született gyermek meghal, annak oka csakis az anyja lehet; ha reggel a férjet holtan találják ágyában, azt csakis a hitvese idézhette elő, mégpedig azon rejtélyes szerekkel, amelyeknek egyedül ő ismeri a receptjét. Ezután következik a szexualitás. A huszonegy kérdésből azonban mindössze kettő vonatkozik kifejezetten az asszonyok mesterkedéseire („Ismerünk olyat, aki elhagyja férjét, és egy másik férfival áll össze? Ismerünk olyanokat, akik saját testüket vagy asszonytársaikét árulják?"), és végül a negyedik részben tizenhat kérdés közül kettő foglalkozik a „varázslókkal és sorsvetőkkel". Az egyik kérdés meglehetősen általános: „Van-e olyan asszony, aki azzal kérkedik, hogy rontással vagy bájolással képes megváltoztatni a férfiak érzéseit, gyűlöletből szerelmet vagy szerelemből gyűlöletet varázsolni,

vagy éppen tönkretenni, ellopni azt, ami a férfiak tulajdona? És ha találunk olyanokat, akik azt állítják, hogy éjszakánként női alakban megjelenő démonok társaságában kilovagolnak..., akkor ezeket az asszonyokat minden eszközzel ki kell űzni az egyházközségből." (A „minden eszközt" nem nehéz elképzelnünk!) A másik bűn inkább foglalkozási ártalom: miközben az asszonyok kelméket vagy vásznakat szőnek, nem mormolnak-e közben mágikus szavakat? A Reginon által megfogalmazott kérdéseknek a két nem közötti effajta elosztása híven tükrözi azt a gondolatot, amely már a 10. század elejétől kezdve, száz évvel a wormsi Burchard előtt is élt, miszerint természetük az asszonyokat bizonyos fajta bűnök elkövetésére sarkallja. E gondolat csírái egyébként távolabbi időkre nyúlnak vissza: a penitenciát író Karoling papok és szerzetesek, Théodore, Raban Maur és Théodulf, Orléans püspöke, egyaránt osztották ezt a nézetet. Kétségtelen azonban, hogy Burchard volt az első, aki szétválogatta és rendszerezte e bűnöket és újabbakat is leírt.

Burchard a Reginon művében található kérdéseket két részre osztotta. Az első csoportba sorolta a „mindkét nemre vonatkozókat". Félreértés ne essék: valójában ezek is a férfiakhoz szólnak. Látható, hogy megduplázta a szexualitásra és a démoni erőkkel való kapcsolatra vonatkozó kérdéseket, ami érthető is, hiszen itt a vizsgálódó nem a hívek közül került ki, hanem maga a lelki atya az, akinek – nem elégedvén meg azzal, ami látható és nyilvánvaló – a bűnbánóval való bizalmas beszélgetés során jóval messzebbre kell mennie, egészen a legbensőbb szféráig, a lélek leghomályosabb rejtekéig. A papnak ápolnia és hatalmában kell tartania a lelket. Meglepő módon viszont a paptól nem követelik meg, hogy közvetlenül a nőket kérdezze, holott mindenki tudta, hogy a bűn e két melegágya, a testiség és a mágia területén ők vannak hatalmon. Elődei ismerték azokat a hiedelmeket és gonosz praktikákat, amelyeket igyekeztek kiirtani, s tudták hogy ezek női hatalmak oltalma alatt állnak (Diána, Holda boszorkány, „akiket a bolondok Párkáknak hívnak"); köztudomású volt, hogy temetéseken vagy a házimunka végzése közben a nők varázsigéket mormolnak, és jól tudták azt is, hogy női kezek kötötték meg egy bizonyos módon a halottak övét azzal a céllal, hogy másoknak ártsanak, női kezek csapkodták a szövőszék bordáit, hogy a koporsóra gyapjút kártoljanak, ők locsoltak vödörnyi vizet a halottas kocsi alá a temetőbe indulás előtt. Burchard is tudta mindezt, de

ez nem tartotta vissza attól, hogy a férfinemet is felelősségre vonja. Igaz, a férfiaknak nem teszi fel a kérdést: „Elkövetted-e ezt vagy azt a vétket?" Hiszen nem a férfi a cselekvő fél. Ugyanakkor Burchard nem tágít: „Jelen voltál? Megengedted?" Hallottad, mikor a nők helyiségében a szövőnők mágikus szavakat mormolnak? Képesnek tartottad a nőket arra, hogy szerelemmé változtassák annak gyűlöletét, akit megkívánnak, s hogy ördögi lovaglásokban vegyenek részt az éj leple alatt? Tiltakoztál-e, amikor a ravatalnál az egyház által tiltott jeleket mutattak? Elhiszed-e, hogy léteznek azok a „sylvának, erdeinek nevezett vad asszonyok, akikről mesélik, hogy ha kedvük tartja, szeretőjük előtt hirtelen megjelennek, élvezkednek velük, majd elrejtőznek és eltűnnek? Elhiszed-e, hogy ezek a tündérek, amikor gyermek születik, azt csinálnak vele, amit csak akarnak?" Hasonlóképpen minden, ami a házastárs eltaszítására, a házasságtörésre, a bujálkodásra, a szodómiára, a szemérmetlen simogatásokra vonatkozik, hímnemben szerepel, s ami a tiltott szexuális pozitúrákat vagy azokat az időszakokat illeti, amikor tilos „együtt hálni", mindig a férjre és csakis a férjre terelődik a gyanú, hogy „ily módon használta ki hitvesét". Mindazonáltal az a meggyőződés, hogy az asszony, a túl tüzes és züllött nő csábít a test bűneire, olyan erős, hogy egyszer, de csak egyetlenegyszer szerepel a nő mint kezdeményező fél: a feleség húga besurran a hitvesi ágyba; sőt itt még a férj ártatlanságát is hangsúlyozza: akarata ellenére követte el a vérfertőzést.

De vajon miért a férfira hárul a felelősség? Két okból. Elsősorban azért, mert a nők természetüknél fogva – többek között a testi szerelem terén – passzívak. A nő a férfiak szemében – akár fiatalok, akár öregek – tárgy, amit bámulhatnak, kedvük szerint alakíthatnak, és játékszerként használhatnak. „Meglestél-e már meztelenül fürdőző nőket? Simogattad-e keblüket? Visszaéltél-e szemérmességükkel?" A kérdések tehát a férfiakhoz szólnak. A nő csak akkor bűnös, amikor szerepéről megfeledkezvén saját maga szerzi a gyönyört. Amikor férfiként viselkedik. Vagy amikor arra vetemedik – ő, a nő, akiről Isten azt akarta, hogy gyengéd, *inermis*, védtelen legyen, a férfi oltalma alatt álljon –, hogy maga kovácsolja fegyvereit; bájitalokat kotyvaszt, varázsigéket mormol, bűbájossággal üzérkedik. Vagy amikor *irrationabiliter*, minden ésszerűséget nélkülözve, a rendezett, világosan meghatározott társadalmi viszonyok körén kívül a férfihatalommal dacol, amikor olyan helyen tevé-

kenykedik, amely kívül esik hitvestársa látómezejéből, azon a területen, amely számára a ház legfélreesőbb zugában van fenntartva, ahol egymás közt, úrnők és társalkodónőik a gyerekekre vigyáznak, előkészítik a halottakat a túlvilágba való belépésükre, bosszúról álmodnak, megosztják egymással titkaikat és gyengéd cirógatásokkal halmozzák el egymást. Másfelől – és ez a fő ok – a férfi az asszony feljebbvalója. Ő felelős annak a személynek a tetteiért és gondolataiért, akit feleségül vett. Mindent, amit szeme láttára a nő nyíltan cselekszik, mindent, amit füle hallatára mond, s ami Istennek nem tetsző dolog, a férfinak kötelessége megtiltani. És ha más nők a házban, lányai, húgai, nővérei vagy akár a szutykos konyhalányok kórusban skandálják az egyház által tiltott szövegeket, a férfi feladata, hogy jókora furkósbotot ragadva ellássa a bajukat és betapassza a szájukat. A varázslatra, jövendölésre, démonokkal való cinkosságra vagy éppen a papok által a házasságon belül tiltott szexuális praktikákra vonatkozó összes kérdést a férfihoz intézik tehát. Nem a nőkhöz. A nők nem vonhatók felelősségre semmiért.

Mert a férfi „uruk és parancsolójuk". Alávetik magukat neki, és a *Dekrétum* szövegében seregnyi, a zsinati szövegekre való utalás támasztja alá ezt az alaptételt. Ezek közül kettőre hívom fel a figyelmet. A XI. könyvbe Burchard beemelte annak az eskünek a szövegét, amelyet férj és feleség tesz, miután a püspök megszentelte házasságukat. A férfi mindössze annyit mond: „Ezentúl úgy bánok majd vele, miként a törvény szerint a férjnek kell bánnia feleségével, gyengédséggel halmozom el és *megkövetelem tőle az engedelmességet* [a szerző kiemelése – *G. D.*]; többé el nem válok tőle, és éltében nem veszek el más asszonyt." A nő beszéde hosszabb, mivel ő több kötelezettséget vállal: „Ezentúl támogatom és ráfonódom [ez az engedelmes hitveshez illő pozitúra, aki ölel, örvendezik, karcsú Thétiszként egy tekintélyt parancsoló bronz Jupiter-szobor lábainál hever], *alávetem magam, engedelmeskedem neki, szolgálattal* [értsük úgy, hogy kiszolgáltatottan?] szerelemmel *és félelemmel,* ahogy a törvény szerint a feleség *alávetettje* a férjének. Többé el nem válok tőle, s míg él, nem leszek más férfié sem házasságkötés, sem házasságtörés útján." A nő részéről a behódolás, a reszketés, a szégyen; a nő esküjében (és kizárólag abban) szerepel a házasságtörés gondolata és az azt követő borzalmas megtorlások. A másik szöveg (VIII. könyv) emlékeztet arra,

hogy a nők csak azokon a nyilvános összejöveteleken jelenhetnek meg, amelyekre meghívást kapnak, s hogy természetszerűleg joguk van beszélgetni, eszmét cserélni, de csakis egymás között, a saját női dolgaikról, és a háznak abban a részében, amelyet ritkán hagynak el, s akkor is mindig kísérettel. A nők tehát itt, saját fészkükben tevékenykednek, és nem mindig cselekszenek helyénvalóan. A ház ura nem tehető felelőssé a nők mulasztásai miatt. Ő ugyanis nagyritkán teszi csak be a lábát erre a sötét és titokzatos helyre, s ha mégis, akkor síri csend és sötétség fogadja, ahol nem lát semmit. Isten persze mindent lát. A papoknak – még a „legalsóbbaknak" is –, akik Isten helytartói, mindent látniuk kell. A férj, az apa, a fiútestvér helyébe lépnek. Ez az oka annak, hogy az első negyvennyolchoz további negyvenegy különleges kérdés kapcsolódik. Ez utóbbiak fedik fel a gyóntató előtt, hogy hol rejtőzik a bűn. Ezekből tudja meg, hogyan lehet a bűnt előcsalogatni. Végül, hiszen a *Corrector* egyben penitencia is, minden vétség számára kijelöli azt a büntetést, amellyel Isten mint bíró kiengesztelhető.

Akkoriban a bűnt testi fenyítés váltotta meg, valamint – hogy a külvilág is értesüljön a vétségről – bizonyos kötelezően előírt viselkedés és öltözködés. Ez a büntetés hosszabb-rövidebb ideig tartott, a bűn súlyosságától függően. A megtorlások skálája, úgy tűnik, az emberölésért kiszabott büntetésre épül: ez hét év. Reginon és Burchard mindketten bemásolták művükbe a 895-ben tartott triburi zsinat döntését, amely aprólékosan taglalja, milyen megvonásokat ír elő az egyház a bűnös számára. „Először is, az elkövetkezendő negyven napban nem léphet be a templomba. Mezítláb kell járnia, semmiféle járművet nem használhat. Lepelbe kell burkolóznia, rövid nadrágot [nyilvánosságra került emberölésről, vagyis férfibűnről van szó, ezért a szöveg férfiöltözékről beszél], fegyvert nem viselhet. E negyven nap alatt csupán kenyeret, sót és tiszta vizet fogyaszthat. Sohasem ehet és ihat más keresztényekkel vagy más vezeklőkkel együtt, míg a negyven nap le nem telik, és senki nem oszthatja meg vele táplálékát. Rangjára és egészségi állapotára való tekintettel, könyörületességből megengedhető számára a gyümölcs, füvek és zöldség fogyasztása, különösen akkor, ha nem saját akaratából követte el az emberölést, hanem kényszerítették rá. Az egyházi hatalom megtiltja, hogy e negyven nap alatt nővel háljon, hitveséhez közeledjék vagy másik férfi-

val aludjon. Templom közelében kell tartózkodnia, sőt, vétsége miatt éjjel-nappal annak ajtaja előtt, ne csavarogjon össze-vissza, maradjon egy helyben. Ha netán halálos fenyegetést kap, a vezeklést el kell napolni, amíg a püspök helyre nem állítja a békét közte és ellenségei között. Ha olyan betegség támadja meg, amely megakadályozza a vezeklés megfelelő végrehajtását, haladékot kap, amíg fel nem gyógyul. Elhúzódó betegség esetén a püspök dönt arról, hogyan gyógyítsák meg a vétkezőt és a beteget. A negyven nap elmúltával bő vízben megmosakodván [miként az új élet kapujában az újszülött, illetve az elhunyt testét, vagy ahogy majd a 12. században a jövendő lovagot megmosdatják] visszaveszi ruháit, nadrágját és lenyíratja haját. A böjtöt követő egy év során tartózkodik a bortól, a sörtől, a márctól, a hústól, a sajttól és a zsíros halaktól, kivéve az ünnepnapokat, vagy ha hosszú utazásra indul, belép a hadseregbe, az udvarhoz szegődik, vagy megbetegszik. Ez esetben megválthatja a szerdai, pénteki és szombati absztinenciát azzal, ha minden nap egy ezüstpénzt ad, vagy vállalja három szegény ember táplálását mindaddig, amíg vissza nem tér, vagy meg nem gyógyul. Év végén a templomban megkapja a békecsókot." A második és a harmadik évben ugyanezek a kötelezettségei. A következő négy évben a vétkezőnek csak háromszor kell böjtölnie: húsvét előtt, Szent János-nap táján és karácsony előtt. „A végén elvégzi a szent áldozást."

A vétkes nők számára kilátásba helyezett büntetések skálája igen széles: időtartamuk a három napi megvonástól tíz évig terjed. Csupán néhány nap kenyéren és vízen, ha vasárnap dolgoztak, a templomban beszélgettek, vagy elhanyagolták a betegeket. Valamivel több, körülbelül negyven nap, azaz egy „nagyböjt" a büntetése azoknak, akik a hűtlen szeretőt megbabonázzák a nászéjszaka előtt, vagy különböző kotyvalékokkal elapasztják a hitves túláradó férfiasságát. Egy évtől (onánia) öthat évig (műfallosz használata, maga vagy más asszonyok áruba bocsátása) terjednek a komolyabb büntetések, amelyeket kisgyermekek elhanyagolásáért, különféle varázslásokért kaphatnak, vagy azért, ha maguknak vagy egymásnak szereznek gyönyört. Hat bűn érdemel ugyanolyan súlyos büntetést, mint a gyilkosság: a mérgezés, az isteni ítélettel való szembeszegülés talizmánok segítségével, a magzatelhajtó praktikák tanítása, a legocsmányabb szexuális eltévelyedésekben való részvétel, az állatokkal való közösülés, a férj spermájának lenyelése, vala-

mint ha arról álmodnak, hogy éjnek évadján kiosonnak azokra az elvarázsolt vidékekre, ahol férfiak szívét sütik meg a tüzön. És végül, hét éven túli büntetést von maga után a magzatelhajtás és a férfi meggyilkolása. De vajon ez a felosztás hűen tükrözi-e azokat az ítéleteket, amelyeket ekkoriban a papok róttak ki a nők bűneinek egyre súlyosbodó fokozataiért? Botorság lenne ezt hinnünk. Burchard nem maga állította föl a skálát. Mivel tekintélytisztelő volt, minden bűn esetében korábbi, a különböző időkből és helyekről származó előírások szerint kirótt büntetések mértékét alkalmazta – csak nagy ritkán változtatott rajtuk. Két dolog mindenesetre szemet szúr. Az egyik az az alapvető szándék, hogy a nőket megakadályozzák az élet ellen irányuló bűntény elkövetésében (és tegyük hozzá, abban is, hogy ennek az életnek a csíráját, a férfimagot és a férfierőt forrásától megfosszák); saját testük kihasználása, a mágia gyakorlása kevésbé súlyos bűnnek számított. Még inkább figyelemre méltó – és az már a „babonákra" és a szexualitásra vonatkozik – a vallatás két része közötti nyilvánvaló egyenlőtlenség. A nőkkel kapcsolatban szigorú. Mértéktartás, meglepő engedékenység tapasztalható viszont a férfiakkal szemben. Alig néhány nap vezeklés jár annak, aki tündérekben, különféle jóslatokban hisz, aki facér asszonyszeméllyel hál, önkielégítéséhez „eszközt" használ, vagy más férfiembert cirógat. Ugyanakkor három-öt év közötti nyilvános litánia, böjt és fölöttébb kemény önmegtartóztatás kell ahhoz, hogy a leszbikusok vagy azoknak az elővigyázatlan asszonyoknak a bűnei megbocsátást nyerjenek, akik ördögökkel nyargalásznak éjszakánként.

Mindez arra enged következtetni, hogy a férfiak által összeállított penitenciagyűjtemény mintegy védelmi fegyverként szolgált. Vajon amikor – nagyon keményen és nemcsak úgy, mint a tarthatatlan függetlenség megnyilvánulását, vagy mint a természetes rend még gyűlöletesebb felforgatását, amely a szerelemben a férfiaknak biztosítja az aktív és domináns szerepet – elítéli a homoszexuális játékokat vagy azokat a kapcsolatokat, amelyeket a nők Dianával vagy a párkákkal, netán más asszonyszemélyekkel tartanak fenn, akik segédkezet nyújtanak nekik csapdáik felállításában, sőt azokkal a boszorkányokkal, akik – csakúgy mint a hűbérúr a lovagokat – magukkal hurcolják csatlósaikat kísérteties lovaglásaikba, a penitenciagyűjtemény vajon nem azt támadja-e, ami a szembenálló tábor, azaz a nők összetartó erejét adja, nem azokat az alapokat rom-

bolja-e le, amelyek a nőknek a férfiak dominanciájával szembeni ellenállását adja? Ezenkívül arra törekszik, hogy a nők kezeiben lévő fegyvereket is porrá zúzza.

Ez idő tájt a férfiak rettegtek ettől a rejtélyes, elgyengítő, halált hozó fegyvertártól. Lelki atyáik megtiltották nekik, hogy higgyenek az italok és rontások hatékonyságában. A papság maga is hitt ezekben, és vele együtt az összes férfi. Ha erejüket fogyatkozni érezték, biztosak voltak benne, hogy ez a varázsitalok, öntetek hatása, azoké az izgatószereké, amelyek vad szeretkezésre sarkallnak. Vajon olyan ritkaságszámba ment az a férfi, aki az elalvás előtti pillanatokban ne remegett volna bele abba a gondolatba, hogy asszonya, aki látszólag ártalmatlanul pihen mellette, álmában kitépheti karmával a szívét, és helyébe egy marék szénát szórhat? A férjek tehát nem ellenezték, hogy hitvestársuk egyedül álljon bíró elé, aki mégiscsak egy idegen férfi. Neki talán többet mond, neki bevallja makacsul eltitkolt ocsmányságait. Az így vallatott asszony háromszor olyan sebezhetővé vált. A bíró férfi volt, vagyis természetesen fölötte állt; mert ez a férfi nem a hitvese, tehát nem hálózhatta be, nem tudta meghatni, meghátrálásra késztetni, mézesmázos szavakkal lépre csalni; hiszen egy papról volt szó, aki elvben, státuszánál fogva érzéketlen a női csáberőre.

Azzal, hogy felszólították a nőket – legalábbis a legelőkelőbbeket –, hogy valljanak egy egyházi személynek, olyasvalakinek tekintették őket, akik képesek maguktól megjavulni. De azt is jelentette ez, hogy a markukban tartották őket. Az egyház behálózta őket. A második évezred küszöbén, a wormsi Burchard püspök tevékenysége idején igen nagy horderejű esemény történt Európában. A férfiak és nők kapcsolatának megváltoztatása az európai kultúra egészén mély nyomot hagyott, következményei pedig mind a mai napig éreztetik hatásukat. Az egyház – mint messze a leghatalmasabb intézmény, amely szervezetének megrostálása és minden befolyástól való megszabadulása után csak még erősebbé vált – eltökélte, hogy a testiséget szigorú ellenőrzése alá vonja. Az egyházban ekkoriban a szerzetesi szellem uralkodott. A főpapság többsége, közülük is a legbefolyásosabbak hajdan mind szerzetesek voltak. A szerzetesek angyaloknak hitték magukat. Úgy képzelték, hogy nekik sincs nemük, büszkék voltak érintetlenségükre, a nemiség fertőjének borzalmát hirdették. Ennek folytán az egyház a férfiakat két csoportba osztotta. Isten szolgáinak megtil-

totta, hogy nemi szervüket használják, a többieknek engedélyezte ugyan, de az általa diktált drákói feltételek mellett. Maradtak a nők, akik a veszedelmet jelentették, mivel minden körülöttük forgott. Az egyház elhatározta, hogy leigázza őket. Ezért egyértelműen meghatározta azokat a bűnöket, amelyek elkövetésében a nők természetüknél fogva bűnösnek találtatnak. Abban az időben, amikor Burchard ezt a sajátos bűnlajstromot összeállította, az egyházi hatalom fokozta a házasság intézményének irányítására tett erőfeszítéseit. A házasságon belüli erkölcs, a nők lelkiismeretének irányítása: egyazon terv, egyazon küzdelem. Hosszú csata volt. Azzal végződött, hogy a papsághoz vándorolt az apák hatalma: lányuk kezét ők tették a leendő vő kezébe, a férj és hitvese közé pedig gyóntatót iktattak.

Vajon az egyház már ekkor megértette, hogy a legbiztosabb eszköz a férfiak kézben tartására, ha kisajátítják azt a hatalmat, amelyet a másik nemre gyakorolnak? Felmérte, hogy milyen veszéllyel jár, ha felébresztik a férfiakban a betolakodóval szembeni bizalmatlanságot, féltékenységet, ellenségeskedést, ha felszítják azt a mélyen gyökerező egyházellenességet, amelynek legkorábbi megnyilvánulásai már a másfél évszázaddal későbbi dokumentumokban felbukkannak?

*

Százhetven évvel később a rennes-i püspök szólal meg. Ő nyilvánvalóan a férjek pártján áll. Ezek a nagyhatalmú, bölcsnek tartott férjek, akik példaképül szolgálnak, a fiatal fiúk nevelésére felügyelnek, az *Illemtan* elsődleges címzettjei, azok a nők pedig, akiknek a prédikáció felfedi gyöngeségeit, házasságban élő úriasszonyok. Étienne de Fougères biztos benne: ha velük nevet a titkos női bűnökön, ha makacsul ismételgeti, mennyire veszélyes vakon bíznunk hitvesünkben, a családfők mellé állnak. Hogy a kedvükben járjon, újraolvasta Burchardot. Csak kicsit tér el tőle. Némiképp azért mégiscsak átdolgozza. Az ő idejében a férjek még mindig féltek, hogy feleségük megbabonázza, férfiasságuktól megfosztja őket. De éppúgy rettegtek engedetlenségüktől, szeszélyeiktől. És legfőképp attól, hogy megcsalja őket. Innen ered az első különbség az *Illemtan* és a *Dekrétum* között. Ez utóbbi a paráználkodást, a házasságtörést csak a közös kérdéssorban említi. Egyedül a férjet teszi felelőssé. A 12. század végén már nem gondolják, hogy ezekben az ügyekben a feleség csupán szenvedő alany volna –vajon nem ez a

legnyilvánvalóbb jele annak a jelenségnek, hogy a nők helyzete ebben az időben „javult"? A nő cselekszik. *Amor*, az élvezet utáni vágy mozgatja. Időközben előkelő körökben hozzászoktak azokhoz a szerelmi játékokhoz, amelyeket udvari szerelemnek neveztek. Ez az újfajta időtöltés hatalmas népszerűségnek örvendett azokban az esztendőkben, amikor Étienne de Fougères gúnyiratát írta. Az 1059. verssorban szereplő „jovente" (időtöltés, szórakozás) szó – a trubadúrok *joven*je – művében természetesen a „szerelem" szó után következik. Ebben a játékban az a szabály, hogy a szerelmes lovag a szépséges hölgy láttán nyomban szerelemre lobbanjon. Szíve hölgyét ez arra ösztönzi, hogy kellő gondot fordítson külsejére. Már attól kezdve felelős a bűnért, amikor csábítás céljából felékesítse magát, magára vonja a férfiak pillantását, latba vet minden ékességet, amelyet az egyre pallérozottabbá váló udvari emberek használtak: nemes kelméket, parfümöket. Azokat a kevéssé étvágygerjesztő kotyvalékokat, amelyekről a *Medicus* azt állította, hogy a feleségek hitvestársuk tüzének felszítására használták, felváltották az arcfestékek, kenőcsök és mindazok a mesterkedések, amelyekhez a nők testük előnyeinek kiemelése, hiányosságainak, kopásainak elrejtése céljából folyamodtak. Másfelől a férfi, akit lázba kell hozni, nem a férj, hanem a szerető. Az asszony immáron nem csak akkor aktív, tehát vétkes, amikor társalkodónőivel vagy kisfiával a „természet ellen" cselekszik, hanem akkor is, amikor elcsavarog. Az *Illemtan*ban az udvari szerelemről lehull a lepel. A kiválasztott hölgy nem pusztán a vágy eszköze. Ő maga is vágyakozik. Esze ágába sem jut ellökni magától a ruhája alá kalandozó kezet, sőt, ő kezdeményez, ő a vadász.

Egy másik különbség: a sötét oldal után Étienne de Fougères megmutatja a világosat. Ebben Marbode-ot követi, aki az *Illemtan*ban a III., „A szajháról" szóló fejezethez hozzáillesztett egy negyediket, amely „A matróna" címet viseli. A vádbeszédet így tehát védőbeszéd követi. Ami persze nyilván sokkal unalmasabb, mint ahogy a Paradicsomról szóló leírások is azok a Pokol ecseteléséhez képest. A nő itt is férjes asszony. Ekkoriban ugyanis a nő csak a házasság révén szerezhetett a társadalomban létjogosultságot. Ezt megelőzően emberszámba se veszik: erre utal a fennmaradt *mesquine* („jelentéktelen") szó: a 12. században így nevezték a hajadont. Ugyancsak a házasságot bomlasztja fel *amor* – a viszály szítója – a feleség aláváló tette miatt. Végül pedig a házasság keretein belül tanít meg az

erkölcs a női test helyes használatára. A házastársak alkotta kis egység zárt hadszíntér, ahol a két nem hadakozik egymással. Egyszersmind azonban kert is, ahol azok az erények virágoznak, amelyek a „női rendet" jellemzik, vagyis azt a lovagrendhez, papi rendhez, a dolgozók rendjéhez hasonló közösséget, amelyet az egyház – a kiegyensúlyozott társadalomról vallott felfogásának megfelelően – igyekszik ellenőrzése alá vonni.

A házassági szertartásban a taglejtésekben, a formulákban világosan kifejeződtek a nő kötelességei. Étienne de Fougères a mintaszerű hitvest magasztalván emlékeztet ezekre: kötelessége nyíltan és őszintén szeretni, szolgálni és tanácsokkal ellátni azt a férfit, akinek gondjaira bízták. Pontosan ezek a hűbéres kötelességei hűbérurával szemben. Cserébe, akárcsak a hűbéres, az asszony védelmet, támogatást remél. A házasság mint a társadalmi rend záloga az asszonyt alárendeli a férfi megingathatatlan hatalmának. A megzabolázott, áhítatosan odaadó, engedelmes feleség urának „ékességévé" válik.

És örömévé is. A költeményben háromszor bukkan fel az öröm szó. Az öröm *(joie)* a vulgáris latin nyelvben a *gaudium*nak, annak a latin szónak a megfelelője, amelyet a papok előszeretettel használtak, ha esküvői szertartást írtak le, mivel ez a szó azt az elégedettséget idézi, amelyet a nemi egyesülés okoz; ugyanezt az „öröm" szót a Plantagenêt Henrik udvarában élő emberek, akik javarészt többnyelvűek voltak, ösztönösen a dél-francia szerelmi énekekben szereplő *joi* szóval azonosították, amely ugyancsak az élvezetet idézi. A rennes-i püspök persze a testi gyönyörökre gondol. Vajon kölcsönös-e ez a gyönyör? Kezdetben így hihetnénk. Az 1173. verssorban ezt olvassuk: „örömet szereznek" egymásnak. Ám hat verssorral lejjebb feltárul a kegyetlen igazság. Öröm az, amit „a férj tesz a feleségben". Egyedül a férfi aktív, ő a játékmester. Nem ítélte-e vajon el keményen pár sorral feljebb a főpap azt a nőt, aki „kakaskodni" merészel? Mindenesetre a szilárd pont az, hogy szerinte a házasság elsődleges erénye a férfi gyönyörének igazolása, az élvezet és az „őrület" elválasztása, az élvezet bűntudattól való megfosztása és bevezetése a köztudatba. A házasság mint a paráznaság elleni orvosság. Persze bizonyos vétségek előfordulnak, de ezek bocsánatosak, „nem érdemelnek túl súlyos büntetést". Étienne de Fougères furfangos ember. Mivel világiakhoz szól, művében helyet kapnak a testi gyönyörök is.

Persze a nők csak akkor érhetik el a tökéletességet, ha már

megszelídültek, tüzük kialudt, és hétéves koruk elmúltával fiaik, akiket igencsak hajlamosak nyalni-falni, dédelgetni, már nem ülnek a szoknyájuk mellett. Erről szól Hereford grófnéjának esete, akit a talpnyaló püspök például vesz. A grófné még nem érte el a biztonságot jelentő özvegyi „rangot": a harmadik férjénél tart, de már mindketten lecsillapodtak. Az ifjak már nem beszélnek neki *amor*ról. Tiszteletteljesen és finoman szólnak hozzá, „nagy megbecsülést tanúsítanak iránta". Cécile a hanyatló nagyasszony mintaképe, aki már minden „örömét", szórakozását egyedül Istenben találja meg, aki „Isten szegényeit", vagyis az egyházi embereket szolgálja, javukra fordítván a női kezek azon jártasságát, amelyet Dudon de Saint-Quentin olyannyira dicsért a normandiai hercegek hitveseiben, s amelyet ők egyébként felettébb tisztességes feladatokra, így hímzésekre használtak, csupa olyasmihez, amiket a rangjabeli nők zsenge korukban oktondi módon elhanyagolnak. A prédikáció így tehát az öregkor dicséretével végződik. Az öregség szabadítja meg az asszonyt démonaitól.

Az Étienne de Fougères-t hallgató férjek mind a tökéletes nőről álmodoztak. No igen, ágyukban inkább azt látták volna szívesen, akinek bájai még nem hervadtak el teljesen. De tudták, mihez tartsák magukat, meg voltak győződve arról, hogy a nő elviselhetetlen, ártékony, álnok módon kicsúszik a kezükből, egészen addig, mígnem életkoruk – megfosztván őket nőiességüktől – bizonyos értelemben kevésbé érdes férfiakká teszi őket. A baj csak az, hogy ezzel együtt megszűnik tetszetős küllemük is. Azt szereted, ha tüzes és friss? Vagy inkább megbízható legyen? Nehéz választás. Megmaradt az ősidők óta létező félelem és szorongás. Ez jelenik meg az *Illemtan*ban, de előtte a wormsi Burchard püspök *Dekrétum*ában, még korábban Reginon de Prüm kérdéseiben és számtalan más ennél is régebbi írásban. A századok hosszú során visszatérő motívum: a nők az ördöggel cimborálnak; kivétel nélkül házsártosak, kiállhatatlanok. Testük, akárcsak a kiméráé: örökkön izzó parázs. Az átok messzire, a világ teremtéséig nyúlik vissza. Ki ne ismerte volna fel olykor a lovagok közül a mellette fekvő hitvesben annak a nőnek a vonásait, akinek képe mindenütt látható volt, aki a halál, a kárhozat gondolatát idézte, nemkülönben azt a bűnt – számára a legrosszabbat, talán az egyetlent, mindenesetre az egyetlen olyat –, amelyről testének reakcióiból meggyőződhetett, a testiség bűnét? Ki ne ismerte volna fel benne Évát?

A BŰNBEESÉS

Éva történetét akkoriban szóban szerte a világon mesélték, képekben mindenütt látható volt. A történet a Bibliában a *Teremtés könyvé*nek, a *Genezis*nek elején szerepel. Az emberi nem eredetét, az erkölcsi rend, a társadalmi rend kialakulását beszéli el, és néhány mondatban sommás magyarázatot ad az ember sorsára. Ezt az igen egyszerű, lépten-nyomon felbukkanó magyarázatot mindenki elfogadta. Három kérdésre adott választ: miért osztódik nemekre az emberiség? Miért bűnös? Miért boldogtalan?

A *Teremtés könyvé*nek első oldalain voltaképpen két elbeszélés követi egymást. Az elsőben „Isten újra szólt: »Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá«... Férfinek és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: »Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá.«" A második elbeszélés pontosít: „Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét." Így lett az ember élőlénnyé. Azért hozta létre, hogy művelje és megtartsa abban a kertben, ahová helyezte, lelkére kötvén, hogy a kert minden fájáról bátran ehet, kivéve a jó és a rossz tudásának fájáról, mert ha ezt cselekszi, meghal. „Azután így szólt az Úristen: »Nem jó az embernek egyedül lennie. Alkotok neki segítőtársat, aki hozzá illő.«" Ekkor a földből megteremtette az Isten a mező minden állatát és az ég minden madarát. Az emberhez vezette őket, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. De Ádám „a maga számára... nem talált segítőtársat, aki hasonló lett volna hozzá." Ekkor Isten mély álmot bocsátott rá. „Azután az Úristen az emberből kivett oldalcsontból megalkotta az asszonyt, és az emberhez vezette. Az ember így szólt: »Ez már csont a csontomból és hús a húsomból. Asszony a neve, mivel a férfiből lett. Ezért a férfi elhagyja apját és anyját és feleségéhez ragaszkodik, s a kettő egy test lesz.« Mind az ember, mind az asszony meztelen volt, de nem szégyenkeztek egymás előtt." Manapság mi elpirulunk. Vajon miért? Az elbeszélés folytatása erre a második kérdésre is megadja a választ.

Egy kígyó szólítja meg a nőt. Párbeszéd formálódik kettejük közt: „Valóban mondta Isten, hogy nem ehettek a kert valamennyi fájáról?"... „A kert fáinak gyümölcséből ehetünk. Isten csak a kert közepén álló fa gyümölcséről mondta: »Ne egyetek belőle, ne érintsétek, nehogy meghaljatok.«"... „Semmi esetre sem fogtok meghalni. Isten jól tudja, hogy amely napon abból esztek, szemetek felnyílik, olyanok lesztek, mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat."... „Az asszony látta, hogy a fa élvezhető, tekintetre szép, és csábít a tudás megszerzésére. Vett tehát gyümölcséből, megette, adott férjének, aki vele volt, és az is evett belőle. Erre felnyílt a szemük, észrevették, hogy meztelenek. Fügefa leveleket főztek össze, és kötényt csináltak maguknak." Meghallották Istent, amint feléjük közeleg és elrejtőztek. Isten így szól az emberhez: „Ki adta tudtodra, hogy meztelen vagy? Ettél a fáról, amelyről megtiltottam, hogy egyél?"

Majd következik a harmadik kérdésre adott válasz. Isten faggatózik. Először Ádám válaszol: „Az asszony adott a fáról, akit mellém rendeltél, azért ettem." Aztán jön az asszony: „A kígyó vezetett félre, azért ettem." Isten ítélkezik, elsősorban a kígyót, majd az asszonyt hibáztatja: „Megsokasítom terhességed kínjait. Fájdalmak közepette szülöd gyermekeidet. Vágyakozni fogsz férjed után, ő azonban uralkodni fog rajtad." Aztán Ádám is megbűnhődik. Ekkor ad nevet feleségének – ahogyan korábban az állatokat is elnevezte. Az Éva nevet adja neki, „mert ő lett minden élő anyja". Isten, miután rájött, hogy „az ember olyan lett, mint egy közülünk", tartva attól, nehogy „az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen", kiűzte őt az Édenkertből. És csak ezután „ismerte meg" az ember feleségét, Évát, „ez fogant, megszülte Kaint".

A katedrálisok közelében álló monostorokban a 12. században szerzetesek munkálkodtak a szöveg minél pontosabb megértésén. Fürkészték minden egyes szavának értelmét, mert azokhoz szóltak, akiknek kötelességük volt, hogy a bibliai üzenetet a nép számára továbbadják. Öt szerző bibliamagyarázatát választottam ki: a liège-i Robert-ét (másképpen Rupert de Deutz), Pierre Abélard-ét, valamint Petrus Comestor, illetve a Szent Viktor-apátság elöljárójának, Hugónak és rendtársának, Andrénak a műveit; ez utóbbi három valamivel később Párizsban tevékenykedett. Valójában e tudós szerzeteseknek nem kellett teljesen egészében magukra hagyatkozniuk. Voltak elődeik, akiknek műveire támaszkodhattak, merítettek belőlük és to-

vábbfejlesztették őket. Figyelembe veszem azokat a „tekintélyeket" is, akikre hivatkoznak: Beda Venerabilist (8. század eleje), Alcuint (8. század vége), Raban Maurt (9. század), végül pedig valamennyiük mesterét, Szent Ágostont. Lássuk tehát, hogy ezeknek a tudós embereknek a felfogásában a dráma három felvonása – a teremtés, a megkísértés és a büntetés – során milyen megvilágításba kerül Éva alakja!

*

A *Teremtés könyvé*nek legalaposabb kommentárját Szent Ágoston írta a manicheusok ellen intézett vitairatában *(Contra manicheos)*. Amolyan metaforaláncolat ez a mű, s ezek a metaforák az elbeszélés következő két mondatára épülnek: *masculum et feminam fecit eos* („férfiúvá és asszonnyá teremté őket", azaz „férfit és nőt alkotott") – ami Szent Ágoston számára azt jelenti, hogy minden emberi lényben jelen van a férfi és a női princípium; *facimus ei adjutorium similis ejus* („alkotok neki segítőtársat, aki hozzá illő"): a nő a férfi hasonlatosságára teremtetett; de a nő a férfi segítőtársa, jobb keze, ami alá- és fölérendeltséget feltételez, miként a munkásember függ főnökétől. Végeredményben az egész teremtett világ hierarchikus szerkezetű; az egyik, jelen esetben a férfi, irányít, a másik, vagyis a nő, „engedelmeskedik". Az alapmítosznak e két axiómája révén feltárul az ember természete, és alátámasztja azt az erkölcsiséget, amelynek az emberi nemet vezérelnie kell. A férfi egyik fele hús, vagyis test, a másik fele pedig szellem, azaz lélek, s a test alá van vetve a léleknek. A lelken belül – és ugyanilyen hierarchikus rendben – együtt él a *pars animalis*, amely a testet irányítja, és a *ratio*, amelynek az „állati rész" van alávetve. A *ratió*t más néven *virilis*nek mondják: az ész nem más, mint a férfiúi princípium, a női pedig az *appetitus*, a vágy. A nő is, akárcsak a férfi, eszes lény. Csakhogy benne az állati, a vágyódó rész van túlsúlyban, míg a férfiban az ésszerű, vagyis a szellem kerekedik felül. Következésképpen a férfi uralkodik, és afféle közvetítő Isten, a bölcsesség forrása, akinek engedelmességgel tartozik, és a nő között, akit irányítania kell. Erre döbben rá Ádám, amikor felébred az Isten által rábocsátott kábultságból: az asszony belőle vétetett, tehát lényegileg hasonló; de a nő csak a férfi egy kicsiny részéből keletkezett, vagyis természeténél fogva a férfi alávetettje.

Ennek a mesteri értelmezésnek alig találjuk nyomát a 12.

századi glosszákban, legfeljebb Robert-nél bukkan fel: „A nemi szervtől eltekintve a nő *substantiá*ja semmiben sem különbözik a férfiétől – noha méltóságát tekintve kevésbé áll fölötte az állatoknak, mint a férfi –, de semmivel sem kevésbé racionális, és ugyanúgy arra törekszik, hogy a Teremtőhöz váljék hasonlatossá. A többi mester, aki elmerengett a Szentírás e szakaszán Szent Ágoston második kommentárjára hivatkozik, aki *ad litteram*, a szöveg elsődleges, közvetlen, szó szerinti értelmét tartja fontosnak, ahogyan ők maguk is, amikor tanítványaik előtt felolvasták a Szentírás szövegét. Okfejtésük lényege a *Vulgata* öt latin szavához kapcsolódik: *adjutorium* (segítség, segítőtárs); *sopor* (álom); *edificavit* ([a bordájából] alkotta); *reliquet* (elhagyja), valamint *nudi* (meztelenek).

Ami az *adjutorium* szót illeti, semmit sem tettek hozzá Szent Ágoston szavaihoz. Miben volt szüksége Ádámnak társra? – kérdezi Ágoston. Milyen haszna származott a nőből, azonkívül, hogy gyerekeit kihordja, „ahogy a föld segítség a magnak": rögtön ez a kép jut eszébe a védtelen nőről, a megművelt föld, amelybe a férfi, az egyedüli cselekvő, beássa a magját? Mi másra használhatná? Az Édenkert megmunkálására? Egy életerős férfi ehhez hasznosabb lett volna. Hogy megvigasztalja Ádámot nagy magányában? Mégcsak erre sem, hiszen Hippo püspöke minden kétséget kizáróan úgy gondolja – és a 12. században senki sem kételkedett ebben –, ha beszélgetésről, együttlétről van szó, mennyivel jobb ezt barátokként tenni, mint férj és feleségként, akiknek ellentétesek a szándékaik, hiszen az előbbinek parancsolnia kell, míg az utóbbi rendszerint vonakodik az engedelmességtől. Vagyis ha Isten nem egy másik hímnemű lényt emelt ki a bordából, ezt azért tette, mert azt akarta, hogy az emberiség szaporodjék és sokasodjék. Az egyetlen ok tehát, amiért Úristen az asszonyt Ádám „segítőtársául" megalkotta, az a szaporodás. De akkor, folytatja Szent Ágoston, a Paradicsomban miért nem „tisztességen párosodtak egy szeplőtelen ágyban?" Semmi akadálya nem lett volna, hogy Ádám és Éva magjaikkal gyermekeket nemzzenek „a vágy zavaró hevessége és a szülési fájdalmak nélkül". Egész egyszerűen nem volt idejük az egyesülésre. „Alighogy megteremtették őket, bekövetkezett a törvényszegés, a nő hibájából."

Ami a *sopor*t illeti, Szent Ágoston az eksztázis pillanatának tekinti, amely alatt Ádám önkívületi állapotban az „angyalok udvarába megy, ahonnan úgy tér vissza, akár egy próféta, beje-

lentvén a nagy jelet". *Magnum sacramentum.* A „kegyelem titka", állítja Beda Venerabilis. Ádám annak a Jézusnak az előképe, aki ereje fogytán haláltusáját vívja a Kereszten, oldalából patakzik a veríték és a vér: belőlük jött létre az egyház. Raban Maur a kontemplációt emeli ki, amelyhez csak úgy juthatunk el, ha belemerülünk a csend titokzatos világába, amely lehetővé teszi – itt a manicheusok elleni Szent Ágoston-mű csöndes visszhangja hallható –, hogy elválasszuk magunkban „azt, aminek uralkodnia kell, attól, amin uralkodni kell, akárcsak ahogyan a férfit uralkodik a nőn".

Szent Ágoston gyorsan rátért az *edificavit*ra. Szerinte a oldalbordából Isten úgy formálta meg Évát, „mint egy házat". Nos, e formázás magyarázata kapcsán születnek a kommentárok a 12. században, és természetesen éppen akkor, amikor a házasság teológiája és erkölcstana kialakulóban volt. Miért nem teremtette Isten a nőt is porból, teszi fel a kérdést Robert, miért használta fel ehhez a férfi testének egy darabkáját, ha nem annak bebizonyítására, hogy a *caritas*, a monogám házassági kötelék felbonthatatlan? „Ha a férfi bármilyen okból is, a bujálkodást kivéve, különválik feleségétől, nem teljes ember többé, mivel megfosztották egy bordájától." Az asszony számára ez még nagyobb kellemetlenséggel jár: „Ha elhagyja férjét, Isten számára megszűnik létezni, hiszen eredetileg nem teljes test és teljes hús, csupán egy része a férfinak." Ugyanakkor Hugo úgy véli, ha Isten a nőt bordából, és nem a fejből vagy a lábakból teremtette, ennek az az oka, hogy sem nem uralkodó, sem nem alárendelt, hanem társ.

Hugo és rendtársa, André ezen kívül Ádám „jövendölésének" („a férfi elhagyja apját és anyját"), annak a *reliquet* szónak is kiemelt fontosságot tulajdonítottak, amely elődeik figyelmét nem ragadta meg. Ez a szó, állítja Hugo, azt jelenti, hogy a férfinak nem szabad rokonaival testi kapcsolatba kerülnie, valamint azt, hogy házassága révén megszabadul az apai gyámság alól, és már saját családját irányítja; már asszonya iránt érzi a *dilectió*t, ezt a kiváltságos érzelmet, amelyet a fiú tanúsít szülei iránt. André még messzebbre megy. Ő nem szeretetről, hanem szerelemről beszél, bár pontosítja: olyan szerelemről, amely „lelki és elsöprőbb erejű, mint a testi szerelem, s általa a házastársak kölcsönösen gyöngéd szeretettel halmozzák el egymást". A század utolsó évtizedeiben bukkan fel az az elgondolás, hogy a szerelem helye a frigykötésen belül van. Nyilvánvalóan arról

a tiszta szerelemről beszélünk, amely túllép a test érzéki vágyain, amelyeket szublimál és igazol. Ennek kifejezésére az *amare* ige nem elegendő, az *adamare* szót kell alkalmazni, amely fokozás, és jobban érzékelteti a szenvedélynek azt az „elsöprő erejét", amely által a két test eggyé válik. Ezen a ponton André visszatér ahhoz, amit mestere mond, hangoztatván, hogy „a férfi és nő közötti szeretetnek *(dilectio)* olyan erősnek kell lennie, hogy egyikük értelme se tegyen különbséget saját teste és hitvese drága teste között, és mindketten arról ábrándozzanak, hogy a másik testét lakhassák, ha ez lehetséges volna." De nem lehetséges. Legfeljebb az lehetséges, hogy a két „szellem" egyetlen test nemzésében fonódik egybe.

Mivel egyszerre elmélkedik a bűnről és a frigykötésről, mivel a bűnbánat szentsége ugyanakkor alakul ki, mint a házasság szentsége, a *nudi* szóhoz fűzött kommentárok sora a 12. században igen terjedelmes. Igaz, ezen a szón már Ágoston is fennakadt, arra a következtetésre jutván, hogy az „állati test" a Paradicsomban „nem kívánta a testi gyönyöröket". Pál apostolnak a *Rómaiaknak írt levelé*t idézvén („de tagjaimban más törvényt észlelek, s ez küzd értelmem törvénye ellen, és a tagjaimban levő bűn törvényének rabjává tesz") ezt írja: „Miért ne hinnénk el, kérdezi, hogy az ember a bűn előtt, fiak nemzése céljából, kellemetlenség és a gyönyör viszketegsége nélkül képes lenne parancsolni nemi szerveinek, csakúgy, mint többi szervének, amelyeket lelke bizonyos munkák elvégzésére működésbe hoz?" A férfi engedetlen volt. Megérdemelte tehát, hogy testében olyan erők munkálkodjanak, amelyek ellentmondanak a szellem „házasság elrendelte és az önmegtartóztatás korlátozta" törvényének. Erre a témára Robert, a Szent Viktor-apátságbeli André és Petrus Comestor is visszatér. André úgy véli, hogy a „szégyenletes testrészek" nagyon is jól vannak elnevezve, „a bűnből eredő állatias és törvénytelen mozgásuk" miatt. Ez a mozgás Robert szerint egyaránt példázza a test gyarlóságát és a szellemmel szembeni természetes lázadását. „Rendezetlen" és „szégyenletes", mondja Petrus, „mert nem lehet bűn nélkül csinálni". Még a házasságban sem. A vétekre sok „mentség" lehet, de a „pironkodás" megmarad, nemkülönben a hitvesek azon aggodalma is, hogy meg ne lássák őket, hogy ne szerelmeskedjenek nyilvánosság előtt.

A 12. században tehát a tudós emberek Ádám „jövendölésében" megtalálták annak igazolását, miért igyekszik az egyház

a maga hatalma alá vonni a nemiséget, a házasság keretein belül megregulázni a test *inordinatió*ját. A tudós barátok szerint a Szentírás asszonya következésképpen a feleség, elsősorban pedig a nemesasszony. A Szent Viktor-apátságban arra a következtetésre jutottak, hogy a nők megalázó helyzetén kissé enyhíteni kell. A nő attól más, hogy Isten a férfi oldalbordájából teremtette, egyébként ugyanolyan felépítésű; következésképpen értelmes lény; és felépítésüknek ez az azonossága teszi lehetővé, hogy a lelki szerelem révén a két test egyesülése megvalósuljon. Ezenkívül a „társ", a feleség, férje testére szükségképpen a kölcsönös szeretet okán formál jogot: ez a szeretet a század végéhez közeledve egyre inkább a tiszta szerelemhez kezd hasonlatossá válni, ahhoz a szépséges szerelemhez, amelyet az udvari irodalom énekel meg.

Persze a *Teremtés könyvé*nek szövege azt a sziklaszilárd meggyőződést is alátámasztja, hogy a nő mint segítőtárs csak azért került a férfi mellé, hogy az „megismerje", hogy asszonynyá és főleg anyává tegye, a nő egy hatalmas edény, a férfimag kicsírázásához szükséges méhüreg, egyetlen szerepe, hogy megtermékenyítsék, s nélküle a világ – e szerepétől eltekintve – nagyszerűen meglenne. A teremtésről szóló elbeszélés végül a prédikátorokat tanító mestereket megerősítette abbéli meggyőződésükben, hogy a nőben nagyobb az érzékiség, vagyis a bűn, ezen „állati rész" súlya; ennek ellenőrzése az értelem feladata, amelyik viszont a férfiakban van túlsúlyban, s ez a fölény biztosítja számukra a nők fölötti *imperium*ot.

*

A mítosz középpontjában a megkísértés-jelenet és annak három szereplője, a kígyó, a nő és a férfi áll; ez az a jelenet, amelyet előszeretettel jelenítettek meg képben, színjátékban és beszédben. Szent Ágoston mégis kevés szót ejt róla. Az asszony, hangsúlyozza, tudatosan, a helyzet ismeretében tagadta meg az engedelmességet; még az a mentsége sem lehet, hogy elfelejtette Isten parancsát, hiszen éppen ő tesz erre célzást a kísértővel való párbeszédében. Vajon mi vezette arra, hogy áthágja a tiltást? Először is a kéjvágy, az *amor proprie potestatis*, valamiféle független hatalom szeretete – annak vágya –, majd pedig a „kevély elbizakodottság": a bűnt, hangsúlyozza Ágoston, a gőg váltotta ki. A manicheusok ellen írott kommentárja a drámát a lélekbe helyezi át. Amikor vétkezünk, a kígyónak jut a „su-

galmazó" szerep, aki – mivel a sugallat a gondolatból vagy még inkább az érzékelésből, a látásból, tapintásból, az érzékszervekből jön – bűnre csábít. A nő maga a mohóság, az a bennünk élő ösztön, hogy megkaparintsuk azt, ami csábító, a férfi ellenben a józan ész megtestesítője. Ha az ész „férfiasan" ellenáll, meg vagyunk mentve. „Ha behódol, ha úgy dönt, hogy megteszi, amire a vágy sarkallja, kiűzettünk a Paradicsomból." Gőg, mohóság, vágy – igen. De jegyezzük meg, hogy Hippo püspöke az 5. század elején nyíltan még nem említi a bujaságot.

Háromszáz esztendővel később egy klastrom mélyén hangsúlyeltolódások következnek be. A kígyó, állítja Beda Venerabilis, nem a férfit, hanem a nőt csapta be, „mivel értelmünk nem szűkül be, ha nincs gyönyör, méghozzá *testi gyönyör*". A *cupiditas* átalakult: *delectatio carnalis* lett belőle, testi élvezet, amely mint női és bűnös, elítélendő. A bűn három szakaszban valósul meg: „A kígyó gyönyört kínál, az állati test érzékisége (a bennünk lakozó női jelleg) enged, az értelem pedig beleegyezik." És az asszony szakítja le az almát, ő nyújtja át a férfinak, „mert a *test* gyönyöre után az ész hajlamos a bűnre". Majd következik Raban Maur, aki Nagy Szent Gergelyt idézi („Éva, akár a test, alávetette magát a gyönyörnek, Ádám, akár a szellem, a sugalmazás és a gyönyör által legyőzetvén, behódolt"). A hangsúlyt a látványra helyezi: Éva nem nyúlt volna a fához, ha előtte nem merült volna bele óvatlanul a szemlélésébe; „a szeme vitte a halálba". Legyünk résen, óvakodjunk a tiltott dolgokra pillantást vetni! A nőkről van szó? Raban, aki Bedához hasonlóan szerzetes, kifejezetten a szexualitásra helyezi a hangsúlyt. Évát persze a hiú dicsőség, a kapzsiság kísértette meg, amely nemcsak a pénzhalmozás vágyát jelenti, hanem azt is, hogy minden alkalmat megragadunk a felemelkedésre. Kiváltképpen az élvezet iránti vágy kerítette hatalmába. Ez alkalommal is a szavak megválasztásában jut kifejezésre az újabb értelmezés. Minek esett áldozatul Ádám szelleme? A csábításnak. *Illecebrae.* Persze csábításból is van sokféle, de ez a latin szó a szellem számára mindenekelőtt a nemiség hívását idézte. Mi csábít bennünket a vétkezésre? „A buja gondolatok." Őrizkedjünk a „kéjes bujaságtól". A 9. század kolostoraiban mindenki értette: a bűn az asszony, a nemiség pedig a tiltott gyümölcs.

A 12. századi szövegmagyarázók közül Hugo hivatkozik Raban Maurra. A többiek a bűnös felelősségéről való elmélke-

déseikben Szent Ágostont követik. Robert szerint például Isten az embert egyenesnek *(rectus)* teremtette. Mit jelent az egyenesség? Azt, amikor a felsőbbrendű szellem irányítja a testet, amikor a racionalitás közvetít Isten és a test között: ezzel Istennek engedelmeskedik, a testnek parancsol. A bűn tehát a természetes rend felborulása, az, amikor a szellem odáig alacsonyodik, hogy aláveti magát a testiségnek. És Robert itt a nő szerepét vizsgálja. Érzéki lenne? Eredendően nem, inkább *vaga*, azaz labilis, ingatag, akinek „tévelyeg a teste és a szeme", aki az Édenkertben bolyong, és kíváncsian körbetekint. Hallgatott a kígyóra, aki megszólította. Hogyan hihette el, hogy egy kígyó beszélni tud? Valójában Éva azt hitte, hogy a kígyó által valami szellem szól, amelyet ő isteninek tartott. Elámult, mint annyi nő, aki hagyja, hogy hamis szavak lépre csalják. Az asszonyok ugyanis léhák. És álnokok is. Amikor a kígyónak válaszolt, Éva kiforgatta Isten szavait, nem beszélt a tudás fájáról, hanem csak arról, amelyik „a kert közepén áll". Végül is, adván a gyümölcsből férjeurának, tulajdonképpen nem csábította el, nem akarta elhitetni vele, amit ő maga elhitt. Egyetlen szó sem hangzik el. Mozdulattal kifejezett parancs volt, *imperendo*. A nők mind parancsolóak. Éva arra kényszerítette a férfit, hogy inkább az ő hangjának engedelmeskedjék, mint Istennek. Itt van a női csalás, az *imperium abusivum, importunitas*, ami tűrhetetlen. Ez a parancsolni vágyás Éva második bűne. Mert kétszeresen vétkezett, Isten ellen és a férfi ellen. Ezért kétszeresen bűnhődött, hiszen Ádám büntetése csak a fizikai fájdalom, Évának viszont alá kell vetnie magát a férfi uralmának. Ez az oka annak, hogy a bűnbeesés után az asszonynak nemcsak a szeméremtestét kell eltakarni, mint a férfinak, hanem a fejét is, ezzel mutatva a nő kettős szégyenét: altestének hevét és „parancsoló vakmerőségét". Ebben a kommentárban a *Genezis* sorainak olvasata a női természet árnyoldalai elleni vádbeszédbe torkollik: ezeknek a férfiak az áldozatai. A vád enyhébb formában Andrénál újra megjelenik: a kígyó azért az asszonyt szólította meg, mert „egyszerűbbnek", kevésbé agyafúrtnak ítélte, aki elhiszi, hogy a kígyó beszélni tud. Mindamellett ez a vád ugyanilyen hévvel Petrus Comestornál is felbukkan.

Abélard értelmezése magasan kiemelkedik a többi közül. A férfi Isten képmása, az asszony csupán hasonlatos hozzá. A férfi közelebb van Istenhez, tehát tökéletesebb; uralmat gya-

korol a nő fölött, akárcsak az összes többi teremtmény fölött; bölcsessége több méltósággal ajándékozza meg; azonkívül gyengédebb is, mert szereti azt a lényt, akit vezetnie kell. Következésképpen: 1. A kígyó nem őt próbálta meg elcsábítani. 2. Az Éva iránt érzett szerelme miatt fogadta el az almát, amelyet az asszony nyújtott felé, hogy ne „szomorítsa el" (ez a megfogalmazás Szent Ágostontól ered: „Ádám nem akarta őt elszomorítani, azt gondolván, hogy ha Éva elszakítva érezné magát az ő szellemétől, az ő gyöngédsége nélkül elpusztulna"), valamint azért, mert túlbecsülte az isteni könyörületességet. A sértést enyhének gondolta, annál is inkább, mert nem rosszakaratból, hanem szeretetből követték el. 3. „Hogy Istent odaadóbban szerette, mint az asszony, azzal ki ne értene egyet?" Az asszony nem szerette Istent, hiszen elhitte, hogy Isten kígyó képében szól hozzá, és becsapja őt.

A 12. században a kereszténység nem annyira szertartás, előírások, mint inkább viselkedés, erkölcsi hozzáállás dolga. A lelki vezeklés elterjedése sürgetőbbé teszi a kérdést: Mi a bűn? Hol lakozik? Inkább a nőben, mint a férfiban, válaszolnak a tudós barátok: olvassák csak a Bibliát! Ádámot nem csábították el, ő nem fecsegett. Túl gyengéd volt társnőjével, nem akarta megbántani. Évát már nem vádolják gőgös büszkeséggel. A Szent Ágoston által feltárt káros hajlamok közül a második illik rá: az, hogy diadalmaskodik a férfi felett, ami a Teremtő akarata ellen való, de főleg könnyelműsége, gyöngesége, vagyis végső soron érzékisége sodorja a bűnbe. Az, hogy Évát mindenekelőtt buja mohóságból gyúrták, oly általánosan elfogadott nézet, hogy Hugo kivételével a korabeli szövegmagyarázók nem is tartják szükségesnek taglalását. A bűnbeesést a gyönyör utáni vágy idézte elő – ebben egyikük sem kételkedik.

Ezzel megfordították azt az összefüggést, amelyet Szent Ágoston állapított meg a nemiség és a bűn között. Szent Ágoston a szexualitásban a bűnnek nem az eredetét, hanem a következményét látta. Amikor bűnbeesett, „a férfi teste felvette az állatok húsában található beteges és veszedelmes tulajdonságot, és a férfi testét elkapta a lendület, amely az állatokat párosodásra készteti, hogy az elmúlást születés kövesse". A józan lélek elpirul ezen mozgások láttán, amelyektől a test tagjai izgalomba jönnek. Felfedezi a szemérmet. A 12. század tudós szerzetesei nem felejtették el Hippo püspökének szavait. De csak azért nem, hogy rosszallásukat fejezzék ki amiatt – mint

például Robert –, hogy ezeket a nemi szerveket feszítő „önkéntelen mozgásokat" oly kevesen tartják az „isteni harag" megnyilvánulásának, a libido büntetésének. Hogy oly kevesen „hálnak együtt nemzés céljából". „Szinte mindegyiküket egyetlen ok vezérli: egy vágy kielégítésén való buzgólkodás, amely nemcsak az Istennek járó tiszteletet homályosítja el, hanem a nemzésről való gondoskodást is." Hugo is úgy ítéli meg, hogy az égő vágy büntetés. Osztja ezt a véleményt Petrus Comestor is, aki így írja le a szexualitás elemi erővel történő kirobbanását a bűn elkövetése után: „A bujaság okozta mozgás természetes volt, csak éppen elfojtották, palackba zárták, mint a gyermekeknél a serdülőkor előtt, és amikor megnyílt előtte az út, szabadon folyt, háborogni kezdett és hatalmas erővel zúdult, akár a patak..."

*

Isten megbüntette Évát. Szent Ágoston *Contra manicheos* c. írásában azt javasolta, hogy az ítéletet „ne testi, hanem szellemi értelemben" értsük. „Fájdalmak közepette szülöd gyermekeidet": a gyermekek – magyarázta – a jócselekedetek, a fájdalom pedig az arra irányuló erőfeszítés, hogy ne tegyük meg azt, ami felé a „hús akarata" hajlik. Utódai inkább szó szerinti kommentárját követik, ahol – kiemelvén Ádám kevélységét, aki Isten kérdéseire hallgatásba burkolózott, mivel nem volt elég „alázatos", hogy bevallja bűnét – a férfit és a nőt egyaránt vétkesnek ítélte, akik „nemüket illetve különbözőek, de gőgösségükben egyformák". Évára mégis kétszeres büntetést szabott ki: egyfelől azáltal bűnhődik, hogy fájdalomban szül, hogy fájdalomban folytatja életet, mert bűne által a halál belépett testbe; másfelől azzal, hogy a férfi alávetettjévé válik. „Tévedés lenne azt hinni – mondja Szent Ágoston –, hogy az asszony a bűn előtt nem állt volna a férfi uralma alatt, hogy »felé forduljon«, hogy szolgálja őt. De a »szolgálat« más jellegű volt. Nem rabszolgai szolgálat volt, hanem az, amit Pál apostol szerint a keresztények tesznek egymásért »szeretetből«." A bűn előtt az alávetettség „szeretetből" történt; a bűn elkövetése óta azonban a nő helyzetének, státuszának „következménye". Az asszony görnyedezik ezen uralom alatt, de Pál apostol megtiltja neki, hogy e hatalom férje feletti gyakorlására jogot formáljon. Ítéletével a sértett Teremtő alacsonyabb sorba süllyesztette Évát és leányait. „Nem a természet az oka annak, hanem

a bűn az oka, hogy a nő férje személyében urat kapott, akit, ha nem szolgálnak ki, a természet még nagyobb romlásnak indul, és a bűn még súlyosabbá válik."

Néhány szó különbséggel ugyanezt olvashatjuk Beda Venerabilis, Alcuin, Raban Maur műveiben: az asszony – mondja ez utóbbi – „hitvese hatalma alatt Istent félelemben szolgálja; őbenne nem megnyugvással, hanem rettegéssel örvendezik; ha nem vétkezett volna, a szeretet szent kötelékeiben egyesülne vele; csakhogy hitvesének uralkodnia kell fölötte, kordában kell tartania testének ösztöneit, és [miként Abélard Héloïse-t] a nőt a túlvilági élet adta megváltás felé kell vezetnie." Ha a nő nem vétett volna a fegyelem ellen, vele együtt uralkodna, „társként", „szabadságban".

A 12. században a bibliai történet harmadik epizódjához igencsak szűkszavú magyarázatot főztek. Kivéve a liège-i Robert-t, aki jogtudósként értelmezte a szöveget. Bírája előtt Ádám ártatlannak bizonyult, és védekezése nem csupán *excusatió*ra, hanem megvádolásra *(accusatio)* is épült. Védőpajzs mögé bújva, támadásba lendül, Istent hibáztatja, szemérmetlenül rá hárítván a bűnért a felelősséget, felhánytorgatván neki, hogy ő taszította teherként Évát a karjai közé. Az asszonyt ugyanilyen önteltség és elbizakodottság vezérli, amikor kitérő válaszokat ad. Számára a büntetés háromszoros, „három ostorcsapás a női nemre", „mert a bűn mennyisége háromszor nagyobb a nőben, mint a férfiban": a nő hagyta magát elcsábítani; a gyönyört kereste, s megosztotta Ádámmal. Vagyis, bár közös büntetésük a halál, Isten a nőn „sajátos bosszút" áll. Mert az asszony azt hitte, olyanná válhat, „mint az istenek", és mivel Isten az élők istene, az asszony kiérdemelte, hogy a holtak anyja legyen. Ami bűnben fogant, bukásra ítéltetett, legyen az test vagy lélek, hacsak Jézus, a Megváltó életre nem kelti. A testi fájdalom a testi gyönyör büntetése. „Altestében". Az örömök természetét illetően, amelyeket ez idő tájt a papság elítélt, nincs semmi kétség. Végül is az „alkalmatlankodásra hajlamos" asszonyok számára, akik rávetik magukat férjükre, a szolgaság a büntetés. Robert így magyarázza az „ő azonban uralkodni fog rajtad" sor jelentését. Az „uralkodás" erősebb, mint a „hatalom". Következésképpen a férj még nagyobb befolyást képes gyakorolni hitvesére, mint az apa a lányára. A házassággal az asszony helyzete csak rosszabbodik. Ugyanakkor Robert azt is hozzáteszi, hogy a „tiszta és hűséges" asszonyokat vagy nem, vagy csak nagyon

enyhén büntetik. Ez megint csak a szexualitás területére való átcsúszás megnyilvánulása: amit a nőben szigorúan ellenőrizni kell, az hajlandósága a kicsapongásra és a házasságtörésre.

Amikor Isten azt mondja: „megsokasítom terhességed kínjait", a *multiplicatio* nem áldás, mint az első teremtéstörténetben a „legyetek termékenyek, szaporodjatok", hanem büntetés. „Az asszony annál többet szenved, minél termékenyebb. Minden fogantatás után jön a szülés, vagyis a fájdalom. Saját vére is kínozza. Ha teljesen egészséges, havibaja miatt szenved, ő az egyetlen állat, akire ez jellemző." Isten haragja miatt „születnek mindazok az emberek, akiknek jobb lett volna, ha nem jönnek világra". Akiket véletlenül, akaratlanul nemzettek, a libido vak rohamaiban. „A szellem gőgjéből származik a test mértéktelensége, a test mértéktelenségéből pedig a fogantatások gyakorisága." Minden asszony, még a legszentebb életű is – kivéve az Istenanyát – „romlottságban", mocsokban fogantak és fogannak. Vagyis bűnben. Nem csupán az eredendő bűnről van szó, hanem arról, amelynek saját élvezet iránti vágyuk az oka, s ez a vágy az eredendő bűn következménye. Ádám és Éva ugyanis nem azért „háltak együtt" oly sokszor, hogy utódok nemzéséről gondoskodjanak, hanem hogy csillapítsák azt a bűnös hevületet, amely emésztette őket.

Hugo csupán néhány, azonban kivétel nélkül jelentős magyarázó jegyzetet fűz mindehhez. Petrus Comestorhoz hasonlóan ő is úgy gondolja, hogy a büntetést nem a fogantatások megsokszorozódásában kell keresni. Ahogy a *Kivonulás könyvében* (Exodus) olvashatjuk: „Átkozott legyen a meddő asszony"? A nőt a szülés szenvedéseivel bünteti Isten – azoknak a megtermékenyüléseknek végén is, amelyeket a vetélések gyakorisága, a gyermekkori halálozás kegyetlensége „haszontalanná" tesz, valamint a léleknek azzal a fájdalmával, amely a gyönyört követően mindannyiunkon erőt vesz. André, úgy látszik, ezzel teljes mértékben egyetért. Véleménye szerint egy asszonyt teherbe ejteni „igazi boldogság". Szenvedünk fogantatás közben? „Inkább élvezünk, és nem is keveset."

*

A 12. század legkiemelkedőbb tudós papjai tehát így viszonyulnak Évához és az ő keserveihez. Éva tagadhatatlanul alsóbbrendű, mint Ádám. Így határozott erről Isten. A férfit saját képére teremtette, az asszonyt pedig a férfi testének egy picinyke ré-

széből, mint a férfi lenyomatát, vagy inkább annak tükörképét. Az asszony mindig csak Isten képének tükörképe. A tükörkép, mint tudjuk, nem képes önálló cselekvésre. Egyedül a férfi tud cselekedni. A passzív nő mozgását társa mozgása határozza meg. Ez a dolgok ősi rendje. Éva ezt forgatta fel, amikor Ádámot saját akaratához idomította. Ám Isten közbelépett, Évát rendre utasította, és büntetésképpen tovább fokozta a férfival szembeni alávetettségét.

Erre a bizonyosságokra épülnek más bizonyosságok, amelyeket a bibliai szöveg olvasása is alátámaszt. E bizonyosságok segítik a papságot, hogy a világi társadalmat kirántsák a fertőből. Mivel a férfiak uralkodnak és cselekszenek, a reformátorok mindenekelőtt nekik sietnek segítségükre, két élesen elkülönülő csoportra osztva őket: az egyház embereire, vagyis a nem nélküliekre, valamint a szexussal rendelkezőkre. Az előbbieknek – ebbe a csoportba tartoznak a *Teremtés könyvé*nek magyarázói is – hatalmas erőfeszítések árán sikerül csak tiszteletben tartani a számukra előírt önmegtartóztatás szabályát. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy Petrus Comestor, Robert vagy Hugo nyugtalanok ezek miatt a „zavaros indulatok" miatt, amelyeket maguknak is nehezükre esik egy bizonyos testrészük esetében kordában tartani. Azon sem szabad csodálkoznunk, hogy – Robert-től eltekintve, aki Raban Maurt és Nagy Szent Gergelyt követte – a többiek nem tértek vissza a teremtés első elbeszélésének ágostoni magyarázatához, ahhoz a rá jellemző módszerhez, hogy túllép a szexualizáció mítoszán, amelyet ő annak a konfliktussal teli viszony „képének" tekint, amely minden emberi lény bensejében ott lakozik a racionalitás és az *animális* jelleg, a „szellem" és a „kéjsóvárság" között, és azt állítja, hogy a kísértés győzelméhez – mivel az az ördögtől való – szükség volt „a férfiban a nő képére és példájára *(exemplum)* működő rész" közreműködésére. Szerintük az isteni törvények mindenfajta áthágásának forrásánál a szexualitás található. A test bűnei számítanak a főbűnnek. Képtelenek megállni, hogy az Édenkert fái alatt lejátszódó drámában ne az őket gyötrő vágy kitörését lássák. Ádámmal azonosulnak, akinek Éva az almát nyújtja. Mi volt tehát a tiltott gyümölcs? A női test, amely oly kedves és megindító, szemet gyönyörködtető látvány. Ők tudják, mint jelent a kísértés, s ezért Ádámmal nagyon elnézőek. Arra törekszenek, hogy a férfi bűnösségét, és ezzel együtt saját bűnösségüket is kisebbítsék. Hogyan

is lehetne ellenállni ennyi felkínálkozó asszony között? Arról, hogy a korabeli papság számára a nő a férfiúi vágynak kiszolgáltatott tárgy, amelybe mint egy almába útközben beleharapunk, egy Raoul de Coggeshall nevű angol krónikás különös története tanúskodik. 1180 körül – meséli Raoul – Gervasius, a tilburyi kanonok, a reimsi érsek egykori asztalvendége a champagne-i szőlőben sétált. Szembejön vele egy lány, aki megtetszik neki, „illendően" beszél vele a „buja szerelemről", és nyomban messzebbre merészkedik. A lány azonban leteremti, visszautasítja közeledését: „Ha elveszítem a szüzességem, elkárhozom." Gervasius lelkében ekkor egy világ dől össze. Hogyan lehetséges, hogy valaki nemet mondjon neki? Ez a némber nyilvánvalóan eszét veszítette. Eretnek, amolyan katarféle lesz; azok tartják úgy, hogy a közösülés az ördögtől való. Gervasius megpróbálja jobb belátásra bírni a lányt, de hasztalan. Ekkor feljelenti. A lányt letartóztatják. El is ítélik. A bizonyíték egyértelmű. Máglyára küldik.

A legnagyobb veszélynek – így vélekednek az általam vizsgált tudósok – a nőtlen férfiak vannak kitéve. Az egyház emberei vagy a hozzájuk hasonlók, valamint az asszonyt nélkülöző lovagok. Három helyen keresendők azok az asszonyszemélyek, akiket arra készítettek fel, hogy elcsábítsák őket. Három veszedelmes helyen, ahol a férfiembernek vitézül helyt kell állnia. Először is a városban, a hivatásosok által közkedvelt veszedelmes kerületekben; róluk Hugo, André és Petrus Comestor egyaránt azt gondolja, akárcsak rendtársuk, Pierre, a párizsi Notre-Dame kántora, hogy tisztséget teljesítenek, „mesterséget" űznek, szükséges, sőt üdvös hivatalt töltenek be, mivel minden vágytól hevülő férfiembernek szüksége van rájuk. A férfiak azzal, hogy szolgálataikat lecsillapodásuk érdekében megvásárolják, csak kisebb bűnt követnek el – állítják. Az igazat megvallva, alig jelentenek veszélyt az előkelő férfiakra, akik látszólag megvetik őket. E férfiakat a mezőkön hálózzák be, amikor – lovaglásaik során, mint a tilburyi Gervasius (Gervais) esetében – pásztorlányokba botlanak. Ilyenkor nyakon csípik, „magukhoz édesgetik" őket, ahogy a pásztoridillnek nevezett énekekben mondják. Ők pedig beleegyeznek, és el vannak ragadtatva a szó mindkét értelmében:

Bolondoztam vele,
és semmi sem volt ellenére,
hanem nagyon is akarta.

Gyakrabban fordul elő persze, hogy a csábító gyümölcs otthon terem, a tágas nemesi házban, amely tele van „szabad asszonynyal", akik rendelkezésre állnak, akiket a legcsekélyebb bűntudat nélkül meg lehet kaparintani: hiszen ez nem házasságtörés. Magunkévá tenni, vagy önkezükkel szerezni örömöt, egyre megy: a penitencia szerint ugyanolyan büntetést érdemel. Az ifjak számára a szolgálólányok jelentik a veszélyt, fivéreik számára pedig azok a hajadonok, akiket a vendéglátás szabályai – ha hinni lehet a regényeknek – arra köteleztek, hogy az átutazó, kóbor lovagok rendelkezésére álljanak. Vagy – és ez nagyon súlyos vétek – a ház úrnője jelenti a veszélyt. A szentek életében a hős ifjúkorában úgy szerepel, mint aki arra kényszerül, hogy ellenálljon a tüzes matrónák támadásának. Szent Bernát egyik életrajzában olvashatjuk, hogy abban az időben, amikor a châtillon-sur-seine-i kanonokoknál tanult, először éjnek évadján, az ágyban érte támadás egy mezítelen lány személyében; becsusszant mellé, egy pillanatig mozdulatlanságba dermedt, aztán a tettek mezejére lépett, „tapogatott, izgatni próbálta" – nyilvánvalóan sikertelenül. Majd egy kastélyban, ahol megszállt, a ház úrnője ostromolta. Ő Józsefként ellenszegült ugyan, de hogy végre megszabaduljon tőle, kénytelen volt lármát csapni, és ezzel kiugrasztani ágyából a ház népét. Ilyenek az Évák, akikbe lépten-nyomon belebotlunk.

A legbiztosabb védekezés, ha a férfi kiválaszt közülük egyet, és tartósan az ágyába telepíti. A házasság a legjobb védekezés. Az egyházi hatóságok a 12. században végre befejezik a házasság intézményének átalakítását, és elérik, hogy hetediknek felvegyék a szentségek közé. Kényes vállalkozás, mivel a házasságon belüli egyesülés testi jellegű, vagyis ha csak csekély mértékben is, de alkalmat ad a vétkezésre. Hogyan lenne képes az isteni kegyelem átadására? A tudósok a *Teremtés könyvé*ben találják meg az igazolást. A házasságot a Paradicsomban az Istenatya maga létesítette, és ez az egyetlen a szentségek között, amely ebben a kiváltságban részesült. Még azt is meglelik a szent szövegben, hogy mi alapozza meg a felbonthatatlanság elvét, mi igazolja a vérfertőzés tilalmát, és azt, hogy egyedül a nemzés mentesít a párosodás gyönyöreinek bűnétől. A Szent-

írás tehát azt tanítja, hogy a házasságon belül az asszony a viszály szítója. Ha az asszony kerekedik felül, minden a feje tetejére áll, és összeomlik. Így tehát a Szentírás maga is előírja, hogy az asszonynak szolgálnia kell urát, előtte alázatosnak kell lennie; kijelenti, hogy nem elég az asszonyon „uralkodni", le is kell igázni, és Petrus Comestor a szüzesség elvételének brutális módozatait ezen elkerülhetetlen szolgaság húsba való kegyetlen bepecsételésének jeleként értelmezi. Természetesen André is szerelemről beszél. De a kép inkább a *dominatiót*, kérlelhetetlen „uralmat", a férj „hatalmát" idézi.

Végeredményben a papság Éva szavait, mozdulatait, az őt elmarasztaló ítéletet használta fel arra, hogy a nőkre hárítsa a bűn súlyát, s hogy a férfiakat megszabadítsa a bűn terhétől, ami a férfiakat természetesen arra késztette, hogy nyilvánosan leleplezzék az asszonyi természet fonákságait. Elég volt az udvart szemügyre venni, hogy felismerjék a feleség viselkedésében azt a három bűnt, amelyet Ádám „társnője" az almafa sűrű lombjai alatt elkövet, és amelyek a bűnbeesést előidézték. Akárcsak Éva, ők is az ördöggel cimborálnak. Akárcsak Évát, őket is gyötri a vágy, hogy a férfit igájukba hajtsák. Akárcsak Éva, ők is élvezik a testi gyönyöröket. Boszorkányság, erőszak, paráználkodás: emlékezzünk csak vissza, ezt a három bűnt ostorozza oly elszántan Étienne de Fougères.

Az egyház emberei – akiknek tábora mind népesebb lett – a 11. század végétől igyekeztek ezeket a bűnöket a női lélekből kiirtani, méghozzá azzal az elsődleges szándékkal, hogy a nők kártékonyságát enyhítsék, hogy lefegyverezzék őket, hogy sikeresebben védelmezzék a férfiakat. 1100 körül, amikor bűnbánó Mária Magdolna személyében egyesítik a tüzes szolgálólány és a Jézus szívének oly kedves nő alakját; amikor az egyiptomi Mária történetéről és más, megbánást tanúsító prostituáltak történeteiről lehet széltében-hosszában hallani, akik üdvözítő sanyargatásokba temetkeznek, még olyan nagy emberek is, mint Robert d'Arbrissel, Pierre Abélard vagy Guillaume Firmat házasságukban csalódott asszonyokat tereltek a helyes útra, az olyan lányokat pedig, akik nem szándékoztak férjhez menni, s akiket ezért szajháknak tartottak, megvigasztalták, és – nehogy bárkinek árthassanak – kolostorba zártak. Később az egyház az előkelőek hitvesét ültette a gyóntatószékbe, először a legtiszteletreméltóbbakat, a „szent asszonyokat", akiket a liège-i Robert emleget, s akik a földi hívságok között is példamuta-

tóan ájtatos életet éltek. Vajon képesek lesznek-e a gyóntatóval beszélgetve tisztán megvizsgálni lelkiismeretüket, s megkülönböztetni a jót a rossztól? Igen, adja meg a választ a Biblia. Hiszen a két nem között nincs „lényegbeli" különbség, lévén a nő is értelmes lény. A teremtésről szóló elbeszélésben már ott vannak az asszony szellemi felemelkedésének a csírái. Az általam vizsgált szövegmagyarázók közül a legkésőbbi, a Szent Viktor-apátságbeli André egészen odáig megy, hogy a férfiak és nők közötti egyenlőségről mint lehetséges jövőről beszél a bűn teljes kiirtása után. A *Genezis* elejének ilyen szorgalmas kutatása arra szolgált, hogy támogassa mindazokat az igehirdetőket, akik azon munkálkodtak, hogy segítsék a szüzeket, hogy tiszták, az özvegyeket, hogy szűziesek maradjanak, a nemesasszonyokat pedig, hogy maradéktalanul teljesítsék házastársi kötelezettségeiket. Éspedig szavakkal segítették őket.

A 14–15. században az egyház a tömegekhez szólt. Fennen és erélyesen, a városok főterén, portáik közelében, künn a réten, vagy azokban az újonnan épített templomokban, amelyeknek egyszerű, ám fényt árasztó architektúrája pontosan arra szolgált, hogy a hívek jól lássák a prédikátort és tisztán hallják minden egyes szavát. Ekkoriban híres emberek járták be egész Európát, és jövetelük híre a városban eseményszámba ment. Türelmetlenül várt szentbeszédeik felrázták a népet, a kollektív vezeklés heves hullámait váltották ki; elégették a haszontalan díszeket, ostorozták magukat. Az ördögre és a bűnösökre szórt átkok, a kiadott erkölcsi parancsok emléke megmaradt, és a tömegek Nyugaton éppen ettől váltak fokozatosan keresztténnyé. Talán nem túl merész dolog, ha azt a nagy felfordulást, ami a hívek lelkiismeretében végbement, s amit a prédikáció fellendülése váltott ki, a mai tömegkommunikáció hatásához hasonlítjuk. Valójában ez a fellendülés már jóval korábban, a 11–12. század fordulóján kezdődött, amikor a klérus legkiválóbb tagjai elhatározták, hogy úgy fognak élni, ahogyan Jézus első tanítványai, vagyis hozzájuk hasonlóan ők is terjeszteni fogják az Evangéliumot a világban. Már nem érték be a hívek előtt bemutatott liturgikus szertartásokkal. A hívek számára is érthető nyelven kezdtek szólni, arra buzdítván őket, hogy jobban viselkedjenek és kövessék az evangéliumi tanítást. Mégis több mint egy évszázadnak kellett eltelnie, hogy a tanításnak ezt a módját az egyházmegyékben bevezessék. Ennyi időre volt szükség ahhoz, hogy állandó csoportok kialakuljanak, hogy kitapasztalják, milyen eszközökkel lehet felkelteni a hívek figyelmét, és megszülessen az a közeg – a város –, amely kedvez az üzenet terjesztésének. Észak-Franciaországban a 12. század végére tesz szert a város komoly előnyre a vidékkel szemben, és éppen ekkor jelennek meg az első dokumentumok, amelyek különböző prédikációs mintákat tesznek közzé.

Persze hébe-hóba már jóval azelőtt is olvashatóak voltak olyan beszédek, amelyeket az egyházi emberek a nőkhöz intéztek. Főleg azokban a levelekben, amelyeket a papok nőknek

írtak; ezek a levelek fennmaradtak, hiszen jelentős irodalmi emlékeknek számítottak. Szerzőjük gondosan válogatta meg a latin szavakat, és a retorika szigorú szabályai szerint rendezte el őket úgy, hogy végül a szavak ritmusa révén jött létre a fennkölt ékesszólásra jellemző dagályos stílus. Ilyen episztolákat ugyanis nem azért írtak, hogy bizalmasan közöljenek valamit, hogy címzettjük nyugodt és csöndes magányban olvassa. E levelek azért születtek, hogy a címzett összesereglett háznépe előtt fennhangon elszavalja, hogy másutt is felolvassák, s hogy visszhangja fokozatosan eljusson mindenkihez. Ezek a levelek nyilvánosak voltak. Másolták őket. Levélgyűjteményként a könyvtárak polcain a klasszikusok mellett foglaltak helyet. Mivel így adták ki őket, mi is megismerhetjük a leveleket, amelyek egyben prédikációknak is tekinthetők. Pontosabban „kis prédikációk", ahogyan az egyik levélíró, Adam perseigne-i apát nevezi őket. Tele van aggodalommal: latinul ír, biztosan meg fogják érteni? „A világiak nyelvén írtam volna neked – vallja meg a chartres-i grófnénak –, ha nem tudnám, hogy megérted a latinul írottakat is." Ezt követi egy jó tanács: „Ha olyasmire bukkansz, aminek megértése számodra nehéz vagy fáradságos, ott van a közelben a hűséges káplán, ő majd elhárítja a nehézségeket." Egyébként egy másik levélben Adam – egy hölgy kérésére, akivel szintén levelezett – lemásolja egyik prédikációja szövegét, amely egy „apácaközösség" előtt valóban elhangzott „lelki épülésükre".

Hatalmas az anyag. Válogatni kell belőle. A levelek többségében kizárólag politikáról, intézményekről, pereskedésről esik szó. Azokat választom ki és mutatom be, amelyek a lelki épülést szolgálják, a lelki vezetést mutatják be, s igyekszem kihámozni belőlük azt a képet, amelyet a 12. században a papság alkotott a nemesasszonyokról, azokról a bűnösökről, akiket kötelességüknek éreztek kirántani a gonosz karmai közül. Ne feledjük persze el, hogy a levelek legmélyén rejlő mondanivaló már torzítva jut el hozzám. Részben az irodalmi kifejezés szabályainak, részben pedig az udvariasságnak, annak a figyelemnek köszönhetően, hogy a levél címzettjében, aki minden esetben előkelő hölgy, a tartalom ne keltsen megütközést, sőt, ha lehet, inkább hízelgő legyen a számára. Valójában a történész megint a társadalmi és kulturális hierarchia legmagasabb fokán állókat látja csak: az összes jóra való buzdítás valamely előkelő személyiségtől – püspöktől vagy apáttól – származik,

és akik hallgatják őket, javarészt előkelő, „nemes vérből való" asszonyok, „királyi mag által nemzettek", az egyházi vezetők által kiváltságosnak tekintett hívek.

Azok, akik hozzájuk intézik szavaikat, úgy vélik, hogy „a női nem nincs megfosztva a mélyebb dolgok megértésétől", hogy ők sem csupa érzékiség, hogy olykor „élénk szellemi frissesség, sőt elegancia és erkölcsi bátorság" található bennük. Ezt mondja Hugues de Fleury Adélnak, Blois grófnőjének, Hódító Vilmos leányának, a Loire-vidék egyik legelőkelőbb asszonyának, akihez a 12. század elején a környék minden fennkölt szelleme odafordult. Ezek a férfiak azonban e csak félig őszinte engedmény dacára mind meg vannak győződve arról, hogy a nő alacsonyabb rendű. A női természetet szerintük két jellegzetes vonás határozza meg: először is az *infirmitas*, a gyöngeség, aztán pedig az érzékiség hatalma, amely lefelé húzza őket. Ha egy nőben erőt fedeznek fel, vagy a három másik alapvető erény: megfontoltság, igazságosság, mértékletesség egyikét – ami néha előfordul –, ez a kivételes kedvezmény szerintük a gondviselés jótéteménye, Isten ajándéka, aki a nőkbe egy kis férfiasságot is belecsempészett. Yves, chartres-i püspök Matild angol királynőnek akar tetszeni. „Isten férfias erőt helyezett asszonyi kebledbe" – mondja. Szent Bernát apácáknak ismételgeti, hogy kétségkívül nehéz *virtus*t, lelkierőt találni a férfiakban, ám jóval ritkábban fordul elő a „törékeny" nőben. És minél fiatalabb – teszi hozzá –, annál törékenyebb. Az öregedés enyhíti a velük született erőtlenséget, ráadásul szerencsésen elhalványít egy gyanús női sajátosságot, a szépséget.

A papok ebből arra a következtetésre jutnak, hogy az asszonynak állandóan a férje gyámsága alatt kell maradnia. Nem helyénvaló, hogy a világi hatalmat saját maga gyakorolja. Ha mégis úgy adódik, mert férje távol van, mert háborúzik vagy elhalálozott, akkor arra kényszerül, hogy kezébe vegye a hatalom gyeplőjét – ez történt Jeruzsálem királynője, a megözvegyült Mélisende esetében. Szent Bernát a neki küldött vigasztaló levelében ezeket a szavakat adja szájába: „nő vagyok, testem ennélfogva erőtlen, szívem állhatatlan", a feladatok, amelyekkel meg kell küzdenem, „meghaladják erőmet és tudományomat". Az asszonynak le kell győznie természetét, fájdalmas átalakuláson kell keresztülmennie, férfivá kell válnia. Egyfajta megtérés ez: a nő nemet cserél. Az egyházi főméltóságok buzdítják őket: „Meg kell mutatnod a nőben lakozó férfit, a hatá-

rozottság és az erő szellemében kell teljesítened a feladatot", arról a határozottságról és erőről van szó, amellyel a nők a papok szilárd meggyőződése szerint általában nem rendelkeznek.

Arról a meggyőződésről, hogy a nemesasszony az ördög támadásaival szembeni ellenállás érdekében nőisége elfojtására, férfias tulajdonságok felvételére kényszerül, Hildebert, Le Mans-i püspök Adélhoz, Blois grófnőjéhez írott levelei tanúskodnak. Az első levél írásakor Adél férje még életben van ugyan, de hosszú, tengerentúli keresztes hadjáratban vesz részt. A grófné állja a sarat. Igazgatja a fejedelemséget, nem minden nehézség nélkül ugyan, de mégis illőképpen. Mindez valóságos csoda. Ennyi értékes tulajdonság egy nőben „a kegyelem, s nem a természet ajándéka". A Mindenható különleges segítsége nélkül nem lettél volna képes „dicsőséget hozni nemed számára", méghozzá két módon: „amennyiben szépséged dacára szűziesen élsz..., valamint azért, mert grófi hatalmad gyakorlása közben kegyelemmel jársz el". Kettős győzelem a nőiesség felett. Győzelem a nők csábítási képességén, amely a „szemérmetlenség" felé vezeti őket, és az őket emésztő hatalomvágyon, amely – amint a parancsolásra alkalmuk nyílik – „kegyetlenné" teszi őket (*crudelitas*: Lambert ardres-i plébános ugyanezzel a szóval illette Gertrúd, a várúrnő gonoszságát, akit nem szeretett). Adél tehát azért győzött, mert személyében az ellene támadást intéző gonosz erők férfival találták magukat szemben. Amikor megkapja Hildebert harmadik levelét, amelyet a többi effajta írásműhöz hasonlóan nyilvános olvasásra és kommentálásra szántak – hogy ne csak ez az egyetlen asszony, hanem az összes rangjabeli hölgy okuljon belőle –, Adél már özvegy volt. Visszavonultan élt egy kolostorban. A főpásztor ekkor azt a boldogságot ünnepli, amelyben az asszony immáron részesül, mert a király „ölelése" kedvéért elhagyta egy lovag, egy hűbéres, egy szolgaember fekhelyét. Egykor férfihitvese volt, most Istené. Nem kell új ura megvetésétől, eltaszításától tartania pusztán azért, mert már nem szűz, és mikor még az volt, a férfit részesítette előnyben Istennel szemben, a lovagot az uralkodóval szemben. Jézus sok olyan nővel egyesül, akiket férjhez adtak, tehát beszennyeződtek. Mégis magához veszi és megtermékenyíti őket; ötvenedik életévük után a férfiak hitvesei már nem hoznak gyermeket a világra, Jézus társai azonban továbbra is világra hozzák azokat a jócselekedeteket, amelyekről Szent Ágoston beszél. Ezen a ponton a püspök megnevezi, mi az oka

Éva és a többi asszony alacsonyabbrendűségének: egyfelől az a hiány, amely a női nemet sebezhetőbbé teszi, másfelől a testi örömök kedvelése. „A test és az asszony, kettős tökéletlenség – hangoztatja Hildebert de Lavardin –, olyan párosítás ez, amely visszatart az élvezetekről való lemondásról", eltérít az isteni igétől, „amíg az öregség ki nem oltja a tüzet, amely a testből és az asszonyból ered", és ez az özvegy, közeledvén ahhoz a korhoz, amikor a női bájak könyörtelenül elhervadnak, ezt hallja: „Ha érzed, hogy a benned lévő asszony felizzik, és újból esztelenségek felé akar repíteni", védekezz. Vértezd fel magad állhatatossággal. E férfiúi erény annál erősebb a nőben, minél kevésbé nő. Legyőzni önmagukat: az egyház elsősorban ezt várta a nemesasszonyoktól.

*

A legtöbb nő, akinek a 12. században az egyháziak írtak, apáca volt, akik maguk is hitvesek, Jézus hitvesei, s ha a levél szerzője szerzetes, apát vagy egy kolostori közösség feje, a levél gyakran akár szerelmeslevélnek is tekinthető. *Dilectio*, a lélek nekibuzdulása, természetesen nagyon letisztult változatban, „az isteni szeretetben való egyesülés" formájában. Ez a *caritas* dicsérete, azé a szelíd és elsöprő erejű köteléké, amelynek az isteni szándék szerint az volna a feladata, hogy biztosítsa az emberi nem összetartó erejét, az embereket egyesítse az angyali seregekkel, és a világegyetem minden alkotóelemét egyetlen tökéletes rendbe gyűjtse. Levelében tehát a férfi behódolást színlel a nőnek, vagyis az ő kifejezésével élve „úrnőjének", és a hölgy valóban annak nevezhető, hiszen apácaként urával lépett házasságra. Ily módon az udvari szerelmi játékokban a szokásos magatartás, a fennen hirdetett érzelmek, a kiválasztott szavak alig különböznek a szeretőéitől. Legmeglepőbb a hasonlóság abban a két levélben, amelyet Szent Bernát 1135 körül írt Ermengarde-hoz, Bretagne grófjának özvegyéhez, aki akkor már apáca volt; mindkét levél ömlengésbe fullad, a szívek szövetségét dicsőíti, azt a kölcsönös, kimondhatatlan szerelmet magasztalja, amelyet „Isten szelleme – mondja a clairvaux-i apát – beleégetett lelkem legmélyébe". Igen, a szerelemről beszél.

Amikor azonban a püspökök a kolostori magányukba zárkózó apácákhoz szólnak, kevésbé költőiek, és igyekeznek mindenkit emlékeztetni arra, hogy ők uralkodnak – igaz, atyáskodva, de kemény kézzel – azok felett, akiket nem úrnőiknek,

hanem nővéreiknek vagy még gyakrabban leányaiknak neveznek. Helyzetük valóban egy apáéhoz hasonlítható, akinek vállalt kötelezettsége, hogy eladósorba kerülő lányát kiházasítsa. Ezeket a nőket, akik mind „elígérkeztek", rájuk bízták. A hitves ott fent, a mennyországban várja, hogy az asszonyok, ha már elég érettek lesznek, hozzá menjenek. Csakhogy még nem eléggé érettek. Kislányként kell tehát bánni velük, akik a kor szokásához híven már akkor eljegyeztek, mielőtt még eladósorba kerültek volna. A püspök kézben tartja őket. Terelgeti őket. Az út rögös és buktatókkal teli. Kitartás! Csak nem feladni, főleg nem megbotlani vagy elcsúszni! Mindig résen lenni, odafigyelni a lélek legtitkosabb rejtekeire! Ne felejtsétek el – szól hozzájuk például Szent Anzelm –, hogy „mindegyikőtöknek saját angyala van, aki minden gondolatotokba belelát, minden cselekedeteket felügyeli, mindent feljegyez és mindenről beszámol Istennek. Ezért mindegyikőtök, drága leányaim, ügyeljen szívének és testének rezdüléseire, mintha őrangyalotok testi szemével látna." Állandó megfigyelés. Egy másik lénynek az ember legmélyebb rétegeit fürkésző tekintete. Az angyal őrködik, kémlel, s egyetlen szót se szól. A püspökök viszont szavakkal óvnak, ez a feladatuk.

Az engedetlenségtől óvnak. Mindenekelőtt a testet elárasztó forróságtól, amely a húsból, a nemiségből indul ki. A nemiség jelenti a főpapok számára a legnagyobb gondot. Hogyan térhetnénk vissza a Paradicsomba, ahonnan őseinket kiűzték? A szűziesség által, válaszolja Yves chartres-i apát, akinek szemében Éva bűne nyilvánvalóan a test bűne. „[Mindenekelőtt] el kell tiporni a nemiséget és a világi hívságokat, a testet pedig eleven ostyává kell változtatni", Hildebert, Le Mans apátja szerint ez a legfőbb parancs. A lányoknak áldozatul kell ajánlaniuk és el kell emészteniük a testüket. A parancs még szigorúbb formában hangzik majd. A nyájban a bárányok két csoportba sorolhatók. Egy részük „megismerte" a férfit. Ezek a kolostorba vonult özvegyek, mint Adél, Blois grófnője vagy Ermengarde. Némelyek boldogságra leltek férjük karjában, ez gyakran eszükbe jut, s az emléket nem sikerül elűzniük. Pontosan ebben rejlik a veszedelem: „hallgatni a sziréneket", átadni magunkat az érzékiség ezen rohamainak, ezen fellángolásainak, amelyek Héloïse-t is gyötörték; szemérmetlen ábrándozásokba merülni, vagyis eltávolodni az égi hitvestől. Ő elnéző és megbocsátó: azokat az asszonyokat is hitvesül fogadná, akik már elvesz-

tették szüzességüket. De a világ összes férjéhez hasonlóan természetesen Jézus is jobban szereti, ha érintetlenek. A szüzesség a családok becsülete, ez adja a „jegyesek" értékét. Ezért is szeretik a püspökök a szűz apácákat. Minden buzgólkodásuk feléjük irányul. Csakhogy el ne veszítsék „kincsüket"!

Persze a püspökök azt is tudják – és sajnálatosnak tartják –, hogy sokuk arról álmodozik, hogy a lehető leggyorsabban megszabaduljon ettől a kincstől. A kolostorban ugyanis legtöbbjük csupán átmenetileg tartózkodik, s menyegzőjére vár: sokukat már odaígértek valamelyik férfinak, aki tizenkét éves kora elmúltával, amikor már alkalmas a párosodásra, feleségül veszi. A női kolostorok épp erre valók, vagyis hogy a kiskorú menyasszonyt megóvják leánysága esetleges elvesztésétől. Ezek a leánykák egymás után hagyják ott a zárdát; szép sorban, vidáman menetelnek a hitves hálószobájába. Azok viszont, akiket szüleik nem tudtak ilyetén módon elhelyezni, otthon maradnak és emésztik magukat. Főpásztoraik gondjukat viselik, igyekeznek azokkal a levelekkel megvigasztalni őket, amelyeket felolvasnak előttük, és amelyek apátságról apátságra vándorolnak. Hogy újra bátorságot öntsön beléjük, Yves chartres-i apát arról próbálja meggyőzni őket, hogy az özvegyek és a feleségek sokkalta szerencsétlenebbek: ők „testük, a fájdalom forrásának gyógyíthatatlan romlottságát" siratják, míg a szüzek testi békében, félelem nélkül, az angyalokéhoz hasonlítható derűs boldogságban pihennek. Ezek a szüzek – hangsúlyozza Hildebert – Isten angyalaival együtt éneklik „a boldogság énekét, amelyet csak azok énekelhetnek, akiknek még sohasem volt testi kapcsolatuk".

A szüzesség dicsérete, amely szüntelenül visszatérő téma, gyaníthatóan nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy az elhagyatottak szívéből és testéből kiirtsa a bűn csíráit, a bánatot, a keserűséget, a rossz példák nyomán rohamszerűen rájuk törő vágyat. Az örök szüzességet fogadók közül – akiket a püspök is megszentelt, és örök időkre *ordó*jukba, az érdemek hierarchiájának legmagasabb fokára helyezett – néhányan, mihelyt lehetőségük nyílt rá, levetették a fátylat, hátat fordítottak a halhatatlan hitvesnek, és szenvedélyesen egy másik, immár hús-vér férfi karjába vetették magukat, akinek hevét nyomban tapasztalhatták is. Azon levelek egyikében, amelyeket én „körlevélnek" neveznék, s amelyek azért íródtak, hogy az apácákat ilyesféle „hitehagyás" elkövetésétől eltántorítsák, Szent Anzelm

úgy tesz, mintha az egyik ilyen hitszegőre támadna. A nő állítólag fejébe vette, hogy úrnő lesz belőle, el is kötelezte, sőt már oda is adta magát. Na és aztán? Ezt a testi, teljes egészében világi egyesülést miért ne bonthatná fel? Csak nyugodtan, még nem késő. Mindössze annyi szükséges, hogy megbánást tanúsítson, világi hívságait sutba dobja, és újból olyan öltözékbe bújjon, mint Jézus jegyesei. Jézus hívja őt. Visszafogadja, és ha már nem szűz is, de még legalább szűzies életmódot folytathat. Persze nyilvánvalóan elbukott. De talán sikerül még magasabbra jutnia, mint sok szűzlánynak, „ha lemond a világról, ha megveti azt a férfit, aki bukásának okozója, s aki máris semmibe veszi, és el fogja hagyni, ha nem most, a jövőben minden bizonnyal megteszi ezt". Különös jó tanács.

Úgyhogy jobb, ha az apácák nem próbálnak szerencsét, nyugodtan ott maradnak az akolban, éberen, s magukra kényszerítenek egy olyan életformát, amelynek révén a testi vonzalmak fokozatosan kialszanak bennük. Semmi szükség a fürdőre. Beesett, könnyáztatta arc, a vezeklőöv által feldörzsölt bőr. És a klauzúra mint a kísértés elleni védőbástya. „Azért épültek a zárda köré falak, hogy azokat, akik szeretik a világot, ne fogadja be az a világ, amely elől a tőle menekültek elzárkóznak; hogy ne mutatkozzatok nyilvánosan, hogy testeteket ne tegyétek ki fertőnek. Ha engednétek beszivárogni mindannak szégyenletes visszfényét, amit a világban látnátok, veszélybe sodornátok szüzességeteket." Kerüljétek a férfiakkal való társalgást. Őrizkedjetek a világi személyektől, de a papi emberektől is. „Ha a legfőbb büntetéssel sújtják a házasságtöréssel vádolt asszonyt, mert egy másik férfi felé fordult, vajon milyen büntetés vár majd arra, aki – megvetvén mennyei hitvesével a szűzies nászt – testével fejezi ki szerelmét valaki más iránt?"

A püspökök egyébként elébe vágnak az eseményeknek, és azon fáradoznak, hogy az apácák kedvét elvegyék a házasságtól. Házasélet? Minő csalódás, közli Hildebert de Lavardin egy női remetéhez írott levelében. A testeknek ez a találkozása, amelyet a szeretők olyannyira élvezetesnek találnak, „ez az egymásba gabalyodás, amelynek a nászágy a színtere, szégyenletes és undort keltő". És mi a helyzet a gyermekekkel? Már a fogamzás pillanatában a fertő mocskában hempergünk, életüket kockáztatjuk, miközben világra hozzuk őket, majd jön az ezernyi különféle gond, a napi robotolás. Aztán ott van a férj is. Vajon tudják-e ezek a lányok, hogy a gyönge nőnek meddig

terjed a tűrőképessége zsarnokával szemben? A termékeny asszony élete merő szorongás, a meddőt viszont a bánat emészti. Amíg szemrevaló, állandóan a gyanú árnyéka vetül rá, de mihelyt elvirágzik szépsége, férje elpártol tőle. Hogy e férfi tetszését elnyerje és megtartsa magának, kénytelen varázslatokhoz, a „javasasszonyok" titkos praktikáihoz folyamodni. „Nem becsmérlem a nászt – jelenti ki Le Mans püspöke –, de a pihenést jobban szeretem a fáradságos munkánál, a szabadságot pedig a szolgaságnál." Pontosan ezekkel a szavakkal dicsőíti Héloïse a szenvedélyes szerelmet, az önzetlen odaadást. Csakhogy itt a szándék egészen más. A szabadság a szüzesség. A házasság elutasításával a nő ura marad testének, nem köteles visszafizetni az „adósságot". Nem esik szégyenfolt a becsületén. A test nyugalma, a béke, majd a boldogság, az igazi, az egyedüli tökéletes nász, a Jézus Krisztussal való egyesülés. A szűzleányok előtt, akiket mind befolyásuk alá vontak, a püspökök egymással versengve csillantják fel ezt a káprázatot: boldogok a menyasszonyok, akik emelt fővel, tisztán közelednek a hitves felé, aki az égből ajándékozza meg őket szerelmével (itt *amor*ról és nem *dilectió*ról van szó). A „királyi nyoszolyán" vár rájuk. Aztán magához öleli őket.

Arnulf, Lisieux püspöke 1163 és 1181 között összeállított levélgyűjteményéből egyet emelek ki, egy vigasztalást, amelyet egy fiatal apácához írt. Ez az episztola is az egyesülésről szól, amely jelen esetben egy férfi és egy nő földi egyesülése, de ezt az egyesülést Isten kegyelme testiből szellemivé változtatta, és a megtalált Paradicsomba, az ártatlanság színterére helyezte vissza. A lány hétéves korában a két rokonság beleegyezésével Arnulf saját fivérének jegyese lett. Közelgett az idő, amikor a menyasszony és a vőlegény a nászágyban egyesül. A fiú meghal. Micsoda szerencsefia, jegyzi meg a püspök. Elsőként került fel az égi nyoszolyára. Ott készíti elő menyasszonya helyét. „A Bárány nászára meghívott vendégként hamarosan annak szeme láttára fog párásodni, és felhőtlen örömet okoz számára az élvezet." Meglepő triász. Aztán következnek a végtelenül forró szavak, az általuk felidézett kép durva, majdhogynem obszcén. Arnulf folytatja: Te is szerencsés vagy. Érintetlen lévén a szerelem, amely benneteket összeköt, összehasonlíthatatlanul értékesebb. Majd következik egy elmélkedés a szerelemről, amelyben párhuzamot von a kétféle szerelem: a „romlandó" és a „romolhatatlan" között. „A romlott test szenvedélyeiből született

szerelem bármikor megromolhat. Amilyen elfojthatatlan kezdetben, olyan könnyen elillan, oly maradéktalanul, hogy gyakran gyűlöletbe fordul, a gyönyör pedig keserűséggé változik... Több jel is arra utal, hogy nem isteni szeretetből fakad." Míg a másik szerelem, miközben szétárad, meg is erősödik. „A *caritas*ban az a nő, aki Jézus jegyese lett, nem követ el házasságtörést, ha továbbra is gyengéd érzelmeket táplál vőlegénye iránt, akinek testi ölelésétől megmenekült. Vedd őt körül továbbra is tiszta szerelemmel, és mindenütt őt kutatsd, de ne a tested lásson, hanem a szíved. Isten nem féltékeny az ilyen szerelemre." Évreux püspöke úgy gondolta, ezt a tanulságot feltétlenül a szerelmes apácák tudomására kell hoznia, s tette ezt azzal az ürüggyel, hogy egy szegény teremtésnek segít megemésztenie bánatát, aki özvegy ugyan, de még mindig szűz; „kincsét" az ég kegyelme folytán csodálatos módon megőrizte.

Egészen 1180-ig a püspökök csak azzal a céllal írtak a kolostorba zárkózott nőknek, hogy értelmetlen várakozásra sarkallják, tilalmakkal szembesítsék, hogy a szerelemtől megóvják őket. Majd épp ellenkezőleg: a szerelmet kívánatosnak tartják számukra, az olyan szerelmet, amelynek tüze – ha a menyasszony megjelenik égi kedvese színe előtt, aki maga is „tisztalelkű és rózsás arcú" – lángba borítja a szerelmes asszony sápadt arcát, amely eddig a sóvárgó várakozástól beteges színűre halványodott. Jézust egyszeriben valódi férfiként jelenítik meg, aki egész életükben társuk lesz. Már gyermekkorukban is a tejtestvérük volt. Ezentúl ő vezeti őket. Kövessék mindenüvé, egészen a Keresztig, s gyötörje őket a fájdalom, amikor sebeinek szemlélésébe merülnek. Jézus mindenekelőtt „a szerelem kútja", „azok egyetlen vigasza, akiket a szerelem gyötör", és a szóhasználat, a metaforák, amelyek közül elég sok az *Énekek énekéb*ől való, nem annyira a házaspár békés ragaszkodását, mint inkább a szeretők szenvedélyes kitöréseit idézik. Ilyenek például Adam perseigne-i apát levelei is; ezek a legtúlfűtöttebbek közé számítanak.

Adam, aki maga is pap volt, feltehetőleg Marie de Champagne-t, Aquitániai Eleonóra lányát szolgálta, tehát ismerhette Chrétien de Troyes-t és André-t, aki később Fülöp Ágost káplánja lett. Marmoutier-ban szerzetesnek állt, majd belépett a még zordabb erkölcsű cisztercita rendbe, végül 1188-ban, a Le Mans-i egyházmegyében található Perseigne apátja lett. Hatalmas műveltségének és szavai erejének köszönhetően a társadalom legelő-

kelőbb köreiben is híressé vált. Oroszlánszívű Richárd gyóntatójának választotta. A pápa azzal bízta meg, hogy próbáljon békét teremteni a francia és az angol király között. 1195-ben Rómában tartózkodik, és Joachim de Fioréval vitatkozik. Szoros kapcsolatban állt a párizsi prédikátor-körökkel, amelyek központi alakja Foulques de Neuilly és Pierre le Chantre volt, így 1204-ben részt vesz a negyedik keresztes hadjáratban, de amikor az kudarcot vall, a legfeddhetetlenebb erkölcsűekkel, például Simon de Montfort-ral együtt otthagyja a kereszteseket. Egészen 1221-ben bekövetkezett haláláig fáradhatatlanul tevékenykedett. Mivel gyönyörűen beszélt, és beszédeit mindenütt hallgatták, leveleit a kolostorokban és az udvaroknál egyaránt másolták és olvasták. Lássunk közülük egyet, amelyet egy Ágnes nevű szűzhöz írt. A levél valójában homília, azaz egy olyan prédikáció szövege, amelyet Adam egy női apátságban tartott. Képzeljük el ezt a férfit, a szüzek koszorújában, tekintélyének tudatában, amint gondosan megválogatja a szavakat, a képeket, abból a megfontolásból, hogy a nők felhevültségét addig fokozza, mígnem azok eszüket vesztik, és mámoros őrjöngésben törnek ki.

Ez a prédikáció az akkori szokást követve, a Biblia két sorára épül. Az egyik, Máté evangéliumából vett részlet Jézus színeváltozásakor Péternek Jézushoz intézett szavait idézi: „Uram, jó itt nekünk!" Három tanítvány van jelen, Péter, János és Jakab. János jelképezi a szűziességet, Jakab az alázatot, Péter pedig – aki kiváltságos helyzetben van, hiszen Jézus a többiek fölé helyezte, hogy vezesse őket – a szeretetet. Adam azt mondja róla, hogy „a szeretet szerelmese", és neki, aki „a vőlegény barátja, a menyasszony védelmezője", kell közvetítenie, a házasságot megkötnie. A másik sor az *Énekek éneké*ből való: „Majd elalélt a lelkem...". Ez a homília igazi témája. Elolvadás, epekedés: a szerelem az egész testet átjárja, mint a láz, mint a gyulladás, melynek a vágy a gócpontja. Nyilvánvalóan a másik nem iránti vágy, a vágy iránti vágyakozás, mely önmagáért való; a hiány szülte, a várakozás meg fokozta hevét. Csillapíthatatlan szomjúság kínozza a lelket, ettől olvad el, de nemcsak a lélek, a gondolat maga is olvadozik „a tiszta szerelem iránti vágytól". Szomjúság, majd megrészegülés. „A szerelem ereje vagy bágyadttá tesz, vagy megrészegít", általa megmártózhatsz a legönfeledtebb örömben. „Uram, jó itt nekünk!"

Hogy eksztázisba kerüljön, a szerelmes nőnek – vagyis az

összesereglett szüzeknek mind, akik feszült figyelemmel hallgatták és szívták magukba a lelki vezető szavait – ugyanazt az utat kell bejárniuk, mint a korabeli széphistóriák hősnőinek. A tűz itt is az egymásra villanó tekintetek, a másik szépségének látványára lobban fel, majd jönnek a szavak, a levélváltások, a kitáruló és ölelő karok, az egymásra tapadó ajkak, a csókban való eggyéolvadás. Végül – azt mondhatnám őszintébben és szemérmetlenebbül, mint a világi szerelmi költeményekben – az ágybéli gyönyörűségek következnek. Adam egy másik levelében arra szólított fel egy apácát, hogy „ne féljen egyesülni hitvesével, és megízlelni a hitvesi ágy élvezeteit". Itt most meszszebbre megy: női közönségét beavatja a hálószoba titkaiba, a szeretett lény illatát árasztó „kis virágos ágy" felé tereli, amelybe a szeretett lény illata teljesen beivódott, hogy majd a „hitvesi ágy rejtelmeiről", arról a gyönyörűségről, arról a bizonyos *több*ről álmodozzanak, ami felett a szemérmes trubadúrok nagyvonalúan átsiklottak. Adam viszont rátér ezekre „a gyengéd, egyre hevesebb ölelésekre", a „csókok édességéről", a testi játékról, valamint az *oblectare* igét ragozva a gyönyörről beszél. A „közösülés" gyönyöréről. Mezítelen női test összefonódva a mezítelen férfitesttel. És egy furcsa bekezdés: „Bebocsáttatván, a menyasszony egyre közelebb kerül az isteni döntés titkához, mivel mezítelen, tisztább már nem is lehetne, testi öltözékeitől és testi külsőségeitől megfosztva, hogy az ágyban nászra lépjen a romlatlan igazsággal." Kétségtelen, hogy a szóban forgó „közösülés", noha igencsak mámorító, mégis teljes egészében szellemi. „A lélek nagy örömmel szolgálja azt, akit szeret, méghozzá oly erősen, hogy mezítelenségét nem rejti el ártatlansága mezítelensége elől", és a *commixtio*, amely a leplezetlen test felmutatását követi, természetesen „maradéktalan", „kimondhatatlan". De mégis, vajon milyen visszhangra leltek az effféle szavak e férfi nélkül élő nők lelkében és testében? Itt megy végbe az elolvadás, a cseppfolyósodás. Igen, a szív elolvadása a „szerelem nagysága" által, „a szent szerelem tüzénél", amelyről az „odaadás könnyei" tanúskodnak.

Minden együtt van tehát, ami az 1200-as évek táján egy csapásra feltárul: ami ezentúl századokon át a zárdák hálótermében, a női remeték celláiban, a begina apácák házában zajlik, hogy milyenek is a „szent asszonyok" túláradó érzelmei, akik asszonyi természetüknél fogva eleve hajlanak a misztikus túlcsordulásokra. Mindazonáltal még egy, számomra sokatmondó

eltérésre hívnám fel a figyelmet. Kissé tovább szőve a metaforát, Adam perseigne-i apát elmeséli az általa irányított lányokkal való kapcsolatát. Amikor beszéde hatására a lányok eljutottak odáig, hogy átlépjék a menyasszonyi szoba küszöbét, onnantól fogva már nem *prelatus*ként jelenik meg, aki a menet élén halad és irányít. Helyzete gyökeresen megváltozik, ő már a hölgy szolgálója. Akárcsak az udvari szerelemben. Annak szolgálatába áll, aki végül Jézussal egyesül. Belépvén a hálószobába, egészen az Úr, az ő urának hitveseként, most már a nő uralkodik Adam fölött, él újdonsült hatalmával. Olyannyira, hogy ezentúl Adam fordul Ágneshez segítségért. Védd a szolgáló érdekét a férjjel szemben, „mikor a leggyengédebben öleled őt magadhoz". Éjszaka, a ház legeldugottabb szegletében, mint Emma de Guînes, amikor megkapta férjétől, simogatások formájában a bántalmazott nők kegyelmét. Ez a felfogás az apácák imájának olyan erőt tulajdonít, amilyet néhány évtizeddel korábban egyedül Abélard ismert el. A nőket, az istenfélő nőket már úgy tekintik, mint akik képesek átsegíteni a férfiakat „az előszobából a nászágyba", ahová ők már a férfiak előtt betelepedtek. Ez a női sors javulására utaló legnyilvánvalóbb jelek egyike – ha egyáltalán léteznek ilyenek. Michelle Perrot, az *Histoire des femmes* („A nők története") kutatógárdája és jómagam olyan jelentős dátumokat keresünk, amelyek ezt a történetet jól elkülöníthető részekre oszthatnák. A 12. század vége kétségtelenül ilyen vízválasztónak tekinthető.

*

Az egyházi főméltóságok gyakran írtak fejedelemasszonyoknak is, de eleinte elsősorban nem azért, hogy tanácsokkal lássák el, vagy hogy sóvárgásaikkal szemben óvatosságra intsék őket, netán hogy lelküket irányítsák. A mértékletességre való felhívás, valamint az arra való figyelmeztetés, hogy ne éljenek meggondolatlanul nemiségükkel, a levelekben egyértelműen soha nem jelenik meg. Kimondatlanul rejlik benne a világi gyönyörök megvetésére intő általános, banális, gépies figyelmeztetésben, és az erkölcsi prédikáció nagyjából a társadalmi helyzetükből adódó kötelességek maradéktalan teljesítésére korlátozódik. A nagyasszonyokat arra intik, hogy ügyesen sáfárkodjanak a birtokukban lévő – különösen a férjük feletti – hatalommal. Az alkalmas pillanatokban használják vonzerejüket arra, hogy megpuhítsák a férfit, akinek feje a mellükön pihen, hogy el-

lágyítsák, mérsékeljék durvaságát, a jó felé vezessék, a lelkére hassanak, fogékonnyá tegyék Isten szeretetére és félelmére, eltérítsék szívét a „rossz úttól", újra és újra előhozakodván a témával, akár alkalmas erre a pillanat, akár nem – mindez már a női nembe vetett bizalom, vagyis annak a jele, hogy a nőket már nem tartják annyira elvetemültnek. Szövetségesnek, hasznos személyeknek tekintik, akiknek az erényei hozzásegíthetnek a férfierkölcs megjavításához. Az igazat megvallva a püspökök és apátok – akárcsak a széphistóriák szerzői és a költők, amikor műveiket fejedelmi rangú asszonyszemélyeknek ajánlották – főleg levelezőtársnőik közbenjárására számítottak annak érdekében, hogy a férjek kegyeit elnyerjék, s azok igazságot szolgáltassanak, bizonyos kiváltságot vagy előnyt biztosítsanak számukra. A hatalmasságok feleségeihez címzett levelek túlnyomó többsége valójában írásbeli kérvény, folyamodvány.

Gondoljuk tehát azt, hogy az egyházi főméltóságok közömbösek a nők lelki üdvössége iránt? Szó sincs róla. A század eleje óta az egyházi reform gyors elterjedése és az Isten valamenynyi szolgájára kötelező önmegtartóztatási szabályok alkalmazása miatti zavargásokkal, valamint azzal a társadalmi problémával szembesülve, hogy a papok hajdani élettársai, akik most az utcára kerültek, bizony segítségért kiáltottak, sokan – mondhatni valamennyiük – azon munkálkodtak, hogy az előkelő nemesekkel és nemesasszonyokkal elfogadtassák a házasság új alapjait, míg mások, mint például Hildebert de Lavardin, majd később Étienne de Fougères tanakodtak: Isten vajon milyen helyet szán a nőknek a szellem rendjében. Lelkipásztori tevékenységüket igyekeztek úgy irányítani, hogy a nemesasszonyokat a helyes úton tartsák. Ám a reform a női szerzetesség hirtelen elterjedését hozta magával. A papok tehát úgy érezték, először a kolostorok szűz vagy özvegy apácáit kell megleckéztetniük, majd – mint például Yves, Chartres püspöke – azért fordultak a „férjezettek" felé, hogy közbenjárásukat sürgessék: vegyék rá férjüket az új szabályok tiszteletben tartására. Egyfajta visszafogottság nem engedte, hogy többet mondjanak azzal a bűnnel kapcsolatban, amelynek elkövetése a hitvesi szerepből adódik, mindahányszor a férfi, akihez a feleség tartozik, bemegy a hálószobába. Hincmar reimsi érsek már a 9. században úgy vélte, hogy az egyház embereire nem tartoznak az efféle ügyek. Amikor a házasság egyre zártabbá vált, a püspökök természetesnek tartották, hogy – amennyiben a férj jelen volt, ha háború, za-

rándoklat vagy a halál nem szólította el – ő felelős hitvesének cselekedeteiért és lelki üdvéért. A 12. század legvégén ez a visszafogottság szertefoszlott. Mindez Adam perseigne-i apát leveleiből is kiderül, abból a három episztolából, amelynek címzettjei igen előkelő hölgyek, hiszen mindháromnak királyi vér csörgedezik ereiben: Perche, Champagne és Chartres grófnőjéről van szó.

Adam az ő barátjuk, s ezt a barátságot „újfajtának" nevezi. Ne úgy értsük ezt, hogy új keletű, hanem úgy, hogy a szerző szókimondása, őszintesége miatt ez a kapcsolat merőben eltér azoktól a formális kapcsolatoktól, amelyek ez idáig egyház emberei és férjes asszonyok között kialakultak. Az apát ezt az érzelmi köteléket használja fel arra, hogy tanítását a kolostorok falain kívül, az udvarokban is terjeszthesse. Ahová személyesen megy el. Ahol beszél. Azon a két napig tartó „tanácskozáson" is, amelyet Chartres grófnőjének kérésére ő vezetett, nem kettesben az úrnővel, hanem a ház összes asszonyának, valamint azoknak a vendégeknek a gyűrűjében, akik más udvarokból sereglettek ide az ige hallgatására. De írásban is irányítja a lelkeket. Például a rövid prédikációk gyűjteményével, amelyet Blanche de Champagne-nak küldött. Azzal a három levélkével, amelyet állítása szerint rendelésre írt: „Ezeket a leveleket te kérted tőlem, hogy azok az örök dolgok kívánására ösztönözzenek téged." Ezek a levelek, amelyeknek tartalmával a fejedelmi rangú asszonyok megismertették társalkodónőiket és a kevésbé előkelő feleségeket, voltaképpen az asszonyok szellemi érdeklődésének kielégítésére szolgáló válaszok.

A válaszokat természetesen az adott esetre alkalmazták. E szent életű asszonyok mind gazdagok. „Gyönyörökben" élnek, miközben ajtajuk előtt szenvednek a szegények. A gazdagságuk törvényes, és erre a gazdagságra szükségük is van, mert így élhetnek rangjukhoz méltó módon, s gyakorolhatják hatalmukat, „amint azt előkelő származásuk megkívánja". A szónoklat ismét a hagyományos témákhoz nyúl: hogyan használjuk jámborul ezt a hatalmat, hogyan nyerjük el Isten tetszését a fényűző udvartartás közepette, a lekötelezettek és talpnyalók tömegétől körülvéve. Újra megjelenik az alázatosságra és a világi gyönyörök megvetésére intő felszólítás. A prédikáció mindamellett emelkedettebbé vált. Bár a hercegnők még férjük hatalma alatt élnek, azt már nem várják el tőlük, hogy befolyásolják őt, hogy a párnán, suttogva, a szerelmes ölelések köze-

pette közbenjárjanak nála. Adam semmit sem kér sem önmaga, sem pártfogoltjai számára. A lélek üdvösségéről egy olyan embernek beszél, aki felelős önmagáért, aki felelős legrejtettebb cselekedeteiért. Arra szólít fel, hogy a birtoklás ne legyen birtoklás. Nem arról van szó, hogy mindentől fosszuk meg magunkat, mert ez nem lenne helyénvaló, hanem hogy utasítsuk el a fényűzést, és egyszerű, szerény életet éljünk. Szerinte a felesleges dolgok jelképe, amelytől meg kell szabadulni, az uszályos ruha. Ez ugyanis „elnőiesíti" a mai nőket, szégyenlős rókává változtatja őket, kidomborítja, ami zavaró a női testben, ez a ruha a tisztátalanságba hajló testiség tehetetlenségét, a hiúságot, mindazt a harácsolást jelképezi, amelynek előidézője a földesúri hatalom. A rengeteg felesleges szövetnek arra kellene szolgálnia, hogy a szegények mezítelenségét takarja el, ehelyett maga is felsöpri a nyilvános helyek piszkát, s ezáltal éppúgy beszennyeződik. A nagy gazdagság közepette illik elgondolkodni a társadalmi egyenlőtlenségen. A túlzott bőségben való tetszelgés már önmagában is súlyos bűn. Ha a gazdagok nem áldoznak semmit a szegények megsegítésére, az elítélendő; különösen, ha a bűn még azzal is súlyosbodik, hogy a vagyont nem becsületes úton szerezték, például hogy visszaéltek hatalmukkal, nevezetesen az adókivetés jogával: az adózás mint a modern idők újdonsága, éppen ekkoriban kezdett súlyos terheket róni a népre. Meg kell óvni – mint ahogyan ezt a királyok teszik – az özvegyet és az árvát, nem szabad őket adókkal agyonterhelni. Nem szabad elrabolni a nyomorultak javait a komédiások, a kilovaglások pénzelésére, vagy arra, hogy teliaggassák mindenféle cicomával „a testnek nevezett éjjeli edényt". Az első téma a földesúri kizsákmányolás megregulázása a lemondás szellemében. Itt a látványos magatartásfajtákról van szó. Adam alaposan el is mélyed ebben.

Az özvegy fejedelemasszonyok számára a szerzetesi fegyelemhez hasonló életmódot ír elő. Kötelező a szent szöveg olvasása egy szakavatott, a főúri házhoz tartozó egyházi személy társaságában. Ezt követően a szövegből ki kell hámozni, mi a teendő. El kell gondolkodni azon, hogyan lehet ezt véghezvinni. Az égiekhez kell könyörögni, segítségüket kell kérni a megvalósításhoz. Végül pedig arra kell törekedni, hogy a világi életben is olyan tiszta életet éljünk, akár egy kolostorban. Mi szükséges ahhoz, hogy ez sikerüljön? Az igaz hit. Óvakodni kell a hamis prófétáktól, azoktól a gyanús prédikátoroktól, akik a

vallás szélsőséges formáira buzdítanak. Szükséges még a „jámbor életmód", és „hadat kell üzenni a gonosz vágyaknak", mert itt lakozik a bűn, a testben, abban a húsban, amelyet meg kell büntetni. Szükséges továbbá a kitartás. És mindenekelőtt az „istenfélelem". Minden ettől függ, hiszen ez a félelem vezet el önmagunk megítéléséhez, ennek révén tudjuk azonnali megbüntetni magunkat, s akkor nem a Mindenhatóra bízzuk a túlvilági büntetéseket. Az istenfélelem vezeti el a szellemet oda, hogy a gyónás által kiöklendezze magából a rosszat, amely táplálékául szolgált. Elengedhetetlenül szükséges tehát azon bűnös asszonyok számára, akiket a kísértés gyötör – sokkal inkább szükséges, mint a kolostor falai által védett szűzleányoknak –, hogy gyakran térdepeljenek egy pap előtt, önvizsgálatot tartsanak, és vezekeljenek, ostorozzák önmagukat, hiszen „a buja testi gyönyörökért önsanyargatás jár". Ha az özvegyek hátat tudnak fordítani a világi fényűzés csalóka csillogásának, ha le tudják győzni önmagukban az élvezet iránti vágyat, amelyet Éva hagyott nekik örökül, képesek a „közepes színvonalat" választani, és lemondani az ékszerekről, tarkabarka ruhákról, amelyek nem illenek társadalmi helyzetükhöz, akkor bizonyára elnyerik jutalmukat. Számukra a termés kétszer gazdagabb lesz, mint azok számára, akiket férjük párosodásra kényszerít. Persze ez is csak a kétharmada annak, amit a szüzek aratnak, hiszen az özvegyek elveszítették szüzességüket, így jóvátehetetlenül beszennyeződtek. Hacsak Isten nem veszi figyelembe, hogy akaratuk ellenére esett kár bennük. Adam a következő szavakkal nyugtatja Blanche de Champagne-t: Aki „hűséges a házaséletben" (ami azt jelenti, hogy engedelmes, legyőzi ellenszenvét, s adósságát gondosan törleszti), íme máris felszabadult. Megkönnyebbülés: a férj elvárásainak teljesítése most is mint szolgaság jelenik meg, legalábbis így állítják be. Adam nem tud tovább lépni. Talán a hölgy többet kap még. Adam ebben reménykedik, mivel ismeri „azt a tüzesen izzó szerelmet, amelyet a szüzesség iránt érzett a házasság kötelékeit megelőzően". Isten a szándékok és nem a cselekedetek szerint ítél. Adam mégis visszatér erre. Nem tartottál ki, persze hogy nem. De hát a rokonságod kényszerített rá!

Ami a nemesasszonyokat illeti, azokat, akik – akaratuk ellenére vagy önszántukból – ugyancsak feláldozták szüzességüket, akiknek nem áll módjukban, hogy férjüktől megszabaduljanak; akik túlságosan belemerülvén a világi hívságokba

kevésbé serényen olvassák a Szentírást; akik – gondolkodásmódjukat jellemezze bár szűklátókörűség vagy nagyvonalúság – beszennyeződnek attól az egyszerű ténytől, hogy fekhelyüket megosztják egy férfival, hogy testüket kiteszik e férfi simogatásainak: Adam nem biztatja őket, hogy fogják vissza magukat, könnyítsék az adóterheket, hiszen ez nem tőlük függ, ehhez nincs elég hatalmuk. Ellenben arra igenis kéri őket, hogy fordítsanak hátat mindannak a szórakozásnak, ami az udvarokban dívik. Utasítsák el a szerencsejátékokat, sőt még a „furfangos" sakkjátékot is, és legfőképpen az udvari élet túlzott udvariasságát. Álljanak készen, gondoljanak szüntelenül a halálra, a halál jelenléte visszatartja őket attól, hogy engedjenek a hívságoknak. Ne feledjék, hogy álomvilágban élnek, és mintha köd, méghozzá sűrű köd ereszkedne rájuk, mivel a hatalom csúcsán helyezkednek el, és „képzelgéseik" „csaknem mindig a buja test szolgálatában" állnak. Fontos, hogy a köd felszálljon, hogy tisztán lássanak. Ez mindig a hit segítségével érhető el, a remény, a jézusi szeretet révén, amelyet az istenfélelem csak fokoz, de ugyanakkor az értelem is segíthet benne. Adam, a perseigne-i apát modern szerző. Tisztában van a dialektika erejével, amit fel is használ a meggyőzés érdekében; töméntelen érvet vet latba. Úgy véli, a nők fogékonyak az észérvekre, és képesek maguk is alkalmazni, hogy a jogra, a törvényre hivatkozva az isteni bíró színe előtt megvédjék ügyüket. Képesek „a fény felé irányított intelligenciájuk lándzsahegyével" megtalálni az igazságot. Milyen látvány fogadja őket? Először is a Boldogságos Istenanyát látják majd, aki szüzességének elvesztése nélkül hozta világra azt a virágot, melynek illata mellett a földi élet minden szépsége elhalványul vagy még inkább megkeseredik. Őt szemléljed és vedd karjaidba. Aki Máriát választotta védelmezőjéül, annak nincs mitől félnie. És főleg, ha ellenállsz a bűnös vágynak, méltóvá válsz „a szeretett Jézus felette kívánatos megpillantására". „Ha Jézus szerelméért lelki szemeidből eltávolítod az őket elhomályosító porszemeket, világosan feltárul majd előtted, mit kell a legnagyobb odaadással imádnod." Ezen asszonyok elé – akik, mivel házasok, az összes nő közül a legkevesbé kiválóak –, akárcsak az apácák elé Jézust mint a szenvedélyes szerelem tárgyát állítja. Aki szép, éppannyira jó, mint szép, éppoly türelmes, mint bölcs, éppoly alázatos, mint fenséges... ő az ideális szerető. Neki add oda magad, száműzzed szívedből és lelkedből mindazt, ami nem vele kapcsolatos. Ez-

zel „megtisztult szellemed az égi szemlélődés felé veszi majd útját". Még a kolostor falain kívül, a világi élet forgatagában is. Persze egy fenntartással: Adam nem misztikus ömlengésekre, „elolvadásra" szólítja a nemesasszonyokat. A nászban csak a szüzek bízhatnak. A férjes asszonyok megmaradnak a bűnben. Jézus távol tartja őket magától. De megmutatja nekik, hogyan viselkedjenek. Mivel könyörületes, táplálja reményeiket. De még nem fogadja be őket ágyába.

A perseigne-i apát Perche grófnőjéhez pedig ekképp szólt. A korábban ismertetett alapelvekből indul ki, arra buzdítván az asszonyt, hogy mindig alázatos szívűnek mutatkozzék, „viselkedése legyen visszafogott, az asztalnál mértéktartó, arckifejezése szerény, beszéde szemérmes". Ne legyen szűkmarkú, bőkezűen adja oda a szegényeknek, amiben azok hiányt szenvednek, és ami a lényeg: maradjon szűziesen tiszta. Mindenekelőtt azon igyekezzék, hogy elnyerje Isten fiának tetszését, „aki a Szentlélek kegyelme által erősít meg téged". Neki köszönhetsz mindent. Aki teljesen odaadta magát neked, „neked is teljesen oda kell magad adnod". De hogyan adhatnám oda magam teljes egészében, amikor nem vagyok szabad, hiszen a házasság láncában vergődve egy másik emberhez tartozom? Az apát logikai levezetések sorával válaszol. Először a „házasság törvényére" hivatkozik, amelyet Isten hozott a Paradicsomban, amikor Ádámnak segítőként és társként Évát adta. A párosodást nem előírta számukra. Nagy kegyesen megengedte, mint valami orvosságot ajándékozta nekik. A házasság feladata tehát a tomboló vágy megzabolázása. És hogy ez az orvosság hatásos legyen, arra kell alapozni, ami Szent Ágoston szerint a házasság három pozitív vonása. Mindenekelőtt a „hitről" van szó. Értsük meg jól: a házastársak egymás szolgálatában állnak, egymás adósai és lekötelezettjei; nincs joguk párjuktól testüket megtagadni, sőt kötelező kizárólag neki tartogatni egy olyan szerződés értelmében, amely kísértetiesen emlékeztet hűbéres és hűbérúr viszonyára: egymást kölcsönösen segítik, még akkor is, ha ez kényelmetlen és nem követnek el árulást. Ezután következik az „utódlás reménye", a hit titkaiba való bevezetés és Isten megismerésének kötelezettsége, amelyre *(quod)* az egyesülés során lehet szert tenni. És végül a „jel": mivel egy testet alkotnak, a férj és a feleség az egyház és Jézus közötti felbonthatatlan szövetséget jelenti. Tilos tehát elválniuk. Ez szabály. Ehhez jön még „a testi élvezetektől való tartózkodás" kötelme

ünnepnapokon és böjt idején. Ezek a napok az önmegtartóztatás jegyében telnek, hogy minden, az ágyban elkerülhetetlenül elkövetett bűn a gyónás, az imádság és az alamizsna által feloldoztassék. E rövid időszakok alatt a feleség úgy él, ahogyan az özvegyeknek kellene élniük.

Miután ezt leszögezte, Adam azt igyekszik bebizonyítani, hogy a nemesasszony akkor is Istené lehet, ha férje karjaiban lerója adósságát. Ekkor lép színre a tökéletes férfi, Jézus, akinek mámorító nagyszerűségét más leveleiben az apácáknak magasztalta, hogy felszítsa vágyaikat, és női természetük tüzével felemelje őket hozzá, a kimondhatatlan örömök forrásához. Ekkor tér rá arra, hogy meggyőzze hallgatóját, és mindazokat, akik előtt a levelet majd felolvassák, hogy voltaképpen minden asszonyon két hitves osztozik, akik ugyanúgy jogot formálnak rá. Adam egy alaptételből, test és lélek ősi megkülönböztetéséből, a földi „hívságok", álmok, képzelgések valamint a mennyben található vitathatatlan „igazság" közötti különbségtevésből indul ki. A bizonyítás során mindvégig megmarad az ellentét *iste*, „emez", vagyis a hús-vér férj és *ille*, „a másik" között, akit nem *maritus*nak, hanem *sponsus*nak nevez. „A hús-vér férj tested párja, Isten pedig lelkedé." Kétségkívül „az is fontos, hogy az előbbinek tessél", de ne feledd, hogy mindkettőhöz tartozol. Mindkettőnek adósa vagy: „*a másik* benned követeli jogát." Ez ugyanis jogosultság kérdése. „Isten teremtette a testet és a lelket, és mindkettőre jogot formál. De egyelőre átengedte a tested a fölötti jogot a férfinak [ez nem más, mint a haszonélvezet, a használatra való feljogosítás. Mi hát a feleség teste? Tárgy, egyfajta hűbérbirtok, tulajdon, amelyet a hűbérúr bizonyos feltételek mellett átenged hűbéresének; vagy inkább megművelésre, bevetésre váró földnek, haszonbérletnek tekinthető]. *A másik* azonban egyedül önmagának követeli a lelket, és nem tűri el, hogy másvalaki is igényt tartson rá." Ebből az egyezségből következnek a nemesasszonyok kötelezettségei: a két hitvese iránti hűség és a szűzies tisztaság. Mindenekelőtt azonban a szemérmesség. Mennyei hitvesének lelke, hús-vér hitvesének pedig önmagában is szemérmes tisztaságú teste *pudicitiá*jával tartozik. Testét kénytelen a férfinak alávetni. De csak a testét. Légy óvatos: „Ne tagadd meg *a másik*tól, a mennyei hitvestől az ő jogát *emez*, a földi hitves miatt. Amikor *emez* melléd telepszik és hozzád simul, te is élvezd, érezd a gyönyörűséget, de lélekben *ille celestis*nél, a mennyei másik-

nál időzz, vele találd meg a gyönyörűséget, hozzá simulj." Ha sikerül véghezvinned ezt a tettet, és a szerelmi légyott hevében felbontanod, igazságosan megosztanod magadat, ha sikerül *egy időben* testedet *emennek*, lelkedet *amannak* adnod, „ha mindegyiknek megadod, ami neki jár, az isteni igazságszolgáltatás szerint cselekszel. Ezért engedd, hogy testedben a férfi szabadon gyakorolhassa jogát, de anélkül, hogy Istent kisemmiznéd. Nem lenne helyes, ha ezt a jogot másnak engednéd át."

A két férj közül persze nyilvánvalóan *a másik*, a nemes szívű a kiválóbb. Amikor nagylelkűségében jegyeséül fogadja, „jövendőbelijét" olyan hozománnyal ajándékozza meg, amely minden vérbeli nemességnél jobban nemesít: az angyalok ragyogással, a lélek tisztaságával, a szellem szüzességével. Tekintettel az adomány értékére, afelé kell fordulnod, aki megajándékozott, őt kell szemlélned és gyöngéden szeretned, érte kell epekedned. Miközben a férfihoz vagy „láncolva", „szükségből engedelmeskedned kell neki, és szolgálnod őt, feltéve, ha nem kényszerít semmi olyasmire, ami ellenkezik a házasság törvényével", mégis őt kell előnyben részesítened. Mert Vele tartós a szövetség. „A házasság, amelyet a halandó test miatt létesített, múlandó. Ő, mint halhatatlan hitves, odaadta magát a halhatatlan léleknek." Elsősorban tehát arra a részedre kell különös gondot fordítanod „amelynek folytán Jézus jegyese vagy". Te is, akárcsak a kolostori apácák. A nemesasszony, a szó szoros értelmében fogoly, mint az apácák, akit a legerősebb kötelék, a házasság köteléke köt gúzsba. Az apácákhoz hasonlóan ő is a nászt várja, ami hamarosan el is érkezik. Ezért kell erényeivel felékesítenie a titkos egyesülések színhelyét is, éberen óvnia önmaga mélyén egy zárt kertet, egyfajta kolostort, szentségtartót, egy kis nászszobát, hogy itt fogadhassa a Szent Lelket. Egy „megszentelt" – már a szó is sokatmondó – helyet a szívében, amely területre a bejárás magától értetődő természetességgel esik a legszigorúbb tilalom alá azon férfi számára, aki feleségül vette, s aki esténként az ágyában egyre csak zaklatja, s rendre magáévá teszi őt.

A szöveg figyelemre méltó. elsősorban az érvelés szigorú logikája, a szó ereje miatt. És főleg azért, amire fényt derít. A legteljesebb nyilvánvalósággal előtűnik, hogy miként vélekedtek az egyház emberei a női testről, és hogy mit szerettek volna, ha a nők maguk gondolnak saját testükről. „Éjjeli edény" – a klerikusok csak így beszéltek róla. Legalábbis a megrontó bűn

melegágya, amelyet – azóta, hogy ősszüleinket Éva bűne miatt kiűzték a földi Paradicsomból – a test ellenőrizhetetlen ösztönei háborgatnak. Ebből az következik, hogy a nemesasszonyoknak, azoknak a női személyeknek, akik nem őrizték meg testük épségét és ártatlanságát, el kell szakadniuk tőle, el kell feledkezniük róla, amennyire csak lehetséges. És persze átengedni annak a férfinak, aki ünnepélyes keretek között megkapta ezt a romlandó testet, hatalmába kerítette, és aki ég a vágytól, hogy élvezetét lelje benne. Hogy beteljesedjék a szövetség, a nemek *commixtió*ja. Erre szükség van. Ez a házasság törvénye, a házastársak kötelessége. Az eszményi állapot az volna, ha ez a kötelesség kínos és fájdalmas lenne. Akkoriban sok asszony számára fizikai értelemben ez tényleg nagy fájdalmakkal járt. Akárhogy van is, az asszony minden erejével azon igyekezzék, hogy távol tartsa magát. Ő csak maradjon szenvtelen, mint a márvány, görcsbe rándultan, összeszorított fogakkal, álljon ellen, ne hagyja, hogy a gyönyör megtévessze.

Az effële tilalmak különösen a házastársi szerelem területét korlátozták, amelyről Jean Leclerq azt igyekszik bebizonyítani, hogy a 12. századi szerzetesek éppen hogy tömjénezték. Kétségtelen, hogy az imént idézett szavak egy ciszterci apátságban születtek, vagyis az egyik legszigorúbb egyházi intézményben. Csakhogy az udvari élet szórakozásai közepette hangzottak el. Hogyan fogadták őket? Sok feleség örökre zárkózott és frigid maradt – erre számos jel utal: a krónikások által terjesztett pletykák, a túl fiatal feleségek érdekében hozott intézkedések, akik szüzességük elvesztésének éjszakáján megsérült a fiatal és ugyancsak tapasztalatlan férj heves támadásai nyomán, akinek arcát sohasem látták. – És a többiek? Hogyan fogadták az égi és a földi közötti megosztást, amit igazságosnak és jótékonynak tüntettek fel előttük? Isten nem féltékeny, állították a lelki vezetők. Hát a férjek? ők mit gondoltak erről? Hogyan viselték el azt a válaszfalat, amelyet intelmeikkel a papság igyekezett emelni közéjük és hites feleségük közé? Vajon kell-e csodálkoznunk azon, hogy épp ekkor, a 13. század küszöbén, a nemesurak körében megsokasodtak a gyóntatókkal szembeni nyílt ellenérzésről tanúskodó jelek?

*

Adam perseigne-i apát levelei, mint említettem, valójában széles hallgatósággal számoló prédikációk, homíliák voltak, hi-

szen az írott szavak ezernyi módon leltek visszhangra. Mindazonáltal a hallgatóságot vagy a kolostor, vagy a ház, a nemesi fészek zárt terében élők alkották. Márpedig Adam működésének idején a prédikáció a papság, a prédikátorok kinevelése pedig az oktatás egyik legfontosabb feladatává vált. A városi templomban elhangzott üzenet nyilvánosságot kapott. Az ájtatosságra összegyűlt híveknek, különösen pedig azoknak a nőknek, akiknek távollévő társnőik számára kellett elismételniük mindazt, amit a homíliából megjegyeztek, szigorúan előírták, hogy figyelmesen hallgassák a szószékről elhangzó szavakat. Hogy segítsék e beszédek elmondásával megbízott férfiakat, prédikációmintákat írtak, s ezeket gyűjteményekben jelentették meg. E fennmaradt gyűjtemények közül a legrégebbiek Adam perseigne-i apát korából származnak. A 13. században számuk megsokszorozódott. Ezerszámra maradtak fenn, hatalmas készlet halmozódott fel belőlük, mind kézzel írott, zavaros, ostoba. Körülbelül húsz éve fogtak bele a kutatók a szövegek feltárásába és megfelelő formában történő közzézételébe. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy ezek minták. A prédikációgyűjtemények gyakorlati, hivatásos prédikátoroknak szánt tankönyvek, amelyeket akkoriban *ars*nak neveztek. Ezért íródtak latinul, a papság nyelvén. Azok, akik ezekből a könyvekből dolgoztak, annak tartalmát arra a nyelvjárásra fordították le, amelyet híveik is megérthettek.

Adam perseigne-i apát leveleihez hasonlóan e prédikációk is a Szentírás egy-két bekezdésére épülnek. Ezekhez főznek magyarázatot egy száz évvel korábban a laoni és a párizsi iskolákban kidolgozott módszert követve; a magyarázatok a tudós mesterek „óráin" elmondott, illetve azoknak a szövegmagyarázóknak a kommentárjaihoz hasonlóak, akik *A teremtés könyve* első oldalainak olvasása közben egyre többet finomítottak Éva, a bűnös asszony vonásain: a szavakból kiindulva világították meg jelentésüket, így jutottak el egy konkrét buzdító beszédhez, amely arról szólt, hogyan kell viselkedni egy adott helyzetben. A prédikációminta pusztán abban különbözik a szövegmagyarázattól, hogy az előbbi a „köznépnek" szól, tehát egyszerű embereknek, világiaknak írták. Az ő gondolkodásmódjukhoz alkalmazkodik, minden eszközt megragad, amely figyelmük felkeltését szolgálja, vagy képes felrázni őket tompultságukból. Ezért is tűzdelik tele mulatságos történetekkel. Ez a fajta nagy bőségben termő irodalmi alkotás meglepően középszerű. Min-

denekelőtt monotóniája szembeötlő: a szakértők, akik összeállították a gyűjteményeket, különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül vették át elődeik szavait, megelégedvén azzal, hogy helyenként megváltoztassák a szövegek elrendezését. Monotónia és főleg sekélyesség jellemzi őket: a „példák" – a hallgatóság felébresztésére irányuló rövidke anekdoták, melyeket a legjobbak választottak ki – elképesztő ostobaságról tanúskodnak. Noha maga az anyag kiábrándító, a lelki vezetők leveleiből kirajzolódó nőképhez mégis szolgálhat néhány újabb adalékkal.

A prédikációkat – akárcsak azokat, amelyeket Étienne de Fougères az *Illemtan*ban főzött össze – a korabeli kifejezés szerint *ad status* szánták, vagyis a társadalom mindegyik „rendjéhez" más-más prédikációt intéztek. Következésképpen némelyikük a nőkhöz szólt. Mellőzöm a szüzekre és az özvegyekre vonatkozó szentbeszédmintákat. Ezekben a levélirodalom összszes közhelye előfordul. A szűzlányoknak a szüzesség felbecsülhetetlen értékét ecsetelik, és azt hangsúlyozzák, hogy verjék ki fejükből a „gonosz gondolatokat és keserű gyönyöröket". A jótékony szemérem pajzsa mögé kell bújni, amely visszatart a tisztátalanság, a bujálkodás hallgatásától vagy művelésétől. Majd következnek a gyakorlati tanácsok: kétkezi munkát végezni, nem nevetgélni! Nem használni arcfestéket, olyan „házasságtörésre csábító cinóbervöröset", amellyel a prostituáltak cicomázzák magukat. Nem szabad túl puha ágyban feküdni. Az özvegyek figyelmét arra hívják fel, hogy óvakodjanak a feltörő emlékektől, s itt is a test gyönyöreire teszik a hangsúlyt. Szerintem érdemes meghallgatni, mit mondtak a prédikátorok a nemesasszonyoknak. A 13. század elején még óvakodtak attól, hogy közvetlenül hozzájuk intézzék szavaikat. A prédikáció *ad conjugatos*, a házasokhoz szól. Vagyis mindenekelőtt a férfiakhoz, akiknek feladata feleségük irányítása. A prédikáció megmutatja nekik, hogyan tegyék ezt illendően, hogyan bánjanak vele Istennek tetsző módon, s hogyan óvják meg a különösen fenyegető bűnöktől.

Az *Ars predicandi*ban („Hogyan prédikáljunk?"), az 1202-ben elhunyt Alain de Lille gyűjteményében található az egyik legrégebbi minta, amely túlságosan tudományos volt ahhoz, hogy széles körben elterjedjen. Valójában a házassági erkölcsről szóló rövid értekezés ez, amely Pál apostol szavaira épül: „a kicsapongás veszélye miatt azonban legyen csak minden férfinak felesége és minden asszonynak férje, ... mert jobb meg-

házasodni, mint égni", és amely átveszi Szent Ágostonnak a *Contra manicheos*ban kifejtett gondolatait. De csak néhány mondatban. Ahhoz, hogy a házasság „szellemi", vagyis igaz legyen, az szükséges, hogy „a test és a lélek az értelem szerint alkosson párt", hogy „a test, mint a nő, engedelmeskedjék a szellemnek, hogy a szellem, mint a férfi, irányítsa, kormányozza a testet, ahogy a feleséget kell". Minden szétesik, amikor a test fellázad, amikor az elcsábított értelem megzavarodik, bujálkodásba kezd a testtel, amikor a rend a férfiban felbomlik; nem véletlenül beszélek a férfiról, a hímnemű lényről, mivel minden valószínűség szerint a *conjugatik*, akiket a szónoklat illet, a férjek. Egyedül őket, mert egyedül ők cselekszenek. Egyedül ők okolhatók az eltaszításért, a házasságtörésért és azért a szélsőséges viselkedésért – mely ugyanolyan bűnös dolog, mint a házasságtörés –, amely bemocskolja a szentséget, amikor a férj „a feleség túl heves kedvelőjének" mutatkozik. Alain de Lillenek a feleségről nincs mondanivalója. Talán ő is jelen van. Figyel-e vagy sem, mit számít. Az asszony semmi, legfeljebb tárgy, amely – Isten akarata szerint – szükségképpen alávetett; miként a test a szellemnek, Éva Ádámnak, a gyönge, a törékeny, a tiszátalan a szilárdnak, a ragyogónak, az erősnek.

Jacques de Vitry prédikációit 1226-ban gyűjtötték össze és jelentették meg. Jacques maga is prédikált, és nagy elismerést vívott ki magának. Rendtársai segítésére feltehetőleg ugyanazokat a fordulatokat használta, mint korábban hallgatósága előtt. A beszéd mindenesetre hosszabb lett. Változatosabb is, kifejtette mindazt, ami Alain de Lille gyűjteményében csak vázlatos formában szerepelt. A hierarchiát tiszteletben tartva, csak a gyűjtemény legvégén – a férfiak különböző csoportjaihoz szólók után – olvashatók a „férjekhez" szóló prédikációk. A cambrai-i könyvtár 544. számú kézirata három ilyen prédikációmintát tartalmaz. Ezekből kitűnik számunkra, hogy Jacques valóban figyelmet szentel a nőknek. Úgy képzeli, hogy a prédikátor előtt, a templomhajó bal oldalán állnak, ugyanannyian, vagy talán még többen is, mint a férfiak. Úgy tesz, mintha megszólítaná, pirongatná őket: „Látom, néhányan zúgolódnak, mert a nők gonoszságáról beszélek." Pedig a szavaim most is a férfiakhoz szólnak. Hogy igyekezzenek minél inkább „kordában tartani" asszonyaikat, és hogy még erélyesebben tartsák kézben őket: mint ahogy a szentbeszéd figyelmezteti őket a nők hibáira. Jacques de Vitry – Étienne de Fougères-éhez hasonló

szándékkal – azért nevezi meg a rosszat, hogy kiirtsa, hogy a házassági szövetséget megtisztítsa azoktól a mérgező anyagoktól, amelyek elsősorban az asszonytól erednek.

Alain de Lille-hez hasonlóan Jacques de Vitry mindenekelőtt a „házasság méltóságát" dicsőíti. Ehhez az Édenkert, Éva megteremtése szolgáltatta a kiindulópontot. Mivel meg volt győződve arról, hogy a testi vágy kezdettől fogva munkálkodott a férfiban, úgy gondolta, kimondhatja, hogy Isten azért teremtette a másik nemet, hogy Ádám ne essék a „szodómia vagy az állatokkal való közösülés bűnébe". Adott neki egy asszonyt, egyetlenegyet, aki „a libido kielégítésére szolgált". Ez a nő küldetése. Neki is be kell érnie egyetlen társsal, ami számára nagyobb nehézségekkel jár, mivel felkínálkozó, tüzes természetű, olyan követelőző, hogy a férfiak megrémülnek, olykor pedig egészen váratlanul elvesztik előtte férfiúi erejüket. Jacques de Vitry ekkor a házastársak számára előírt helyes szexuális viselkedés szabályaira tér át. Mivel a házasság a bujasági rohamok csillapítására született, úgy illik, hogy az asszony sohase utasítsa vissza férje közeledését. De arra sincs szükség, hogy „az asszony azt higgye, el kell rejtenie vágyait". Ami a férfit illeti, „ne erőszakoskodjék az asszonnyal, azt képzelvén, hogy az bármikor aláveti magát az ő gyönyörének". És „ha az úrnőnek alkalma nyílik más módon könnyítenie magán anélkül, hogy botrányba keverné férjeurát, akkor se kell beszámolnia [... mármint az őt emésztő lázat illetően; itt észrevehető, hogy hivatásánál fogva a pap jól tájékozott, és talán már a két évszázaddal későbbi *Medicus* gondolatait is megsejthette azokkal a gyógymódokkal kapcsolatban, amelyeket olykor a nők használnak, hogy megnyugodjanak. Elnéző lenne? Megvető netán? Mindenesetre tapintatos]. Sok dolog van, amiről a férjeknek, akik igencsak hajlamosak megvetni a feleségüket, nem kell tudniuk, és amelyekről a szószéken nem lehet beszélni. „Az eszményi" állapot az, ha a házasfelek között megállapodás születik arról, hogy mindegyikük mérsékletet tanúsít jogai gyakorlásakor „szentségben és tisztességben" cselekszik. Mértéket tartani, türtőztetni magunkat, amennyire csak lehetséges, jól tudván, hogy a házasság óhatatlanul magában foglal egyfajta tisztátalanságot, a gyönyört, amelyben a házastársak közösen részesülnek, és amelyet az alamizsnával kell megváltani.

Mivel az emberi lények nem olyanok, mint az állatok, lévén hogy ők nem csupán egy bizonyos időszakban, hanem folyto-

nosan „tüzelnek", a házasság „becsületét" a paráznaság veszélyezteti, pontosabban a házasságtörés, „ami maga az ördög műve". Sokkal súlyosabb, ha a feleség követi el, mivel így ez ráadásul lopásnak is számít. A férfiaktól eltérően ugyanis a nők nem birtokosai saját testüknek. Férjes asszonyként hitveseiket semmizik ki, amikor egy másik férfinak adják oda magukat, vagy csak egyszerűen évődnek, bájaikat aprópénzre váltva osztogatják, mint azt az úrnők oly gyakran teszik nagy előszeretettel. Hát ilyenek az úrnők. Milyen beszédet intéz hozzájuk Jacques de Vitry?

Pozitívumot szinte semmit nem mond. Kétségkívül igyekszik őket megóvni, felszólítja a férjeket, hogy „ne gyalázzák, ne bántalmazzák feleségüket, hanem társuknak tekintsék az ágyban (ami a legfontosabb), az asztalnál, valamint a pénzügyek, az étkezés és az öltözködés tekintetében". És főképp ne ütlegeljék őket ok nélkül. A feleségek számára csupán annyit tart szükségesnek előírni, hogy viseljék gondját uruknak, tartsák rendben a házat, és megfelelő nevelésben részesítsék leánygyermekeiket. Mivel „manapság sok olyan asszonyt látni, akik szerelmes dalokat tanítanak nekik, és arra ösztönzik őket, hogy inkább vetkőzzék le szemérmességüket, mintsem bűneiket sirassák..., és amikor azt látják, hogy a lány két fiú között ül, egyikük keze a blúzában matat, másikuk a szoknyája alatt, akkor igencsak örvendeznek: látják, milyen tisztességes helyen ül a lányom, hogy szeretik, és milyen szépnek találják őt a fiatalemberek, csakhogy hamarosan a hasuk kigömbölyödik". Ezután következik „az első számú kötelesség, vagyis az, hogy a férjnek mindenben engedelmeskedni kell". Férj és feleség a testben egyenlők, de a férj az asszony feljebbvalója, fel van ruházva azzal a hatalommal, hogy „uralkodjék felette, megbüntesse, ha vétkezik, visszatartsa, ha fennáll a veszély, hogy újból megbotlik". Ez a fölérendeltség elengedhetetlenül szükséges, hiszen a bűn az asszonytól származik. „Isten és Ádám közé az Édenkertben csak egyvalaki ékelődött. És addig nem nyugodott, míg meg nem osztotta őket." Azóta a házasságon belül mindig az asszonyok törik meg az összhangot. Nem csupán „gyarlók", „buják", „állhatatlanok", nehezen kézben tarthatók, mint a fül nélküli edények, de engedetlenek, házsártosak is. Óvakodj a verekedős asszonyoktól! A verés a férfi dolga. Hiszen az isteni akarat értelmében a férfi feladata az irányítás, mindenekelőtt pedig az, hogy uralkodjék önmagán, és ne izgá-

gáskodjék, mint az asszonyok. Nos, ez a magyarázata annak, hogy miért a férfit, és kizárólag a férfit okítja Jacques de Vitry. Csak vele törődik. Ő, aki olyannyira figyel Marie d'Oignies-re, a begina apácára, akinek szerinte az volt az érdeme, hogy kibújt házastársi kötelezettségei alól, hogy teljes egészében Jézusnak szentelhesse magát, ügyet sem vet azokra az asszonyokra, akik úgy-ahogy ellátják feleségi szerepkörüket. Mellettük ott egy férj. Az ő dolga, hogy idomítsa és szigorú bánásmódban részesítse őket. De vajon egy nemeslelkűbb hozzáállás nyomaira bukkanok-e, ha kutatásaimat kiterjesztem, és a 13. században Guibert de Tournai – aki, mielőtt 1235-ben belépett a ferences rendbe, majd azt követően is, Párizsban tanított teológiát –, valamint Humbertus de Romans, 1277-ben elhunyt dominikánus szerzetes által összeállított gyűjteményeket vizsgálom?

Olyan prédikációkat találunk bennük, amelyek nyíltan a világi életet élő asszonyokhoz szólnak. Ez valóban újdonság. Humbertusnál azonban jószerével ez az egyetlen új elem. Akárcsak Étienne de Fougères és Jacques de Vitry, ő is hevesen vádolja, szidalmazza, leplezi le az úrnők természetének fonákságait, bűnre való hajlamukat, megvetéssel sújtja őket, hogy felkeltse szégyenérzetüket, s ily módon megkönnyítse a bűn gyökerestől való kiirtását. Igaz, „minden asszonyhoz" szóló prédikációja a nőiség dicséretével kezdődik, de mindez fennkölt formában, a „megdicsőült nőről" szól. A mennyországban, a megtalált Édenkertben, a női természet a szűz alakjában felülkerekedik – állítja Humbertus. Ezért kell felkészülni, megtisztulva megközelíteni az égi mintaképet. És ekkor következik a nők összes hibájának felsorolása. Kezdve azzal, hogy hajlamosak varázslatok bevetésére. Ezenkívül szemérmetlenek, fecsegő és lusta természetűek, keményszívűek. Ezt a fölöttébb borús bevezetőt hat, a nők különféle csoportjára vonatkozó példa követi. Az előkelő hölgyeket Humbertus csak kevés szemrehányással illeti, mintha a jó vér nagyobb védettséget biztosítana. A polgárasszonyokat azzal vádolja, hogy túlságosan szeretik a pénzt, ami mindent tönkretesz. Elérkezvén a háznéphez, a fiatal leányokhoz és a szolgálókhoz, a tudós mester valójában a családanyához fordul, megparancsolván neki, hogy szigorúan ellenőrizze ezeket a potenciálisan bűnös nőszemélyeket. Mindenekelőtt a szűzleányokra kell vigyázni, szinte zárdai körülmények között kell őket nevelni, távol a világi hívságoktól, s főleg távol a férfiaktól, jó könyveket kell a kezükbe adni, amelyek arra tanítanak, hogy

„teljes szívedet az egyetlen Jézus Krisztus iránti forró szerelem hevítse". Egyszóval arra, hogy egyre több kis begina apáca szülessék. A szobalányoknak sokkal jobban a körmükre kell nézni, nem azért, mert az éj leple alatt titokban belakmároznak és lerészegednek, hanem mert a fiatal fiúkat paráználkodásra sarkallják a hozzájuk intézett trágár szavakkal, és azzal, amit testükből feltárnak előttük. Hány jó házból való fiatalember – aki nem mert a bordélyházba menni – tett szert karjaik között tapasztalatokra? Ők mindörökre elvesztek. A nők a vétkesek, mert felkínálták az almát. A gyűjtemény két utolsó prédikációja a társadalom aljanépéhez szól. Humbertus de Romans tiszteletreméltósága, magasabb osztályba való tartozása miatt a társadalom e söpredékére, a parasztasszonyokra és a szajhákra zúdít minden gyalázatot. Szólni kell hozzájuk: Jézus is beszélt a szamaritánushoz. A „falu szegény, szerencsétlen asszonyainak" erre van a legnagyobb szükségük, mert ők a világ összes bűnét magukban hordozzák, paráznák, bárkinek odavetik magukat, Isten szolgáinak, saját plébánosuknak, a szembejövő szerzetesnek. A szajhákat is, akik még veszélyesebbek, ki lehet rántani a fertőből, ők is megmenthetőek. Mária Magdolna vajon nem volt az? De megszabadult a hét démontól, a vezekléssel megváltást nyert, méghozzá oly tökéletesen, hogy mennyei trónján ül, megdicsőültebben, mint bármely asszony, Máriát, az Istenanyát kivéve. Másfél évszázad elteltével a hangnem mit sem változott. Az egyház emberei félnek a nőktől. Különösen szeméremtestüktől. Humbertus ezt nyíltan kijelenti a falusi asszonyoknak szóló homíliában. A nő Éva, vagyis a veszély. Nem elsősorban azért, mert szűk látókörű és hiszékeny, hanem azért, mert Ádám társnőjeként a nő, amikor felkínálja a tiltott gyümölcsöt, élvezetre csábítja a férfiakat.

Guibert de Tournai is az asszonyok romlottságát ostorozza, kacérságukat, azt a megkülönböztetett figyelmet, amelyet „sörényüknek" szentelnek, és azt az időt, amelyet a tükör előtt vesztegetnek, azon tűnődvén, hogyan mosolyogjanak, szemüket félig lehunyják-e, hogy – hajlékonyabb kapcsokat választva – keblükbe milyen mélységig engedjenek bepillantást. Guibert férjük tiszteletére buzdítja őket, vagyis arra, hogy „semmit se tegyenek, ami ellentétes azzal, amit a férj előír vagy mond". Mindamellett tudomásom szerint ez a ferences barát az első prédikátor, akinek számára a testi kapcsolat nem teljesen az utálat tárgya, és aki női hallgatósága előtt a hitvesi szerelmet

magasztalta. Kétségtelen, hogy elővigyázatosságból felhívja a figyelmet: különbséget kell tenni a „társas" öröm (amely annak az „egyesülésnek", annak a „társaságnak" az alapja, amely a házasság szövetségén belül kialakul), és a „testi" öröm között. Mivel a szerelem annál biztosabb, minél makulátlanabb, annál boldogabb, minél szűziesebb. Tehát ezt a szeretetet kell életben tartani. Ez a szeretet csak a „szándékok egyenlőségében" tud kibontakozni, amikor a házastársak kölcsönösen vonzódnak egymáshoz. Ezért nem szabad – és a homília ekkor a szülőkhöz szól, azokhoz, akik a menyegzőt intézik – a házasság nyélbeütésekor sem a fizikai szépségre (amennyiben azt akarjuk, hogy a házasfelek „tisztességes örömben éljenek együtt"), sem a gazdagságra építeni („a férjek szigorúbban irányítják a családot, ha nem fékezi őket a hozomány súlya", amely a feleségtől származik). Az egyenlő felek közötti házasságok a legsikerültebbek. Ilyenkor a „szerelmes szeretet" segít abban, hogy együtt meneteljünk a jobb felé, kölcsönösen javítgatva egymást. Mindenesetre „látszólagos szeretet köti össze azokat, akik átadják magukat a bűnnek [mi a bűn? a gyönyör], és mondhatjuk, hogy ennek a barátságnak és szeretetnek, noha mindkettőt beszennyezi a libido, van néhány kedvező vonása". Ez már engedmény. Igaz, kényszerűségből meghozott engedmény. De végre valami őszinteség, valami félénk, elszigetelt, megkésett nyíltság.

*

Többször is úgy beszéltem az egyházról, mintha az egyházi intézmény homogén testet alkotna. Azt mondtam: az egyház ezt meg ezt csinálja, ráerőlteti híveire házasságfelfogását, ebben a kérdésben eléri célját. Ez a fajta írásmód talán elterelte a figyelmet arról, hogy a püspökök, apátok, tudós mesterek nem osztották mindannyian ugyanazt a világnézetet, különösen a bűnről vélekedtek eltérően. Mindannyian ugyanazokat a tanításokat hallgatták, mindannyian ugyanazokkal a gondokkal kerültek szembe, és mindenekelőtt azzal foglalkoztak, hogy a társadalomban a testiség kérdését elrendezzék. Persze a szexuális fertő megszállottjai, a szüzesség bajnokai között akadtak kevésbé elvakultak is, akik meg voltak győződve arról, hogy a természet nem is annyira gonosz, és helyes lenne a nemiség számára ésszerű helyet biztosítani. Közülük sokan az udvari világba keveredve olyan tanítást igyekeztek hirdetni, amely

megfelel szüleiknek, világi barátaiknak, és néhányan e célra a legalkalmasabb eszközöket készítették, hogy ezt a tanítást széles körben terjesszék is. Az ő stílusukban prédikáltak, a világi eseményeken használatos nyelven szóltak, regényes elbeszélésekkel, dalokkal, színpadi játékokon keresztül. Így tett az a klerikus is, aki a 12. század második felében, ha jól tudom, és talán Plantagenêt Henrik udvarában megalkotta a *Jeu d'Adam*-ot („Ádám-játék"), egy olyan színpadi játékot, amelyet a hívek okulására a nagyböjt kezdetekor vittek színre. Biztos, hogy egyházi ember volt, akárcsak azok, akik utána megrendezték az előadásokat: a latin nyelvet használja a színpadi játékra, a mimikára vonatkozó szövegszéli utasításokhoz. Tökéletesen ismeri a Szentíráshoz főzött kommentárokat, különösen Szent Ágostonéit. Mindazonáltal Évát jóval kedvezőbb színben tünteti fel. Igaz, a dráma elején – amikor Istennek adva át a szót, megmutatja, amint Ádám előtt kifejti a házasságról vallott felfogását – hangsúlyozza, hogy a nő a férfi alávetettje, az ő „parancsnoksága" alá tartozik, a férfinak kell őt „megfegyelmeznie", hogy Éva tehát a Mindenható „alhűbérese", hiszen alárendeltként Ádámot, a közvetlen hűbérest kell szolgálnia. De Isten szájába adja azt is, hogy hitvesének Éva a „párja", a hozzáillő társa, és hogy Évának teljes egészében vele együtt, közösen kell birtokolnia ezt a „hűbérbirtokot", az Édenkertet, amelyet Isten a rendelkezésükre bocsátott. És különösen a bűnbeesés után, amikor Éva elbukik – mert elámította a Sátán, túlságosan érzékeny lévén a gyümölcs vonzerejére, szépségére, beígért zamatára –, a játék szerzője a közönség rokonszenvét az ő személye felé tereli. Először semmiféle célzás nincs a testiség bűnére. Azután Ádám előtt, aki sértésekkel és szemrehányásokkal halmozza el, az asszony sokkal méltóságteljesebb alakban jelenik meg. Azt mondja, az ő bírája Isten, s nem a férfi. Istenre hivatkozik, földig hajlik, beismeri bűnösségét. Önmagát vádolja, mindent bevall, megalázkodik, tökéletes vezeklőnek mutatkozik. Végül kinyilvánítja a reményt: „Isten megbocsát nekem." Biztos benne, hogy megváltást nyer, sőt hogy – akárcsak Mária Magdolna – a szerelem ereje által már el is nyerte.

A SZERELEMRŐL

Denis de Rougemont óta tudjuk, hogy a 12. század közepére tehető – s azon belül is a francia főnemességgel hozható kapcsolatba a szerelemnek egyesek szerint feltalálása – Peter Dinzelbacher az *Entdeckung* szót használja erre –, mások szerint felfedezése, kibontakozása. A szerelemnek vagy legalábbis a szeretetnek azon válfajáról van szó, amely kultúránkat a világ minden más kultúrájától megkülönbözteti. Közhely, de igaz: ebben a korban, éppen akkor, amikor a házasság intézményének tartópillérei úgy szilárdultak meg, ahogyan az egyház akarta – s ettől kezdve évszázadokon át ez volt a minta –, számos megbízható dokumentumban bukkannak fel egy olyan szertartás elemei, amely a két nem közötti házasságon kívüli szerelmi és testi kapcsolatokra vonatkozó elképzelések és talán élmények új felfogását foglalja szabályokba. Azt mondom: talán. Ugyanis az ezekre a szertartásokra vonatkozó összes információ irodalmi művekből származik. E művek szórakoztatás céljából íródtak, következésképpen a cselekményt a megszokottól, a hétköznapitól, az élményszerűtől eltérő közegbe helyezték át. Hány valódi Lancelot, valódi Gauvain akadt az élő lovagok közül, hány valódi Ginevrát találhatunk a nemesasszonyok között, s hány valódi Phénice-t a szüzek között? Soha senki nem fogja tudni megmondani. Az egyetlen igaznak bizonyult tény: a kiválasztott úrhölgyet magasztaló énekek, a szerelmes férfi és kedvese kalandjait elmesélő széphistóriák a 12. században keletkeztek, az udvari nyelvet használták, némelyikük méltónak bizonyult arra, hogy írásban is rögzítsék, s számos szöveg fenn is maradt közülük. Ebből és csakis ebből indulhat ki a középkori társadalommal foglalkozó történész.

Azt a következtetést máris habozás nélkül levonhatjuk, hogy eme irodalom hőseire és hősnőire jellemző tettek és érzések összefüggésbe hozhatók azoknak a férfiaknak és nőknek a viselkedésével, akiket a költők szórakoztatni akartak. Mert ezek az énekek, ezek a históriák tetszést arattak, különben a szövegük soha nem maradhatott volna fenn. Mivel tetszettek, biztosra vehető, hogy a valóság egy szeletét tükrözték. A jelene-

tek szereplői nem lehettek túlságosan idegenek, nem a fantasztikum világából jöttek, különben a lovagok és a hölgyek, akik lelkesen követték a történetben kibontakozó szerelmek alakulását, nem ismerhettek volna könnyen magukra, saját vonásaikra, gesztusaikra, és álmukban nem azonosulhattak volna ezekkel az alakokkal. Lancelot-t, Ginevrát magukhoz közel állónak érezték. Nem tűntek utánozhatatlanoknak. Utánozták is őket, azt játszották, hogy utánozzák őket. Akárcsak a szentek élete, a szórakoztató irodalom is mintákat állított az emberek elé. A példák többé-kevésbé követésre találtak, és ez a fajta utánzás azt eredményezte, hogy a társadalmi valóság sokkal közelebb került a fikcióhoz.

Egy másik vitathatatlan tény: a szerelem kinyilvánításának szabályait a feudális Franciaország leghatalmasabb hercegi udvaraiban dolgozták ki. Igaz az, hogy a dél-franciaországi udvarokban korábban, mint ott, ahol én vizsgálódtam? A „legészakibb" délről lenne szó, amely Poitou-ban, Berry és Bourbonnais határvidékén kezdődik? Általában így gondolják. A szövegállapot erre enged következtetni. E feltételezést ellenben nem támasztják alá azok a magyarázó jegyzetek, a *razos* és a *vidas*, amelyeket másfél-két évszázaddal később a trubadúrok első – javarészt itáliai – kiadói írtak fantáziájukra támaszkodva. Ki lesz az, aki teljes bizonyossággal kijelenti – például George Beech hozzáértő kritikái után –, hogy „Poitiers grófja", akinek a legrégebbi és legszebb szerelmi énekeket tulajdonítják, nem más, mint IX. (Aquitániai) Vilmos, akit a szerzetes történetírók annak idején szemérmetlen bujálkodással vádoltak? Vagy hogy a híres Die grófné valóban nő volt? Ami engem illet, magától értetődőnek tartom, hogy Észak-Franciaországban – ahol az egyház befolyása a magaskultúrára majdhogynem kizárólagos volt, s emiatt hosszú ideig nem írhatták át pergamenre, pusztán emlékezetükben őrizhették meg a vulgáris latin dialektusokban írt kifejezéseket – a 12. század elején már megénekelték a szerelmet. Abélard megénekelte Héloïse iránti szerelmét. Abélard IX. Vilmos kortársa. Ugyanekkor más, Ovidiusért rajongó egyházi emberek latinul írtak erotikus költeményeket, amelyek közül néhány fenn is maradt. Azt mindenesetre senki sem vonja kétségbe, hogy 1160 után Plantagenêt Henrik, illetve Champagne vagy Flandria grófi udvaraiban művelt emberek tökélyre vitték azt a szerelemmintát, amelyet Gaston Paris teljes joggal udvarinak nevezett el.

A szerelmi jelképrendszer hamar kifejlődött, mivel a hercegek egymással vetélkedtek. Dicsőségük és hatalmuk jelentős része udvaruk pompájától függött. Figyeltek arra, hogy az udvarban vidám élet folyjék, hogy testüket és szellemüket minél ragyogóbb díszekkel ékesítsék. E célból a legjobb költőket hívták meg magukhoz. Úgy érezték, hogy a környezetükben élő férfiak és nők nevelése is rájuk tartozik. Régi hagyomány volt ez. A Karoling-korban a királyi palota a jó modor iskolája volt. Az általuk fizetett írók művei ily módon pedagógiai szerepet töltöttek be. Azokra a viselkedésmódokra tanítottak, amelyek a jól nevelt embert, az udvari embert, az „udvaroncot" megkülönböztetik a „közembertől", a faragatlantól, a paraszttól. És kiváltképpen a harcosokat tanították meg arra, hogyan bánjanak illendően a nőkkel, akikkel a hercegek környezetében érintkeztek.

Végső soron a hercegek felelősnek érezték magukat a rendért. A Mindenható kegyeskedett hatalmát rájuk ruházni. Elvárta tőlük, hogy fenntartsák a békét. Az egyik legégetőbb gondjuk az volt, hogy kordában tartsák a harcosok féktelenségét, akiket – még ha éltesebb korúak voltak is – „ifjoncoknak" neveztek, mivel nem voltak házasok. Sokan tartoztak ebbe a csoportba, mivel a család – a vagyon felaprózódásának elkerülése érdekében – gondosan ügyelt arra, hogy a fiatalabb fiúk ne nemzzenek törvényes örököst, és ezért cölibátusra kényszerítette őket. E feleség nélküli férfiak, akik féltékenyek voltak bátyjukra, hiszen az esténként benyithatott asszonyához, a zavar forrásai voltak az udvari társadalomban. Ostromolták a ház urát, azt követelték, hogy adja hozzájuk egyik unokanővérét, unokahúgát vagy egy elhunyt hűbéres fiatal özvegyét. A ház ura nem tudta mindegyiküket kiházasítani. A többség megmaradt ebben az állapotban: ide-oda hányódva, állandó bizonytalanságban álltak lesben, hogy zsákmányt ejtsenek. Természetesen nem erőszakkal, nem rablás útján, mint a 9. században. A lányrablást a csábítás váltotta fel. Az „ifjoncok" – a családot kijátszva – azt keresték, hogyan tudnák az eladósorban lévő lányok vagy – a férjet kijátszva – az úriasszonyok kegyeit elnyerni. Akik – ha hinni lehet Étienne de Fougères-nek – igencsak készségesek voltak. Ez volt, ahogy Étienne mondja, a „háború magva".

A lovagok számára a nagy kaland, a dicső tett – amelyre éppúgy, sőt még inkább büszkék voltak, mint arra, ha egy lo-

vagi tornán elnyerték a díjat – nem a szexuális hőstett, nem az a csodálatos képesség a gyönyörre, amelyet Poitiers grófjának egyes énekei dicsőítenek. A dicső tett az, ha magukhoz csalogathatják a tündért, e különös és tünékeny szilfidet, akiről a wormsi Burchard püspök kortársai mind azt remélték, hogy egy szép napon találkozhatnak vele az erdőszélen, főleg pedig az, ha megkaparinthatják a legszigorúbban tiltott nőt: ha dacolva a házasságtörőnek és hitszegőnek kijáró szörnyűséges büntetéssel, elcsábítják az úrnőt, a hűbérúr hitvestársát. Kétszeres gaztett, nyilvánvalóan. De egyben a vakmerőség, a legirigyeltebb erény lehengerlő kinyilvánítása. Az író, aki Guillaume le Maréchal dicséretét zengte, arról számol be, hogy hűsét vetélytársai megvádolták: elcsábította közös hűbérúruk, az ifjú Henrik király feleségét. A dal szerzője nem akarja Vilmost mentegetni, de magát a tényt sem erősíti meg. Valóban a királyné szeretője lett volna Vilmos? Ez a tökéletes lovag – akkoriban még agglegény – maga sem sietett eloszlatni a kétségeket, büszke volt rá, hogy ilyen hatalmas hőstettet tulajdonítanak neki. Pedig az udvar nyugalma szempontjából nem volt teljesen veszélytelen, hogy a lovagság körében a csábítás – akár durva, akár behízelgő formában – ragyogó cselekedetnek számított. Ezt a veszélyt a hercegek igyekeztek elhárítani. Bár nem értékelték le a harcosok cselekedeteit – akik azon voltak, hogy a nők kegyeit elnyerjék –, megpróbálták hatásukat úgy enyhíteni, hogy megregulázzák, az illendőség szabályai közé szorítsák őket. E szabályok megalkotása továbbra is ellenőrzésük alatt állt, és szigorúan behatárolt helyet kapott az udvari kultúrában. *Curialitas*. Vulgáris latin, pontosabban ófrancia nyelven: *cortezia*, udvari(as)ság. A női test ostrom alá vételének erőszakos megnyilvánulásait egy szertartás, egy világi mulatság keretei közé próbálták szorítani; ez a mulatság a költők által dicsőített újfajta szerelem – játék.

E játékot, mint tudjuk, hárman játsszák: az úrnő, a férj és a szerető. Az úrnő a központi szereplő. A regényírók királynőnek nevezik. Valójában feleség, az adott udvar hűbérurának hitvese. Ebbéli minőségében háromszoros hatalommal rendelkezik a lovagok felett. Ő a nevelő – mivel ő felelős mindazért, ami a házban történik –, ő tanítja meg nekik a helyes viselkedést. Közvetítő, mivel közbenjár érdekükben a ház uránál. Végül csábító: a lovagok vágya az ő gazdagon felékesített testére összpontosul. A szerető nem házasember, a kalandokat hajszolja.

Az összes fiatalember magára ismer benne. Ő testesíti meg sóvárgásukat, kielégületlenségüket. Ő példázza a merészséget, a vakmerőséget. Az a feladata, hogy megkapja az úrnőt, megtörje ellenállását, behódolásra kényszerítse. Ami a *senior*t, az öreget, a férjet illeti, őt vajon felszarvazták? Korántsem. A valóságban ő irányítja a játékot, ő tartja kézben az összes fonalat, és ezt arra használja, hogy az „ifjoncok" feletti hatalmát megszilárdítsa.

Végső soron, ahogy Étienne de Fougères mondja, az úrnő az ő büszkesége. Ő az, aki dicsőséget szerez számára. Ezért ékesíti fel díszekkel, ezért állítja közszemlére. A *Graelent* című elbeszélő költemény elmondja, hogy Artúr király minden év pünkösdjén, a tavasz és a lovagság ünnepén, a lakoma befejeztével megparancsolja feleségének, hogy álljon fel az asztalra, és vetkőzzön le az összegyűlt urak előtt: láttak-e vajon szebb női testet? Christiane Marchello-Nizia szerint e jelképes leleplezés jelentése a következő: „A királynő szépsége, a vonzerő, amelyet a hűbéresekre gyakorol, egész egyszerűen a királyi hatalom egyik attribútuma, a hatalomgyakorlás egyik módja." Az úrnő passzív. Nem ő dönt úgy, hogy mezítelenre vetkőzik. A férfi, aki hatalmában tartja, ő mutogatja, ahogyan a nagy parádék alkalmával kiteregeti kincstárának darabjait, értékes gyűjteményének tárgyait, amelyekből olykor-olykor adományoz is azért, hogy szeressék bőkezűségéért, s még alázatosabban szolgálják. A királynő e tárgyak közül a legragyogóbb, a legkívánatosabb. Az úr ünnepélyes keretek között megengedi, hogy barátai megpillantsák hitvese titokzatos bájait. Ezzel az adománnyal lekötelezi őket, hiszen minden adományért valamilyen szolgálat jár. Feleségének szintén nagylelkűnek kell mutatkoznia. Az ő feladata, hogy – gondosan kiszámítva adagolt kegyeivel – életben tartsa a körülötte sürgölődő lovagok reményét, akik arról álmodoznak, hogy egyszer az övék lesz. Viszonzásul a lovagok hű vazallusként szolgálják, és ily módon lassacskán megszelídülnek, visszafogottabbá válnak. Az úrnő voltaképpen „csali" férje kezében, aki egészen addig hagyja folytatódni a játékot, amíg az a házasságtörés és a hitszegés kettős tilalmába nem ütközik. E játékból egyedül ő húz hasznot. Ha a szolgáló lovag tetszeni akar hitvesének, ez vajon nem a személye előtti tisztelgés? Vajon nem azt – sőt talán elsősorban azt – keresi, hogy a férjnek tessék, hogy az ő szeretetét elnyerje? Nem arról van-e szó, hogy a szerelmi vágyat az úrnő személyén tölti ki, őt szol-

gálja, miközben mindezek valójában a ház urának személyére vonatkoznak? Nagy merészség-e azt gondolni, hogy a szerelmi jelbeszéd, amelynek szigorúan ellenőrzött elemei a hűbérúr hitvese és az udvar valamelyik lovagja között alakult ki, valójában e két férfi közötti kölcsönös szeretetet táplálta; a kölcsönös, az igazi, a lényegi szeretetet, hiszen erre épült – ezúttal teljes valóságában – a hűbéri rend, vagyis ebben az időben az állam? Úgy gondolom, éppen ez bontakozik ki ebből az irodalomból, a 12. század utolsó harmadában keletkezett széphistóriákból, és amelyekből mi, történészek mindazt kiolvashatjuk, ami az udvari szerelem e korszakáról megtudható.

Azt vethetik a szememre, hogy az udvari szerelemről értekezve kissé elkanyarodom témámtól. Ez nem igaz, hiszen könyvemben azt szeretném minél hűbben érzékeltetni, hogyan gondolkodtak az egyház emberei a nőkről. Márpedig azokon a vidékeken, ahol vizsgálódásaimat folytattam, vagyis az észak-francia nyelvterületen, a lovagi irodalom szerzői egyházi emberek voltak. A nagyobb és kisebb hercegi házaknál Istent szolgálták, a kápolnában zsolozsmáztak, gyóntattak, és ez volt elsődleges feladatuk. Ezenkívül bevezették a világi köztudatba a jó modort és a tudást, az előítéletet, a gondolkodást, Éva alakját, az úrnő egy lehetséges képét, amelyet a skolasztikus intézményekben beléjük sulykoltak. Mindannyian iskolákat végeztek, sokuknak címük is volt: doktori rangjukkal kérkedtek is. Rendkívül jól képzettek voltak, amint azt Lambert d'Ardres esete is tanúsítja, aki egy egyszerű, szerény udvarban szolgált. Járatosak voltak a beszédben és a vitában, olvastak, írtak, ismerték azokat a szavakat, amelyekkel a lélek szenvedélyeit ki lehet fejezni, latinból fordították a Szentírás egyes passzusait, Cicero körmondatait, Ovidius verseit, amelyekkel tele volt a fejük. Így azt a szerepet töltötték be Normandia hercege vagy Guînes grófja mellett, amelyet – ahogyan Stephen Jaeger rávilágított – a 10. században a püspökök az Ottó-korabeli császárok mellett. Követenként építették fel a *curialitas*t, az udvari kultúrát, az udvariságot, ehhez felhasználták a császári Róma keresztényné vált magaskultúrájának maradványait, amelynek az egyház volt a letéteményese. A *honestas*nak, annak az erénynek a nevében, amely az embernek tekintélyt kölcsönöz, a lovagokat – amikor azok egy pillanatra felhagyták az egymás elleni viaskodással, azzal, hogy az erdőt járva nagyvadakra vadásszanak – megtanították a választékos modorra, megtanították nekik, hogy a ká-

romkodáson, csatakiáltásokon vagy a sikamlós tréfákon kívül, amelyeken egymás közt mulattak, mást is elő tudjanak adni; megtanították, hogyan viselkedjenek illendőbben az asztalnál, hogy ne bánjanak durván az úrnőkkel, igyekezzenek a tetszésüket elnyerni. Átadták nekik saját szerelemfelfogásukat, amelyet ők is mestereiktől, tanulótársaiktól kaptak örökül. Végül is nem szakítottak az iskolával, tudták, hogy az *amicitia* és az *amor* szavak szép lassan hogyan telítődtek új jelentéssel. Vággyal, gyönyörrel. Ezeket az értékhordozó jelentéseket költeményekbe foglalták, ezekből ismerhetjük az udvari szerelem rítusait. A 12. századi Észak-Franciaország ő társadalmi köreiben az úrnőket azért kezelték másképpen, azért közelítettek hozzájuk másképpen, a szerelem azon módjai, amelyeket a Nyugat „talált fel", azért terjedtek el, mert – s erről hajlamosak vagyunk elfeledkezni – a hercegi udvarokba a házi papok közvetítésével eljutott az, amit az érzelmek terén a teológus doktorok Clairvaux-ban, Chartres-ban, Párizsban, a kolostorokban, a szerzetes kanonok-közösségekben, a katedrálisok kolostorában tapasztaltak.

*

Európa ekkoriban rendkívüli fejlődésen ment keresztül. Minden megváltozott a szóhasználat, a mondatalkotás, a nyelvtan, a retorika tanítási módszereit illetően. Nagyobb teret engedtek a latinul író világi szerzők szövegmagyarázatainak. Amit a „12. század reneszánszának" hívunk, vagyis az ókori minták egyre buzgóbb tisztelete, egy sor képen és kifejezésen túl magával hozta az embernek a természettel és a természetfölöttivel való kapcsolatának újfajta megvilágítását. A kereszténységen belül minden megváltozott. Figyelmesebben olvasták az Újszövetséget, szorosabbra főzték a kötelékeket a keleti kereszténységekkel. Palesztinában bejárták azokat a falvakat és városokat, ahol Jézus és tanítványai éltek: ettől az ember Jézus került előtérbe, és a teológusok, a moralisták, mikor a Testté válás rejtélyén elmélkedtek, s kidolgozták a bűnbánat, vagyis a felelősség tanát, hajlottak annak elismerésére, hogy az emberi lényben a test ugyanolyan fontos, mint a lélek. A külső világban is minden megváltozott, könnyedebb lett: az utak benépesültek, fellendül a kereskedelmi forgalom, és az anyagi fejlődés látványa azt sugallta, hogy az idő múlása nem dönt mindent kérlelhetetlenül romlásba, hogy az ember képes fokról fokra felemelkedni a jobb élet felé, és hogy felemelkedése során a

benne lévő testi részt is lehet örömben magasztalni. Mindezek a mélyreható és együttes változások hozzájárultak ahhoz, hogy az egyént kiszabadítsák a nyájból, és a szerelmi kapcsolatot immár két ember szabad párbeszédének tekintsék. Végül a tanult emberek legjobbjai, azok, akik az új gondolkodás előfutárai voltak, nem ugyanazt az utat járták be, mint elődeik, akik – mivel egészen fiatalon kerültek az apátságokba, ezekbe a magukba záruló fellegvárakba – nem ismertek semmit a világból. Ők már ifjúságuk végén hagyták el a világot, akkor megtértek, életmódot változtattak, Clairvaux-i Bernáthoz hasonlóan beléptek egy kolostorba, vagy útjára bocsátották élettársukat, mint Hildebert de Lavardin. Ők tudták, mi az élet, és főleg, hogy milyenek a nők. Mindezek a változások és tapasztalatok három nemzedék alatt egyes papokat és szerzeteseket Île-de-France-ban, Picardiában, a Loire völgyében arra késztettek, hogy a szerelmet egészen másképp képzeljék el, mint elődeik.

Azok, akik mohó vágynak gondolták. Ha a vágy a magasba, a szellem szféráiba, Isten felé irányul, akkor *caritas*nak nevezték. Ha lefelé, a földi dolgok felé, akkor *cupiditas*nak. Ennek az egyszerű törésvonalnak a mentén épült fel a jó és a rossz erkölcse, és nevezetesen a férfiak másik nemmel szembeni viselkedésének megítélése. A szerelmet egoista ösztönnek, csillapíthatatlan étvágynak tekintették: saját sóvárgásom kielégítése érdekében vetem rá magam valamely tárgyra, valamely személyre. Miként Éva, amikor a kígyóra hallgatva a gyümölcs után nyúlt. A 12. század elején a párizsi iskolákban egy fordulat rajzolódik ki. A szerelmet, a jó szerelmet már nem rabul ejtésnek, hanem adománynak fogják fel. A *Teológia* bevezetőjében Abélard ezt a szerelmet így írja le: „Ez a másik felé irányuló és érte való jóakarat teszi, hogy azt kívánjuk, helyesen viselkedjék, és ezt inkább őmiatta kívánjuk, mintsem magunk miatt." A közvetlen utalás Ciceróra vonatkozik, aki szerint a barátság (*amicitia*, nem pedig *amor*) akarat, a barát javának akarása, amelyet egy hasonló akarás tart életben. Abélard a Pál apostol *Rómaiaknak írt levelé*hez fűzött magyarázatában tovább megy: „Nem beszélhetünk – mondja – Isten felé forduló szerelemről, ha önmagunkért és nem őérte szeretjük, és ha önmagunkba, s nem pedig őbelé helyezzük törekvésünk célját."

Szent Bernát átveszi és tovább főzi ezt a gondolatot. 1126 táján *Az Isten iránti szerelemről* című értekezésében leírja a vágy fokozatos szublimációját. Kezdetben az ember önmagát

ajnározza. A vágy szükségképpen a test legmélyéről indul el. Test vagyunk. Isten testté vált, és ezzel visszaadta a testnek a becsületét. A test az alap, minden szellemiség rá épül. Azután, egy fokkal följebb lépve az ember eljut Isten szeretetéig. De először önző módon „saját maga kedvéért", hogy kisajátítsa. Még tovább emelkedvén elérkezik oda, hogy Istent Istenért szeresse, és ez a döntő lépés, hiszen ahogyan *Szent János I. levelé*ben hangoztatja, Isten a szeretet, a *caritas*, tehát Isten maga is átadja önnön magát. Így kezdődik az utolsó állomás: az ember, akit magába szív Isten szerelme, teljesen megfeledkezik magáról, feloldódik vágyának tárgyában. Ekkor jut el az „igaz" szerelemhez, amelynek már nincsen oka, amely – minden sóvárgást kiölvén – nem vár viszonzást. Gyümölcse önmaga. „Szeretek, mert szeretek, szeretek a szeretetért magáért." Indokolatlan szerelem, *amour gratuit*, „tiszta" szerelem, „annál lágyabb és édesebb, mert aminek tudatára ébredünk, az egészen isteni." De hogyan képes az őket elválasztó végtelen távolság ellenére a teremtmény egyesülni teremtőjével, méghozzá olyan szerelemmel, amelyben már nyoma sincs a félelemnek, „hódolatot nem ismerő szerelemmel"? Mert ez a szerelem, akárcsak a cicerói barátság az „akaratok összejátszásából" ered. Barátok között, az egyenlőségben, mindenféle hierarchia eltűnik.

A bizonyítás csaknem negyedszázaddal később egészen más megvilágításba kerül az *Énekek éneké*re épített szentbeszédekben, hiszen ez az ének a heves szenvedélyt és a testi szerelem csodálatos érzéseit magasztalja. A 12. században gyakrabban fűztek magyarázatokat ehhez a műhöz, mint bármikor előtte vagy utána; s ez azt bizonyítja, milyen érdeklődést tanúsítottak a szerelmi kapcsolat iránt a leghaladóbb értelmiségi körök. Szent Bernát a szeretett férfi és a *sponsa* – a jegyes, aki testét majd átengedi a simogatásoknak –, vagy az *amica* – a szerető, a lány, akivel házasságon kívüli örömökben részesül – közötti párbeszéd szenvedélyes szavaira támaszkodik. Szent Bernát jottányit sem enyhíti azt a túlfűtöttséget, mellyel e szavak át vannak itatva. Ellenkezőleg, kommentárja még tovább fokozza az erotikus töltést. Mivel az a szándéka, hogy addig szítsa a vágyat, míg az a nász örömében szertefoszlik. Lépésről lépésre követi a szerelmi hevület fokozódását. Tekintetváltások, majd „a szerelem megerősítését" kifejező hívó szavak, vallomások. Felhívás, hogy vonuljanak vissza egy félreeső helyre, hogy

„munkálkodjanak a szőlőben". Ne félj semmitől, bőven lesz időnk „arra" (*id*), amit mindketten *pariter*, ugyanúgy kívánunk. Azután következik a csók, majd az ölelkezés, végül az egymásba olvadás, a „szétválaszthatatlan összegabalyodás", ahonnan „az öröm szétárad". Szulamit, „ki is ő? Mi magunk. Bátorkodom azt mondani, hogy mi vagyunk Szulamit." Vagyis minden elcsábult emberi lélek, aki szánalmasan alsóbbrendű „nála", vagyis Istennél, aki feléje nyújtja kezét. De Isten is odaadja magát. Az egyesülés, és az egymást kölcsönösen átitató, mindkettőjükön végighullámzó gyönyör tehát lehetséges. Lángoló érzés. „Szerelemtől lángoló keblem." Az *adhaesio*, az összetapadás itt lángra lobbanás, hatalmas tűz. Izzás, felforrósodás. Mámor, elragadtatás. Felismerjük a szavakat, amelyeket Adam perseigne-i apát, cisztercita szerzetes használt leveleiben. Szent Bernát tanítványai átvették ugyanis, amikor egy lentről felfelé terjedő tűzvészről beszéltek, vagy amikor a szerelmi „támadást", mint őrjöngést írták le.

Szent Bernát és rendtársai azon igyekeztek, hogy megpróbálják minél jobban megérteni, mit jelent Istent szeretni. Ők és más klerikusok – immár nem teológusként hanem moralistaként – azt is kutatták, hogyan illendő egy teremtménynek egy másik teremtményt szeretnie; nem a megismerhetetlent imádni, hanem egymást szeretni, annak rendje és módja szerint, az egyetemes harmónia jegyében. Ugyanezeket a szavakat használták: *amor*, *amicitia*; azokat a kifejezéseket, amelyek értelmét a sok elmélkedés, eszmefuttatás és ez az isteni felé irányuló szenvedélyes feszültség mértéktelenül túlfűtötték. A két férfi közötti érzelmi kapcsolat mintájának létrehozásához ezeket habozás nélkül fel is használták. Az *Histoire des seigneurs d'Amboise* („Amboise hűbérurainak története") azon példaszerű kapcsolatok bemutatásakor, amelyeket elbeszélésének hősei nemzedékeken keresztül ápoltak hűbéruraikkal, Anjou grófjaival, természetesen *amicitiá*ról beszél, és hogy bebizonyítsa, mennyire szoros és termékeny volt ez a kötelék, arra támaszkodik – rengeteg idézet latba vetésével –, amit erről a témáról a latin szerzők, főleg Cicero mondanak. Mégis, amikor a szív melegéről esik szó – amely összeköti a harcostársakat, amelynek össze kellene kötnie a hűbéreseket azokkal, akik elé letérdeltek, és aki kezüket kezükbe zárja –, akkor szüntelenül a szerelem szó tér vissza. Ez történik Guillaume le Maréchal énekében, amelyben nők szinte nem is szerepelnek. Amikor

azon elbeszélések egyikében, melyeknek Trisztán a hőse, az angol főurak Marke királyt törvényes örökös nemzése érdekében nősülésre próbálják rávenni, a király azt feleli, hogy már van örököse, az unokaöccse, nővére fia, akit jobban szeret, mintha a tulajdon fia lenne. A fiúhoz fűződő kötelék meghatározásánál miről beszél? Szerelemről. Trisztánba első látásra beleszeretett, a láng egyetlen pillantástól fellobbant benne. Hozzá fordul: „az irántad érzett szerelem miatt egész életemben soha nem akarok asszonyt feleségül venni. Ha hűséges maradsz hozzám, ahogyan én hű leszek tehozzád, ha szeretni fogsz, ahogyan én szeretlek téged, boldogan éljük majd együtt életünket." Itt egy katonai társadalomról, férfitársadalomról szőtt álom fejeződik meglehetősen markánsan ki, amelynek nem lenne szüksége nőkre. A 12. századi lovagság körében – miként az egyházon belül is – a normális szerelem, az a szerelem, amelytől megfeledkezünk magunkról, hogy felülmúljuk önmagunkat egy barát dicsőségére véghezvitt hőstettben, homoszexuális szerelem. Nem állítom, hogy ez feltétlenül testi egyesülésbe torkollik, de egészen nyilvánvaló, hogy a rend és a béke a férfiak közötti szerelemre épül, amelyet a hűbéri erkölcsből származó értékek, a hűség és szolgálatkészség szilárdítanak meg, és a moralisták természetesen erre a szerelemre vitték át azt az újfajta odaadást, amellyel a teológusok az *amor* szót felruházták.

Ezzel szemben, amikor az egyháziak érdeklődése a férfi és nő közötti kapcsolatok felé fordult – és ez volt egyik legfőbb foglalatosságuk, hiszen ez idő tájt igyekeztek megalkotni a házasság etikáját, a házastársi szövetség kereteinek megszilárdításán fáradoztak, amely szerintük az egyetlen hely, ahol törvényes heteroszexuális kapcsolatok létrejöhetnek –, szerfölött óvatosnak mutatkoztak. Ebben az esetben ugyanis a nemiség szükségképpen szerephez jut, a nemiség pedig maga a bűn, a botránykő. Egyes képek megütközést váltottak ki belőlük, a túlságosan érzéki Éva képe, a Marbode, rennes-i püspök által felvázolt kiméra, a madárijesztő képe, valamint az általános rögeszme, amely miatt a Szulamit bájaira olyannyira fogékony Szent Bernát nem tudta elképzelni, hogy a szektákban, ahol imádkozásra összegyűltek, férfiak és nők képesek voltak egymás mellett tölteni az éjszakát úgy, hogy ne vessék egymásra magukat, s ne szeretkezzenek féktelen, elvakult, állati módon. A papok szerint, akik az erkölcsök megjavításán fáradoztak, a

házasság mindenekelőtt a testi ösztönök megzabolázását, egyfajta rendbetételét jelentette. A házas emberek alkották e „rendek" egyikét, amelyek harmonikus összetétele tartja fenn a társadalom egyensúlyát, amilyennek azt Isten megteremtette. A „házastársak rendjének", csakúgy, mint az özvegyasszonyok vagy Isten szolgái rendjének, egy kötelességekből és kényszerekből álló erkölcsre kellett épülnie. Szükség volt erre a rendkívül szigorú erkölcsre, mivel a házasság feladata a nemzés, az pedig szexuális egyesülés eredménye, az ilyesmi pedig szükségképpen beszennyeződéssel jár. Ezt hangoztatták buzgón a 12. század végén a katarok, a legveszélyesebb eretnekek. Ezért elítélték a házasságot. Az egyház vezetői ellenben a házasságot igyekeztek a világi társadalom alappillérévé tenni. Következésképpen megpróbálták valahogyan a tisztaságot és a párosodást összeegyeztetni. Alain de Lille is megkísérelte ezt. „Fogadjuk el, – mondja –, hogy a házassághoz hozzátartozik a közösülés. Vagyis a közösülés nem mindig bűn, hiszen a szentség miatt a testi érintkezés nem lehet súlyos bűn, sőt egyáltalán nem is tekinthető bűnnek." Feltéve, hogy az érintkezés során a felek egyike sem veszíti el a fejét, nem hagyja, hogy a gyönyör elhatalmasodjék rajta. Feltéve, hogy mindegyikük megtartóztatja magát. Önmegtartóztatás! A Szent Bernát által az Istennel való lelki egyesülés nyomán születő túlfűtöttség leírására használt erőteljes szavak – mint „mámor", „elragadtatás" – már kimentek a divatból. A moralisták nem beszélhettek teljes odaadásról, túláradó érzésekről. Tartózkodásról beszéltek. Kötelességről beszéltek, és nem öncélúságról. Alain de Lille ezt ismételgeti Szent Jeromos nyomán: „aki túl forrón szereti asszonyát, házasságtörő". A házastársak kötelesek leróni egymásnak „adósságukat", de amennyire csak lehetséges úgy, hogy ebben ne leljenek élvezetet: az élvezet a bűn melegágya. Bűn – szögezi le Pierre Lombard – a feleségtől azt a gyönyört várni, amit a szajhák karjai közt kaphatunk; az önuralom, a mértéktartás a rossz legnagyobb részét megsemmisíti, s ami marad, az hosszadalmas vezekléssel váltható meg. Jól jegyezzük meg: a tiltás mindig csak a férjnek szól. Neki kell uralkodnia magán, neki kell hitvese túl szenvedélyes kitöréseit megfékeznie. A női természetet ugyanis, tudjuk jól, „a libido haragos fáklyái lobbantják lángra". Ordericus Vitalis szerint ilyenek voltak azok a normandiai úrnők, akiknek a férjei Angliában vesztegeltek, s akik megunván a sóvárgást, azzal fenyegetőztek, hogy forró vágyai-

kat majd másutt csillapítják. Jacques de Vitry, meg sokan mások is, agyba-főbe dicsérték a férjek vitézségét, akik annyira vissza tudják fogni buja vágyaikat, hogy sohasem érintik feleségüket. Mint például Marie d'Oignies hitvese. Vagy József, Szűz Mária hitvese.

1140 körül Hugo az Istenanya szüzességén elmélkedett, s ez elvezette őt annak meghatározásáig, milyen formát kell öltenie a házastársi szerelemnek. Mária és József szerződést kötöttek egymással, amelynek pontjait tiszteletben kellett tartaniuk; e szerződés értelmében nem tagadhatták meg magukat a másiktól. Vajon Mária érintetlen tudott-e maradni, miközben eleget tett házastársi kötelezettségeinek? Igen, feleli Hugo, mivel a „kötelesség", a házasság fajfenntartó szerepe, amely megköveteli a testek egyesülését, másodlagos, alárendelt funkció a lényegeshez, a „társuláshoz", ahhoz az *adhaesió*hoz képest, amelynek Ádám akkor ébredt tudatára, amikor kábultságából magához térve észrevette maga mellett az asszonyt. Ez a fajta kötődés – amely hasonló a fiúnak a szüleihez fűződő vonzalmához, s amely akkor bomlik meg, amikor asszonyt hoz a házhoz – nem lehet testi; érzelmi jellegű, a „szív hajlandóságából" születik, és a *dilectio* fűzi szorosra. A *dilectio* kifejezéssel Pál apostol az Újszövetségben Jézus és egyháza egyesülését határozza meg. Ennek a szellemi frigynek a „szentsége", a jele a házasság. A házasság ezt a szövetséget utánozza. Mivel a házasság szentség, a házastársak bűne némiképp enyhül, amikor „szerelemtől égnek". *Szentenciái*nak egyikében Hugo elismeri ezt. De csak azért, hogy óva intsen egy elítélendő fellángolástól. A *dilectió*nak és a sóvárgással teli *amor*nak semmi köze egymáshoz. A *dilectio* nem is *amicitia*, mivel – bár mindkét esetben önfeláldozásról van szó – a *dilectio* esetében hiányzik a kölcsönösség. A férj foglalja el Jézus helyét, márpedig Jézus vitathatatlanul feljebbvaló. Értekezése zárszavában Hugo az egyenlőtlenségre helyezi a hangsúlyt. A „szív hajlandóságával" a férjnek olyan magatartást kell tanúsítania felesége előtt, amely felettébb emlékeztet az együttérzésre, sőt szinte a leereszkedésre. Védőszárnya alá veszi ezt a rá bízott gyönge lényt, és szűzies gyengédséggel halmozza el. A nő pedig „helyzetéből fakadó szükségletei", vagyis természetének gyöngesége folytán csak arra képes, hogy passzívan engedje, ura szeresse – egyfajta „felebaráti szeretet" tökéletes szemérmességével.

*

A szerzetesek, akik átnyújtották a papságnak a cisztercita kolostorok csendjében folytatott elmélkedéseik gyümölcsét, a mesterek, akik a szent szöveget magyarázták a leendő püspököknek, és minden férfiember, aki a 12. században a világiak magatartását igyekezett megreformálni, és akik többnyire csak a férfinemre gondoltak, azt, amit mi szerelemnek hívunk, négy gyökeresen különböző kategóriába sorolták. Ezek egyikét külön kezelték; ezt „paráznaságnak", egyszerű fizikai megkönnyebbülésnek, magkibocsátásnak nevezték, s nem ítélték súlyosabbnak, mint egy éjszakai magömlést, feltéve, hogy a partner sem nem apáca, sem nem férjes asszony, vagy ha egy hivatásos prostituált, egy szajha szolgálatait vették igénybe. Nem is foglalkoztak hosszan ezzel a megvetendő cselekedettel, úgyhogy a voltaképpeni szerelmi érzésnek csupán három fokozatát ismerték el. Legmagasabban helyezkedik el a „tiszta" szerelem, ahogyan Szent Bernát nevezte, amely pusztító tűz, emésztő láng, átváltozás, amelynek révén felszabadul a testi vágy lényege, amelyet Istennek áldozunk. Azután következik a kevésbé heves, de nagyon bensőséges és gyengédségtől sem mentes szerelem-barátság vagy szerelmi barátság, ez adja a férfitársadalom összetartó erejét. És végül következik az az ésszerű, megfontolt, csaknem langymeleg érzelem, amelyet a házastársaknak egymás iránt táplálniuk illik, az a „tisztességes és nyájas érzés", amely – mint majd Merteuil márkinő írja Madame de Volanges-nak – képes „a házastársi köteléket megszépíteni, és az ezzel járó kötelességeket némileg elviselhetőbbé tenni". A hitvesi ágyban ugyanis – és erre később Montaigne emlékeztet majd – a gyönyör „legyen visszafogott, komoly, s némi szigorúsággal kell vegyülnie". Hiszen a világ valamennyi kultúrájában a házasság mint a társadalmi rend alapja, nagyon komoly dolog, úgyhogy óvni kell a szerelem viharaitól.

Ezekre figyelmeztették tehát a káplánokat, Istennek azon szolgáit, akik a hercegi udvarokban segítettek a lovagság nyugalomban tartásában, és akik e cél érdekében a század második felében – a latin szerzők történeteit és mindazt felhasználva, amihez a breton és keleti legendákból hozzájutottak – Trisztán, Yvain vagy Cligès kalandjait mesélték. Mestereik elvárták tőlük: a paráznaság és a házasság között különítsenek el egy területet, ahol ez a kényes játék kibontakozhat. Reménykedtek: a lovagokat rászoktatja majd arra, hogy az udvarlásra irányuló heves vágyukat némiképp visszafojtsák, a nőket arra, hogy

hagyják magukat körüludvarolni anélkül, hogy elbuknának, a férjeket pedig arra, hogy ne mutatkozzanak túlságosan féltékenynek. Ezek a költők a tiszta szerelemtől, az Isten iránti szerelemtől kölcsönvették annak szenvedélyességét és öncélúságát. A harcosok közötti szeretet és az egymás iránti hűség, no meg a szolgálat kötelessége, amelyek a szeretet velejárói, megmutatta nekik, hogy – a természetes hierarchiát megfordítva – miképpen lehet alázatos a szerelmes egy pillanat erejéig a kiválasztott úrnő előtt. Ugyanakkor a költők helyet szorítottak a gyönyörnek is, annak a testi gyönyörnek, amelyet a moralisták szerettek volna száműzni a házasságból. A barbár időkből örökölt ágyasság régi szokására építve, amelyet a kóbor lovagság körében a szentföldi és spanyolországi utazások elevenítettek fel, a költők a női szereplőket a „kedves" – a vidám, kicsapongásra hajlamos, szépséges leány – vonásaival ruházták fel. Végül hallgattak a trubadúrokra is, így a regényíróktól elvárt pedagógiai szónoklat középpontjában egyfajta felhívás található a vágy megzabolázására, tetőpontjáig való fokozására; ez a vágy egy meghatározott tárgy, az úrnő teste felé irányul, e „fehér, dundi, puha és omlós" test felé, amelyet Bernart de Ventadorn énekelt meg.

Ez a *sotz la vestidura* (ruha alól) felsejlő test, ez a test, amelyet az udvariassági szokások jóvoltából az ifjabb rokonok, a ház urának fiatal barátai átölelhettek, amikor az úrnő fogadta őket, vagy amikor elbúcsúztak tőle; ilyenkor nem csupán arra vágytak, hogy ezt a testet a palást alatt megérintsék, mezítelenül lássák, hanem az ebből származó élvezetre is. Vajon teljesen megvalósíthatatlan álom volt ez? Az udvari társadalomról jelenlegi ismereteink alapján kialakított képünk arra enged következtetni, hogy nem. Marie de France művei, a *Lais*, azt sugallják, hogy az e korban élt úrnők nem voltak mindig kegyetlenek. A délfrancia nyelvjárásban írt énekek közül – és ez sokatmondó tény – azok mutatják a szerelmesek szenvedélyét hamar beteljesültnek, amelyeket e hölgyek szereztek. És amikor Étienne de Fougères a férj félelmeinek hangot ad, nemcsak azt veti a hitvesek szemére, hogy engedik legyőzni magukat, hanem azt is, hogy maguk sietnek legyőzőik elébe: ezek a félelmek bizonyára nem voltak megalapozatlanok. Persze az úrnők, ha tetszett, ha nem, igen komoly védelmet élveztek, erős bástyák övezték őket. Elsősorban tárgyi természetűek: hol lehet a házban, a szőlőben a „kényelmes", a kedvező helyet

megtalálni, hogyan lehet a tekintetek elől elbújni? A szerelmes irodalom akkor áll a legközelebb a megélt valósághoz, amikor azokat az ifjúkori szerelmi játékokat ecseteli, amelyeket a leskelődők, a lerázhatatlanok, a féltékenyek, a „lándzsások" folytonosan meghiúsítanak. A regényhősök kénytelenek elrejtőzni, félreeső kis zugokba lopózni, félhomályos helyekre vonulni, és itt ölelkezni, mindig kapkodón, fenyegetetten. Sokkal félelmetesebb volt azonban a megmásíthatatlan büntetés, amelyet az erkölcs – a harcosok és a papok erkölcse egyaránt – a házasságtörésre, a létező legsúlyosabb női bűnre kiszabott, valamint a férjeknek az a mindenki által elismert joga, hogy feleségüket a gyanú legcsekélyebb jelére megöljék, megégessék. Az énekek és a regények a férfiirodalom részét képezik, hősei mind férfiak, amelyben a női alakok mindig csupán másodrangú szereplők, s ahol a férfiúi kiválóság érvényre juttatása egy ellentmondásra, a törvény és a vágy közötti összeütközésre épül. Ezt az ellentmondást az északfrancia nyelvjárásban író költők igyekeztek feloldani, mivel az egyház emberei voltak, és – amint Michel Zink sugalmazza – „a keresztény erkölcs és az udvari élet összeegyeztethetetlenségét nem olyan könnyen, nem olyan ártatlanul viselték, mint a trubadúrok".

Úgy kísérelték meg a kettő összebékítését, hogy a vágy kielégítését áthelyezték a liturgiák irreális világába, a szakralitásba. Ezt teszi Chrétien de Troyes a *Chevalier à la charrette* című művében. A szoba, ahol Lancelot végre találkozik a királynővel, szentély jelleget ölt, ahol az ágy oltár, a szerető úgy hajol meg a vágyott test előtt, mint egy szent ereklye előtt. Ezt a testet „imádja", mint ahogy régen – még mielőtt jutalmát megkapta volna – Ginevra aranyhaját imádta, amelyet szívéhez legközelebb, „inge és meztelen teste között" őrzött. A regényírók a bujaságot úgy akarták igazolni, hogy Szent Bernát *amor purus*át, a „tökéletes" szerelmet dicsőítették, amely el van szakítva testi valójától, vagy, még pontosabban, be van zárva a személynek ebbe a nagyon bensőséges, hevesen dobogó részébe, a szívbe, minden energia kohójába, ebbe a lombikféleségbe, ahol a vágy megtisztul minden testi salaktól. Ilyen természetű kötelék fűzi a *Girart de Rousillon* átdolgozásokban Girart-t Élissenhez, ahhoz az asszonyhoz, akit neki ígértek, csakhogy – mivel az eljegyzést felbontották – másvalaki felesége lett: kétségkívül házasságtörő, de határozottan szűzi kötelék volt ez. A szerelmi játék maradéktalanul folytatódhatott, ha az úrnő

szívét elválasztották a testétől, attól a testtől, amelyet az úrnőnek nem áll módjában megtagadnia hitvesétől, s amelynek megkaparintása súlyos hitszegés.

Egy effajta megosztást nem könnyű lelki nyugalommal viselni. Ez Thomas *Trisztán*jának egyik tanulsága is. A házasságtörő szerelem nem boldog. A szívbéli szerelem és a testi szerelem csakis a házasság szövetségében tud rendben és nyugalomban eggyé válni. Ezért teljesen természetesen történt, hogy a 12. század utolsó évtizedeiben, miközben az egyházi hatalomnak végre sikerült a házasságról alkotott felfogását rákényszerítenie a hívekre, miközben a pénzgazdálkodás elterjedése miatt a nemesi házak urai már kevésbé mutatkoztak tartózkodónak, ha arról volt szó, hogy feleségüket az udvarban élő fiatalemberek közül akár többnek is odaadják, miközben így az „ifjúság" körében lassacskán mérséklődött a duhajkodás, a regényirodalom – ez az udvari társadalom elé tartott tükör, amelyben e társadalom nem valódi vonásait ismerte fel, hanem azt a képet, amilyennek lennie kellett önmagát –a házasság kereteibe illesztette a szabad szerelmet. Mint a házasság előjátékát. A *Cligès*-ben, Chrétien de Troyes anti-Trisztánjában maga a királynő szolgál ezzel a tanáccsal a fiatal Alexandre-nak és a fiatal Dorée d'Amour-nak („Szerelemtől ragyogó hölgynek"): „Jól látom viselkedésetekből, hogy két szívből egyet csináltatok..., szerelmes akarásotokat ne vegyítsétek őrültséggel. Egyesüljetek teljes tisztességben és házasságban. Így lehet tartós a szerelmetek." Bevezetésképp itt a szerelem, a tiszta szerelem, amely előkészíti a testeket és különösen a jövendő feleség testét a odaadásra, hogy éppolyan „élvezetes" tárggyá váljék, mint a „kedves teste". A fiatal irodalomban a hősnő megváltozik. Elígérkezett szűzleány, frissen házasodott asszony lesz, akitől férje a meglehetősen szigorú lelki vezetők szónoklatai ellenére azt várja, hogy megborzongjon az ölelésétől. Mindketten boldogok. Ennek a boldogságnak a mintaképét vázolja fel Chrétien de Troyes az *Érec és Énide*-ben:

> *Egy ágyban együtt hálván*
> *egyik is, másik is ölel és csókol*
> *és nincs más, mi jobban tetszene nekik ennél.*

Chrétien azonban nem volt süket a Szent Viktor-apátság vagy a párizsi Notre-Dame-kolostor mestereinek tanításaira. Jól

tudta, hogy a házasságban a szerelemnek meg kell őriznie szemérmességét, hogy a férjnek mértéket kell tartania. Érec ezt egy pillanatra elfelejtette. Feleségének túl „szilaj kedvelőjeként" rossz útra tért, eszét vesztette, majd férfiasságát is elveszítette. A szertelen gyönyörűségekben kimerülvén megszűnt „hitvese feljebbvalója" lenni. Megpróbáltatások sorozatán kellett keresztülmennie Énide-del együtt ahhoz, hogy magához térjen, újra elfoglalja férfi-pozícióját, visszatérjen ahhoz a szerelemhez, amely házastársak között illendő. Egy olyan szerelemhez, amely kétségkívül utat enged a test örömeinek. Amikor a hitvesek egymásra találnak és

éjszakánként sietve kisurrannak
és oly nagy gyönyörűség volt nekik
hogy éjszaka világított a holdfény,

újból átölelik egymást, ölelkeznek és csókolóznak, de immár a Hugo által magasztalt „szívbéli ragaszkodás" jegyében. Mivel a házastársi szerelmet a tökéletes szerelemtől elválasztó szakadékot ily módon áthidalták, az egész udvari társadalom belevetette magát a játékba. Javult volna a nők helyzete? Kétségkívül. De főként azon változások eredményeképpen, amelyek a férfiak viselkedésében, érdeklődésében és vágyaiban bekövetkezett – mert ezúttal is csak a férfiakat veszik számításba.

*

A század utolsó éveiben, talán 1186-ban fejeződött be Párizsban egy a maga nemében egyedülálló könyv írása; az értekezés a *De amore* („A szerelemről") vagy *De honeste amandi* („Hogyan szeressünk előkelően") címet viselte. Szerzője, André egyházi ember volt. Úgy tűnik, a champagne-i udvarban kezdte pályáját, Mária grófnő, Aquitániai Eleonóra lánya mellett, akinek a költők – hogy a férj, a nagy hatalmú Bőkezű Henrik tetszését elnyerjék – műveiket ajánlották. Úgy tartották, hogy 1174-ben Chrétien de Troyes regényének, a *Chevalier à la charrette*-nek ugyancsak ő szolgáltatta a témáját. Amikor André befejezte művét, a „királyi udvar káplánja" volt. Már a király szolgálatában állt, amikor champagne-i rokonai – hogy még biztosabban ellenőrzésük alatt tarthassák – megbízható embereket küldtek mellé. Afred Karnein megállapította, hogy a káplán a kancellárián szolgált. Értekezése szerepel a Louvre tor-

nyában őrzött legrégibb közigazgatási iratok listáján (hogy helyet kapott a könyvek eme kincsesházában, az az őt övező figyelemről tanúskodik). Gautier-nak, a kamarás Gautier fiának ajánlotta, az ő feladata volt a kéziratok őrzése, s talán azért ajánlotta csak neki, mert nem ajánlhatta közvetlenül a királynak. 1186-ban Fülöp Ágost még nem öreg. De mivel házas, s hamarosan apa lesz, a szó valódi értelmében már nem is „ifjonc". Gautier viszont az, akárcsak Lancelot. Vagy Trisztán, amikor Izoldával találkozott. A szerelem nyilaitól megsebesülvén a szerelem egy csapásra brutális támadónak tűnik számára, ezért hamar belép a szeretők „lovagságába". Mivel „újoncként" még nem tudja igazán „kézben tartani lova gyeplőjét", arra kéri mesterét, tanítsa őt. André egy szabálygyűjteményt, egy gyakorlati tanácsokból álló kézikönyvet szerkeszt számára, amelyből a tanonc megtanulhatja a mesterséget. A *De amore* azonban jóval több ennél: általános képzést nyújtó eszköz. Szerzője a szerelmet azok közé a diszciplínák közé sorolja, amelyek az igazi férfi neveléséhez feltétlenül szükségesek. Ahogyan a lovag erősíti, ruganyossá teszi testét, a vadászat és a lovagi torna mostoha körülményei közt megszilárdítja bátorságát; ahogyan a szócsatákban vagy egyszerű fecsegésekben egyre ügyesebben bánik a szavakkal, és ahogyan a felolvasást hallgatva szellemét edzi; ugyanúgy a szerelemnek átengedve magát megtanulja, hogyan uralkodjék feltoluló vágyai felett.

André, a káplán, a szerelmet többféle módon is meghatározza. Műve elején azt állítja: „egy természetes [a természet törvényeinek alávetett] szenvedély [egy érzés, az egyén kizökkenése], amely a másik nem látványából születik [André nem tesz említést a harcosok között szövődő szerelem-barátságról; később pontosít: „Szerelem csak ellentétes nemű egyének között létezhet", mivel „restelli eltűrni azt, amit a természet megtilt"] és e szépség gyötrő gondolatából születik [„egy vizuális érzékelés a kiindulópontja a szellemet hatalmába kerítő izgalomnak, s a szellem többé nem tud elszakadni kézzelfogható, testi tárgyától, amelynek megpillantotta a vonzerejét"]. A szerelem által előidézett féktelen *impetus*, sokkhatás, heves fellángolás, amelyet képtelenség elfojtani, mohó vágy, sóvárgás, telhetetlen akarat, mely arra irányul, hogy egy egészen nyilvánvalóan szexuális áldozatot teljesen a birtokába vegyen – ezek a jellegzetességek bukkannak fel a második meghatározásban: „A szerelem féktelen vágyakozás arra, hogy szenvedélyes gyö-

nyört leljünk az ölelkezésekben." Az ember itt úgy tűnik fel, mint akit a hódítás vágya rabul ejtett és tévútra vezetett, sőt André az etimológiára támaszkodva még messzebbre megy: „Az *amor* szó – hangzik Sevillai Isidorusra hivatkozó magyarázat – a *hamare* igéből származik, amelynek a jelentése elkapni, vagy rabságba esni." Horogra akadni. A szó a halászat szókincsében található: *hamus* a horog. Az ember a szerelem horgára akad, az elkapja őt, vagy ő kapja el a szerelmet, mint valami betegséget. Szenvedély, féktelenség, téboly. Hömpölygő ár, félelmetes erő. Vagyis a szerelem csak bajt hoz ránk? Épp ellenkezőleg, minden jó forrása. A szerelmes hevületet ugyanis – mivel természetből fakadó – nem szabad tűzzel-vassal irtani és megsemmisíteni, ahogyan az erénycsőszök szeretnék. Ha ellenőrizzük és féken tartjuk, akkor önmagunk kiteljesedéséhez vezet. Akárcsak a regényekben a lovagok beavató kóborlásuk során, a szerelmi lovagsághoz frissen csatlakozó fiatal férfiúnak is megpróbáltatások sorozatán kell keresztülmennie. Ha felülkerekedik, megerősödve kerül ki a kalandból, mivel a barátsághoz hasonlóan a szerelem is nagylelkűségre, bőkezűségre sarkall. Mivel, akárcsak a házasság, a szerelem is a buja kicsapongások, a kéjsóvárság ellenszere. Mivel birtoklási vágyát egyetlen tárgyra, egyetlen nőre összpontosítja („akire a szerelem sugarai ragyognak, nehezen tud másik nő ölelésére gondolni, legyen az bármilyen szép is"). És végül, mivel a szerelem a kedves kegyeinek elnyerése érdekében önmagunk meghaladására késztet, mert a nő bírálja el, igazolja a hőstettet, és ítéli oda a jutalmat. A szerelem uralkodik. André aranykoronával mutatja be. „Mindenki tudja, hogy ezen a világon minden jó tőle származik, és ez tartja életben az udvari szerelmet is."

A lényeg ebben a két szóban rejlik: *in mundo*. André, a káplán, e szavakkal határozza meg azt a teret, amelyet mondandójával célba vesz. Ez a „világi" dolgok színtere. Az általa adott tanácsok csak egyikét érintik azon két területnek, amelyet a teremtésben elválaszt az alapvető megosztás a profán és a szent között, a test és a szellem között, a *cupiditas* és a *caritas*, a föld és az ég, az evilági és a tőle elforduló, azt megvető világ között, az isteni törvény által irányított tér és ama másik között, amelynek kormányzását Isten átengedi az emberi és a természeti törvényeknek. A világi szerelem, a férfi és a nő szerelme a jó forrása, lévén „természetes szenvedély". Miként Bernard Silvestre, André is azon tudósok közé tartozik, akiket minden fejlődés

lenyűgöz, amely a szemük láttára alakítja át a „világot". A természetet jónak tartja, az isteni akarat buzgó, hatékony szövetségesét látja benne. Ezért jelentheti ki, hogy a férfi fokozatosan hőssé válik, amikor aláveti magát mindannak, amit a szerelem gyakorlása megkövetel.

Ezek után illendő, hogy jól körülhatároljuk ezen gyakorlatok helyét. A szerelem mindenekelőtt idő függvénye: nem gyakorolható minden életkorban. Nem szabad túl korán kezdeni: ha a fiúkat tizennégy éves korukban már házasulandónak nyilvánítják is, türelmesen kell várakozniuk további négy évet, mielőtt belevetnék magukat a szerelmi kalandokba. És nem szabad túl sokáig folytatni sem. Elérkezik a pillanat, amikor a próbák során szerzett tapasztalatokból tanulva üdvös dolog visszavonulót fújni, lemondani a szerelemről. Az értekezés három könyvből áll. Azt első azt taglalja, mi a szerelem, és hogyan szerezzük meg; a második azt, hogyan éljük át; a III. könyv azt tanítja, hogyan szabaduljunk meg tőle. Ez a rész az előző kettő ellenlábasa. Egyesek mesterkéltnek tartják. Pedig nyilvánvalóan nem lehet ezzel vádolni. Nem csak azért, mert Ovidius mintául szolgáló művében, *A szerelem művészeté*ben is szerepel. Nem csak azért, mert a dialektikának az egész műben szigorúan betartott szabályai előírják ugyanazon kérdés két oldalának szembeállítását: a jó oldal után következik a fonákja: a *pro*, vagyis a szerelmi hajsza dicsőítése után jön a *contra*, a szerelem sárba döngölése. Hanem azért, mert ebben a pedagógiai kézikönyvben a bejárt út felfelé ível. A tanítvány fokról fokra halad a jobb felé, a mélyből, a testiség felől a szellemiség felé. Akárcsak a lovas számára az első lovaglóleckék, vagy a tudós ember számára a nyelvtani gyakorlatok, a szerelmi játék csak egy állomás a férfiúi tökéletesség felé vezető úton. Elkerülhetetlen, de csupán átmeneti állomás. Aki már úgy látja, hogy járatos ebben a játékban, kiválóan ért az ehhez szükséges fogásokhoz, mesterkedésekhez, aki szilárdan tartja lova gyeplőjét, és lovát saját kénye-kedve szerint ugratja, az, ha ad magára, akkor messzebbre merészkedik. Egészen addig a pontig, ahol az élet lejtős oldalához érkezvén, feltárulnak előtte a világ hívságai.

Az idő függvénye, ugyanakkor tér, méghozzá a társadalmi tér függvénye is. A szerelmet nem űzik mindenütt „tisztességesen". A játszmából némelyek – férfiak és nők egyaránt – társadalmi helyzetüknél fogva ki vannak rekesztve. Minde-

nekelőtt azok, akik az isteni törvény szerint élnek. Például a szerzetesek, bár André róluk említést sem tesz: ők már szinte az angyalokhoz tartoznak. Kitér viszont az apácákra és a papokra, mivel ők sebezhetők. A szerelem, a profán szerelem olyannyira szenvedélyes, hogy ledönti a korlátokat, és betör a szakrális területére is. André tehát óvatosságra inti neveltjeit. Vigyázzanak az apácákkal. Nehogy megérintsék őket. Sohase maradjanak velük kettesben. „Ha egy apáca kedvezőnek ítélné a körülményeket egy kis pajkos enyelgésre, nem sokat habozna, felkínálkozna neked, elmélyült csókolózásba kezdene veled." A papok nem ilyen forróvérűek. Hiszen ők férfiak. Jobban uralkodtak szenvedélyeiken. Ezért nevezi őket André a „nemesség netovábbjának", akik a nemi tisztaságból eredően kimagasló méltósággal rendelkeznek. Erről sohasem szabad elfeledkezniük, és ügyelniük kell arra, hogy sohase essen rajta csorba. „Persze nincs olyan ember, aki úgy éli le az életét, hogy sohasem követ el testi bűnt", és minthogy a papok „jobban ki vannak téve a kísértésnek, mint a többi férfi, akik állandó semmittevésben élnek, és nem vetik meg a bőséges lakomákat", meg kell nekik bocsátani, ha részt vesznek a „szerelmi viadalokban". A társadalmi hierarchia alján álló más férfiak és nők azért vannak kizárva a játékból, mert túlságosan alacsonyrendűek. Gondoljunk a prostituáltakra, akik fizetség fejében magukat árulják. Vagy a kétkezi, falusi vagy városi munkásokra, akiket André „parasztoknak" nevez, így fordítván latinra a nyelvére toluló vulgáris latin–ófrancia „hitvány" szót. Az alja népség: akik nem képesek a szépséges szerelemre. Az *anima rationalis* túl esendő, túl ügyetlen, így képtelen visszatartani, miként illik, a testi gerjedelmeket. A parasztok számára a szerelem semmiben sem különbözik a fáradságos mezei munkától. Az alja nép úgy szerelmeskedik, mint az állatok. A gáláns szerelem elsősorban érdeknélküliséget, teljes önzetlenséget kíván. Olyannyira, hogy André szerint az az úrnő, aki a kedvesére emlékeztető apró csecsebecséken, szalagokon, mütyürkéken kívül mást is elfogad, nem különbözik a valódi szajhától; akkor már jobb, ha ez utóbbiakhoz fordulunk, ők ugyanis kevesebbe kerülnek. A „tisztességes" szerelemhez másfelől sok szabadidő, *otium* szükségeltetik, és olyan testi bájak, amelyeket a fizikai munka tönkretesz, és amelyek csak azon férfiak kiváltságai, akiknek e játékon kívül nincs más dolguk. Egyedül nekik van joguk belépni az arénába. Persze nyugodtan ki is

sétálhatnak onnan, és máshol is vadászhatnak. Ha egy egyszerű parasztasszony megtetszik nekik, csak leljék benne kedvüket! De minden előkészület és csábítási mesterkedések nélkül! Az asszony nem érdemli meg őket. „Ha véletlenségből alantas asszonyok megtetszenének, ne hízelegj nekik,... ha kedvezőnek találod az alkalmat, ne habozz, azon nyomban elégítsd ki vágyadat, tedd őket magadévá erőszakkal..., kényszeríteni kell őket, és ki kell gyógyítani őket szemérmességükből." Persze ilyenkor nincsen hőstett, nincs dicsőség. Elnézőnek kell lennünk a férfiaknak ezekkel a kilengéseivel szemben; leszakítanak mindent, ami a kezük ügyébe kerül. Ilyen a természetük. A papok, tudjuk jól, nagy szoknyavadászok. Az előkelő férfi, a sok szabadidővel rendelkező férfi nem veti meg az erőszakos, állatias, parasztlányokhoz illő szerelmet.

Mindazonáltal ha feljebb akar jutni, ha férfiasságának helyes használata folytán értékesebb akar lenni, akkor illő a saját világában maradnia. Ez a világ az udvar világa. Itt a szerelem uralkodik, fején korona, ő osztja a díjakat. Mindazon jót, amelynek a szerelem a forrása, André „udvari életnek" nevezi. Csakhogy a 12. század végén az udvari társadalom nagyon összetett. A férfiak – és az úrnők, hiszen ők is viselik férjük címét, és osztoznak kiváltságaikban – három szinten helyezkednek el. Legalul azok vannak, akik igazán csak vasárnap és ünnepnapokon érnek rá. A fennmaradó időben a *negotium*ot űzik. Ezek az üzletemberek, a pénzemberek, akiket a herceg nem olyan régen fogadott be környezetébe. André latin szót keres megnevezésükre. A *plebeius*t megfelelőnek találja. A klasszikusok ezt a szót az alacsony rangúakkal kapcsolatban használták, akik – mivel polgárok voltak – magasan az alja nép fölött álltak. Éles határ választja el őket a nemességtől, ami származás kérdése, és az egyén önmaga feletti teljes szabadságát jelenti. Itt két fokozatot különböztethetünk meg. A *nobilis* felett áll a *nobilior*, a még nemesebb. Ez a hierarchia szükségszerű és sokkal merevebb, mint amilyennek tűnik. A méltóságok alá- és fölérendeltségét, az elsőségi szabályokat, az ezek nyomán feltámadó érzékenységeket a herceg arra használja fel, hogy házában megfékezze a zavargásokat. Ezért a szerelmi játék törvényei közül azok, amelyek a rangok gondos tiszteletben tartására köteleznek, meglehetősen szigorúak. A *honestas* is ezt jelenti, vagyis azt, hogy tudjuk, miként kell helyzetünkhöz méltóan viselkedni. A *De amore* emlékeztet rá. Egy férfi bátorkodott elsőként üdvözölni

egy hölgyet. „Ha rangjánál fogva e férfinak több kiváltság jár, mint a hölgynek, leülhet a hölgy mellé, s még engedélyt sem kell kérnie; ha egyenlő rangúak, a férfi engedélyt kér, és ha a nő beleegyezik, akkor leül mellé, de a beleegyezése nélkül sohasem. Ha a férfi alacsonyabb rangú..., igyekeznie kell lejjebb ülnie. Mindazonáltal, ha a hölgy megengedi, mellé is ülhet." Jelentéktelen dolgok lennének ezek? Nem, ez az illem. Ez a rend persze semmiben sem gátolja a kalandvágyat. Feltéve, hogy a formákat tiszteletben tartja, a „szeretők lovagságának" bármely tagja szabadon élhet a kínálkozó alkalommal. Akárcsak a lovagi tornán, ahol rangjuktól függetlenül mindig a legjobbak győznek. Mindenki a tétért, vagyis az úrnőkért, az udvar valamennyi úrnőjéért verseng. Így hát a „plebejus" jóval maga fölé tekint, még a „nemesebb" hölgyre is kiveti hálóját, megpróbál a kegyeibe férkőzni. Vajon a nő beadja a derekát? Miért is ne? André figyelemmel kíséri a játékot. Mit mond róla Gautiernak, a tanítványának?

*

Ennek megítélése nagy körültekintést igényel, mivel számunkra a *De amore* nehezen érthető olvasmány. Ezt bizonyítja a tudósok által írt rengeteg és különféle kommentár, amelyet évtizedeken keresztül ehhez a műhöz fűztek. André nyilvánvalóan nem „Marie de Champagne ihletésére" írta a maga kommentárját, mint ahogyan azt néhányan még mindig állítják. És – címe ellenére, amelyet francia kiadója és fordítója, Claude Buridant adott – nem tekinthető az „udvari szerelemről szóló értekezésnek" sem. A nemi erkölcsről értekezik, bemutatván, hogy a test szilaj ösztöneit erénnyé lehet változtatni. E gondolat alátámasztására számunkra furcsa eszközöket alkalmaz. Ahhoz, hogy a könyvben található, egymásba gabalyodó állításokat kibogozzuk, jelentésüket megvilágítsuk, tudnunk kellene úgy gondolkodni, ahogyan Fülöp Ágost korában egy párizsi írástudó gondolkodott, ismernünk kellene mindazt, amit ő ismert, és csak azt, amit ő ismert, úgy kellene elrendeznünk a fogalmakat, ahogyan ő, a racionális fejtegetéseket és szótársításokat úgy kellene összeillesztenünk, ahogy ő. A szerző *magister*ként mutatkozik be, a legjobb iskolákban elsajátított latin nyelven fejezi ki magát. Tanulótársai, „cimborái", az udvari papok számára ír. Továbbá a király alkalmazásában álló „művelt lovagok" egyre népesebb táborának, akik képesek

megérteni nyelvét. Rájuk számít abban, hogy mondanivalóját az udvari társadalom egészében terjessze, amelyet felvilágosítani, erkölcsileg jobbá tenni szeretne. Az, hogy értekezését a skolasztika szigorú keretei között tartja, talán azzal magyarázható, hogy szeretné: igencsak felforgató eszméit ne ítéljék el azonnal, hogy könyvét ne égessék el, inkább a Kincstári Levéltárban őrizzék.

André hatalmas tudású ember. Mindent tud, amit akkoriban a szóhasználatról, a világi harmóniáról, az orvostudományról, a jogról – mindkét jogról: a kánonjogról és a római jogról – tudni lehetett, és úgy ahogyan a korabeli Párizsban tanították. Rendelkezik mindazzal a képzettséggel, amelyre szüksége van annak, aki az egyházi ügyek, Isten, a teológia tanulmányozásában szeretne elmélyedni. Ő mégis *in mundo*, a földi dolgok világában marad. Ezt a területet aztán töviről hegyire feltérképezte. És a mai olvasó nagyon is jól tudja – ettől zavarba is jön –, hogy minden egyes állítása e hatalmas tudás valamelyik részére épül, amely alátámasztja és megvilágítja ezeket az állításokat. Nem kevésbé zavarba ejtő a kifejtés módja. Mert André például egy „kérdés" tárgyalásakor éppoly szilárdan véd egy érvet, mint annak ellentétét. Vagy sokértelmű szavakat használ. Senki sem lehet bizonyos afelől, hogy az összes jelentést megértette. Azután számolnia kell az iróniával is. Drouart la Vache – aki egy évszázaddal később az értekezést vulgáris latin-ófrancia nyelvre fordította, s aki nálunk alkalmasabb rá, hogy a mű igazi hangnemére ráérezzen – előszavában bevallja, hogy André művének olvasása közben majd megszakadt a nevetéstől. De hol kezdődik a tréfálkozás? És meddig terjed? Noha én is éppoly tanácstalan vagyok, mint bárki más, úgy vélem, e hatalmas és szerteágazó műben három egymáshoz szorosan kapcsolódó szándék ismerhető fel.

Az első egészen nyilvánvaló: André a csábítás kézikönyvét, vagy ahogy ő nevezi, „művészetét" akarja megírni. A szerelem lovagjának, ha nagyobb megbecsülést szeretne elérni, hódítania kell. André megtanítja neki, hogyan „csavarja el fejüket" *ingeniosus*, hogyan állítsa fel a csapdát, amelybe a nők majd beleesnek, hogyan *allicere*, hogyan vonzza őket magához, hogyan győzze le egyenként ellenállásukat, szavakkal az ujja köré csavarva őket. Az ékesszólás, vagyis a meggyőzés, az ellenfél szavai megcáfolásának művészete a lovagi kultúra legfontosabb értékei közé tartozott. Mihelyt a harcos már nem karddal

akarta legyőzni ellenfelét, a beszédhez folyamodott, a beszélgetésben igyekezett ügyes, szellemes válaszaival kitűnni. Amikor I. Henrik angol király próbára akarta tenni Geoffroi Plantagenêt vitézségét, akinek leányát szánta, maga mellé ültette, beszélgetésbe elegyedett vele, s arra késztette, hogy bemutassa beszédkészségét. A *De amore* így nyolc szerelmi beszédmintát tartalmaz. A mű közepén ezek foglalják el a legnagyobb, a legterjedelmesebb részt. André kettesével szembeültet hat személyt, három férfit és három nőt, akik az udvari társadalom három különböző szintjét képviselik. Beszélteti őket, így az olvasó velük együtt járhatja be a ranglétra és a szerelmi értékek skáláját. A *plebeius* kezdi, először a vele egyenrangúhoz fordul, majd a két, rangban fölötte álló hölgyhöz. Ezután a *nobilis*re kerül a sor. Ő a nemesasszonyhoz beszél, majd a még nemesebbhez. Végül színre lép a *nobilior*. Alulról indul, sorra vitába száll a három női szereplővel. A mozgás felfelé irányul, miként a művészetben mindenfajta fejlődés, és mint minden tanulási folyamat.

A 12. századi írások nem nélkülözik a párbeszédeket. A skolasztikus gondolkodás minden előretörése „vitából", nyelvi párbajból származott, a pedagógiai művek pedig gyakran a mester és tanítványa közötti beszélgetés formáját öltik; Héloïse és Abélard levelei egymásnak felelgetnek; a széphistóriákban és a pásztoridillekben a bonyodalom beszélgetés közben bontakozik ki. Mégis: a latin nyelvű tudós irodalomban messze André, a káplán, az első, aki bizonyítását, ha nem is vitákra, de férfi és nő közötti társalgás, négyszemközti beszélgetések sorozatára alapozza. Egyenlő erők harca ez. Az újítás figyelemre méltó: a kor előkelő társadalmában a két nem viszonyában bekövetkezett változást példázza. A férfiúi és a női, e két ellentétes princípium száll szemben egymással. Mindig a férfi támad. Ez a feladata. Mint a vadász, mint a lovag, aki a lovagi torna zűrzavarában kiszemeli ellenfelét, akit meg akar sarcolni, lecsap rá, kihasználja az alkalmat, kinyújtott lándzsával megrohamozza. Ez a tisztességes szerelemről szóló értekezés azonban mértéktartásra és a szavak kellő megfontolására inti. Vigyázni kell a nőkkel, ők ugyanis le tudják fegyverezni a támadót, képesek „gúnyos megjegyzésekkel nevetségessé tenni". A férfi szép lassan araszolgat egyre előrébb. A női princípium ellenben konzervál („Az asszony a tartósságot keresi; szilárd talajra vágyik", írja Michelet 1859-ben). A nők, az állandóság védelmezői, ellen-

állnak, rendre intenek, arra figyelmeztetnek, hogy ne hagyjuk el azt a helyet, amelyet a szív és a test jelölt ki számunkra. „Derék vitéz vagy, mondják egy férfinak, de nem elég előkelő." A másiknak pedig, „attól, hogy nemesi vér csörgedezik ereidben, még nem leszel kiváló is". Az udvarló érvel, győzköd; de a tüzet is fel kell szítania. A *plebeia* ezt hánytorgatja fel az őt rohamozó nemesebbnek. Hol van a „dárda", a nyílvessző, a seb? Számíthatna-e a nő Szerelem király kegyeire, ha nem diadalmaskodnának benne „a szívet megindító érzelmek"? Semmi hideg ész-erotika. Izgalom nélkül a szerelemben nincs boldogság. A nők visszavágnak, elhárítják a támadásokat. És mindezt nagy eleganciával teszik. Az André által a szájukba adott szavak arról tanúskodnak, hogy nagy becsben tartja a nőket. Furfangosak, szerfölött járatosak a vitában, ők is élnek az iróniával, egyszóval a nyelvhasználat terén egyáltalán nem tűnnek alsóbbrendűeknek a férfiaknál. Annak a képnek, amelyet ez az egyházi ember a nőről, az udvari szerelemről felvázol, elsősorban a kisugárzása és a kifinomultsága szembetűnő. És ez nagy figyelmet érdemel. Mindazonáltal amikor a nők azzal vitték feljebb árukat, hogy megtagadták magukat a férfiaktól – persze a zűrzavar elkerülése érdekében azért nem teljes mértékben –, akkor ezzel a nők is feladták a harcot. Az ő szerepük az, hogy engedjenek. És ráadásul tisztességben kell elbukniuk.

*

Egy férfi és egy nő beszélget. Ha egyenrangúak, akkor a férfi irányít, ő állapítja meg a játékszabályokat. A „plebejus nőt" a plebejus férfi emlékezteti arra, hogy „a nő számára a legnagyobb adomány, ha teljesen aláveti magát egy másik ember uralmának". A nő oda fogja adni magát, semmi kétség. De fogja vissza magát, késleltesse a várakozás gyönyörét. Ne legyen se túl könnyen kapható, se túl csökönyös. A *nobilis* a vele egyenrangú nőnek ugyanezt a viselkedést írja elő, és egy allegóriával igazolja. A „szerelem palotáját" festi le, olyannak, amilyennek azt az egyszer Robert de Dreux, a fiatal lovászfiú látta, s amitől elképedt. A fiú a „francia király erdejében" vadászott. A messze távolban egy seregnyi lovag tűnik fel, élükön egy koronás fővel. Közelebb megy, és a menet élén nagyon finoman öltözött asszonyok csoportját fedezi fel. Kényesen lépkedő lovaikon poroszkálnak, szép rendben, mindegyiküket három lovag kíséri. Nők is kísérik őket, de rendezetlenül, s

közben különféle gyalogos férfiak ostromainak vannak kitéve. Majd következik az utolsó osztag. Ezek az „alávaló és elvetemült" nők rossz gebéken lovagolnak, hatalmas porfelhőt kavarva. Nagyon szépek, de rosszul öltözöttek, a rajtuk éktelenkedő rókabőr alatt szörnyen melegük van. A fiú megállítja egyiküket, kérdéseket intéz hozzá. Amit látsz – feleli a nő –, az a halott nők serege. Hetenként egyszer a szerelem, „amely az egész világegyetemet vezérli, és amely nélkül a földön senki nem képes jócselekedetek véghezvitelére" a menet élére áll. Ő ezen asszonyok mindegyikét elbírálta, és érdemük szerint ebbe a három csapatba osztotta be őket. Az elsőt egy zárt kert kellős közepébe vezeti, a nagy életfa alá, a szökőkutak és az árnyék friss hűvösébe; az ágyak már elő vannak készítve; körös-körül zenészek. Nekik jár a zavartalan boldogság, mert „elővigyázatosan" viselkedtek, olyan férfiakat részesítettek kegyeikben, akiknek értékelni tudták hősiességét. A második csapatba tartozó szemérmetlen, eltévelyedett asszonyok mindenféle szeretőnek odaadták magukat mérték és válogatás nélkül. Medrükből kilépő jéghideg patakok árasztják el a második kört, ahová ezek a nők be vannak szorítva a tűző napon. A harmadik körben, amely éppoly elviselhetetlen forróságú, tövisszékek várják a legkeményebb büntetésben részesülőket, a túl barátságtalanokat, a zárkózottakat: azokat, akik megtagadták a szerelmi szolgálatot.

A tanulság nyilvánvaló. A férfi kiugrasztja a nyulat a bokorból. Élvezetet lel a vadászatban. Minél ügyesebben bújik ki a zsákmány a kezei közül, annál nagyobb a gyönyör. De ez a gyönyör az áldozat elfogásakor éri el tetőpontját. Ezen a ponton felmerül a kérdés: az értekezés a csábítás fortélyait tanítja, vagy azt is be akarja mutatni, hogy az elcsábítottban hogyan leljünk tisztes élvezetet? Ez a csábítás-tankönyv vajon erotika-tankönyv is egyben? Lehetne a címe akár „értekezés az udvari közösülésről", ahogyan Betsie Bowden javasolta? Vagy egy ilyen címet a két- és háromértelmű szavak, a szójátékok, az illetlen összecsengések és azok az ártatlan latin szavak indokolnának, amelyek, mikor kiejtjük őket, igencsak sikamlós vulgáris latin, ill. ófrancia szavakra emlékeztetnek, amelyektől Drouart hangos kacajra fakadt. Mindenesetre két dologra hívnám fel a figyelmet. A nyolc párbeszéd közül az utolsóban az emelkedő szakasz végén az igen nemes férfi és az igen nemes nő a szerelemről vitatkoznak, előkelő származásukból eredő teljes szabadsá-

gukban. A férfi meghajol a nő előtt, tisztelettel adózik erejének. Irónia, végső hadművelet, amikor a férfi úgy tesz, mintha megalázkodna, s így aknázza alá az utolsó bástyákat is? Vagy annak kimutatása ez, hogy a szerelem – akárcsak a barátság – legkifinomultabb formáiban megszűnik a hierarchia? Éppen a fertőn vitatkoznak, amely – ha belemegyünk a játékba – még a legtisztábbakat, az egyháziakat, és főleg az eladósorban lévő lányokat is beszennyezheti. Illik különbséget tenni – hangoztatja a főúr – az *amor mixtus* (Hogyan is lehetne ezt lefordítani? Semmiképpen sem testi szerelemnek, ahogyan Buridant teszi. Én azt mondanám: vegyes szerelem, tökéletlen, zavaros szerelem...) és az *amor purus* között (a fordítás itt egyértelmű: ez a nemes szerelem, a tökéletes szerelem). „Ez utóbbi egyesíti a szíveket... a szenvedély minden erejével. Lényege a lélek misztikus állapotában és a szívbéli érzésben rejlik. Elmehet a szájra adott csókig, az ölelkezésig, a kedves mezítelen testének szemérmes érintéséig. A végső gyönyör elérése persze kizárt dolog." Felismerjük itt a „próbálkozást", azt az álmot, amit néhány trubadúr megénekelt, de amelyet mindig egy valószínűtlen jövőbe helyeztek, amely elérhetetlen, mint egy délibáb: amikor a kedves végre meztelen testét, habár teljesen felkínálkozó és kívánatos, nem érintik meg. Persze itt is a férfi beszél, és folytatja előrenyomulását. Vajon nem ígéret ez a részéről annak, akit meg akar kaparintani, hogy ő megáll ennél a próbatételnél, ennél a tettnél? Hozzátéve, hogy a tökéletes szerelem „egyre erősbödik"; minél tovább tart a vágy, annál forróbb, míg a másik szerelem kihűl, mihelyst gyümölcsét leszakítottuk. Csakhogy a társnő ellentámadásba lendül egy olyan kérdéssel, amellyel a dialektika szakértőjének tűnik fel. Élt egyszer – meséli – egy úrnő, akinek ketten is udvaroltak. A hölgy egy ajánlattal állt elő: „Egyikőtök válassza testem felső részét, a másiké pedig legyen az alsó." Melyik kapta a jobbik részt? Ezen a ponton a vita megélénkül. Az igen nemes férfi és az igen nemes nő természetesen csak szórakoznak. A nő az ördög ügyvédjeként lép fel, azt hangoztatja, hogy a leghevesebb gyönyört az övön aluli részekből kapjuk, következésképpen a szerelem ezen a tájon teljesedik be. A férfi visszavág, hogy az egész kozmoszban a magas mindig felette áll az alacsonyabbnak, vagyis hogy a „logikai rend azt kívánja, hogy sok-sok rimánkodás után először a felsőbb rész gyönyöreit szerezzük meg, és csak azután juthatunk el szép fokozatosan a többihez". Mert noha a tökéletes

szerelem a minőséget tekintve diadalmaskodik, a vegyes szerelemnek is megvan a maga bája. Miért is fosztanánk meg magunkat tőle, amikor „a természet ösztönzésére egy egyszerű bűnbánat révén megtisztulhatunk attól, amit tettünk"? Ismét a természetet hívjuk segítségül. Nemcsak azért, hogy felmentsük magunkat, hanem hogy még jobban élvezzük az ízét. Kellő visszafogottsággal, a vágyat végig ellenőrzésünk alatt tartva.

Felhívom a figyelmet Danielle Jacquart és Claude Thomasset állításaira. Alaposabban szemügyre véve a latin szöveg szavait, és összevetve őket a vulgáris latin, ill. ófrancia szavakkal, amelyekkel Drouart fordítja ezeket, azt állítják, hogy a skolasztikus érvek mögé egy sereg, az ölelkezés technikáira vonatkozó gyakorlati tanácsot rejtettek, amelyekkel a házasságtörés és a szüzek megrontásának végzetes következményei elkerülhetők. Vajon a lényeg nem a társadalmi rend megőrzése, az, hogy ne szülessenek fattyúk, vagyis az, hogy a játszótárs nő ne termékenyüljön meg? De nem éppilyen lényeges a gyönyör is? Mármost kisebb a gyönyör, ha testünknek és lelkünknek teljes egészében urai maradunk?

*

Óvakodjunk attól, hogy mindent komolyan vegyünk, amit az értekezésben olvasunk. Ugyanakkor éppoly megtévesztő lenne tréfának, finom erotikus játéknak tekinteni mindezt. A könyv – és ez a harmadik témája – a *curiales* számára szigorú erkölcsöt ír elő. Szerelmeskedjünk, amíg fiatalok vagyunk, a klauzúra védelmében, amely elválaszt minket az alja néptől. Hatalmas élvezetekben fogunk részesülni. De ugyanakkor megtanulunk uralkodni sóvárgásunkon, ily módon készítve elő magunkat – a *cupiditas*t *caritas*szá változtatva – arra, hogy közelebb jussunk az Isten iránti szerelemhez. Alapjában véve André, a káplán, eljárása oly sokban különbözne Clairvaux-i Szent Bernátétól? A különbség csak annyi, hogy ő mélyebbről indul, megmarad a testiség szintjén, és nem foglalkozik a „világon" kívüli területtel. Művét az alkalom szülte. Azon kérdések egyikére akar választ kapni, amelyek a 12. század utolsó évtizedeiben Párizsban merültek fel az általános fejlődés következményeivel kapcsolatban. Két lépésre onnan, a Notre-Dame kolostorában Pierre, André és tanítványai azon tanakodnak, mit kezdjenek a hatalommal, a király, a király bírái, adószedői egyre növekvő hatalmával, hogyan viszonyuljanak a pénzhez, amely

mindenhová behatol, mindent összezavar. A fiatal király körül egyre több nő sürgölődik. A francia udvar, amely nemrégiben, az előző uralom alatt, még szerzetesekkel és papokkal népesült be, liturgiáktól volt hangos, most tárt karokkal fogadja a hercegi udvarok által divatba hozott, és nagy népszerűségnek örvendő dalokat és széphistóriákat. De mit kezdjenek az úrnőkkel? Mit kezdjenek az újfajta szerelemmel?

Azzal a szerelemmel. amely – úgy tartják – csakis a házasságon kívül bontakozhat ki. Ezt állítja az „igen nemes férfi". A nemesasszony, akit elcsábít, ellenszegül: nekem férjem van, s ő erényes, udvari ember; bűn lenne beszennyezni nyoszolyáját. Mivel „teljes szívéből szeret, és én odaadó hitvese vagyok". Válasz: hogy lehet a „szerelem szót használni annak az érzésnek a megnevezésére, amelyet férjnek és feleségnek egymás iránt érezniük kell, ha egyszer a házasság fűzi össze őket? Jól tudjuk, hogy közöttük nem létezhet szerelem", mivel szerződés köti őket, s ez magában foglalja, hogy szeressék egymást, és együtt háljanak. Szerelem csak szabadon születhet. Ráadásul ez a „féktelen vágy a lopott és titkos ölelkezésekből eredő szenvedélyes gyönyörre", hogyan volna lehetséges a házastársi köteléken belül, ahol a testek egyesülése megengedett dolog? Veszély nélkül nincs hőstett sem. Az úrnő értelmesen ellenkezik. Miért ne lehetnének titkos ölelkezések a házastársak között, miért ne lehetne ezekben szenvedély, elragadtatás? A férfi, akit választottam, nem lehet férj és szerető egy személyben? Képtelenség. Ha a házasságban a gyönyör meghaladja „azt a gyönyört, amely a nemzés vágyából, vagy az adósság lerovásából fakad", az bűn, méghozzá súlyos bűn, „mivel a szentséggel való visszaélés annak meggyalázásával egyenlő". És a vita lezárásaképpen a *nobilior* Marie de Champagne egyik levelére hivatkozik. Ez az első szótól az utolsóig André agyszüleménye. Keletkezési idejét huncut módon május elsejére, a szerelem ünnepére teszi, ráadásul 1174-re – amikor Chrétien de Troyes megírja a *Lancelot*-t. „A szerelem – hangoztatja állítólag a grófné – a házastársak között nem érvényes. A szeretők ugyanis egymásnak mindent érdek nélkül tesznek meg anélkül, hogy bármiféle kötelezettség fűzné össze őket. A házastársaknak viszont kötelességük, hogy kölcsönösen engedelmeskedjenek egymás akaratának, és semmiképpen nem tagadhatják meg magukat a másiktól." Dicsőség dolga, veti közbe ekkor az igen nemes férfi: „A házastársaknak nagyobb dicsőségben lesz részük,

ha úgy simogatják egymást, mint a szeretők? Érdemük ettől nem növekszik, és láthatólag semmivel sem birtokolnak többet annál, mint amit ezelőtt, joguknál fogva birtokoltak." Vagyis a párosodásnak és a kölcsönös gyönyörszerzésnek kétféle módja létezik, az egyik a házasságban, a másik azon kívül. Az egyik oldalon kötelesség, biztonság, szeretet. A másikon érdeknélküliség, próbatétel, veszély, és az, amit jogosan szerelemnek nevezünk.

André az udvari szerelmet – azt, amit az általa jól ismert világi irodalom lefest – nevetséges színben tünteti fel. A trubadúrok szerelmi játékaira, azok csűrés-csavarásaira, negédeskedéseire való utalásaiban minden paródia, az általa kitalált, a délfrancia hercegnőknek, Aquitániai Eleonórának, Narbonne-i Ermengarde-nak tulajdonított mondások pedig mind nevetségesek. Szándéka, miként azt Rüdiger Schnell jól látta, valójában annak bizonyítása – abszurd következtetéseket vonva le a szerelmi udvarok képzeletbeli szabályaiból, az udvari szerelem szabályrendszerét pedig úgy kezelve, ahogyan a moralisták kezelték az iskolákban a házasság törvényeit –, hogy a két rendszer végső soron a házaspárt hasonló kötöttségek közé szorítja, és hogy a nőnek mindkettőben hasonló szerep jut. A nő a szabad szerelemben is ugyanolyan kiszolgáltatott, kizsákmányolt, leigázott, mint a házastársi szerelemben. Ezért a „tisztességes" szerelem területe kiszélesedik, az udvari társadalom egészére kiterjed. Az igen nemes férfi, ugyanebben a párbeszédben azt állítja, hogy ő mindenre alkalmas. Pap vagyok – mondja –, majd egy kicsit később: és házasember. „Ha nem éred be a feleségeddel – feleli beszélgetőtársnője –, akkor a testi vágyad foglya vagy. Mikor ő annyira szép. – Hitvesem szép, ez igaz, és mindazt a szeretetet [a megfelelő szót használja] érzem iránta, amelyet férj csak érezhet", de a szerelem másfajta érzés, és én nem csupán vágyam kielégítésére törekszem. Akárcsak a fiatal lányok – folytatja. Nekik joguk van belépni Szerelem király seregébe. Üdvös, ha a nők szerelmesek, még mielőtt férjhez mennek. Izoldára, Blanchefleurre, Phénice-re hivatkozva azt állítja: „Ha a szűzlány nem törekszik arra, hogy a szerelem erejével nagyobb dicsőséget érjen el, nem érdemli meg, hogy tiszteletre méltó férjet kapjon."

A szerelem gyakorlása ugyanis a nők megnevelésére szolgál. Ez az értekezés utolsó és legmeghökkentőbb tanítása. A női természetre alkalmazott szabályok együttesét írja elő, amelyek-

nek az úrnőket önmaguk felülmúlására kell sarkallniuk, vagyis nekik is „vitézekké" kell válniuk. Ilyenek az okos és elővigyázatos nők lehetnek, akik el tudják fojtani azt a vágyukat, hogy férfimódra viselkedjenek, hogy éppolyan ragadozónak mutatkozzanak, mint a férfiak. Tiszteletreméltóak azok, akik pénzért vagy drága ajándékért nem osztogatják kegyeiket. És legfőképpen a tartózkodóak érdemelnek tiszteletet, akik önszántukból, „érett megfontolás után" választanak partnert, de csak egyet, akiről tudják, hogy *sapiens et ingeniosus amator*, aki a kellő pillanatban képes lesz türtőztetni magát. Ezek a nők vonzóak, de nem telhetetlenek. Állhatatosak, akik ragaszkodnak szívük választottjához. André úgy képzeli, hogy a legnagyobb megbecsülésnek örvendő asszonyokból álló esküdtszékben a herceg hitvese elnököl. Korlátlan felhatalmazást kapnak arra, hogy – legjobb belátásuk szerint osztogatván a szemrehányásokat és a dicséreteket – társnőik közül kizárják, az alja nép közé taszítsák azokat, akik elveszítik önkontrolljukat, túl hamar odaadják magukat a férfiaknak, vagy konokul megtagadják magukat tőlük. Az ily módon megfegyelmezett nők könnyen betörhetők, életerősek és engedelmesek, akiket megtanítottak arra, hogy a férfiaknak gyönyörűséget szerezzenek.

Az értekezés velejéig nőgyűlölő. A nőiség iránti megvetés legmeggyőzőbb kifejezése azonban nem azokban a szélsőséges kirohanásokban rejlik, amelyeket André annyi egyéb szidalom után a művét lezáró *reprobatio amoris*ban újra előhoz. Igaz, lépten-nyomon azt olvashatjuk, hogy „minden asszony" – beleértve a királynőket is – semmirekellő, hogy egyetlen férfi „sem elég erős ahhoz, hogy a nő heves lángolását valamilyen eszközzel kioltsa", hogy „a férfi szerelmét egyetlen nő sem viszonozza". A nőgyűlölet még leplezetlenebbül megmutatkozik abban a leereszkedésben, amely az udvarban élő úrnők számára néhány nevetséges kiváltságot biztosít, mint például azt a jogot, hogy az udvarlót engedi-e szóhoz jutni vagy sem, vagy hogy a számára legkedvesebb férfit virágkoszorúval ékesítse. A nők hatalmának a játék világába való visszaszorítása – ahol semmi sem számít, legfeljebb a jó modor tiszteletben tartása: hogyan viselkedjünk, hogyan üljünk, hogyan fűzzük a mondatokat – a leigázásukat, az elhallgattatásukat jelenti, hogy a férfiak lelkében így enyhüljön a nőktől való félelem. Az aprócseprő dolgok fölötti jelentéktelen hatalom, amelyet a férfiak

meghagytak számukra, megnyugtatja őket. A szerelmi kazuisztika útvesztőibe zárva kevesebbet fognak ártani. A szerelmi játék ily módon is hozzájárul a társadalmi békéhez. Mivel elsődleges fontosságú, hogy a nőket „megzabolázzák és irányítsák", ahogyan a jó csatamént jellemzik az összes lóval kapcsolatos metaforában, amelyek a *De amoré*ban szép számmal fordulnak elő.

Ez a könyv tehát a férfiakat megerősítette azon meggyőződésükben, hogy a nők egy különálló, ellenséges fajt alkotnak. Először is meggyőzte őket, hogy ez az egyenlőtlenség összhangban áll a természet törvényeivel, vagyis igazságos. E felfogás szerint a lány némileg korábban áll készen a szerelemre, mint a fiú. „Állhatatossága a serdülés elején válik szilárdabbá, és minden esély megvan arra, hogy ez később se változzék [vagyis nem lesz csapodár], ezért a természet lehetővé tette számára, hogy korábban készen álljon a szerelmi aktusra, mint a férfi [vagyis hogy idejekorán magához kösse férjét, így a kapcsolat még zsenge leány korában szorosabbá válhat, tartósan elmélyülhet] és ez [csupán a testi adottságoknak köszönhetően] azért van, mert a nőket hideg vérmérsékletük vezérli, míg a férfiakat természetes hév járja át." Az értekezés arról is meggyőzte őket, hogy sohase hátráljanak meg eme ellenség előtt, sohase higgyenek átlátszó mézes-mázoskodásaiknak, hogy megtartsák őket a férfiúi hatalomnak alávetett tárgyi mivoltában a szerelemben és a házasságban egyaránt. A lovagok a lehetetlent szerették volna: egyszerre akarták, hogy a más hitvese vagy kedvese ne utasítsa vissza őket, az övék viszont hűséges legyen hozzájuk. A *De amore* kétértelmű erkölcse igyekszik megfelelni ennek a kettős elvárásnak. Mindenesetre megerősíti a férfiakat abbéli bizonyosságukban, hogy ők teljesen szabadon cselekedhetnek. Egy úrnő megoszthatja-e magát két szerető között? Nyilvánvalóan nem. „Mindez elnézhető a férfiak esetében, mivel benne rejlik lelki alkatukban, és mert nemük kiváltsága, hogy szívesen megtegyék mindazt, ami e világban természettől fogva tisztességtelen. De egy úrnőnél a szemérem, amelyet nemének tartózkodó magatartása megkövetel, ezt a viselkedést olyan elítélendővé teszi, hogy ha több férfinak odaadta magát, méltatlanná válik rá, hogy hölgytársaság befogadja." Két külön faj! Elnézés és türelem az egyikkel, az aktívval szemben. Elnyomás a passzívval, a könyörtelenül leigázottal szemben.

A szerelem hasznáról. A szükségszerűen vele járó fegyelem

a nőket állítólag bájossá, kívánatossá, kifinomulttá teszi, akik épp annyira tapintatosak, mint amennyire barátságosak, képesek arra, hogy úgy adják oda magukat, hogy férjüket ne árulják el. Minő szép álom. Ami a férfiakat illeti, miután ifjúságuk tovatűnt, és immár tökéletesen értenek „lovuk megfékezéséhez", győzelmeikre büszkén, miután a játék már nem szórakoztatja őket, éretten és megcsömörlötten eljutnak oda, hogy lelki üdvösségükre gondoljanak. Itt André a háttérbe vonul, és a teológusoknak adja át a terepet.

*

A természetre, a dolgok természetére, az emberi természetre André, a káplán, különösen nagy figyelmet fordít. Az értelem fénye világítja meg. Azt gondolja, ismeri a nőket. A róluk festett kép vajon hitelesebb azoknál, amelyeknek elemeit e könyv három részében megkíséreltem összerakni? őt ugyanis rendjének előítéletei nem vakítják el, mint sok más papot. A hölgyeket igyekszik annak az újdonsült lovagnak a szemével látni, akit tanítani akar. De akárcsak az ifjabb Gautier, végig védekezésre kényszerül. Látását az a női testtel szemben feltámadó nyugtalanság, rossz érzés zavarja, amelyen a férfiak két módon próbáltak felülkerekedni. Évődéssel vagy a valószínűtlenség világába való áthelyezéssel. Henri Rey-Flaud szerint „ez az alapvető megfutamodás két ellentétes oldala." Kétféle elhárítás. Ezek együtt fordulnak elő az Aquitániai Vilmosnak tulajdonított énekekben. A női testet vagy – mint ahogyan az V. énekben – „játékasztalnak" kell tekinteni, s ezt a bűnös, házasságtörő, nagy étvágyú, alattomos testet ütlegelni, gyötörni kell, vad férfiúi erővel megsebezni. Vagy elnyomni, mint a IV. énekben, bizonytalanságba, kétségek közé süllyeszteni („van egy barátnőm, nem tudom, ki ő"), megsemmisíteni, „jogfosztottságra" kárhoztatni. Száz évvel később a legnagyobb sikert arató irodalmi művekben egyértelműen felbukkan ennek a kettős elhárításnak a kifejezése.

Itt vannak például Jean Renart regényei. Ezek a művek a nőket olyannak ábrázolják, amilyenek valójában. Kalandos életűek, mint Alice, az *Escoufle* hősnője, aki egyedülálló és igen erős, szépen megél abból, hogy előszeretettel ápolja a férfiakat, fodrász, divatkereskedő a Montpellier-ben nyitott üzletben, az udvari szerelem és az úri prostitúció határmezsgyéjén él. Erejét legfőképpen annak a köteléknek köszönheti, amely őt a többi

nőhöz fűzi, ez pedig nem más, mint a szerelem, az igazi, az egyetlen dolog, ami számít. Isabelle szerelme, aki Toulban elszállásolta, és aki mellé bebújt az ágyba, Montpellier várúrnőjének szerelme, aki szerette volna ágyába csalogatni, de ő visszautasította, mert ő – jó udvari szeretőhöz méltóan – hűséges, és csak egyvalakinek osztogatja kegyeit. Ilyen az ellenfél. Félelmetes attól a szolidaritástól, amely a nőket szorosan összeköti, akiknek a kölcsönös simogatások adják az erejüket. De pontosan ez az a rés, ahol némi sikert lehet remélni: a gyönyör iránti szenvedélyes lángolásuk. Szerencsére döntő többségükben biszexuálisok. Használjuk ezt ki. „Rajta lovagok, irány a hölgyek!" Ezt a csatakiáltást a másik regény, a *Guillaume de Dole* hőse, egy „ifjoncokkal" körülvett „ifjonc" herceg hallatja. A réten a pünkösdi szikrázó napsütésben nők várakoznak. Szabadok, kitárulkozóak, férjeik távol vadásznak – mondják, de nem balekok. Karjukat nyújtják a fiatal fiúk felé. Leigázottan, egykettőre nekivetkőzve, a férfiak a sátrak alá vonszolják őket, egyiket a másik után magukévá teszik. „Ebben van a világ összes élvezete."

És a bűn? A bujálkodóknak beígért gyötrelmek? A félősek, az öregedők, vagy azok számára, akiket gyóntatójuk az igájába hajtott, a menedéket a vallásosság jelenti. A vágyat másfelé kell irányítani, képek felé, olyan hölgyek felé, akiknek a túlvilágról sugárzó gyengédsége veszélytelen, jótékony hatású. Mind közül a legvonzóbb a szűzanya, Miasszonyunk. Kultusza, amely a Karoling-kor óta egyre terjed, a 11. század végétől kezdve áradatként zúdult a kereszténységre, amióta Szent Anzelm Isten Anyjában meglátta az új Évát, az ellen-Évát. EVA, AVE: ugyanaz megfordítva. Zarándoklatok, csodák, a nők az ereklyékre vetik magukat, és nem testének többi részére, angyalok emelték fel őt a mennyország legmagasabb helyére, de az általa viselt ruhák, az ing, amelyet Kopasz Károly Chartres-ban helyezett el, a lábbelije, amelyet Soissons-ban őriznek, néhány csepp a tejéből... És a férfiak is behódolnak. Az egyesülésre, a szerelemre áhítoznak. A 12. század elején az utrechti kanonokok beárulnak Tanchelm, kölni érseknek egy eretneket. Ahogyan kortársa, Robert d'Arbrissel a lelki vigaszt kereső asszonyokat vonzotta magához, őt azzal vádolják, hogy nyilvánosan megesküdött a szűzanyával. Egyszer „megparancsolta, hogy a tömeg közepébe vigyenek egy szűz Mária-képet; odalépett, kezét a szobor kezébe helyezte, és ezzel jelképesen feleségül vette Szűz

Máriát. Szentségtörő szájából elhangzottak a házassági eskü és a házassági szertartás ünnepélyes szavai". Hány szerzetes, hány pap, hány lovag álmodott szíve mélyén egy ilyen misztikus frigyről? És arról, hogy ily módon védekezzen a fő bűn, a nemi aktus ellen? „Tiszteld és szeresd Máriát. Mélységes tisztelettel övezd, magasztald őt, igyekezz a kedvében járni..., ízleld meg mámorító szerelmének méznél édesebb gyönyöreit". Adam perseigne-i apát egyik levelében e szavakkal buzdít egy fiatalembert – vagyis az összeset –, hogy úgy szolgálja Miasszonyunkat, ahogyan egy udvari szerető szolgálja kedvesét. E fiatal férfiak ébredező testében lobog a láng; mindenkinél jobban fenyegeti őket a vétkezés veszélye. Védekezzenek tehát! „Könnyű azoknak, akiket eltölt a szűzanya iránti szerelem..., mert ő anya, dajka, hitves és szerető egy személyben." Az apát levonja a következtetést: „Sohasem fog cserbenhagyni, ha szerelemmel szereted, ha neki ajánlod fel testedet." A test felajánlása, csakúgy mint a házasságban, a bűntől való megszabadulás érdekében.

Jean Renart regényével a *Miasszonyunk csodatételei*t állítom szembe, amelyet éppoly széles körben terjesztettek, és nagy megelégedéssel hallgattak. Gautier de Coincy – aki tizenöt éves kora óta annak a soissons-i Szent Medárd-apátságnak a szerzetese, ahol családtagjainak fenntartott helyük volt – írta meg 1218 és 1230 között az udvari emberek nyelvén ezt az énekfüzért. Mivel gyűlölte a zsidókat, és megvetette a köznépet, ő a fennálló dölyfös, uralkodó egyház tökéletes képviselője. Maradéktalanul boldog lenne az anyagi és intellektuális kényelem nyújtotta nyugalomban, ha testét nem kínozná a fullánk, a gonosz vágy, a „keserű, mérgezett" szerelem, a „bűzlő" szerelem. Szerencsére barátnői megóvják a zülléstől. Nem a hercegnőkre gondolok, sem a soissons-i Miasszonyunk irgalmas nővéreire, vagy a házfőnöknőkre. Leokádiáról, a szűzről és vértanúról beszélek. Amikor Gautier-ra rábízták a vic-sur-aisne-i rendház vezetését, ő felügyelt a testére. Ő volt a „kedvese". És főleg szűz Máriáról beszélek. Gautier mindenféle stílusban, igen tehetségesen énekli meg őt. A teológusok a század folyamán makacsul igyekeztek nyilvánvalóvá tenni azokat a jegyeket, amelyek az Istenanya testét minden más női testtől megkülönböztetik. (Amikor Isten fiát világra hozta, női altestének kapuja rejtélyes módon zárva maradt. Vajon beszennyezte-e őt valaha is a menstruációs vér, mint a többieket? Nem ő az egyet-

len az emberi lények közül, aki elkerülte az eredendő bűnt? És már 1140-ben felmerül szeplőtelen fogantatásának megünneplése.) Ugyanakkor Mária ezekben az egyszerű, élvezetes, verses történetekben nagyon is női. Csábító, még az ördögöt is elkápráztatja, amikor éjnek idején „gazdagon díszített ingében", pompás hajzuhatagát kibontva megjelenik. Gautier-t a mellek vonzzák, a hatalmas emlők és az apró keblek, „amelyek anynyira lágyak, kerekdedek és szépségesek". Gautier becsülettel, kitartóan, a tökéletes szerelemmel szolgálja Máriát, és másokat is erre buzdít. Mária nagylelkű mindazokhoz, akik szeretik őt. De féltékeny. Éktelen haragra gerjed az iránt, aki arra vetemedne, hogy elhagyja. Felbukkan a nászéjszakán, befurakszik az őt eláruló újdonsült férj és a menyasszony közé, akiben a férj készül élvezetét lelni. „Engem eldobtál magadtól, azt hiszed, ő szebb és jobb nálam?" Természetesen Mária kerül ki győztesen. Haragja hamar elszáll, a megbánó szerelmesnek biztosítja mindazt, amit hitvese ígért, „gyönyört, megkönnyebbülést és társaságot". A férfi hamarosan felkeresi őt a Mennyországban található lakában. Szolgálólányai parancsot kaptak, hogy készítsék elő az ágyat. Miasszonyunk szíve majd fiában él tovább. Ő maga pedig a testet őrzi. *Amor purus* lenne ez? Vagy netán – jóllehet szublimált, szeplőtelen – mégis erősen érzéki színezetű *amor mixtus*?

Tizenöt évvel ezelőtt *A Lovag, a nő és a pap* című könyvem utolsó mondatában feltettem a kérdést: mit tudunk a nőkről? Azóta kutattam ezt a középkori nők által ránk hagyott emlékekben. Vonzódtam ezekhez az asszonyokhoz. Jól tudtam, hogy arcuk, mozdulataik, tánclépéseik, nevetésük mindörökre rejtve marad előlem, de azt reméltem, hogy viselkedésük, az önmagukról, a világról, a férfiakról alkotott felfogásuk néhány vonására fényt deríthetek. Lebegő, megragadhatatlan, homályos árnyakat láttam csupán. Egyetlen szavuk sem jutott el hozzám közvetlenül. Minden korabeli szó, amit a nőknek tulajdonítanak, férfiaktól származik.

Legalábbis az ő felségterületükön – az apácafátyol alatt, amely mögé a férfihatalom rejti őket, azokon a világtól elzárt helyeken, ahol ez a hatalom szeretné őket elkülöníteni, valamint a férfiak megvetése és kirohanásai nyomán a történész elé kerülő szemellenzőn át –, úgy sejtem, szilárd kapcsot jelentenek köztük az egymással megosztott titkok, azok a szerelmi formák, amelyek hasonlóak azokhoz, amelyek ez idő tájt a nagy hatalommal rendelkező harci társulások összetartó erejét képezik; valamint feleségi hatalmuk, amelyet a cselédek, az utódok felett az anyaság révén, a környezetükben található lovagok felett műveltségük, vonzerejük, és a láthatatlan hatalmakkal fenntartott állítólagos kapcsolataik révén gyakorolnak. Úgy képzelem, hogy erősek; erősebbek, mint gondoltam, és talán boldogok is. Olyan erősek, hogy a férfiak a bűn miatt érzett szorongásokkal igyekeznek gyengíteni őket. Másfelől úgy tűnt, hogy az 1180-as évekre tehető az az időszak – épp amikor az Európát magával ragadó heves növekedési hullám a tetőpontjára hágott –, amikor a nők helyzete némileg javulásnak indult, amikor a férfiak kezdték őket emberszámba venni, olykor kikérték véleményüket, nagyobb szabadságot biztosítottak számukra, és igyekeztek ápolni bennük azokat a különleges képességeket, amelyek a természetfelettivel rokonítják őket. Ez az általam folytatott vizsgálódás legszembetűnőbb eredménye.

És végül többet tudtam meg a férfiakról, kortársaikról is, arról, hogyan tekintettek a nőkre. Éva vonzotta, ugyanakkor megrémítette őket. Óvatosságból csak tisztes távolságból szemlélték a nőket, vagy természetes fensőbbségük konok bizonyossága mögé rejtőzve durván bántak velük, kigúnyolták őket. Végül is a nőket ezek a férfiak rontották el.

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió

A kiadvány 70 g-os Enso Lux
volumenizált papírra készült

Szekszárdi nyomda, 2000
Felelős vezető: Vadász József